

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1957.

3. SZÁM

TARTALMÁBÓL

GELEJI DEZSŐ: Egy nagyszalontai kortárs
két levele Arany Jánosról

SCHEIBER SÁNDOR: Arany János ismeretlen szatírája:
A nemzet napszámosai

SZABADI SÁNDOR: Arany János nagykörösi működéséhez

PÓK LAJOS: A Nyugat előzményei

PÁNDI PÁL: Tallózás erdélyi levéltárakban II.

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, JULOW VIKTOR,
KIRÁLY ISTVÁN, KOCZKÁS SÁNDOR, TÓTH DEZSŐ

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

Segédszerkesztő:

VARGHA KÁLMÁN

E szám munkatársai: Geleji Dezső hírlapíró, Scheiber Sándor főiskolai igazgató, Szabadi Sándor levéltáros (Kecskemét), Pók Lajos könyvkiadóvállalati igazgatóhelyettes, Pándi Pál egyetemi adjunktus, Bory István tudományos kutató (Pécel), Csatkai Endre múzeum-vezető (Sopron), Kossuth-díjas művészettörténész, Vargha Kálmán, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Kubinyi András levéltáros, Tauszig Mária középiskolai tanár (Miskolc), Codarcea Corneliu hírlapíró (Bukarest), Dénes Szilárd ny. középiskolai tanár, D. Zöldhelyi Zsuzsa egyetemi adjunktus, Jelenits István középiskolai tanár, Rónay György író, műfordító, középiskolai tanár, Orosz László gimnáziumi tanár (Kecskemét), Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Kovalovszky Miklós a Nyelvtudományi Intézet tudományos munkatársa, Rába György író, műfordító, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Makay Gusztáv gimnáziumi vezetőtanár, Salyámosy Miklós gimnáziumi tanár, Fűsi József író, Benedek Marcell egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Gergely Gergely egyetemi adjunktus, Kovács Győző aspiráns.

A következő számok tartalmából: F. Ambrus Gizella: Ambrus Zoltán, a színikritikus, Nemeskürty István: a XVI. század utolsó három évtizedének postilla-irodalmából, Szekeres László: Jókai és Petőfi szakítása, Tóth Dezső: Vörösmarty lirájának néhány sajátossága, Zimándi P. István: Péterfy Jenő utolsó éve, *Vita*. Barta János: Arany és kommentátora, Mezősi Károly: Petőfi szülőhelyének kérdése. *Adatok és adalékok*. Adamov, Zuzana: Magyar drámák a cseh színpadon a múlt század második felében, Benedek Marcell: Benedek Elek és Ady Endre, Bródy Árpád: Tóth Árpád gyerekkoráról, Busa Margit: Tompa Mihály ismeretlen versei, Csekey István: Liszt Ferenc Baranyában, Dienes András: Egy békési Petőfi-legenda, Dobossy László: Adalék Az ember tragédiája falanszter-jelenetének magyarázatához, Fenyő István: Kihagyott részletek Kisfaludy Károly naplójából, Garamvölgyi József: Ady és a hivatal, Gergely Pál: Adalékok Arany János akadémiai irataiból, Grezsa Ferenc: Egy Juhász Gyula-vers története, Hegedűs Nándor: Juhász Gyula ismeretlen bökversei, Kovács Győző: Ady és Ányos „piros szekere”, V. Kovács Sándor: Grell János irodalmi munkássága, Kunszery Gyula: „Csokonainak egy ismeretlen költeménye”, Mezősi Károly: Móra Ferenc ismeretlen ifjúkori költészetéből, Nagyrévi György: A Vörösmarty-árvák javára fordított gyűjtés története, Szabadi Sándor: Két Móricz-levél, Szabó György: Benedetto Croce megjegyzései József Attila egy verséhez, Vincze Géza: Jókait követnek jelölik Komáromban, Zoványi Jenő: Javítások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban, D. Zöldhelyi Zsuzsa — Köllő Miklósné: Vörösmarty Szózatának első orosz fordításai. *Szemle*. Fenyő István: Jancsó Elemér: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai, Fenyő István: Trócsányi Zoltán: A nagyenyedi kollégium történetéhez, Görgey Gábor: Thomas Mann: Válogatott tanulmányok, Hegedűs Géza: Kalauz a magyar ifjúsági irodalom történetéhez, Hopp Lajos: André Stil: Páris velünk, Jávor Ottó: Kardos László: Száz vers, Kovács Győző: Fazekas Mihály összes művei, V. Kovács Sándor: Tinódi emlékkönyv, Tinódi Lantos Sebestyén válogatott munkái, Makay Gusztáv: Fenyő István: Az Auróra, egy irodalmi zsebkönyv életrajza, Rónay György: Lovik Károly: A néma bűn, Rónay György: Molière válogatott vígjátékai, Rózsa György: Irodalomtörténet és ikonográfia, Stoll Béla: „Ősi harmat után”.

Szerkesztőség: Budapest, XI. Ménesi út 11—13. Telefon: 259—266

GELEJI DEZSŐ

EGY NAGYSZALONTAI KORTÁRS KÉT LEVELE ARANY JÁNOSRÓL

Az egyik legszebb magyar könyvet Arany Jánosról Riedl Frigyes irodalomtörténész írta. Arany Jánosról szóló könyve 1887-ben jelent meg, de Riedl a könyve megjelenése után is folytatta az Aranyra vonatkozó adatgyűjtést. Ennek a munkának értékes bizonyítéka az alább közölt két levél is, amelyet Rozvány György volt nagyszalontai főbíró, ügyvéd írt 1893-ban. A két levél Arany János egyéniségéről szól és arról számol be, hogy milyen ember is volt Arany János. Rozvány megfigyeléseit hitelesnek kell elfogadnunk, már azért is, mert ő a nagy költőt gyermekkorá óta ismerte. Rozvány 1819-ben született és 1902-ben halt meg. Tollforgató ember volt, részt vett Arany János temetésén mint Nagyszalonta küldötte. („Pesti Napló” 1882. október 25.) A macedón származású Rozvány György egykor politikai szerepet is játszott. A vak Lovassy Lászlót ő hozta haza a kufsteini börtönből; 1848/49-ben harcolt, amikor is kitüntette magát, — amelyről Bem levele is tanúskodik. Rozvány Arany Jánosról sok cikket írt és ezek a cikkek elszórva megtalálhatók az egykori fővárosi és nagyszalontai lapokban. De ő írta meg „Nagy-Szalonta mezőváros történelmét” is, amely a „Toldi” monda keletkezéséről, az Arany családról stb. őrzött meg igen kitűnő adatokat. Az egyik levélben említett „indebinde” (indebinde soluti) perre való hivatkozás, a neoaquistica commissio által elvett paraszti földek ügyére vonatkozik, amely alkalommal a feudálisok elvették, politikai okokra való hivatkozással a hajduk földjét, sőt az Arany-családot a nemességétől is megfosztották (1741—1742).

Rozvány György két levele, számos egyéb irodalomtörténeti emlék között G. Jaulusz Ilona néhai fővárosi tanárnő hagyatékából került elő, aki Riedl Frigyes tanítványa volt. Sajnos azonban az általa összegyűjtött anyag egy része a háborús események következtében elpusztult.

A két levél időrendi sorrendben :

N.Szalonta 1893 máj. 26.

„Mélyen tisztelt uram!

Arany szobra leleplezése ünnepélyére a szalontai küldöttséggel én is B-pestre felmenvén, Arany Lászlónál is látogatást tettünk. Ennek asztalán lévén uraságod műve „Arany János”, ennek egy lapjára figyelmeztetett, mely általam írott Szalonta-történelemből az „indebindé” (indebite soluti) pert is felemlíti.

Megvettem tisztelt uraságodnak e művét, s nagy figyelemmel elolvastam: Tisztelettel vettem kezembe, de nagyobb tisztelettel tettem le, midőn elolvastam.

E mű méltó Arany Jánoshoz, és becses eredménye t. uraságod tudományossága, mély bíráló tehetsége és nagy gonddal teljesített lelkes munkásságának.

Jól esett olvasnom ebben a források és ezek között az én műveimnek a felemlítését.

E legutóbbi bátorít művének egy kis paszusára észrevételt tennem. —

*

A 93-ik lapon Arany e versszaka után :

„E tüzet ama víz éleszi, nem oltja,
E vizet ama tűz nem issza, de ontja.”

t. uraságod e megjegyzést teszi „Kétségtelen, hogy ez csak gondolt és nem látott kép”.

Nagyon is látott és Arany által erősen megfigyelt jelenség.

Magyarázatul :

A kovács, vagy a hámoros, ha tüzes szenének erejét fokozni akarja, vizet frecskendez reá : tehát tüzét vízzel éleszi.

A népnek nem lévén évről-évre eltett száraz fája : kandallója tűzére hosszú nyers hasábot tesz. Ennek egyik vége a kandalló ölében a tűzön áll, s ez előbb felmelegszik, majd megtüzesedik és akkor már a fában levő nedvességet a még nem égő s a kandalló öblén kívül álló végéhez szorítja s ez víz alakban a lak talajára csepeg, s egy kis tócsát képez : tehát Arany, észlelése nyomán, helyesen állítja : „E vizet ama tűz ontja.”

Ily tüzes végű nyers fával szúrhatta ki Odiszeus Polifémnek a szemét.

*

T. Uraságod nagyon helyesen dicséri Aranynak rendkívüli megfigyelő tehetségét. Nem lehet, hogy e két versnél ez őt cserbe hagyta volna.

*

Helyesen méltóztatik mondani, hogy Aranynál a költészeti fantázia nem erősen nyilvánul.

Az én tudomásom szerint, ő nem is fektetett súlyt a fantáziára, hanem csak az általa tett megfigyelésekre, tanultakra és a lelkületi dedukciókra. Ezért, ő mondható a költőink közt a legrealisztikusabbnak, és legmegfigyelőbbnek.

Egy pár példát említek fel erre nézve :

Itt Szalontán 70—80 évvel ezelőtt, volt egy lányok tanítója, Pap Mihály nevű. Takarékosan használta fel csekély fizetését. Már szolgálatának első évében egy üsző borjút szerzett. Ez következő tavaszkor az orosi gulyára volt menendő. Gondolta, ezt jó lesz „bilyog” alá venni. A cigánynak elébe rajzolta a P. M-et, holott a mintát ekkép kellett volna adni. „M 9”. A cigány az első minta után készítette a bélyeget. — Pap Mihály ennek helyességéről meg akarván győződni, a vas bélyegzőt a tűzben megtüzesítette, s az első próba-lenyomást az iskolaajtáján, mely nyílt utcára nézett, kísérlette meg. Ez ekkép ütött ki M. 9. Lett ebből nagy röhögés a kis városban s emlékezetét az iskola ajtaján levő visszas bélyeg évtizedeken át fenntartotta.

Arany találta az abszurd beszédekre a mondatot, mely máig is él : „M 9” aequale Pap Mihály” E „9” betűt említi A. sűsü nevével kapcsolatban.

Itt Szalontán lakott egy Birizdó József nevű egyén, ügyvédnek neveztetve, jogosan vagy jogtalanul, nem tudatik.

Ez a szalontai jegyzőnek volt a fia, s a jogot Debrecenben a múlt század vége táján végezte el.

Igen szép legény volt, erős termetű, majdnem egy öl magas.

Iskola-végzettségeért és tekintélyes termetéért Rhédey Lajos adminisztrátor megyei esküdtnek tette, és kapott ezzel megyei zsinóros hajdút és parasztbotoztatási korlátlan hatalmat.

Alig kezdé meg hivatalát, egy oláh papot 12-ig megbotoztatott.

Ebből nagy láрма lett, felhatott messze a bécsi kancellárig, s Birizdót Rhédey, amint önkényűleg esküdtnek tette, úgy hivatalból elcsapta. Birizdót nem annyira a hivatalból elcsapás, mint az bántotta, hogy e bukással a gazdag Barányi kisasszony biztosnak tudott kezét is elvesztette.

„Komor bika” lett belőle, s nem is házasodott meg. Vagyont nem szerzett s szokott mondásul használta: „a ki hátul marad, tegye be az ajtót”.

Erre reflektálva használja Arany e mondatot, meg a „komor bikát”. T. Uraságod műve 272—273-ik lapján megemlíti, hogy A. kedvelte a sikamlós, a csiklandós tréfákat.

De mennyire? Mi kor és laktársai tudjuk ezt legjobban. Minden magabavonultsága és kunktátorsága mellett is, ha munkáját elvégezte vagy tanulmányánál kifáradt, azonnal eredeti természetében jelent meg, és ez volt az, mit a szalontai ember így határoz meg: „ártatlan jókedvű”. Nem frázis, hanem egészében átértzett tőle ez:

„Szívem’ ifjul, gyermekké lesz;
Kis örömet nagynak érez,
Körülem is ártatlan kedv
Játszi pillangója repked.”

A sikamlós helyeket Shakespeárenál nekem végig mutogatta, s együtt csodáltuk e geniális írónak ilyen mondatait. Arra a tételre, hogy a szüzesség megtartása vádaskodás az édesanya ellen s. a. t. azt mondotta ez a ragyogó talentum.

Én azt hiszem, hogy Arisztófánész fordításánál ő egészen játszi elemében volt.

Sajnálom, hogy Bolond Istókját be nem fejezhette, mert csak ez adott volna bepillantást életébe és lelki világába.

Ő ezt, mondja, — *magának akarta írni.*

Az a szomorú szobor a Múzeum előtt Aranynak csak külső formáját akarná mutatni, de az nem Arany.

Én halála előtt, mintegy három hónappal voltam nála, Nagy Józseffel, szalontai nyugdíjas jegyzővel.

Igaz, midőn szobájába léptünk, ültében azt a képet mutatta, a mit a szobra. De láttunkra felvidámult és velünk, áldott jó kedvével tréfálkozott.

*

Bocsánat! a tenni szándékolt kis észrevételem, hosszúra nyújtotta a leveletem Hisz’ Aranyról igen sokat lehetne írni, miről még nincs emlékezés.

kiváló tisztelettel

Rozvány György”

A második levél szövege:

„Mélyen tisztelt uram!

Azzal akarom igazolni becses sorainak általam kedvesen lett fogadását, hogy azonnal válaszolok.

A kérdéseiből azt magyarázom ki, hogy „A. J.-életéből — -féle 19 tárcacikkemet egészben nem, vagy csak átfutva tetszett olvasni.

E tárcacikkek teljes számát három helyre küldöttem el : Gyulai Pál úrnak, Tomori Anasztáz hitrokonomnak és Szilágyi István egykori tanulóársamnak és A. J. köztudomású, legintimebb barátjának (ez utóbbinak Mármaros Szigetre).

Tomori megköszönte, Szilágyi I. öreg barátom e művetet megdicsérte és lelkemre kötötte, hogy e művetet Arany János szobra leleplezése alkalmára önálló kötetben adjam ki. E tanácsot nem követtem, mert rossz ömennek vettem, hogy Gyulai Pál úr Öméltósága (főrendiházi tag, ergos suum cuique) bár jól ösmer egy jottát sem írott hozzám, sem közvetlen, sem közvetve küldeményemet meg nem köszönte.

E művem egyik teljes példánya a Múzeum könyvtárában, — hol az öreg Szinyei a lapokat gyűjti, — meg lesz.

Nálam ebből csak egy példány van még.

A lapkiadó, kihez írni tetszett, nem is tudna adni, mert lapját nem rendezi évszám szerint, holott ezt tenni kötelessége lenne.

*

Kérdéseire készséggel felelek :

Az elsőre : A. J.-nak Klárcsival való, Putifárné esetét teljesen igaznak tartom, mert annyira lelkiösmertes embernek ismertem, hogy lehetetlennek tartom, hogy saját egyéniségéről, még költeményben is, igazat ne mondjon.

Itt megjegyzem, hogy Bolond Istókjának elején az öreg csöszről és megesezt lányáról való beszéd merő fikció : hanem az apaiház leírása (I-ső ének, 16, 17, 18 vers) teljesen igaz. E házat jól ismertem, emlékezet után le is rajzoltam. E rajzot közli Arany László atyja „Hátrahagyott iratainál”. Továbbá való igaz, amit a II. énekben „Istókról” beszél, sőt még a 116 verszakban megénekelt auto da fé is. Ezek mind vele történtek.

*

A másodikra. Az való igaz, hogy 1849 végén a szolgabírónál, közös barátunk Kenyeres Jánosnál irnokoskodott. Ezt én minden tartózkodás nélkül leírom : „Arany János életéből” féle művemben, és okadatolom, hogy ennek így kellett történni és szerencse, hogy így történt, mert A. J.-nak e hivatalban léte enyhülést adott az egész járásnak. Erről én a maga helyén sokat írok. Kérem felkeresni.

A harmadikra. Mikor láttam én Arany Jánost először, erre bajos felelnem, mert vissza kellene mennem gyermek éveimből való visszaemlékezéseimnek bölcsőjére. Ő a nálam két évvel öregebb bátyámmal járta az elemi osztályt, tehát láthattam és megismerhettem Aranyt már 4 éves koromban, különben is bátyámnak jó gyermek-cimborája volt. Együtt játszottunk. Gondolom, tisztelt uraságod abból az időből kérdezi Arannyal való ismeretségemet, midőn 1836-ban a színészetből, itthon legínségesebb, legszívrehatóbb állapotot találva, hazajött.

Ezt én említett művemben szinte terjedelmesen leírom. Kénytelen vagyok t. Uraságodat odautasítani.

A többi, ezzel kapcsolatos kérdésére felelek.

Arannak barna arca volt, gömbölyded, orra kicsit kifelé álló tömzsi. Egészben csinos szabályos arc. Jól emlékszem, ifjú korában lerajzoltam.

Hajszín : erős barna, sőt fekete.

Hajzata : igen erős, nem göndör, — hanem hullámhajlású.

Szeme : fekete, de kicsit kivált messzebb nézésnél, összehúzott s rebező, mert kicsit rövidlátó volt.

Ruhája : (Ezt említett művemben bőven leírom, sőt a kis bundáját is, melyre az iskolába feladták) kénytelen vagyok odatenni utasítást.

Termete: középmagasnál valamivel nagyobb, erőteljes, szabályos, gömbölyded, egyenes szilárdállású, csak feje, a koragyermekkor sok tanulástól kicsit meghajlott, de ha akarta, — 1848-ban fegyverezett nemzetőr — egyenes katonatartásba tudta magát helyezni.

Térde : kövéres, kicsit összeálló, úgynevezett Kniebohrer-es de kis mértékben. Testmozgása, mert sohasem gimnasztizált, és sohase táncolt kicsit nehézkes.

Csodálni lehet azt az erős tévedését, hogy ily hajlékonyság és elevebb mozgás nélküli testtel, hogy tudott a színpadra kíváncsozni. Nála is be lett bizonyítva az, hogy senki sem ismeri magát egészen.

Kedélye : nyugodt, de rendkívül nagy hajlammal az ártatlan tréfálkozás és kedélyes vidámságra.

Hivatalban : arctartása komoly, nyugodt soha indulatbajövést le nem tükröző . : — (Egyszer egy esküdt ember azt kérdezte tőle, hogy van nemzeti jegyző úr, hogy soha se tör ki a haragja. — Felelte : „Ha haragszom hallgatok.” — Hátha nagyon nagyon haragszik” — felelte : „Akkor még jobban hallgatok.”

Jelleme : erős puritán és filantróp, — hivatalában megvesztegethetetlen.

*

A 4-ikre. Én Arannyal, atyám házában, két iskolaszünet alatt egy szobában együtt laktam. Ő 20—21 éves, én 18—19 éves voltam ekkor. Bizalmas beszéd közben, ha én felemlítettem is a szerelmi vágyakat, vagy kalandjaimat, édesdeden tudott rajta mosolyogni : de ő az ösztön gerjedelmekről előttem sohasem beszélt, sem valami szerelmi kalandját fel nem hozta. — Azt hiszem, hogy ő nála, mint erős ép testűben, az ösztön gerjedelem, épen úgy meg volt, mint nálam ; hanem bizonyosra vehető, hogy Juliskájához való platónikus ábrándos viszonya és reménye, hogy őt nemsokára magáénak mondhatja, mint rendkívül becsületes embert, még az extravagáns gondolatoktól is visszatartotta.

Teljesen igaz vallomásának vehetjük azt, mit „Visszatekintés”-ben mond :

Soha se' bírák teljébe'
Örömeim poharát ;
Az ifjúság szép kertjébe
Vas korlátot néztem át.
Félve nyúltam egyszer-máskor

Egy rózsát leszakítani.
Késő volt a rázkodáskor
Mind lehulltak szirmai.
Keresém a boldogságot,
.....
s kerülém ha megjelent.

*

Majd ismét a „Mint egy alélt vándor” költeményében ezt a, — szerintem' igaz vallomást teszi :

”Találkoztam ugyan
Egy-egy friss virággal, egy-két termő fával,
De a fa gyümölcsét év meg nem ízleltem,
S megelégedém a virág illatával,
Ott, ahol az élet víg örömi nyíltak,
Úgy érzettem, mintha tilalmasba járnék,
Ezt sugá valami : hosszú pálya vár még.”

Ily ünnepélyes konstatációk után, miket Arany becsületes, komoly férfi tesz, hinnünk kell és én erősen hiszem, hogy ő a szüzesség erényét a „socia tori”-ig lelki erejével megtartotta.

*

Intim módon mit tartott Arany a vallásról? röviden csak ezt felelhetem, ő protestáns, én görög-keleti vallású voltam. Dacára e különbségnek, mi sohase vitatkoztunk a vallásról, melyet mindketten, külső formáját illetőleg, emberi intézménynek, vagyis az emberi kebelben jelentkező gonoszindulatok fékentartására szolgáló fegyelmi törvényeknek tartottunk. Ily, de csak is ily szempontból tisztelte ő a vallást.

Épen az apám házába laktában, Balogh Péter helybeli ref. pap kérésére; Tschokkénak „Stunde der Andacht”-jából egy pár fejezetet magyarra fordított. Szépnek mondotta, minden pietizmus nélkül, és benne csak a szép gondolatokat és a ragyogó irályt dicsérte.

Pietisztikus gyakorlatot nem vettem nála észre; de hitem szerint, ilyest nem is gyakorolhatott, mert az iskolai, napi 6 órai munka elvégzése után kis hűgomnak két órai tanítást adott. És ha mindezeket, meg az étkezést elvégezte, neki feküdt a tanuláshoz, és ő oltotta el utolsónak a gyertyát, és első volt, ki ezt meggyújtotta. — Hat órai alvásnál többet sohasem engedett meg magának. Vallásos gyakorlatokra nem jutott ki neki az időből.

Jegyző korában, hivatalos kötelességből, az előljárósággal együtt néha-néha elment isteni tiszteletre, és a templomban buzgón énekelte a zsoltárokat együtt a közönséggel és lélekből énekelte, mert szerette a zenét, — igen jó zenehallása volt és szépen korrekt énekelte mezzoszoprán hangon.

Templomból hazajövet szokta volt mondani, de minden pietisztikus szemforgatás nélkül mosolyogva : „Hej de jól kiénekeltem magamat, ma az ebéd jobban fog esni.”

A természetfeletti, vagyis érzékentúli dolgokra, mint nekem mondá, soha se törte az esztét, nem is fogja törni, mert tudja, hogy az emberi véges elmének határa meddig terjed. Hisz’ azt sem ismerjük, mi körülöttünk van. János Jelenétét, Dante Divináját — csakis nagy elmék fantáziájának tartotta. Sohase láttam, hogy metafizikai könyveket olvasott volna.

Hanem a bibliát jól ismerte, mert 8—9 éves gyermekkorában olvasta el és nagy emlékezőtehetsége az olvasottakat híven megtartotta.

Nem tudom eleget tettem-e t. Uraságod kívánságának e hosszú levelem tartalmával. Az bizonyos, hogy szívesen tettem.

Ezeken kívül figyelmébe ajánlom Szalonta történelmének III. részét és „Arany J. életéből”-féle tárcacikkeimet. Mindezekben A. J.-ről — igen gondos összegyűjtés után, — igen sokat beszélek, és mind olyanokat, melyek a nagy közönség előtt még nem tudták.

Igaz : én A. J.-ről csak mint emberről írtam ; de igyekeztem e célból az egyéniségre vonatkozó adatokat híven összegyűjteni és adataim nyomán őt, mint a legfőbb létező emberstílyt bemutatni. Én részemről őt nagyobbabbnak tartom embernek, mint

költőnek. Az az költőnek is nagynak tartom, költőink között legnagyobbnak ; de mégis közvetlenül reám tett hatás után, nagyobb kegyeletet érzek keblemben emberisége, mint költőisége iránt.

Költőiségéből csak azt sajnálom : miért nem végezhette be Bolond Istókját? Ez lett volna lelkének tipikus alakja. Ebből ismerhettük volna fel keblének belső világát, a lelkéhez forrt játsszi humort, azt az ártatlan jókedvet, mellyel jó Geniusza őt olyan gazdagon megáldotta.

Nem az a morózusnak látszó ember volt Arany, kit Pesten ilyenül ismertek ; hanem az a világot és az egész emberiséget szeretettel keblére ölelő vidámkedélyű ember, kit mi Szalontán ismertünk.

*

Értesítem t. uraságodat, hogy N.Szalontán oly impozáns monumentum készül Arany emlékezetének, mely kegyeletesebb benyomást fog tenni tisztelőire a B. pestinél. Ennek rajzát közelebb a Vasárnapi Újságnak megküldöm.

kiváló tisztelettel

Rozvány György

SCHEIBER SÁNDOR

ARANY JÁNOS ISMERETLEN SZATÍRÁJA: A NEMZET NAPSZÁMOSAI

Arany János halála előtt kb. négy hónappal levelet kapott Kolozsvárról, amelyben verset kértek tőle egy készülő Kriza-Albumba. A levél aláírói nyilvánvalóan ismerték a jó kapcsolatot Arany és Kriza között,¹ ezért kérték az öreg költő közreműködését.

A magányában tépelődő Aranynak bizonyára jólesett a levélből felé áradó tisztelet, sőt hódolat. Író ritkán kapott ilyet. Érdemes teljes szövegében megismerni.²

Mélyen Tisztelt Uram!

Az unitárius tanodák ifjúsága, tanáraival egyetértve, elhatározta, hogy a székely népköltészet halhatatlan gyűjtője, a feledhetetlen költő és püspök Kriza János szülőházát (Nagy Ajtán, Háromszék) emléktáblával jelölné meg folyó évi július hó 16-án, s ez alkalomra *emlék-albumot* fog kiadni.

Bocsássa meg nekünk, parányoknak, édes magyar nemzetünk legnagyobb költője, ha Kriza iránti lelkesedésünk túl-bátorra teszen! Óhajtásunk szerfelett merész. Tán a lehetetlennel határos. Mindazáltal a cél nemes volta: reményt, a remény hitet ad, a hit pedig bátorságot önt belénk óhajtásunkat, alázatos kérésünket kinyilvánítani. Ha a Toldi-trilógia alkotója néhány soros költeménnyel szerencsétlenné irodalmi vállalatunkat, melyre Krizának akarunk áldozni: meg vagyunk győződve, nagyobb és kedvesebb elégtétel lenne ez Kriza szellemének, és a szellemet őszintén tisztelő unitarizmusnak, — mintha az a társadalom hozná babérkoszorúját a költő szülőházára, mely oly kevés elismeréssel adózott — míg élt — a „székely csalogánynak”.

Az igazgatóság az emléklap tiszta jövedelmét a takarékpénztárba fogja elhelyezni, s kamatait önképzőköri pályamunkák díjazására fordítandja. — Ha bátorságunk *nem tolakodás*, legyen szabad Mélyen Tisztelt Uraságod legbecsesebb válaszáért esedeznünk: remélhetjük-e, hogy becses költemény-küldeményével — e hó 28-ig — megajándékozná kegyeskedik? Ha ellenben bátorságunk *túl ment* az illem és a józan ész határain: legbecsesebb elnézését kérjük.

Így is, úgy is maradunk

Mélyen Tisztelt Uraságodnak

Kolozsvár, (patak-utca 2.)

1882, június 10.

alázatos szolgálai:

— a szerkesztő bizottság nevében —

Kovács János
igazg. tanár s az ünnepély vezetője

Győrffy József
Székely József
Gábor Albert

¹ Ennek néhány adatát l. *Kriza János*: Vadrózsák. I. Bp., 1911. X, XIII, XIV. l. (*Sebestyén Gyula* emlékbeszéde); *Kriza János*: Székely népköltési gyűjtemény. Gondozták: *Gergely Pál*—*Kovács Ágnes*. II. Bp., 1956. 434–436. l. (*Kriza* levele *Aranyhoz*).

² A levél eredetije a M. Tud. Akadémia Kézirattárában található, az Arany-levelezés 1323. száma alatt.

A Nemzet napszámosai. (Album jórkönyv)

Napszámosok. Urak! egyik találunk, ki legjelentesebb közeink,
alábbra is nincs mielő megadni neki a népsé híre,
tevéket; kéirtek temessétek ok.

Magyar. Gyere, bizony kár, magam is megdicsőítem néha,
de ingem meg ten áhitem, mert a sír helye megveszem
négy fő burgonyát, a kigórsi dentini gyökérnek is hatékony
náthatok, a fajtát csak a fajtája kapulónak. Hancsa,
minkán épp is a sí fajtátok volt, ha elfőntek mind,
nyíjar nekem. Képélmi egy híre, akkor megmondok,
narr a helyet.

Napszámosok. Megyünk, megyünk, az Isten áldja meg! csak
hogy segyen társunk ne maradjon semmivel. (Előbb
a kópilár után a temesi megfőrt kékért.)

Kendit. Most már cikoljatek kezét nagylelkűfejezete.

Telegramm

Kovács János tanár úrnak
Kolozsvár.

Tölyvást szenvedek, nem látok: visszavonultam
az irodalomtól. Nem küldhetek verset.
Arany.

Arany a levél negyedik lapjának aljára ceruzával ráírta sürgönyválaszának fogalmazványát :

Kovács János tanár úrnak

Kolozsvár

Folyvást szenvedek, nem látok : visszavonultam az irodalomtól. Nem küldhetek verset.³

Arany.

Ez a felszólítás mégis ösztönzést adott Aranynek arra, hogy a levélnek ugyanarra a lapjára ceruzával rövid szatírárt írjon a nemzet hálájáról írói — a „nemzet napszámosai”⁴ — iránt éltükben és holtukban. Arany azt a segítősi módot, hogy az írók társuk emlékének megörökítéséhez honorárium-mentes művekkel járulnak hozzá, „album-jótekonyság”-nak nevezi. Egész bizonyossággal meg lehet jelölnünk azt a mondatot, amely Arany szatírájának indítéka volt : „meg vagyunk győződve, nagyobb és kedvesebb elégtétel lenne ez Kriza szellemének, és a szellemet őszintén tisztelő unitarismusnak, — mintha az a társadalom hozná babérokoszorúját a költő szülőházára, mely oly kevés elismeréssel adózott — míg élt — a ’székely csalogánynak’ ”.

Az eddig ismeretlen, keserű szatíra így hangzik :

A Nemzet napszámosai. (Album-jótekonyság).

Napszámosok. Uram! egyik társunk, ki legjelesb volt köztünk, elhunyt és nincs miből megadni neki a végső tisztességet ; kérünk temettesd el.

Nemzet. Ejnye, bizony kár, magam is megdicsértem néha ; de *ingyen* még sem tehetem, mert a sír helye megterem négy tő burgonyát, a koporsó deszkái tyúkólnek is használhatók, s fejfája⁵ kapufélnék. Hanem, miután úgy is a ti fajtátok volt, ha eljőnétek mindnyájan nekem kapálni egy hétre, akkor meggondolnám a dolgot.

Napszámosok. Megyünk, megyünk, az Isten áldja meg! csak hogy szegény társunk ne maradjon temetetlen. (Előbb a *kapálás* azután a *temetés* megtörténik.)

Nemzet. Most már csókoljatok kezét nagylelkűségemért.

Még csak azt említjük meg, hogy a Kriza-Album tíz esztendővel később jelent meg; Kovács János szerkesztő másirányú elfoglaltsága miatt.⁶

³ Ezekben a napokban (június 15-én) írta a Margitszigetről unokájának Nagyszalontára : „vizonzásul én is megerőltetem egy kissé rég pihenő szemeimet s írok neked” (*Rolla Margit* : Arany estéje. Bp., 1944. 121.).

⁴ A szólást *Vas Gereben* regényének címéből (1857) kölcsönözte Arany. Lásd még *Tóth Béla* : Szájrul szájra. Bp., 1895. 226—227. 1. ; *Margalits Ede* : Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Bp., 1896. 567. 1.

⁵ Előbb : „fejtül való” s áthúzva.

⁶ Kriza-Album. Szerkesztette és kiadta : *Kovács János*. Bp., Hornyánszky, 1892. Kriza barátainak és tisztelőinek írásain kívül adja az emlékünnap előtörténetét és leírását.

SZABADI SÁNDOR

ARANY JÁNOS NAGYKÖRÖSI MŰKÖDÉSÉRŐL

Arany János „tanári működésére vonatkozó pozitív acta, mely az életírónak megbecsülhetetlen, eddig csak kevés jutott nyilvánosság elé”. — írja 1883-ban Hahn Adolf, Arany egykori tanítványa, Havas Adolf néven Petőfi kiadója. (E. Ph. K. 1883. 44. l.) Azóta eltelt 72 esztendő, de Arany nagykőrösi korszaka még mindig sok megoldatlan kérdés elé állítja az életírókat. Benkó Imre kétes hitelű könyvében kívül (Arany János tanársága Nagykőrösön 1897. Bírálta Szilády Áron, Irodalomtörténeti Közl. 1898. 117. l.) még nem jelent meg Arany nagykőrösi működéséről összefoglaló munka. Arany kőrösi működésének megvilágításához néhány „pozitív acta” közlésével szeretnék hozzájárulni.

Arany János 1851. nov. 10—1860. szept. 20-ig mint az ottani ref. gimnázium tanára működött Nagykőrösön. E nagykiterjedésű alföldi város — gazdag ekléziája lévén — ebben az időben összegyűjtötte iskolájában a tudományos és irodalmi élet kiválóságait. Hogy csak a nevezetesebbeket említsem : „Arany mellett, mint egy híres törzskar tagjai ott jeleskedett : Mentovich Ferenc, Szász Károly, Szilágyi Sándor, Ács Zsigmond a kiváló nyelvész, majd Losonci László, Salamon Ferenc, Jánosi Ferenc és számosan az akkori tanárvilág kitűnőségei közül.” (Tolnai Lajos : Sötét világ. 53. l.) A protestáns iskolák abszolútizmus alatti relatív függetlenségét tekintve, a tanárság némileg legalizált menedékhely volt. (Voinovich G.: A. J. életrajza 1849—1860. 108. l.) E tudós férfiak becsülettel végezték tanári munkájukat, de az első kínálkozó alkalmat megragadták, hogy közéleti, tudományos pályán töltsék be hivatásukat. A tanároknak az állandó váltakozásában Arany tartott ki a legtovább : kilenc esztendeig. Pedig ez alatt a kilenc esztendő alatt többször is lett volna alkalma elmenni : 54. augusztusában visszahívták Szalontára (Arany levele Tompához, 54. szept. 27.) az ottani algimnáziumhoz igazgatónak, 56. júniusában a kecskeméti református egyház küldöttségileg invitálja gimnáziumához igazgatónak (Tompához, 56. jún. 25.), 57-ben egy Pesten szervezendő kereskedelmi iskola tanárának hívták (Tompához, 57. jún. 26.), 58-ban pedig Kovács János debreceni tanár tudakozódik tőle : elfogadná-e a debreceni kollégiumi katedrát. (Kovács Jánoshoz, 57. dec. 31. Arany János ismeretlen öt levele. Közli : Csürös Ferenc. Vasárnapi Ujs. 1907. 21. sz. 415. l.) Arany visszautasítja a meghívásokat. Nem azért, mintha Nagykőröst különösképpen megszerette volna, hanem azért, mert a bizonytalan a bizonyossal felcserélni nem akarta: fáradt, beteg embernek érzi magát, aki már nem képes arra, hogy új viszonyok között új életet kezdjen. Ez a melankólia érzik a második kecskeméti meghívást¹ visszautasító, kiadatlan levélből, amelyet a kecskeméti református egyházi levéltár őriz :

(Jelzete : Kt. 1. l.)

¹ Kecskemét először 1851-ben hívta meg Aranyt tanárnak Nagykőrössel egyidőben, de Szász Károly felvilágosítására biztosabbnak találta a kőrösi állást. (Vö. Ercsey Sándor : Arany János életéből. 58. l.) Kecskeméten meg is választották : a kecskeméti presbitérium erre vonatkozó jegyzőkönyvi kivonata a szalontai csonka torony Arany múzeumában van.

Tisztelendő tudós *Fördös Lajos* úrnak, a kecskeméti ref. egyház érdemes lelkészének, megkülönböztetett tisztelettel.

Kecskeméten.

Tisztelendő Ur!

nagyrabecsült honfitársam!

Értésemre esett, hogy tegnap, távollétemben egy, a kecskeméti n. t. Egyház-tanács által megbízott küldöttség szerencsétlété látogatásával itteni lakásomat, oly céllal, hogy megbízatásához képest, engemet a kecskeméti főgimnázium egyik tanári — és pedig igazgató tanári állomására meghljön.

(Debreceni István katalógusa 34. lap 43. sz.) A kecskeméti Ref. Egyház Presbitériumi Jegyző-könyveiből a megválasztás körülményeiről is értesülünk:

„1851. szept. 30-án. Jelen voltak: Tiszt. Mihó László, fő Gondnok Szel József, Bfvi Kis László, Csányi János, Tóth Antal, Szokolai Sándor, Fejes János, Tormássy Lajos, Cserekyei János, Horváth Pál, Szeless Gábor, Vecsei Pál, Tormássy Mihály, Veres István, Muraközy József, Orvos Horváth János Urak és Keményffy Pál.

A helybeli iskolának a cs. kir. magas oktatásügyi Minisztérium által kibocsátott terv szerinti átalakíthatása reménylhető lévén, miután a városi lakosság e tárgyban nagyszerű buzgóságot, s áldozat készséget tanusított, jónak találtatott, hogy egy küldöttség menjen fel Budára a cs. kir. Országos Helytartó Báró Geringer Károly ur ő Kegyelmességéhez azon alázatos jobbágyi hódolattal benyújtandó kérelemmel, miképp ő Kegyelmessége a Magas cs. kir. Minisztériumnál oda hatni méltóztassék, hogy iskolánk a bekövetkezendő teljes szervezésig is nyilvános intézetnek ismertessék el; ugyan ez a küldöttség keresse meg Tanhatósági felügyelő Szőnyi Pál ur ő Nagyságát, Nagy Tiszteletű Török Pál Esperes urat, hogy alkalmas tanároknak való egyéneket ajánljanak. —

E nézet elfogadtatván küldöttségi tagokul Lelkész Tisztelendő Mihó László, fő Gondnok Szel József, iskola felügyelő Tóth Antal és Fejes János urak kineveztetnek utasítván, hogy az előterjesztésben foglalt leendő eljárásuk után egyszersmind ide tudósítást adjanak.

Az Egyházi Tanácskozmány tagjai, a szerint, mint ismerettségi viszonyuk engedte, ezen nevek után látja szükségesnek tudakozódní: vallyon az itt alább megnevezendők ajánltathatnak-e; s Tanári állomást fogadnának-e el? Csengeri Antal, Varga János, Zeik Miklós, Károlyi István, Bajza József, Weisz József, Szilágyi István, Emődi Dániel, Horvát György, Arany János, Tóth István, Kalicza László, Tarczy András, Jókai Mór, Vállas Antal, Fényes Elek.

A küldöttség igyekezzék ezek felől örvendetes hírt hozhatni.”

„1851. október 10. éről. Jelen voltak: Tisztelendő Mihó László lelkész, fő Gondnok Szel József, Csányi János, Sárközy Lőrincz, Bfvi Kis László, mind hárman Superintendentiális ülnökök, Tóth Antal iskola inspector, ügyvéd Fejes János, Tanácsnok Keresztes János, Orvos Horváth János, Tanácsnok Tormássy Mihály, Tanácsnok Nagy Lajos, Tanácsnok Szőke Sándor Városi pénztárnok Horváth Pál, Városi kapitány Nagy István, ügyvéd Tóbi János, ügyvéd Horváth József, Tanácsnok Szeless László, Városi fő jegyző Búza Kis Mihály, ügyvéd Gáspár Lajos, Egyházi aljegyző Vecsei Pál Urak és Keményffy Pál főjegyző. —

Fő Gondnok Szel József úr előterjeszti, hogy a Tanár választás e mai napra lévén kitűzve, a választás szavazás útján fog eszközöltetni, a már annyi gyűléseken át fölemlíttet nevek, s egyének közzül tehát minden jelen levő egy papírra 8 egyént jegyezzen föl, s szavazatát az Elnök Tisztelendő Mihó László úr, s az ő kezeibe adja; megemlíti egyszersmind, hogy Fő Tisztelendő Polgár Mihály Superintendens úr szavazatát 8 Tanárra ő általa beküldötte legyen. — Tisztelendő Mihó László Lelkész úr szükségesnek látja komoly, hideg meggondolásra, érdektelen választásra, azaz kedvezés, tekintet nélküli eljárásra szólítja fel a jelenlévőket, hogy igyekezzenek úgy a magas kormány szándokát, rendeletét, mint az iskola javát eszközölni szavazatukkal. A Tanácskozmány egyhangúlag elhatározta azt is, miképp ez a választás ideiglenes, a megválasztottak tartoznak életrajzot terjeszteni elő, s felsőbb jóváhagyás reményében fognak Tanároku tekinteni. —

Ezek előrebocsátásával a jelenvoltak szavazataikat beadták, mellyeknek alapján — mint legtöbb szavazatokat nyertek — megválasztattak:

Szilágyi István, Arany János, Horváth György, Jancsó Ádám,
Tóth István, Obornyik Károly, Losonczy László, Csikai Imre Urak. —

Miről fő Tisztelendő Úr azon kérés mellett rendeltetett tudósíttatni, hogy a nevezett egyéneket maga is megerősítse, s megerősíttetésüket illető helyén eszközölje.”

A mennyire megtisztelve érzem magamat a kecskeméti egyháznak bennem helyzett ezen bizodalma által, melynek nyilatkozását, már másszor is volt szerencsém tapasztalni: annyira fáj kimondanom, hogy annak ezúttal sem tetetek eleget. Egy új, — vagy újból szervezendő intézet kormányzása sokkal erősb, erélyesb jellemet igényel, mint a milyennek magamat ismerem, s valóban akkor élnék vissza a tiszt. egyház bizodalmaival, ha e se phisice, se moraliter nem nekem való állást elfogadnám.

A mi pedig azon még szóba nem hozott, de fölkerülhető esetet illeti, hogy mint közrendű tanár cserélném föl állásomat az ottanival: részemről a cserét mi sem indokolná egyéb, mint azon tisztelet, mellyel a kecskeméti egyház iránt viseltetem. De, ide már közel öt évi megszokás után, számosabb kötelek fűznek, s jobban irtózom a változástól, új viszonyok közt mintegy új élet kezdésétől, hogysesem ez állásomat másutt hasonlóval fölcserélni óhajtsam. Vannak férfiak, kik a kecskeméti gimnáziumnak több szolgálatot tehetnek, mint én, törött kedélyű, változó egészségű ember.

Legyen szíves kegyed a n. t. Egyháztanácsnak legmélyebb köszönetemet tolmácsolni, s tagadó válaszóként engem kimenteni; ki szíves üdvözlettel maradtam

Tisztelendő Úrnak
Nagykőrös, jun. 16. 1856.

alázatos szolgálja

Arany János
nkőrösi tanár

A kiváló tanári karnak, de leginkább Aranynak nagy része volt abban, hogy keze alól annyi kiváló ember került ki: fia, Arany László, Szilády Áron, a nagy polihistor, Szilády János, akinek a pályafutásához annyi reményt fűzött Arany, Tolnai Lajos, a regényíró, Almási-Balogh Tihamér, Dömötör János, Baráth Ferenc, az esztétikus, Hahn Adolf, Petőfi kiadója. Nevelői munkásságának emléke az a néhány kézirat, melyet a Kecskeméti Állami Levéltár őriz: Szilády Áron nagykőrösi diákkorából (1851—53) való két iskolai dolgozat Arany javításával és Szilády Jánosnak, Áron öccsének irodalmi zsengei Arany bírálataival.

Szilády Áron dolgozatának rövid kivonata megéreztet valamit az önkényuralom fojtott levegőjéből, a diákság 48-as lobogásából és Arany bölcs óvatosságából:

1. A puszta ház.

Rövid tartalma a következő:

Zöldelő erdő közepén elhagyott omladozó ház áll. Valaha boldog családi életnek volt a tanúja: „lakosa e háznak egy kertész volt, ki több évekig nyújtta a rossz viskót negyedmagával elsőben, ki sokáig élt itt háznépével csendesen és nyugalomban munka és fáradozás közben”. (*Arany lapszéli jegyzete*: „lakosa e háznak egy kertész volt, ki egykor negyedmagával sokáig lakta e viskót; több évig élt itt stb”). „De jött a hír, hogy a hazának katonára van szüksége és a két ifjúban felgyuladt a tűz a hazát szolgálni, védeni és oltalmazni”. Az egyik ifjú elesett a csatamezőn, a szülőik bánatukban a fiú után haltak; végre bekövetkezett a véres drámának utolsó jelenete. A honvéd megfosztatott életpárjától: kedves fegyverétől, ki élet és halálban hű kísérője volt... Jaj, de kevés idő múlva „midőn még senki sem élvezhette a béke örömeit, újra szárnyalt az a hír, hogy erővel elhurcolják a szegényi volt honvédet, de nem a hazát védeni”. (*Ez utóbbi megjegyzés piros ceruzával és tintával erősen áthúzva.*) „Újra lehetett látni a sok volt harcost minden felé, most szöknek a fegyvertől, mit eddig oly kevesen hordoztak és használtak a haza hasznára”. (*Az idézőjelbe tett részt Arany tintával keresztben áthúzta és ezt írta a margóra*: Effélék nem tárgyai az irodalmi gyakorlatnak”) A fiú is megszökik és hazatér a szülői házba, de örökre elúzi a bánat erről a vidékről, mert csak ekkor tudja meg, hogy nemcsak hazáját, hanem családját is elvesztette. „Azóta senki nem tud róla szólni, s nem is volt és nincs soha a puszta háznak látogatója, hanem csak a dühös szelek úzik néha benne vad játékaikat”.

26/XI 1851. Szilády Áron.

A következő dolgozat bírálatából a puritán, erkölcsiekben kérélhetetlenül szigorú Arany bontakozik ki előttünk:

2. A két rokon

Rövid tartalma a következő:

Egymással távoli rokonságban lévő leány és ifjú megszeretik egymást, de nem lehetnek egymáséi, mert a fiú politikai összeesküvésbe kerül: több évi börtönre ítélik; a leány pedig bánatában önként zárdába vonul. Midőn eltelik a fiú kiszabott büntetése, örömmel siet haza, hogy feleségül vegye a szeretett leányt. Megdöbbenen értesül a leány elhatározásáról, de „az ifjú tűz előtt minél nagyobb gátak emelkednek, annál nagyobb erővel küzd azok ellen”. A zárda fejedelemszönyegénél, mint a leány rokona jelenik meg, bebocsátást nyer és végül megszökteti a leányt. „Már másnap a p...-i zárdaszüzek száma eggyel kevesebb volt s ugyanazon a napon a szomszéd városban egy új házaspár eskettetett össze”.

Arany János megjegyzése:

„Általános észrevétel*.

A stíl ki van fejlődve, a finomabb árnyéklátokat később el fogja tanulni, gyakorlás, olvasgatás, összehasonlítás által.

Mint beszély is elég jól van kidolgozva (t. i.) kezdőtől, hanem bezárást nem lehet helyeselni. *Zárdaszüzet elszöktetni*, ez nem nemes tett, habár vallási különbség forog is fenn; nem olyan tett, hogy ezáltal a beszély hőse boldogságát eszközölhesse, mert a hölgy még csak nem is kényszerítve vette föl a fátyolt, hanem önkaratából, s akkor is meggondolhatta volna, hogy Gyula még kiszabadulhat. Ha tehát keservében elhirtelenkedte a dolgot, boldogtalanná tette magát, nem szabad őt, egy, mindenestre bűnös lépés által ismét boldogítani. Július 12. 1853”.

Tanár és tanítványa között nem szakadt meg a kapcsolat, csak más formát öltött: a kőrösi diákból a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, a kőrösi tanárból pedig az Akadémia főtitkára. Arany néhány itt következő levelét ilyen minőségben írta Szilády Áronhoz a halasi ref. parókiára (kivéve az első levelet, melyet, mint a Szépirodalmi Figyelő szerkesztője írt a kőrösi káplánnak):

Pest, aug. 18. 1861.

Tisztelt barátom,

Becses cikkét igen nagy örömmel vettem, s közleni fogom a lapban², mihelyt a külirodalmi rovatban most folyó cikk lejárja. Nem tudom érdekl-e a Figyelő annyira, hogy bírni óhajtsa; ha igen, megküldöm s ha még lesz példány a kiadónál, eleitől fogva.

Kegyed velem nagy szíveséget, s az irodalomnak hasznos szolgálatot tenne, ha folytatná koronkint ismertetéseit a keleti költészetből. Olvastam mutatványát Firdusi sikerült fordításából: ha volna még több is készen, örömmel közlenék belőlük. Ne tegyen le a szándékáról Firdusit, ha lehet egészben, vagy legalább kitűnő epizódjaiban átültetni irodalmunkba.

Szilágyinak nem írok, ha feljön majd megtudja, a mit kérdez. Köszönöm neki, hogy kegyedet megnyerte a cikk dolgozására.

Vegye szíves üdvözetemet, tisztelője

Arany J.

A következő két levél (1868. aug. 3-i és 1873. jan. 25-i keltezéssel) kölcsönzött könyvek visszaküldésének, ill. kölcsönzött kéziratok átvételének sürgetése. (Közlésüktől tárgyak közömbössége miatt eltekinthetünk.)

Az itt következő levél a párizsi nemzetközi orientalista gyűléssel kapcsolatos értesítés:

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 784.

Nagytiszteletű Úr!

Gróf Lónyai Menyhért akadémiai elnök úrnak, f. hó 1. napjáról tett felterjesztésére ma érkezett meg nmltgu vallás- és közoktatási miniszter Úr válasza, mely szerint az Akadémia által az orientalisták sept. 1-én kezdendő nemzetközi gyűlésére Párisba küldendő tagok költségeül 500 ftot a helybeli kir. adóhivatalnál folyóvá tett s egyszersmind, tehát Ön, gr. Kuun, Salamon és Vámbéry urak számára francia ajánlóleveleket küld.

* A kiemelések Aranytól

² Megjelent: Az arab Kászid és Ghazal c. értekezés a Szépirodalmi Figyelő I. évf.

Minél fogva, — miután (az Akadémia részéről adni szándékolt 200 u 250 ft pótlással) 2—3 tag elküldése lehetségessé vált, — hivatalos tisztelettel kérem szíveskedjék azonnal válaszolni személyét illetőleg, és gr. Kuunra nézve, kinek felszólítására helyettesem által felkértem volt, hogy készek-e e küldetésben eljárni.

Irok most egyúttal Salamonnak, — gr. Kuunnak és Vámbérynak, hollétüket nem tudva, nem írhatok.

Tisztelettel

Buda-Pest 1873 aug. 28.

Nagytitiszteletű Úrnak

alázatos szolgálója

Arany János
főtítkár

Nagytitiszteletű Szilády Áron Úrnak, mint a M. T. Akadémia Tagjának.

A következő levél értesítés az akadémiai tagságról szóló oklevél megküldéséről (1876. dec. 12.).

Arany másik kiváló tanítványa Szilády János volt. Költői tehetségével diáktársai közül messze kimagaslott. Egykori iskolatársa Tolnai Lajos írja róla : „Szilády János, az Áron öccse volt a leghíresebb poéta, egy kis zömök, fekete arcú, egyik szemére félig vak fiú, ő mindenkit homályba borított. Mert Aranyhoz jártam : közelebbi barátságba lépett velem. Nagy ok volt ez. Bámultam és mivel Arany nagy jövőt jósolt neki : hát meghajoltam nagysága előtt. Írt époszokat, hexameterben és alexandrinosokban. Emlékszem egy ilyen címűre : *Etelkőr*. [Mint a kéziratból kiderült, az említett eposz címe nem „Etelkőr, hanem Etelköz.] Arany rendkívül felmagasztalta. A gimnázium felkapta, dicsőítette. (Sőtét világ 60. l.) Másutt némi malíciával : „ . . . még az Arany nagy Sziládyja se lépett föl. Meglátom előbb mi lesz az a nagyszerű mű, mellyel meglepi a világot, mint egykor Vörösmarty, Arany. Belsőbb barátai egy új Iliásról suttogtak.” (Uo. 72. l.) Mi volt az oka, hogy később a költői ambíciókról letett : az eddigi adatokból nem derül ki. Egy azonban bizonyos : korának jelentős ígéhirdetője lett.

Szilády János irodalmi zsenyéiből igyekszem olyan válogatást adni, amelyből kitűnik a tanár és diák közötti kapcsolat bensősége. Balladáiból a következő kettőt választottam ki :

1. Mátyás megválasztása

Rövid tartalma : László király halála után a nemesség a budai várban Gara nádort választja királlyá. Határozatukat az ősz Szilády sem tudja megváltoztatni, csak a Duna jegén összegyűlt „40.000 levente katona”. Dörgő vivát-tal tüntetnek Mátyás mellett és királlyá választására kényszerítik a nemességet.

Arany János szöveg mellé írt bejegyzései a vonatkozó részekkel :

Szegény a természet, kirabolta a tél,
Fáinak levelét leszáraztá a dér,
Zöld bársonyruháját letépvén, helyébe
Fehér lepelt agótt szájalomfejébe
De Magyarországot nincs mi vígasztalja!
Elrabolt királyát semmisse pótolja. —
Kivirul tavasszal a deres fák ága,
Lesz még a hólepte mezőnek virága,
Újra megrakodik a természet kincessel,
De bomlik az ország, hogyha feje nincsen.

(Petőfi)

A hasonlat nem ellentéte annak, amivel ellentétbe akarja hozni. Mert valamint a természet kivirul, úgy bizony király helyett is lesz más király.

A nemesek tanácskozására Szilágyi betoppan :

S most az ajtó mögül fellép a vén vezér
Az öreg Szilágyi, s rövideden beszél
Röviden magyarán kimondja mit érez
Nem köti le szívet senkinek szívéhez . . .

Elég hosszú volt biz az, ha úgy van, amint Bonfinius leírja.

Arany rövid bírálat a ballada végén :
Jó leírás, de csak történeti.

2. Hős és hősnő

E ballada az eseményeknek utólagos elbeszélése párbeszédés formában. A hős a törökök fogságába kerül, a hősnő (felesége) pedig elindul felkutatására. Sikerül eljutnia a törökök táborába, de fogságba kerül. Itt ismeri föl török ruhába öltöztetett férjét, aki kemény harc árán vívják ki mindkettőjük szabadságát :

„Kértelek, vártalak
De nem adtak láttam,
S kivettelek, kivágtalak
Durva kövek középből
Ragyogó gyémántom.”

Arany bírálata :

Keresi a formát, a ballada formát. Csinos így is, de mégsem tanácsos ily hosszabb cselekvényt csupán a szereplő egyének *utólagos elbeszélésére* bízni, mert hatása veszt az által. A *hollók* ebédése (mit felolvastunk) egészen más, az növeli a tragikai hatást, hogy a hollók osztoznak a hős felett. Bezárása, zárköve igen szép, igazi *gyémánt**

Külön csoport a három eposz : A tatárfutás, Vaskapu és Etelköz. (Fekete vászonkötésben, kéziratok a fenti sorrendben bekötve, felirata : Nagykőrös 1854—56.)

A Tatárfutás

Három énekből áll. Rövid tartalma a következő : a tatárok jöveteléről a menekülő Kuthen kun vezértől értesül Béla király. Legjobb vitézeit küldi Héderváry nádor vezetésével ellenük. A kis magyar csapat vereséget szenved és tépetten érkezik vissza. Vérres vereségük kijózanítja a Rákos mezején gyülesező esztelen pártharcokba elmerült nemességet és Béla király vezetésével a tatárok ellen vonulnak. Muhi mezejéig üldözik őket, ahol a két ellenséges tábor, a Sajó két oldalán éjszakai tábornak üt. A magyarok féktelen mulatással töltik az időt és éjfél után mámoros álomba sülyednek. Béla király bánatában a szabadba vágyik és a csendes éjszakát a Sajó partján busongva, ébren virrasztja át. Itt éri őt egy szökevény tatár, aki elárulja, hogy a tatárok éjszakai támadásra készülnek. Béla felveri a magyarok táborát és visszaveri a támadást. Virradattal azonban kezdetét veszi a nagy ütközet, mely végül a magyarok vereségével végződik : bármily hősiessen harcolnak, nem tudnak a túlerővel szemben ellenállni. A tatárok végigpusztítják az országot és csak két évi dúlás után térnek vissza hazájukba. Béla király is visszatér, megkezdi az ország újjáépítését :

Mint az eget midőn fellegzőn dúlja
Ha elmúlik a vész, ragyogóbb azurja
Olyan volt a hon. De Mohi pusztáján még
Soká véres földet ásott a munkásnép.

Arany szöveg mellé írt megjegyzéseivel néhány sor a Tatárfutásból :

Maga a nap egy nagy óriás gyümölcsfa a metaphora távolról van véve.
S a hosszú sugárok termő ágak rajta.

Khutenről :

Elhagyatva ért ő e rokonos honba,
Maga sebesülve és serege romba, jól megy
Átszűretett az a harc sűrű rostáján,
Ottvesztett a hőse egynehánya híján.
Azonban . . . , mint a csillag, mely első helyétől
Mindig messzibb szalad s elenyészik végül
Úgy megy a nádor is, s majd talán úgy mén el,
Magyarhon egérről egy vakító fénnel,
De az ő nyomán nem múló lesz a szalag,
Mint csillagfutásnál, mely mint jó, elszalad Csakhogy a csillag
Megmarad *soká* siralmas emléknek 11 szótag futásnál nem marad *soká*
Melyre a tatárok szomorúan néznek.

* A kiemelések Aranytól.

Azonban az éjjél a kés' időt látja
S eljön, mint az estnek setétedő bátyja.

szokatlan kihagyás,
ez jó

És az egész sereg fel még alig ébred
Már a hegyek közül dörgés, moraj ébred.
(Első Énekből való részletek)

ha így akarja, az előtte való
szóknak: *alig és moraj* kel-
lene rimelni.

De mi ez? közjűk a rémhalál ment-é?
Vagy mért vált e látva ilyen síri csenddé?

bravó!

Olyan e sereg mint a vésszel küzdött gálya,
A vezér a hajó tépott vitorlája.

csinos.

De Béla a király sem maradt azon helyen,
Sergéhez ment, hogy azt lelkesítené föl
Lelket adna neki a maga lelkéből.
(Második énekből részletek)

szép

Arany összefoglaló bírálat a eposz végén :

Mint eposz nem üti ugyan meg a mértékét, mert nincs benne *egység*, nincs összefüggő cselekvénye, a történetek nem egymásból, hanem csak egymás után következnek, s az epizódok *kevésé* függenek egybe az egészszel, de mint verselés mindenestre jeles, a nyelv benne *költői*, a képek, hasonlatok sokhelyt *meglepők*, bár néhol túlzottak, a rim többnyire jó, s néhol *egészen új*. Vannak benne eredeti ötletek, s *költői fordulatok*, melyek az *önmunkáló* elmének kétségtelen jeleit viselik magukon. *Korához képest* illy compositio szép reményre jogosít fel!

A Vaskapu

Tartalma egész röviden : Vaskapunál találkozik Hunyadi serege a támadó Abedinnel és török seregével. Az összecsapást két vitéz párviadala dönti el : a magyar Zolnai legyőzi Abedin hős fiát, Timokánt, mire a török sereg megfutamodik : Hunyadi utoléri az atyái fájdalomban összetört Abedin vezért, de nemes lelke megszánja : „Tedd le a fegyvert agg, szánom gyilkolni sok évíd”. A leroskadó aggastyánt saját fájából származó régi ellensége öli meg orvul. A fényes győzelem után a csatamezőn Hunyadi beszédet tart és egybevegyül a harcosok diadalkiáltása a hősöket temető gyászoló morájával.

Arany bírálat a :

Olvastam. Az eposzi nyelvet, verselést mind tökélyesebben alkalmazza, sőt a cselekvény alkotásban is dicsérendő kísérletet tőn, noha ebben, s a jellemzésben majd az érettebb kor fogja megadni a kellő gyakorlottságot.

Etelköz

Arany bírálat a :

Jelen eposz egy helyesen választott epizód a honkeresés hősi korából. A magyarok midőn e hazát elfoglalták volna, Etelközben települnek le, ott laknak. Árpád, a vezér fejedelem, harcban áll Simonnal a bolgár fejedelemmel, s e harcot előbb csak fia, Levente által folytatja, de majd *Ármány*, gonosz szellem indítására, ki a magyarok veszét akarja és azt, hogy Pannónia földjére sohase jöhessenek, személyesen megy Simon vára, a bolgár *Disztra* (ma Sillistria) ellen, s míg itt fecserli erejét s idejét, az alatt a besenyők Simon által felizgatva az etelközi lakhelyre törnek, a honmaradt kevés vitézeket, nőket, aggodat, gyermekeket — ezek közt Árpád atyját is, az ősz Álmost és fiát a kis *Lutócot* — leölik, a véres éji harc után csak kevesen menekülhetnek *Árpád*-hoz, hírvül adni az etelközi mészárlást. A magyarok véres bosszút esküsznek a besenyők ellen, s ez őket hosszú, meddő és káros küzdelmekbe bonyolítná; e szerint *Ármány* célja — a magyarok végveszte — beteljesednék : de Hadúr többszörösen — (elesett atyja és fia szellemei által) meginti Árpádot, hogy kímélje honnosi vérit az új hon elfoglalására, s miután Árpád e látványoknak hinni nem akar, Hadúr egy álomlátomást küld reá, melyben a dicső Etele őt a Kárpátokra vezeti, s megmutatja neki a tejjel-mézsel

folyó gazdag hont, melyet, isten végzése szerint mint attiláróli örökséget, vissza kell foglalnia ; most tehát megszünteti Árpád Disztravár sikertelen ostromát s készíti magát nagy hivatása betöltésére.

Ennyi a rövid tartalom ; s ebből is látszik, hogy a felfogás jó, egészen eposzi. A cselekvény alkotása *tervszerű*, van benne *egység*, van benne *alapeszme*. Mi a kivített illati : az ütközések leírása sok helyen *plasztikai hűségű* ; ha a *lélektani motívumok* néhol *gyengébbek*, ezen az író korát tekintve, csodálkozni nem lehet. Az *epizódok* elég jól fűzetnek a főcselekményhez. A *nyelv* jó, a *verselés* szinte *sok új rimet* mutat fel, bár néhol *gyöngébb* assonánzzal is megelégszik. A költő képek közt *sok új és meglepő van*, melyek az író erejét mutatják ; néhol túlzott vagy erőszakolt képek, hasonlatok is fordulnak elő, mint ifjú költőknél rendszeren. Általában az egészet áradatban lévő folyóhoz hasonlíthatni, mely nem tiszta ugyan egészen, de *erővel* tör utat magának — fluit paulum lutulentus³ — de ha lehiggad, ha partjai közzé megszáll, *szép reménnyel* kecsgetti a táj lakóit. Annyit mondhatok, hogy nyomtatásban is olvastunk ennél *gyöngébb epikai* műveket mostanság. Azért a „Tomori jutalom” felére ítélem.

Arany János.

A Tomori jutalom alapítója Tomori Anasztáz volt, aki 1853—54-ben a mathézist tanította a kőrösi gimnáziumban. Nagybátyja, Baranovszky Miklós után nagy vagyont örökölvén lemondott állásáról : vagyonával az irodalom lelkes pártfogója lett. A kőrösi diák-poétákról sem feledkezett meg : évente 5 aranyat küldött a legjobb magyar dolgozatot író VIII. o. tanulóknak. Ennek a jutalomnak a felét nyerte el Szilády János „Etelkőz” c. eposzával. Miért csak a felét? Beszéljen erről a kortárs Hagymási, írói nevén Tolnai Lajos : „... Arany verseit másoltam ... Arany — mivel csakugyan nem fogadtam el a másolásért semmit, azzal akart érőnek erejével megjutalmazni, hogy a Tomori Anasztáz 5 aranyos pályadíjából, hármát, tekintettel szegénységemre, (jó köpönyeg ez!) nekem ítélte ; kettőt adott nagy magasztaló dicséret mellett Szilády Jánosnak”. (Sötét világ 61. l.)

Az önkényuralom iskolapolitikája 1861-ig nem engedélyezte az iskolai önképzőkörök működését. A diákság az önképzőkör pótlására lapot indított. Abból az időből több ilyen rövid életű kézirat diák-lapot ismerünk. Szilády Áron írja a kőrösi diák lapokról : „1852/53-ban Magyar Sándor és Hoffer Endre ‚Hajnal’ című lapot szerkesztett. Ágai is írt bele. A hajnal még 1853/54-ben is pitymallott. 1854/55-ben Péter Dénes szerkesztett ‚Szünórak’⁴ c. lapot, melynek teljes folyamát ma is őrizi. A ‚Gyom’ ezeknek lehetett a folytatása.” (Irodalomtört. Közl. 1898. 117. l.) Az ilyen iskolai lapok működését Arany is támogatta : erről tanuskodik a Kecskeméti Állami Levéltárban őrzött balladákról írt bírálata. (Jelzete : Kiváló emberek kéziratai. 1830—1844. I. 3/3.) Erről a kéziratról másolta le a bírálatot a Szünórak szerkesztője és jelentette meg lapjának 9. számában a pályázatot nyert ballada közlésével egyidőben. (Az eredeti kézirat Szilády Áron hagyatékából került a hajdani Kecskeméti Városi Levéltár tulajdonába.) Csak a kézirat keltezése áll rendelkezésünkre (Nagykőrös, január 24. 1855.), a bírálathoz megjelenésének időpontjára csak következtethetünk, mert a lap egyes számai dátum nélkül jelentek meg és csak sorszámokkal voltak ellátva.

A „Szünórak” 2. számában a következő pályázati felhívást olvassuk : „Jelentés! Pályázatot nyitunk egy balladára, mely pályadíjjal Jókai Mór arcképét nyerendi, a pályázandók felkéretnek, hogy műveiket január elsőjére a szerkesztőségnek kézbesítsék. Kevés idő múlva egy beszélyre is főnk jutalmat tűzni. Reményljük, hogy az ifjúság számos műveivel találkozandunk. Szerk.”

A pályázati felhívásra öt ballada érkezett be, amelyeknek másolatát a „Szünórak” 9—12. számában megtalálhatjuk. Mivel Arany János bírálathoz már Szilády Áron közölte

³ Kissé iszaposan folyik. — Valószínű utalás Horatius : Szatírák I. könyve 4. sz. 11. sor : „cum flueret lutulentus.”

⁴ Kéziratot hetilap volt. 1854 dec.—1855. febr. végéig minden hétfőn megjelent. Utolsó közleményéből a „Szünórak szünórája” c. Péter Dénes által írt vígjátékából megtudhatjuk, hogy munkatársak híján szűnik meg a lap. Vászónba kötött teljes évfolyamát a Nagykovácsi Arany János Múzeum őrzi.

(Irodalomtört. Közl. 1898. 117. l.) az eredeti kézirat alapján, csak utalunk erre a ballada bírálata: Arany tanári működésére némi fényt derít.

Arany bírálatán kívül, a többé kevésbé ismert nevek (Galgóczy János, Dömötör Károly, Péter Dénes) mellett Tolnai Lajos két diák-kori versét is megőrizte a „Szünórák”. Önéletrajzi regényéből a *Sötét világból* tudjuk meg, hogy a Lucián álnév alatt írt versek mögött a szegény diák Hagymási rejtőzködött: „Mint minden magyar gimnáziumban; Nagykőrösön is volt titkos irodalmi társulat. Ebből folyólap, sőt lapok is, „Hajnal”, „Szivárvány” és már nem emlékszem a címeikre... Azok közül kik a kőrösi diák-közönséget műveikkel ellátták: Péter Dénes (Kiséri) neve ment át az irodalomba. A többi eltűnt. Én is írtam bele, vagy beléjük álnév alatt — lírai verseket. Lucián volt a nevem. Úgy adta valamelyik előkelő társam, mint a gróf inasának, hogy Alfréd, holott otthon Jóska volt.” (60. l.) A „Szünórák” 1. számából:

Kórágamon
(Luciántól)

Beteg vagyok, nagyon beteg
Itt fáj, itt a szívem körül.
Napok óta nem alhatom
Hiszen az álom is kerül...

Éj szemednek hó sugára!
Elhervasztá, el arcomat
Bíborajkad egy mosolya
Megásta kora síromat.

Leány leány! ah mit tevé?!
Megölted az ifjú kebelt.
Miért néztél rám oly merőn
Miért nézett úgy szép szemed?

Közelg... — érzem — a zord halál
Már léptei is hallhatók
Szép szemedből küldj egy sugárt,
Küldj — úgy tán még meggyógyulok.

Ne küldj, ne küldj, hadd haljak meg
Csak még egyszer láthassalak.
Minek? úgy is szívembe' vagy
Szívembe' vagy te gyöngyalak!!

A következő költemény a „Szünórák” 3. számából való:

A komor bú...

— Lucián —

A komor bú s a derült kedv
Harcra száltak keblemben,
Küzdötték a döntő harcot
S a bú tért meg győztesen.

Hol vagytok ti boldog órák,
Merre vándoroltatok?
Ah miolta eltűnétek!
Csak komor, csak bú vagyok!

Hontalan bolyg a levert kedv!
Síkon, pusztán, halmokon,
Míg a bánat elbízottan
Dúl s uralg jön, s rosszakon...

Új lakója lőn keblemnek
Új lakója: fájdalom,
Elvisz majd ez nem sokára
S e rongy éltet itt hagyom.

Tul a völgyön, tul a halmon,
Tul e szenvedés helyen
Boldog leszek ah! majd ismét
Mert Lillámat fellelem! —

Arany János ezekről a verspróbálkozásokról nem volt jó véleménnyel: „Arany, ha nem volt is nagy istápolója az úgynevezett törekvőknek, — de legalább egy-két igaz észrevételt szívesen megtett. — Mit akar ezekkel a versekkel? — kérdé egy augusztusi napon tőlem, Nagykőrösön, abban a kis szűk udvari szobácskában. — Csak írom. — Hát tudja mit? Ne írjon. Tanuljon nyelveket. Ott az angol, francia, ott az olasz, spanyol — nem is szólva a németről — ezeket, ezeket öcsém. A verseknek pedig hagyjon békét. Ne irkafirkáljon... Istenem, pedig azt hittem: egyszer engem is megdicsér, mint ahogy Szilády Jánost oly sokszor. Ezt a kegyet verseimmel nem nyertem meg tőle soha.” (Sötét világ 70. l.)

PÓK LAJOS

A NYUGAT ELŐZMÉNYEI*

(NÉGY FOLYÓIRAT)

A Magyar Génuszt, a Figyelőt és bizonyos tekintetben a Szerdát és a Jövendőt is ma a Nyugat előfutárainak tekintjük. Körülöttük a Nyugat későbbi irodalmi körének zöme csoportosul, s lapjaikon csiráznak-erjednek a magyar irodalom egy új korszakának a szándékai. Természetes, hogy az említett folyóiratokban megnyilvánuló irodalmi törekvések elsősorban mint a Nyugattal és a Nyugatban megszülető új irodalom első jelentősebb lépései érdemelnek figyelmet.

A Nyugat hosszú, kb. kétévtizedes irodalmi kísérletezések végső eredménye. Az irodalmi ellenzékiesség különböző csoportosulásáiban a nyolcvanas évek végétől figyelhetünk meg olyan — új mozgalom igényével jelentkező és fórumot, közönséget kereső — írói törekvéseket, amelyek nemcsak a Petőfi—Arany-epigonizmussal elégedetlenek, hanem az egész magyar kulturális életet parlagiasnak tartják, és programmszerűen igyekeznek közvetíteni a külföldi irodalmak új eredményeit. E törekvések ideológiájának alapja a kapitalizmus hazai megerősödése, — s nyomot hagy rajta az egyházpolitikai harcok légköre, a közjogi viták nyomában járó politikai türelmetlenség, a szembeesülés a hivatalosan tenyésztett nemzeti illúziókkal és az új európai irodalmi mozgalmak szélesebb körű megismerése is.

Az 1889—1908 közötti folyóirat-alapításokat vizsgálva, nem nehéz meglátni, mily nyomok vezetnek a századvég társadalmi-irodalmi mozgolódásaiból a Nyugat felé.

A modernség öntudatának gesztusai és az új irodalmi igények a megalkuvás, reformer radikalizmus és forradalmiság igen széles skáláján jelentkeznek. A világnézeti pesszimizmus és relativizmus különféle filozófiai iskolái hatnak az új törekvések képviselőire. A szabadság és tehetség jelszavával a modern polgári individualizmus jogait és az irodalmi színvonal emelésének szükségét hangsúlyozzák. Az irodalom témakörének bővülése városi, nagyvárosi-témákkal, a nyelvi megújulás igénye, a felszínes és provinciális közműveltség elleni tiltakozás s a francia dekadens és szimbolista költészet, az orosz regény és az új skandináv írók népszerűsége sok más tényezővel együtt jelzi, hol, milyen irodalmi lapokban kell keresnünk az irodalmi ellenzékiesség széles frontján a Nyugatban kibontakozó irodalmi megújulás előkészítőit.

A múlt század utolsó évtizedétől hirtelen nő a lapindítások száma, s a sok új, többnyire rövid életű folyóirat a különféle irodalmi csoportosulásokkal, az új irodalmi társaságokkal együtt az irodalom differenciálódásának is nyilvánvaló tünete. A társadalmi és esztétikai értelemben újfajta irodalmiságot képviselő folyóiratok közül kétségtelenül *A Hét* a legjelentősebb, amely az új írói nemzedék sok tagját indítja el és — nem utolsó sorban — közönséget nevel az új irodalomnak. *A Hét* mellett azonban utalni kell olyan folyóiratok szerepére is,

* A témát szélesebb keretben feldolgozó, készülő tanulmány részlete.

mint például az 1891-ben kiadott, Katona Lajos, Vikár Béla, majd Lenkei Henrik által szerkesztett *Élet*; a *Magyar Kritika*, amely 1897-ben jelent meg Benedek Elek szerkesztésében; az *Új Magyar Szemle* (1900) Ambrus Zoltán és Blaskovich Sándor szerkesztésében.

Az *Élet* antiklerikális, liberális lap, a korabeli magyar világ meglepően heves bírálatával; Vajda és Tolnai egyéniségének bővületében áll. Irodalomtörténeti jelentőségű tette, hogy a későbbi Nyugatéhoz hasonló igények sugallatára programmszerűen fordul a nyugati irodalmak felé. A lap szerkesztősége hívja Pestre Ibsent 1891-ben és — tudomásom szerint — itt jelennek meg először ismertetések, fordítások pl. Hauptmannról, Nietzsche-ről. Az írói egyéniségnek szinte fetisizálása jelentkezik a lap hasábjain, amelynek főképp eleven és színvonalas kritikai rovata számottevő. A *Magyar Kritikában* szerepel először Osvát Ernő jelentős kritikákkal, s az ő személye elválaszthatatlan az új irodalmi mozgalom kibontakozásától. Az *Új Magyar Szemlében* már többen dolgoznak azok közül, akiknek vezető szerepük lesz az új irodalom körüli bábáskodásban; elsősorban Osvát, akinek itt jelennek meg legjobb bírálatai, vagy Ignotus, Ambrus Zoltán és Színi Gyula, akit Kosztolányi joggal nevez az új irodalom utászának. Az *Új Magyar Szemle* egyébként főképp politikai, közgazdasági írásokat közöl (Pikler Gyulától, Vészi Józseftől, Vámbéri Ruzssemától), az irodalomnak kisebb hely jut benne.

Igaz, hogy ezek a folyóiratok csak igen szűk körhöz szólnak; az irodalmi közvélemény irányításában a század vége felé már jóval nagyobb hatású a napi sajtó. Színi Gyula írja egyik cikkében, hogy a napisajtó nemcsak a híradás feladatát teljesíti, hanem pótolja, szinte kiszorítja a lassúbb lüktetésű folyóiratot s a még lassúbb könyvet is. De a fiatalok mégis csak folyóiratok segítségével indulhatnak el az irodalomban. A napilapok ugyanis — üzleti okokból — ritkán foglalkoztatnak névtelen kezdőket; a kiadók viszont nem szívesen próbálkoznak olyan fiatal írókkal, akiknek a nevét a közönség nem ismeri a napilapokból. Marad a folyóirat, s ez a helyzet is hozzájárul ahhoz, hogy annyi, többnyire reménytelen folyóirat-vállalkozással találkozunk ebben a két évtizedben.

A már idézett folyóiratok közül egyiket sem mondhatja magáénak a legfiatalabb írói nemzedék, csak vendégként szerepelhet hasábjaikon, és magáénak érezheti a lapok szerkesztésében érvényesülő új szellemet.

Az új irodalmi csoportosulás első dokumentuma az az előfizetési felhívás, amelyről Fenyő Miksa számol be a *Nyugat* Osvát-számában.¹ 1901 nyarán Osvát, akinek ekkor már bizonyos tekintélye volt, Fenyő Miksa és még hatan (bölcsesek, orvosok, jogászok, akik később távol kerülnek az irodalomtól) adják ki ezt az előfizetési felhívást: „Az ősz elején *Új Figyelő* címmel havi folyóiratot indítunk, melynek cikkei a tudományos, irodalmi, művészeti és társadalmi élet magasabbrendű jelenségeivel fognak foglalkozni — s amelynek íróitól a szép érdekén s az igazság közérdekén kívül minden más érdek idegen.” Ebből a folyóirattól nem lesz semmi, azonban Osvát Ernő a következő évben átveszi a *Magyar Génius* szerkesztését, s megteremtí az új írói nemzedék s az új törekvések első fórumát.

A Magyar Génius (1902—1903)

A *Magyar Génius* 1892-től jelenik meg Hevesi József és Karczag Vilmos szerkesztésében. Üzleti vállalkozás, olyasféle, mint a Képes Családi Lapok, a Magyar Szalon vagy az Ország-Világ. A szerkesztésben is erősen érvényesülő üzleti szempontok mellett azonban észre kell venni egy szép igyekezetet is, a magyar olvasmányra-szoktatás szándékát, amelyet már a beköszöntő cikk hangsúlyoz. Mint az említett lapoknak, a *Magyar Génius*nek is nem kis része van abban, hogy évről-évre csökken nálunk a német családi lapok addigi népszerűsége.

¹ *Nyugat*, 1923. 729. 1

A nyolcvanas-kilencvenes években kiadott családi lapok érdemei közé tartozik, hogy az a polgárság is kezd rászokni a magyar nyelvű olvasmányra, amelyik annyira már elmagyarosodott, hogy a napi érintkezésben s esetleg otthon is magyarul beszél, de még kizárólag német könyveket és lapokat olvas.

A Magyar Géniusz első tíz évfolyamának politikai cikkeit az alkalmazkodó lojalitás, szépirodalmi anyagát a „fehér” irodalom egyeduralma, egyéb cikkeit pedig a kispolgári sznobizmus és szenzációvágy kielégítése jellemzi. A kor legjobb írói is csak garantáltan „fehér” írásokkal léphetnek az „Isten, király, család” háromságának oltárt emelő lap hasábjaira. 1900-ban Basch Árpád veszi át a Magyar Géniusz szerkesztését. Némileg elevebb lesz a lap, cikkeinek témaköre történeti, művészeti témákkal bővül.

Az 1902. június 1. számon felelős szerkesztőként Osvát Ernő, társszerkesztőként Michailovits István, főmunkatársként Kovács Jenő szerepel. Erről a ma már irodalomtörténeti jelentőségű szerkesztő-változásról semmi magyarázat sincs a lapban. De a régi keretben, a sárgásfényű finom papíron új nevek szerepelnek: Gellért Oszkár, Színi Gyula, Elek Artúr, Cholnoky Viktor. Új hang szólal meg a vezércikkben is, amely avult erkölcsi normák revízióját követeli a nietzschei „Umwertung aller Werte” álláspontjáról. A további, hetenként megjelenő számokban bővül a fiatal munkatársak sora: Kaffka Margit, Kemény Simon, Jób Dániel, Szilágyi Géza, Bárdos Artúr szerepel a legtöbbször. A fiatalok írásaiban a modernség — szinte harsogó — öntudata tűnik szembe. Elégedetlenségük sokszor nagyképmű és előnti az egész lapot; mintha csak parázs lenne talpuk alatt az a magyar irodalom, amelynek kortársaiavá nőttek.

A lap formája, beosztása alig változik az év végéig. A vezércikk időszerű kérdésekhez szól hozzá; a versek, elbeszélések után „Hétköznapok,” később „Madárszemmel, hangyaszemmel” címmel glosszákat közöl a napi eseményekről; szűkszavú, de általában magvas művészeti és irodalomkritikai rovat tesz teljessé egy-egy számot. Amint Gellért Oszkár írja emlékezéseiben, a Magyar Géniuszt egy Vígszínház mögötti nyomdában nyomják, s körüti kávéházakban szerkesztik. 1902 decemberében a szerkesztőség az olvasókhoz fordul: „Amikor egy félév előtt a lapot átvettük, új lapot akartunk adni a régi köntösben, de nem hirdettünk semmi programot”². Most sem programot közöl, hanem bejelenti, hogy januártól kezdve gazdagabb kiállításban, tetszetősebb formában, nagyobb terjedelemben jelenik meg a lap; regényt, esszét is közöl, s „munkatársainkban egyesítjük a legkiválóbbat, mit az utóbbi évek irodalma megnyilatkoztatott.” Ennek a bejelentésnek a háttere az a körülmény, hogy Osvát — nyilvánvalóan elképzeléseiben csalódva — eladja a lapot egy bankárnak. 1903 január 1-étől kisebb alakban, de már nem 16, hanem 32 oldalon jelenik meg, s szerkesztőként Gellért Oszkár, Osvát Ernő és Kovács Jenő szerepel. Március 8-án eltűnik Osvát és Kovács neve. Később Gellért mellett Cholnoky Viktor neve kerül a lapra főmunkatársként. Ettől kezdve esik a színvonal, hosszú regényfolytatások, drámarészletek jelennek meg s elszaporodnak Michailovits István cikkei olyan témákról, mint pl. „Nagy Károly leszármazottja-e II. Vilmos császár?” stb. (Michailovitsnak egyébként nem lényegtelen szerepe volt a lap életben-tartásában; az ő révén kaptak katonai hírdetéseket, amelyeknek a díjából fedezhették a nyomdászamlát.) Amilyen friss és modern a lap Osvát szerkesztése alatt, olyan unalmas lesz március után. Szelidül a kritikai hang, kevesebbet foglalkozik a nyugati, északi irodalmakkal. A válságot az előfizetők számának állandó csökkenése és a fiatal írók szándékait kísérő csend, visszhangtalanság okozza. Az utolsó szám december 27-én jelenik meg; egy szó sincs benne a lap megszűnéséről vagy a kiadása körüli nehézségekről. Gellért Oszkár közlése szerint a Magyar Géniusz megmaradt előfizetőit A Hétnek adta át a szerkesztőség.

² *Magyar Géniusz*, 1902. december 7.

Rövid ideig, tizenhat hónapig él néhány fiatal írónak ez az Osvát-vezette első kísérlete, hogy új érzésekkel, gondolatokkal kavargassa fel a magyar irodalom századeleji állóvizét. Állóvíznek avult eszmék és neveltségessé vált formák rezervátumának tartják az egykorú magyar világot. „Magyarország a Kárpátoktól körülvevett medence. Ide nem fújnak át a kultúrviharok szelei, itt mérsékelt éghajlat alatt élünk, s gyengéd szellők lobogtatják a vágató csikósok hófehér gatyáját.”³ Lázadásuk esztétikai eredetű és célja sem más. Forradalmi újat-akarássuk az irodalomban jól megfér reakciós állásfoglalásokkal a politika napi kérdéseiben. Egyébként főleg a vállalkozás azt keresni, hogy milyen, a különféle állásfoglalásokat közös nevezőre hozó politikai szándékot, melyik politikai csoportosulás álláspontját tükrözi a lap, hol a helye a kor politikai színpadán. A politikában nem akarnak sehová tartozni, elutasítják a politikát. „Ezek a hasáboúk a művészetnek, az irodalomnak, a társadalom élete megfigyelésének vannak szentelve, természetszerűen számúzva van tehát belőlük a nagy harcvevő, a politika. S a kihágási törvénykönyvnel ezerszerre hatalmasabb valami is számúzi innen : a jó ízlés.”⁴ Természetes azonban, hogy egy elvenségre törekvő hetilap nem valósíthatja meg a nem-politizálás szándékát, bele kell szólnia a napi eseményekbe. Többnyire Cholnoky Viktor és Színi Gyula írja ezeket a napi eseményekre visszhangzó vezércikkeket és glosszákat. Pózoktól nem mentes művészi arisztokratizmus, illúziókat és tekintélyeket romboló kiábrándultság jellemzi cikkeiket ; Cholnoky Viktor cikkeitől a legszélsőségesebb sovinizmus és klerikalizmus sem idegen.

Érdekes a Magyar Géniusz néhány politikai cikkét idézni, mert a bennük megnyilatkozó szemlélet hosszabb időre jellemző marad az induló írói nemzedék nagy részére. Cholnoky Viktor pl., akinek a publicisztikai munkásságában gyakran érvényesülnek át nem gondolt ötletek, zavaros indulatok, Kossuth Lajosról — születésének 100. évfordulóján — megállapítja, hogy nem volt igazi szabadsághős, nem a francia forradalom eszméiért harcolt, hanem közjogi ideáért. Állítását Kossuth 1877-es, a ceglédi küldöttségnek tett nyilatkozatával bizonyítja : ha Ferenc József nem volna az osztrák császári korona, csak a magyar, Kossuth hazatérne és hűségsküt tenne. Hangoztatja azt is, hogy nálunk a kiegyezés szerves összefüggésben van a szabadságharccal, mint a gyümölcs a virággal.⁵ 1902 szeptemberében tüntetnek a munkanélküliek Budapesten, s Cholnoky állásfoglalása ekkor sem rokonszenvesebb. „Az utcai demonstráció, amely hajdan tagadhatatlan bírta a járókelők egy részének szimpátiáját is, amely ha nem volt is ártatlan, de erkölcsstelen sem volt : ma réme, csapása és átka Budapest kereskedelmének.” Szennyves csöcseléknek nevezi a munkanélkülieket, — s azzal végzi : „Nem ég ma már a lelkesedés tüze senkiben. Azoknak van igazuk, akik a kor arculatának megváltoztatását nem a revolúciótól, hanem az evolúciótól várják.”⁶ Hasonló módon gondolkodik Színi Gyula is „Ifjú Oroszország” c. cikkében. A cikk Szipjagin orosz miniszter meggyilkolását kommentálja, s csodálattal emlékezik meg a cári zsarnokság ellen lázadó ifjú oroszok hősiességéről. De : „Hiába küzd az «az ifjú Oroszország» a mai zsarnokság ellen . . . a mai zsarnokságot felváltja majd más . . . a mártíromság is felesleges, a forrongás is felesleges, mert minden megy a maga megszabott útján.”⁷ A Magyar Géniusz jellemző megnyilatkozásai közé tartozik Ferenczi Kálmán cikke is Werner Sombarttól „Der moderne Kapitalismus” c. könyve megjelenése alkalmából. Tágabb szemhatárú műnek mondja ezt, mint a Tőkét, s Sombart tanításainak lényegét abban foglalja össze, hogy a „szocializmus a múlt században a revolúció teréről az evolúció, a természetes növekedés mezéjére lépett és . . . épp ezért ma már nem kémia, hanem fejlődésre képes tudomány.”⁸

³ *Magyar Géniusz*, 1903. március 22. 22. 1.

⁴ *Magyar Géniusz*, 1903. április 5. 26. 1.

⁵ *Magyar Géniusz*, 1902. 626. 1.

⁶ *Magyar Géniusz*, 1902. 591. 1.

⁷ *Magyar Géniusz*, 1902. 479. 1.

⁸ *Magyar Géniusz*, 1902. 773. 1.

A szerkesztés során Gellért Oszkár közlése szerint sem sokat törődtek a cikkírók politikai állásfoglalásával; magatartásuk alapvetően esztétikai. Elég volt Cholnoky hangoskodó, epés, de mindig érdekes publicisztika modora és Színi Gyula finoman foszforeszkáló ötletessége. Bár nem tartozott a Magyar Génusz írói köréhez, érdemes idézni Juhász Gyula egyik — ezt az írói nemzedéket jellemző — megnyilatkozását: „Mikor a 900-as évek elején a pesti egyetemre kerültem, az irodalmi ifjúság érdeklődése szinte kizárólagosan esztétikai természetű volt. . . a legnagyobb ellentétek szépen megfértek egymás mellett vagy békésen küzdöttek egymással, de az állásfoglalás általában esztétikai volt. Ez az idő az individualizmus aranykora : : ”⁹ Úgy gondolom, ezt a tényt kell elsősorban szem előtt tartani a Magyar Génusz szerkesztési módszereinek vizsgálatánál. A Habsburg-rajongás éppúgy helyet kap benne, mint a fenekedő kuruckodás, a kereszténység alapjainak támadása éppúgy, mint XIII. Leó „katolikus imperializmusának” elismerése.¹⁰ Nemcsak a munkanélküliek tüntetése miatt bosszankodó cikk jelenik meg, hanem a szociális lelkiismeret hangja is, pl. a néptanítók helyzetét panaszló glossza.¹¹ A szerkesztők a napi politika kérdéseiben bármilyen véleményt közölnek, csak a cikkíró egyéniségének értékét, írásának színességét nézik.

Ennek a nemtörődöm liberalizmusnak azonban semmi nyoma sincs a lap irodalmi szerkesztésében. Különösen az 1902-es évfolyam második felében lehetetlen nem érezni a fiatal Osvát Ernő egyéniségének, tudásának erejét, szerkesztői céltudatosságát, határozottságát, amelyről legendákat írtak és mondtak író társai. Az elért eredményeket, a lapban közölt magyar művek értékét nézve első pillanatban mégis túlzásnak hat a Magyar Génusz irodalomtörténeti jelentőségének hangsúlyozása. Már említettem, hogy legfontosabb tette nem új írók felfedezése, új magyar remekművek közlése, hanem a külföldi irodalmak felfedezése. A Magyar Génusz azonban bevezet néhány jelentős író is az irodalomba, többek közt Kaffka Margitot és Gellért Oszkárt, foglalkoztatja a fiatal írói nemzedék sok tehetséges képviselőjét, de a magyar irodalommal általában kevesebbet törődik, mint a külföldivel. A fiatal írók közül Kaffka és Gellért mellett legtöbbször szerepel Bárdos Artúr (versek, kritikák) és Jób Dániel (elbeszélések), akik később más területen dolgoznak; Színi Gyula, Kemény Simon, Szilágyi Géza, Nagy Endre, Krúdy Gyula és Sas Ede. Krúdy kivételével (aki mindenüvé ír) az eddig említetteket sorolhatjuk a Magyar Génusz írói köréhez.

Meg lehet említeni a lap magyar szépirodalmi anyagából Papp Dániel egy posthumus elbeszélését, Thúry Zoltán két novelláját, Tömörkény, Molnár Ferenc, Lovik Károly egy-egy elbeszélését, Gárdonyi egyik elbeszélését, amelyből Annuska c. drámáját írja, s legfőképpen Ady: *A műhelyben* c. „rövid színekép”-ét, amely 1902. októberében jelenik meg, egy hónappal a nagyváradi bemutató után. (Bóka László Ady-könyve Ady egyetlen drámai művének csak a sikeres nagyváradi bemutatójáról emlékezik meg; nem említi, hogy a színmű a bemutató után hamarosan meg is jelent.) A darab egy vidéki szerkesztőség szürke, reménytelen, ábrándokat sorvasztó légkörét mutatja be, sok vallomáshitelű szubjektivitással. Versék is vannak közben. Idézek néhányat, a későbbi Adyt reveláló sort:

„Az én hitem csodás, nagy álmódás. . .
Az én hitem új földre nyit kaput,
Az én hitem pusztítani ölni tud,
Keserű könnyel színiig telt kehely. . .”¹²

Magyar regényt, vagy inkább hosszabb elbeszélést csak egyet közöl: Nagy Endre „Új Budapest” c. fantasztikus, utópisztikus művét. Itt lávaeső pusztítja el a bűnös Budapestet,

⁹ Juhász Gyula kiadatlan jegyzeteiből. *Nyugat*, 30. k. 5. sz.

¹⁰ L. pl. Cholnoky Viktor cikkei. *Magyar Génusz*, 1903. március 8., július 18., augusztus 23.

¹¹ *Magyar Génusz*, 1902. 849. l.

¹² *Ady Endre*: *A műhelyben*. *Magyar Génusz*, 1902. 712. l.

s új, ideális várost építenek a helyén, ahol megszűnnek a szociális igazságtalanságok. Merész, érdekes mű.

Osvát Ernő „Orosz Iván” c. regénynek induló műve, amelyből azonban csak egy folytatás jelenik meg, kuriózum-volta mellett a korabeli „oroszosság” népszerűségének is jellemző dokumentuma. „Ami Mignonnak Itália, az volt Ivánnak Oroszország”¹³ — írja Osvát regénye hősről. Az élet alapkérdéseit bolygató állandó nyugtalanságot tartja Osvát az oroszosság lényegének; ez jellemzi művének hőst, aki stílszerűen az újság gyászrovatának vezetője. A megjelent részletből nem lehet tudni, hogy nem az oroszosság divatjának szatírája lett volna-e a regényből. . .

A Magyar Géniuszban közölt szépirodalmi művek színvonala az itt szereplő fiatal írók látásmódjának, stílusának változatossága Osvát szerkesztése idején általában figyelmet érdemlő. Szemmel láthatók pl. a novellákban A Hét első tíz évének eredményei témában és ábrázolási technikában (városi hangulatok, tragikus lelki konfliktusok, friss, szarkasztikus hang). A lap szerkesztési politikájában azonban, észrevehetően nem az új magyar irodalom szerepeltetése a döntő szempont, hanem új külföldi írók, irodalmi irányok ismertetése. Ezért lepi meg az irodalmi ellenzék korábbi lapjainak késhegyig menő vitáit és a fiatal Nyugat harcosságát ismerő olvasót, hogy kevés cikk foglalkozik a Magyar Géniuszban a magyar irodalmi élet jelenségeivel, az Akadémia, a Kiszalud-Társaság irodalompolitikájával és a magyar irodalmi múlt értékelésével. Ezek a cikkek sem mondhatók jelentőseknek. Polémia is csak egyszer teszi zajosabbá a Magyar Géniusz hasábjait; amikor Cholnoky Viktor cikket ír az új magyar stílusról.¹⁴

Az alkalmat egy szegedi újság cikke adja, amely szerint Arany, Petőfi és Szász Károly Shakespeare-fordítása a magyar nyelv felülmúlhatatlan diadala. Cholnoky szerint Petőfi csúcsa a világlírának, de rabja kora Kazinczy, Szemere, Bugát fertőztette stílusának; Arany csak alexandrinusaiban magyar, prózájában akadémiaibb az Akadémiánál; Szász Károly pedig nem tud sem angolul, sem magyarul. Tíz év alatt a magyar stílus akkorát fejlődött, hogy ma már a magyar klasszikusok legnagyobb része elavult, jókora részük élvezhetetlen. Cholnoky avantgardista könyörtelenségére felszisszen a Budapesti Szemle és az Alkotmány: a Magyar Géniusz megtámadta a magyar géniuszt. Cholnoky válasza csak azt ismétli, hogy klasszikusaink nyelvét a nyelvújítás megrontotta.

A múlt magyar irodalmáról egyébként kevés véleményt találhatunk a lapban. Egy Palágyi Menyhérről szóló cikk¹⁵ szerint Vajda a XIX. század legnagyobb lírikusa Petőfi mellett; Szini Gyula Tompa Mihályról ír szép megemlékezést és tisztelettel beszél Vadnay Károly érdemeiről a könnyed, franciás hang meghonosítása körül; máskor Lauka Gusztávnak a szenvedő romantikusokat kigúnyoló írásait méltatja. Osvát Ernő egyik megnyilatkozása¹⁶ két Aranyról szóló újabb mű bírálatá során, voltaképpen keserű panasz, hogy nem olvassuk Aranyt, nem él a nemzet köztudatában. Ezekből a cikkekből nem lehet összefüggő képet kapni az Osvát-Gellért-féle Magyar Géniusz múlt-szemléletéről. Nem jár sokkal több eredményrel a kritikai rovatban közölt bírálatok elemzése sem. Fenyő Miksa Kerri utánzó impresszionista csevegésétől Mikes Lajos kissé tanáros, de magas esztétikai igényeket támasztó bírálatáig sokféle hang érvényesül. Az új Magyar Géniusz tizenhat hónapja alatt megjelent irodalmi művekről (pl. Gellért Oszkár és Erdős Renée versei, Gárdonyi „A hatalmas harmadik”, Herczeg „Andor és András” c. regénye, Gárdonyi „Annuska” és „A bor” c. drámája) alapos, maradót értékű megállapításokat olvashatunk; de a Magyar Géniusz írói körének nemzedéki öntudata még nem nő odáig, hogy a kritikai rovatot fegyverként kezelje írói céljai érdekében.

¹³ Osvát Ernő: Orosz Iván. *Magyar Géniusz*, 1902. 513. 1.

¹⁴ *Magyar Géniusz*, 1903. február 15.

¹⁵ Mikes Lajos: A magyar szellem függetlenségi harca. *Magyar Géniusz*, 1903. július 18. 14. 1.

¹⁶ O. E.: Arany-irodalom. *Magyar Géniusz*, 1902. június 8.

Érdeemes megemlíteni a lap ilyen természetű anyagából még egy portré-sorozatot a korabeli kritikusokról (Lázár Béla, Kóbor Tamás, Keszler József) és Szőke Oktáv [Színi Gyula] írását Kiss Józsefről, amikor Kiss a Petőfi-Társaságban felolvassa „A trombitás” c. versét. Színi Kiss József hatalmas népszerűségéről beszél; minden költeménye oly nagy érdeklődést, vitát kelt, hogy azt csak egy színházi bemutató lázával lehet összeférni.¹⁷

A Magyar Géniuszban szárnyait bontó „nyugatosság” lényegét Kosztolányinak az a megállapítása jelezheti, hogy Osvát Ernő egy irodalmi „tengerre magyar”-t kiált el.¹⁸ A Magyar Géniusz írói köre elégedetlen a belterjes tenyészetben egyre süllyedő színvonalú korabeli magyar műveltséggel, irodalommal, s be akar kapcsolódni a külföldi világnézeti, művészeti eredmények áramkörébe. Harcol az ellen, hogy művészeti rövidlátás, anyagi kérdések és ügyes reklám határozza meg, milyen művek jussanak el hozzánk külföldről. A lap szerkesztői ezt úgy igyekeznek elérni, hogy majdnem minden héten megszólaltatják a korabeli európai irodalomnak egy-egy jelentős alakját s a közölt novella, vers vagy drámarészlet előtt rövid; de tartalmas bevezetőben rajzolják meg az író portréját. Főképp az európai irodalmak naturalizmus utáni útkeresése jelentkezik a Magyar Géniusz szerkesztősége által kiválasztott művekben, Maeterlincktől Gorkijig igen széles skálán. A nevek adatszerű felsorolása is érzékeltetheti, milyen jelentékeny munkát végez igen rövid idő alatt a Magyar Géniusz az európai irodalmak közvetítése terén: Hamsun, D’Annunzio, Csehov, Gorkij, Kipling, Björnson, Maeterlinck, Wedekind, Bierbaum, Schnitzler, Wells, Liliencron, Andrejev, Mirbeau, Bang, Moreau, Max Halbe, Tolsztoj, Ibsen, Hauptmann, Wilde, Verlaine; a régebbiek közül Poe, Thomas de Quincey, Mérimée és Kleist jelenik meg a Magyar Géniusz hasábjain. Nem volt még folyóirat Magyarországon, amely ilyen széles utat hagyott a külföldi irodalmak beáramlásának. A válogatás széleskörű, a divatos nevek közül többnyire azokat emelik ki, akik valóban újat hoznak az irodalomba, s szembeszállnak a nyárspolgári, hálósipkás szellemmel, amelyet gyűlölnék az Osvát körül csoportosuló fiatal írók. Leginkább a szimbolizmus és az impresszionizmus iránti rokonszenvet lehet megfigyelni.

A lap íróinak esztétikai radikalizmusa mellől nem hiányzik bizonyos társadalmi, világnézeti kérdésekben mutatkozó éberség sem. 1902-ben pl. Szász Zoltán — akinek a Figyelőnél lesz nagyobb szerepe és a Jövendőnél — alaposan megmondja a véleményét Bourget *Etappe* c. regényéről,¹⁹ amely a szabadgondolkodás züllesztő hatását igyekszik illusztrálni egy család történetével. (Némileg csökkenti ennek a véleménynek az értékét, hogy a következő évben, a lap haldoklása idején folytatásokban közlik Bourget „A köpönyeg” c. regényét.)

A külföldi írókat bemutató cikkek közül a három legjobbat említtem meg. Színi Gyula²⁰ lelkesen, sok tárgyi adattal ismerteti a francia dekadensek és szimbolisták irodalmi alkotásait: cikkében le is fordít két Rimbaud-verset, köztük Rimbaud híres, a hangokban is színeket látó versét a magánhangzókról. Török Gedeon²¹ [Osvát Ernő] — Csehovval szembeállítva — ragyogóan jellemzi Gorkijt: „Gorkijban a gondolkozó jóval gazdagabb, mint a művész. A forma aszimmetriájáért a le nem csiszolt drágakövek súlyával békít ki. Csehov nagyobb művész, de Gorkij erőteljesebb író.” Az orosz irodalom, amely egyik cikk szerint „a revolúció hevével és mohóságával tör elő s hódít”, az érdeklődés középpontjában áll. Csehov pl. máskor is szerepel; a publicisztikában gyakorra reakciók vezekre evező Cholnoky Viktor²² mutatja be igen jellemzően; azt mondja, „a nitroglicerin van benne minden orosz írónak az írásában”, és „nyomán vágy két a szabadságra, az új rendre...”

¹⁷ Szőke Oktáv [Színi Gyula]: Médaillon. Kiss József. *Magyar Géniusz*, 1902. 654. l.

¹⁸ *Kosztolányi Dezső*: Kortársak. I. 216. l. Nyugat kiadás. é. n.

¹⁹ Szász Zoltán: Irodalmi reakció. *Magyar Géniusz*, 1902. 701. l.

²⁰ *Magyar Géniusz*, 1903. január 4.

²¹ *Magyar Géniusz*, 1902. 454. l.

²² *Magyar Géniusz*, 1902. 472. l.

A Magyar Géniusznak a külföldi írókat bemutató anyaga ma is érdekes, a lap szerkesztésének színvonala 1903 tavaszáig magas, ezért joggal lehet kérdezni: mi az oka annak, hogy egy félév alatt szerkesztő-válság jelentkezik, s hamarosan meg kell szűnhie?

Az okok nyilvánvalóan szélesebb körűek Miksa anekdotikus tájékoztatásánál, de említsük meg ezt is. „Meg kellett a lapnak szűnnie, mert az írók megnősültek, feleségül vették a lap fiatal lányelőfizetőit, akik ezentúl természetesen tiszteletpédányra tartottak igényt, s így a lap előfizetők nélkül maradván megszűnt.”²³ A Magyar Géniuszt és olvasóinak viszonya azonban valóban döntő oka a lap megszűnésének. Ambrus Zoltán néhány évvel később a Nyugatban cikket ír arról, hogy kiből áll ekkor a magyar irodalom közönsége: „Budapesten több, vidéken kevesebb hölgy, néhány száz fiatalember, aki maga is író akar lenni. . . a magyar irodalomnak ez a néhány száz ember az egész közönsége.”²⁴ Keserű és valószínűleg igazságtalan megállapítás, amelyben azonban annyi igazság van, hogy érezteti az új írói törekvéseket — egyelőre — körülvevő légüres teret. Mikor Osvát Ernő átvette a Magyar Géniuszt, arra gondolt, hogy könnyebb a lap meglévő előfizetőit meghódítani az új irodalomnak, mint vállalni egy új lap indításának a kockázatát. A régebbi előfizetők azonban pánik-szerűen hagyják ott az új Magyar Géniuszt, amelyből hétről-hétre meggyőződhetnek arról, milyen műveletlenek és ostobák. A konzervatív kispolgári olvasók helyébe pedig nem sikerül újakat szerezni. A radikális gondolkodású polgári értelmiség már odaszokott — az egyébként is rugalmasabban, alkalmazkodóbban szerkesztett — A Héthez. Más olvasórétegek szóba sem jöhettek. Később Gellért Oszkár próbálkozik bizonyos kompromisszummal, közeledéssel az előfizetők ízléséhez, de a lap múltja az erősebb; elnémtja az új írói szándékokat és magát a lapot is.

Az olvasók előtt az sem lehetett világos, hogy itt egy új írói nemzedék akar utat törni. Programot nem ad a Magyar Géniuszt, a tehetség és a vélemény-szabadság jogait a nemzedéki összetartozás tudata, sajátos színei nélkül igyekszik érvényesíteni; a lap glosszái, reflexiói elárulják, hogy helyüket sem látják tisztán az akkori magyar kulturális életben, nem ismerik lehetséges szövetségeseiket és ellenségeiket. Azok a fiatal írók pedig, akiknek átütő erejű tehetsége program nélkül is zászló lehet az olvasók előtt, még nem jutnak igazi nyilvánosság-hoz. Ady Nagyváradon újságró, Móricz egy pesti szerkesztőségben körmöl jelentéktelen beosztásban, Babits nevét a Négyesy-szemináriumban is most kezdik megismerni.

Az olvasók távolmaradásában szerepet játszhatott az a körülmény is, hogy a Magyar Géniuszt nem foglalkozik a politikai eseményekkel, pedig abban az esztendőben az egész magyar életet a politikával robbanásig telített légkör jellemzi (akkor javasolja Fejérváry honvédelmi miniszter az újonclétszám felemelését, erősödik az obstrukció, lemond Széll Kálmán). A lap egyik, már idézett cikke ezzel kapcsolatban a sajtótörvényre hivatkozik, amely az irodalmi hetilap hasábjairól kizárja a közvetlen politizálást.

A Magyar Géniuszt kísérlete az említett okok miatt kudarcba fullad, de jelentősége így is számottevő: az új irodalmi mozgalom, az újszemléletű irodalom igényének első fóruma, amely teljesen az induló fiatal írók kezében van. Ady Endre is a Magyar Géniusznál kerül együvé az új irodalmi mozgalommal. (Nem sikerült tisztáznom, hogy jutott el „A műhelyben” c. színműve a Magyar Géniuszhoz. Talán Osvát révén, aki nagyváradi volt, és megmaradt kapcsolata szülővárosával.) A Magyar Géniuszt érdemei között nem lehet említés nélkül hagyni a lap közleményeiben mutatkozó nyelvi gondosságot, s főképp azt a törekvést, hogy új ízekkel tegye vonzóbbá a cikkeket, kritikákat, tanulmányok stílusát. Osvát „egérszürke prózájának” nevezte a kor értekező, publicisztikai nyelvét; a Magyar Géniuszt írói, Osvát, Színi Gyula, Cholnoky Viktor az impresszionista színésseget, a gondolati és érzelmi árnyalatok iránti

²³ *Nyugat*, 1923. 731. l.

²⁴ *Nyugat*, 1908. 284. l.

érzékenységet a meggyőzés szenvedélyével forrósitó prózát írnak, mint Ignótus vagy Bródy ; a Nyugat esszé-stílusának előzményeit Péterfy Jenő mellett itt kell keresnünk.²⁵

Figyelő (1905)

A Magyar Génius megszűnése után ötnegyed évvel, 1905. januárjában indul meg a Figyelő, az új írói nemzedék újabb, magasabb színvonalú és nagyobb figyelmet ébresztő kísérlete, ismét Osvát Ernő szerkesztésében. A Magyar Génius írói időközben főképp a napisajtóban dolgoznak ; Gellért Oszkár pl. el is szakítja publicisztikai munkássága a fiatal írók Osvát-vezette csoportjától.

A Figyelő havi szemle, formátuma ugyanaz, mint a Nyugaté, 70—80 oldal terjedelemben jelenik meg. Kiadója a Deutsch Zsigmond és társa könyvkereskedés ; Márkus Samu könyvnyomdájában készül. Az anyagi alapot az biztosítja, hogy tíz író havi húsz-húsz forintot ad át a kiadónak. Honoráriumot nem fizetnek²⁶. Általános érdeklődésű folyóirat, „grand revue” — ahogy ekkor hívják.

A kiadó 1904. decemberében röplapot ad ki, amelyben azt írja, hogy „a Figyelő munkatársai a fiatal írói nemzedéknek gondolkodásuk elfogulatlanságáról, írásművészetéről ismert tagjai. . .” Javarást a Magyar Génius munkatársai vannak itt, de új nevek is szerepelnek ; Ady neve már itt középpontba kerül s megjelenik Kosztolányi Dezső és Ambrus Zoltán A Figyelő nem eléggé tagolt beosztású. Az első részében váltakozva következnek elbeszélések, versek, esszék, nagyobb cikkek ; a Figyelő-rovat az irodalmi, színházi kritikák helye, a Szemlék rovat külföldi folyóiratokat ismertet. Ez a beosztás marad meg a lapnak mind a tizenegy számában.

Az első szám címlapján Beck Ö. Fülöp rajza látható : egy ülő, térdére támaszkodó, behúnyt szemmel töprengő, megkoszorúzott fejű hatalmas alak, az alkotó szellem szimbóluma, akit apró emberkék tömege táncol körül. Az első cikk Osvát Ernő híres „Motívumok” c. írása. „Sehol több tehetség el nem pusztul mint Magyarországon... elpusztulnak pihenő férfikkal, mielőtt a fejlődés homály-útját elhagynák, nyomtalanul és kevesektől észrevéve, mintha csak vázlatoknak születtek volna.”²⁷ A tehetség tisztelete mellett, amely Osvát egyik legjellemzőbb vonása, megszólal a felelősségérzet is. Nálunk „a tollakat nagyon is hamar fogja el a ‚minden mindegy’ blazírtsága. A kivételeket én tiszteltem a legjobban. És ezek a meghatóan büszke tollak lesznek a vezetői irodalmi ifjúságunknak.” Ez a keserű szembenállás a korabeli magyar világgal egyébként jellemzi az egész Figyelőt. Ady két cikke, továbbá Róbert Jenőnek, Fenyő Miksának, Szini Gyulának a lap gerincét adó irodalmi, művelődéspolitikai írásai ebből a magatartásból sarjadnak. Igaz, hogy nagyon különböző céllal és hangsúllyal, a művészeti újat-akarás és a társadalmi felelősségérzés eltérő igyekezetével. Ady Endre „Egy ismeretlen Korvin-kódex margójára” c. cikkében a Kazinczyak, Apáczai Csere Jánosok hivatástudata izzik ; a „Morituri” 1905. októberében a reménytelenül küzdők elszántságával köszönti az új magyar társadalmat. A radikalizmus és forradalom hazai helyzete, tragikus életérzése tükröződik soraiban. „Tízezer ember előreszaladt. Európaivá vált idegben, vérben, gondolatban, szomjúságban. . . Ezek a szent kengyelfutók nem is álmodták, hogy sarkukban százezrek nincsenek.” „A Grünwald Bélák és Péterfy Jenők menekültek, mihiylst tisztán láttak. Ki tudja, hányan és kik voltak ők?” „Nem volt szabad. . . meglátni, hogy néhány Fáraóé ez az ország. Hogy szennyes állati létben tartják a milliókat”. „Akinek a homlokán ott vigyázatlankodik a Gondolat . . . az elveszett.”²⁸

²⁵ A Magyar Géniusról és a Figyelőről I. Gellért Oszkár : Kortársaim. 17—24. I. Művelt Nép Könyvkiadó, 1954.

²⁶ Élek Artúr és Fenyő Miksa személyes közlése Farkas Lujzának. L. Farkas Lujza : A Nyugat és a századeleji irodalomforduló. Bp. 1935. 18. I.

²⁷ Figyelő, 1905. 2. I.

²⁸ Figyelő, 1905. 634. I.

Róbert Jenő, a későbbi berlini színházi vállalkozó Jászi Oszkárnak a Huszadik Században megjelent, kulturális elmaradottságunk okait elemző cikkével vitatkozik. Jászi beteg társadalmi viszonyainkban látja kulturális elmaradottságunk okát; Róbert az új nyugati műveltségűtől való elzárkózásban.²⁹ Színi Gyula budapesti glosszáiban a felületes külföldimádatba és a parvenű művelődéspolitikába köt bele: "Építjük a Pantheonokat és egyelőre a portás ül csak benne."³⁰ Cholnoky Viktor a népszerű epigonizmussal és a hivatalos szemellenzős akadémizmussal szemben önérzetesen utal a Figyelő körül csoportosuló írók céljára: "Mindent, ami újat jelent, először az úgynevezett 'obskurus' [kis nyilvánosságú] lapok visznek bele az irodalomba."³¹

A Figyelő — amint az idézett cikkekből nyilvánvaló — határozottabban és érettebb formában tükrözi a későbbi Nyugat-nemzedék ideológiájának összetevőit, mint a Magyar Géniusz. Kétségtelen az is, hogy a Figyelő olvasása közben sokkal több társadalmi — igaz, ellentmondásokkal teli — radikalizmussal találkozunk, mint a Magyar Géniuszban, — és teljesen eltűnik a Magyar Géniusz egyes cikkeinek olcsó opporionizmusa. Szembetűnőbb az új írói nemzedék politikai polarizálódása is. Nem akadályozzák ezt Osvátnak az írói egyéniség tiszteletére épülő szerkesztési módszerei sem itt, sem a Nyugatban.

Osvát a Figyelő szerkesztése során is nagy gondot fordít arra, hogy minél többet adjon a korabeli Európa irodalmi életéből. De itt már az újjászülető magyar irodalomé a döntő szó. A Figyelő évében, 1905 tavaszán és nyarán jelennek meg nagyobb számban Ady versei a Budapesti Naplóban. Ady költészetének vonzó és taszító ereje megpezsztíti a magyar irodalmi életet. A Figyelő magáénak vallja Adyt, vállalja a kard és pajzs szerepét költészete mellett.

Milyen fordulatot hoz Ady megjelenése irodalmi életünkben, érdekesen mutatja Színi Gyula két cikkének összehasonlítása. 1905 márciusában arról ír, hogy "a mi lírai költészetünk nem modern és... semmi köze sincs ahhoz az általános felszabaduláshoz és fellendüléshez, amely az egész világon talán éppen az érzékeny, finom lírát pendítette meg leghamarabb."³² Októberben Adyról szóló cikkében már így ír: "Talpra állott és egy kicsit meg is rendült lába alatt a lírai parlag. Várjuk tőle a legújabb generációnak azt a dicsőségét, hogy nagyvilági szellemű, modern és mégis minden ízében, léleketében magyar költőt ad az új századnak." "Ady Endre héraklészi közdelemre indul az új kötetével — folytatja — és mi barátai csillogó szemmel kísérjük."³³ A Héraklész-hasonlat, amint a cikkből kiderül, úgy is igaz, hogy a költő kígyókkal a bölcsőjében született. (Itt valószínűleg Tóth Bélának a Pesti Hirlapban akkoriban megjelent értetlen, Adyt gúnyoló cikkeire utal.) Még messze vannak Ady igazi harcai és győzelmei, de Színi, nála szokatlan lelkesedéssel ír arról, hogy "izzó és káprázató diadalt arat a kígyókon, amik a bölcsőjébe kúsztak".³⁴ A Figyelőben két verse jelenik meg Adynak, közöttük a „Harc a nagyúrral”. Költőket egyébként alig találunk itt; Kemény Simon és Szilágyi Géza néhány verse mellett csak Kosztolányi Fasti-ját lehet megemlíteni. A külföldi költők közül is csak jelentéktelen angol költőktől fordít néhány verset Zsoldos Benő. A folyóirat elbeszélés-anyaga nagyobb. A legjobbak: Krúdy Gyula (Török Gedeon álnéven) "A kemény Zendowszky" és Kaffka Margit "Levelek a zárdából" c. elbeszélése. A többiek is, — Színi Gyula három, Cholnoky Viktor kettő, Bíró Lajos, Elek Artúr, Kabos Ede és Révész Béla egy-egy elbeszéléssel — változatos színképet adnak, — Bíró és Révész lelkiismeretet kavaráó, oroszos indulatú társadalomrajzától Színi elomló, finomkodó lírizmusáig. Külföldi írótól egyetlen elbeszélést sem találunk. Drámarészlet több is megjelenik: Hauptmanntól, Strindbergtől és a Svájcba emigrált anarchista német írótól, Oscar Panizzától.

²⁹ *Figyelő*, 1905. 473. 1.

³⁰ *Figyelő*, 1905. 81. 1.

³¹ *Figyelő*, 1905. 325. 1.

³² *Színi Gyula: A modern líra. Figyelő*, 1905. 192. 1.

³³ *Figyelő*, 1905. 658. 1.

³⁴ *Uo.*

Legjelentősebb a Figyelőben az esztétizáló műfajok, az esszé, a bírálat és az irodalmi publicisztika szerepe; ilyen írások töltik meg a lap nagyobbik részét. A Nyugat modern kritikai szemlének néhány jellegzetes vonása már a Figyelőben jelentkezik; a sokkal szélesebb látókör, a határozottabb állásfoglalás, a maguk helyzetének, céljainak világosabb látása jellemzi az Osvát körül csoportosuló fiatal írókat, mint a Magyar Génuszban.

A kritika feladatai és módszerei többször foglalkoztatják a Figyelő munkatársait. Fenyő Miksa terjedelmes tanulmányban ismerteti a "Davidsbündler" kritikai csoportot, lelkesen beszél Alfred Kerr impresszionisztikus—epigrammatikus kritikai módszeréről, amely bebizonyítja, hogy a kritika művészet, gyakran különb, mint a megbírált mű. Ezt hangsúlyozza Róbert Jenő is, de hozzáteszi: mégsem becülik nálunk semmire sem a kritikát. Pedig hol van pl. olyan színvonalú drámaírónk, mint amilyen kritikus Ambrus vagy Ignotus...³⁵ Színi Gyula már a következő számban cáfolja Róbertet és Fenyőt: a Kerr-féle kritika épen mint kritika nem ér semmit. Igazi művészettel szemben nem lehet jogosult, művészkedő mesterember számára pedig hasztalan. Színi Péterfy Jenő, Ambrus Zoltán, Ignotus és Kóbor Tamás kritikáit valóságos nemzeti irodalmi vívmánynak tartja; közönségük azonban nekik sincs.³⁶ De ugyanitt dadogásnak nevezi Vörösmarty és Bajza bírálatait. Mint Cholnoky Viktornak a nyelvújítás és Petőfiék nyelvéről tett ócsárló kijelentései, ez a megjegyzés is egyik tünete annak, milyen értetlen, gyanakvó elfogultsággal áll szemben a fiatal írói nemzedék egy része mindazzal, ami irodalmunkban Csokonaitól Vajdáig történt.

Színi Gyula egy másik cikke a modern líra problémáihoz szól hozzá. Modern líra alatt elsősorban a francia szabadverset érti, amely — Gustave Kahn és Jules Laforgue verseiben — a verselés komplexebb zenéjét, az érzés közvetlenebb sugárzását hozta. Az angol praerafaelitákkal (Ruskin, Rossetti) és a tolsztojánusokkal szemben hitet tesz a l'art pour l'art mellett, amely csak azt jelenti, hogy nem szabad vallási, hazafias, erkölcsi feladatot adni a költőnek; a versnek önmagában kell hatnia. A modern líra nagy vívmányaként említi, hogy a leírás helyébe a megsejtetés került és gátlástalanul érvényesül a költői egyéniség.³⁷

A Figyelő körének irodalmi tudatában nagy szerepet játszik az emberi igénye az irodalomban, s ez alatt főképp a lelki élet intimitásait, a lelki folyamatok plasztikus ábrázolását értik. Nem egyszer együtt jár ez a társadalmi kérdések iránti süketséggel, vaksággal. Egy Madáchról szóló aláíratlan cikk írója pl. csak a 8. és 10. szín Kepler-jelenetét érzi igazán jónak, mert szerinte „itt emberi szív lüktet, itt sír valaki”.³⁸ Bíró Lajos követeli, hogy az irodalom szabaduljon meg minden tendenciától; hiszen egy jogász két oldalon világosabban bizonyít a rabszolgák felszabadítása érdekében, mint a „Tamás bátya kunyhója” sokszáon. Az irodalomnak a lélek élete marad, a mese — és új szint adni a dolgoknak. Egyetlen célja, hogy gondolatviharokat keltsen s érzéshullámokat verjen fel. Hatni az olvasók elitjére akar, a többi csak a zseniknek adatott meg.³⁹ Fenyő Miksa (Pállya Márton álnéven írott) „Magyar regényekről” c. esszéje szerint Kemény Zsigmond az egyetlen nagy regényírónk, neki van igazi, megrázó pszichológiája. Két frissen kiadott magyar regény is (Gárdonyi: „Az öreg tekintetes”; Iványi Ödön: „A püspök atyafisága”) arról vall, hogy a magyar íróknak nincs szemük és tolluk a lelki folyamatokhoz, leegyszerűsítik a lélektani problémákat, ezért nincs magyar Comédie Humaine.⁴⁰

Arról, hogy az élet megrázóan gazdag s az irodalom koldusszegény, egészen más forrású indulattal beszél Ady a Nemzeti Színház magyar ciklusáról írott cikkében. A színpadtól azt várja, hogy „hozza az élet nagyszerű teljességét”. De „a mi íróművészeinknek

³⁵ Figyelő, 1905. 589. 1.

³⁶ Figyelő, 1905. 601—605. 1.

³⁷ Figyelő, 1905. 192—197. 1.

³⁸ Figyelő, 1905. 660. 1.

³⁹ Figyelő, 1905. 257. 1.

⁴⁰ Figyelő, 1905. 665—678. 1.

kínai nyelven van írva az élet"; az a problémájuk, hogy "létezik hitvány és létezik derék — mágnás". "Okvetlenül kezdjük már sokan szomjúhozni az igazi Életet s az igazi Művészt" — fejezi be cikkét.⁴¹

Másoknál is tapasztalhatjuk ezt a szomjúságot, ha nem is ilyen tisztasággal és tudatossággal — s találkozhatunk e szomjúságsugallta irodalompolitikai állásfoglalásokkal. A tragikus sorsú Papp Dánielt azért tartja nagyinak a Figyelő, mert igazi élet és művészet forr össze műveiben. Kiáll A Hét és Kiss József mellett, akit az újat vállaló merészsége miatt nem méltányolnak a hivatalos irodalom szervei. Máshelyütt, Eötvös Károly és Abonyi Lajos összes műveinek kiadását kommentálva támadja az üzleti érdekek oltárán az igazi irodalmat feláldozó könyvkiadást: "Ki a magyar kiadó irodalmi tanácsadója? A könyvügynök. Ki csinálja napjaink magyar irodalmát? A könyvügynök."⁴² A kulturális parlag környezet-hatását érzi Elek Artúr az öregedő Mikszáth műveiben is. "Csodás nagyra nőtt, izmosra serdült bojtortánja ő a „magyar ugar”-nak, amint egy költő-barátunk danolja; (— láthatjuk itt Ady frazeológijának gyors terjedését —) talán meseszerű növénynevé fejlődött volna akkora ősi erővel, ha nem ezen az ugaron születik."⁴³ Szini Gyulának a tanár Péterfyt idéző ésszéje is arról beszél, hogyan ölte meg a magyar élet kisszerűsége a magyar irodalmi gondolkodás egyik legnagyobbját.

Fennállásának tizenegy hónapja alatt a Figyelő rendszeresen és magas színvonalon tájékoztatja olvasóit a külföldi irodalmak eseményeiről. Ismerteti a legnagyobb hatású külföldi folyóiratokat, főképp a „Mercure de France”-t és a "Die neue Rundschau"-t; ezeknek a tükrében láthatja a magyar olvasó, mi történik a világirodalomban. Az akkor igen magas hőfokú Ibsen- és Maupassant-láz tünetei szinte minden számban megtalálhatók. Gyorsan visszhangzik olyan eseményekre is, mint a forradalmi tevékenysége miatt letartóztatott Gorkij érdekében világszerte támadt mozgalom. Szini Gyula cikke hangsúlyozza, hogy Európa szellemi elitje most a szellemi összetartozás gondolata mellett tett hitet, méltatja Gorkij életét, addigi munkásságát, majd így folytatja: "... még nyilván nagy szerepe lesz (Gorkijnak) Oroszország szellemi fejlődésében és talán ő lesz örököse Tolsztoj hatalmas hagyatékának. Bár Oroszországban úgy van, hogy ember tervez, kormány végez, esetleg ki is végez."⁴⁴

Érdekes és ma is tanulsággal olvasható a Figyelőben megjelent néhány író-portré. Elek Artúr Poe-t, Szilágyi Géza Arno Holz-ot, Szini Gyula Lenaut mutatja be.

A Figyelő jóval szélesebb körű figyelmet ébreszt, mint a Magyar Génusz; a napi sajtó is felfigyel megjelenésére. A Magyar Hírlap szerint "tartalmassága és érdekessége feltűnő", s elismeréssel ír róla a Budapesti Napló, a Pester Lloyd és Az Ujság is. A Huszadik Század szerint kissé több francia és angol levegő kellene, de ebben nincs igaza. Legérdekesebb a Figyelő visszhangja a Négyesy-szeminárium fiataljainak, a Nyugat későbbi nagyjainak a lapjában, a Tűzben: "Egy eszmének a megvalósítása, mely amint mondani szokás, a levegőben volt... Itt a magyar revue!... Visszafojtott lélegzettel lessük, hogy kibírja-e a gyermekbetegségeket... De látnunk kellett, hogyan sorvad a közöny rettenes bajában Ambrus Zoltán Új Magyar Szemléje... Erénye, hogy megvan. Hogy gyönyörű stílusban íródik, hogy minden sorát élvezet olvasni... éles szemmel pillant a nagyvilágba; de hibája, hogy ezen éles szeme átsiklik a mi magyar viszonyainkon... túlsokat kacsintgat német szomszédainkra... A kritikai rovat feltűnően gazdag, de talán túlsok benne a külföldi... A Figyelő megérdemli a legműveltebb olvasóközönséget; a magyar publikumon a sor, megmutatni, érdemes-e a Figyelőre."⁴⁵

⁴¹ Figyelő, 1905. 261. 1.

⁴² L. a 40. sz. jegyzetét.

⁴³ Figyelő, 1905. 532. 1.

⁴⁴ Figyelő, 1905. 149. 1.

⁴⁵ M. J.: Figyelő, Tűz, 1905. 30. 1.

A Figyelőt mint egy fiatalokból álló írói csoport összetartozásának tudatosítóját alig veszik észre, pedig ez a legnagyobb jelentősége mind az írók, mind a közönség számára. Az egyik disszertációnak az a megállapítása, hogy megindítja a "hivatalos" irodalom szerveződését, téves.⁴⁶ Erről csak a következő évben lehet beszélni, a Figyelő megszűnése után, az Új Versek visszhangja kapcsán. Tóth Béla néhány Ady érthetlenséget gúnyoló cikke még nem nevezhető a "hivatalos" irodalom szerveződésének.

A Figyelő is azért szűnik meg, mint a Magyar Génius : nincs pénz a megjelentetésére, nincs elég közönség, amely eltartsa. Néhány, a Figyelővel párhuzamos későbbi lapalapítás azonban, amelyben több-kevesebb világossággal és hatáserővel hasonló világlátású irodalom igyekszik utat törni, azt bizonyítja, hogy a megindult irodalmi folyamat életerős. Amint már említettem, a Nyugat előfutárának voltaképpen csak a Magyar Géniust és a Figyelőt lehet tekinteni ; Osvát személyének szerepe és az új írói csoportosulásnak — az 1919 előtti Nyugat értelmében — homogén jellege és célja ezekben érvényesül. Más lapok, elsősorban a Szerda és a Jövendő, helyet adtak a Magyar Génius és a Figyelő sok írójának s olyan módon szerkesztették őket, amely támogatta az új szellemű irodalom érvényesülését, — de ezekben már csak más írókkal, másfajta irodalmi szándékokkal együtt szerepelnek a későbbi nyugatosok.

Szerda

A „Szerda” „Tudományos és művészeti folyóirat” vizsgálatát megkönnyíti, hogy ama kevés folyóiratunk közé tartozik, amelynek már megirták az életrajzát. (Kunz Egon *A Szerda. Egy folyóirat különös története.* Bp. 1948.) 1906. október 3-ától november 14-ig jelent meg hetenként 48 oldal terjedelemben (összesen hét szám), a mai B/5-nek megfelelő nagyságban ; szerkesztőként és lapfőként Gündel Antal szerepel ; a Hornyánszky V. nyomdában készül. A legszebb kiállítású és tipográfiájú magyar folyóiratok egyike. Érdeklődése nemcsak az irodalomra terjed ki, hanem képzőművészeti, zenei és más tudományos kérdésekre is.

Kunz Egon szerint a lap ötlete egy művésztársaságban született meg, amely az akkori Kairo kávéházban gyűlt össze szerdánként. Főképp a szecesszió első jelentős hazai központjának, Szablya-Frischauf Ferenc festőiskolájának tagjai találkoztak itt fiatal írókkal és irodalmi, művészeti érdeklődésű polgárokkal. A lapvállalkozással járó anyagi terheket Gündel Antal, a híres vendéglős lelkes és különc fia vállalta, aki irodalmi ambíciói mellett arról volt nevezetes, hogy szociális felbuzdulásában néha munkászubonyba öltözve vasrúddal a vállán sétált végig az Andrássy úton. Gündel Antal nagystílusú és bőkezűen látott munkához. Az irodalmi rovat vezetője Ambrus Zoltán, a színházié Ignótus lesz (aki összekülönbözve Kiss Józseffel, akkoriban hagyta ott A Hét-et), a képzőművészetié Dr. Meller Simon, a tudománykritikai rovat vezetője pedig Dr. Zemplén-Győző. Dr. Hubert Emil, a Széchényi Könyvtár könyvtárosa a zenei rovatot vezette, és az ő kezében futottak össze a lap szerkesztésének ügyei is.

A Szerda nemcsak a legszebb kiállítású (amelyhez hozzájárulnak Szablya-Frischauf Ferenc és Kürthy György grafikái), hanem a legszínvonalasabb magyar folyóiratok egyike is volt. Igyekezett a legkiválóbb írókat, tudósokat foglalkoztatni, az irodalomból, a művészeti és tudományos eredményekből a legjobbat közvetíteni olvasóinak. Természetes, hogy két hét alatt nem érhetett el számottevő eredményt sem az irodalom, sem az olvasóközönség szervezése terén. Érdemei azonban vitathatatlanok így is.

A Szerda hasábjain, a Figyelő megszűnése után egy évvel szinte teljes számban együtt vannak a Magyar Génius és a Figyelő írói körének fiatal tagjai : Gellért Oszkár, Cholnoky

⁴⁶ Kunz Egon : *A Szerda.* Bp. 1948.

Viktor, Szilágyi Géza, Bíró Lajos, Jób Dániel, Kaffka Margit, Színi Gyula, Fenyő Miksa. Itt kerülnek közelebbi kapcsolatba nemcsak Ambrus Zoltánnal, aki már a Figyelőbe is írt, hanem Ignotusszal is, az előző nemzedéknek az új irodalmi törekvéseket vállaló és értük harcba szálló kiemelkedő egyéniségeivel. A Szerda szerkesztési politikája azonban írók és törekvések szélesebb körét szerepelteti (Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc, Heltai Jenő) és észreveszi a fiatal tudós nemzedék néhány tehetséges tagját (Gombocz Zoltán, Lukács György, Hevesi Sándor). A művészi igényesség mellett némi szociális lelkiismeretfurdalástól nyugtalanított, felvilágosult liberalizmust lehet megfigyelni a lapban. A napi politika nem kap helyet benne.

Igen értékes és változatos a hét szám szépirodalmi anyaga, különösen a novellák. Vers aránylag kevés jelenik meg. Ady Párizsból küld két verset („Sírni, sírni, sírni”; „Özveggy legények tánca”); Gellért Oszkár, Ignotus és Szilágyi Géza mellett olvashatunk egy verset Endrődi Sándortól is. Adynak egy novelláját is kiadják („Isten báránya”), s az itt közölt novellák között olyan értékek is akadnak, mint Molnár Ferenc-től a „Szentoltvajok”, Heltai Jenő-től „A tündérlaki lányok” és Gárdonyi Gézától a „Melyik a kettő közül”. A szerkesztők egyébként mintha főképp a nagyváros világát s a lelkiélet zavarait feldolgozó írásokat látnák legszívesebben. Mint irodalomtörténeti érdekességet említem meg, hogy itt közli Angyal Dávidné Péterfy Jenő németnyelvű ifjúkori verseit.

A Szerda igényes és sokoldalú kritikai rovatot is akart, még pedig minden művészeti ágban; Ambrus Zoltán az első számban külön kéri a fiatal kritikuskok közreműködését, és teljesen szabad kezét igér nekik. Az irodalomkritikai rovatban Fenyő Miksa, Szilágyi Géza és Salgó Ernő tevékenykedik: számottevő írásuk azonban nem jelenik meg itt; rövid, kiábrándult hangú cikkekben ismertetik ennek a rövid időszaknak — ma már jelentéktelen — irodalmi újdonságait. A zenei, a képzőművészeti és különösen az Ignotus-írta színházi kritikák érdekesebbek és színvonalasabbak. Szeretném kiemelni Ignotusnak a Thália munkások részére rendezett Nóra-előadásáról írt bírálatát. Az előadás szerinte „valóságos reveláció” volt.⁴⁷

Fennállásának rövid ideje alatt a Szerdában két kérdésről foly irodalmi vita. Ambrus Zoltán Mikszáthnak az azévi Almanachba írt előszavával száll szembe. Mikszáth ugyanis tiltakozik az ellen, hogy regényekből, novellákból írjanak színdarabokat: „... a mesekölcsönzés arra a Czobor grófra emlékeztet, aki egy Rubens-festményből csináltatott magának kabátot Mária Terézia udvari báljára.” Mikszáth azt állítja: aki olvasta a regényt, azt már nem érdekli a színdarab; — aki pedig nem olvasta, a színpadon elnyomított formában ismerheti meg. Ambrus arra hivatkozik, hogy a színmű inkább használ a regénynek, mert népszerűsíti, és megemlíti a Bohémélet, a Carmen példáját.⁴⁸ A másik vita — a színjátszó stílusról — Ignotus és Hevesi Sándor között nem bontakozhatott ki. Ignotus szerint a színészre a költő felfogása annyira kötelező, hogy minden darabot annak a kornak a színjátszó stílusában kellene előadni, amelyben a darab megszületett. Hevesi Sándor azt hangoztatja, hogy a színház történetében a költő szerepe egyre csökken s a színészi felfogás a döntő.⁴⁹

A lap irodalomtörténeti érdekű cikkei közül még kettőt említek meg. Az egyik Szinyeyi József írása „A repertóriumok hasznáról”, amelyben önéletrajz is van; a másik Ambrus Zoltán „Irodalom és újságírás” c. tanulmánya, amely valószínűleg ősforrása több, azóta az irodalomtörténetekben gyakran szereplő megállapításnak. Ambrus szerint a zsurnalisztika térhódítása egyik irodalomban sincs olyan erős, mint nálunk. A főokot abban látja, hogy nálunk a hírlapírás fellendülése egybeesett az irodalom fellendülésével, de az irodalom és tudomány közéleti, társadalmi befolyása továbbra is csekély maradt, s ezért az irodalomnak

⁴⁷ Szerda, 1906. 291. 1.

⁴⁸ Szerda, 1906. 332—334. 1.

⁴⁹ Szerda, 1906. 62—71. 1.

szükségszerűen szövetkeznie kellett a sokkal nagyobb hatású sajtóval. A sajtó hatása látszik abban is, hogy az utolsó negyedszázad irodalmában a tehetségek sokkal különbek voltak, mint a produkció. A legtöbb író hírlapírásból él, ízlésének, tehetségének javarészét felszívja a sajtó. Sokuknak le kell mondaniuk az elmélyültséget kívánó témákról, a hosszabb műfajokról. A tárca és a rajz műfaja ilyen áldozatok árán alakult ki. Igaz, hogy a sajtó toborzott közönséget az irodalomnak, de el is vette tőle; — a mérleg negatív.⁵⁰

A Szerda hét szám után megbukott; amint Tóth Béla a Pesti Hírlapban írta, csütörtököt mondott. A bukást az okozta, hogy Gundel Antal apja soknak találta a Szerdára elfogyó pénzt. Nemcsak a lap kiállítása volt pazarló, hanem nagyon magas volt a kifizetett honoráriumok összege — az írók véleménye szerint is —. Arról is beszéltek, hogy egyébként se volt minden rendben a lap pénzügye körül.

A Szerda megszűnése miatt egyidőre ismét szétszóródnak a későbbi nyugatos fiatal írók; egy-két napilapban és különféle, a Szerdánál is rövidebb életű és kisebb jelentőségű folyóiratkísérleteknél találkozunk velük a Nyugat megindulásáig.

Jövendő (1903—1906)

A Jövendő korábban indul, mint a Szerda vagy a Figyelő, de a most tárgyalt négy folyóirat közül szükségszerűen kerül az utolsó helyre. Mind az új írócsoport összetartása, mind az új irodalmi igények képviselése és az írók műveinek publikálása tekintetében jóval kisebb a szerepe, mint a másik három folyóiraté; — bár a Jövendő évfolyamainak terjedelme sokszorososa a másik hároménak.

A Jövendő irodalmi és politikai újság' első száma 1903. március 1.-én jelenik meg, s utána minden vasárnap; ezenkívül rendkívüli számok is vannak. A lapszám 48—96 között váltakozik. Főmunkatársként Ambrus Zoltán és Gárdonyi Géza neve szerepel a címlapon. (1904 januárjától Gárdonyi helyett Heltai Jenő.) Bródy András szerint a pénzt a lapindításhoz egy bécsi nagykereskedő, Bródy Sándor volt barátjának férje adta.

Bródy Sándor, a Jövendő alapítója és szerkesztője ezt megelőző vállalkozásának, a Fehér Könyvnek utolsó számában azt írja: "Az úrhatnám és elpuhult belletrista győzött az élszánt és elkeseredett Tiborc fölött." A Jövendő egyébként távol áll attól, hogy a tiborci szándékok új fórumának lássuk. Nem tartható indokoltnak az a nimbusz, amellyel az elmúlt években emlegették "A forradalom" c. rovata miatt. Gáspár Imrének sincs igaza, aki 1905-ben a Magyar Szemlében "zsidó szocialista" lapnak nevezte.⁵¹ De nemcsak a tiborkodó, hanem a belletrista Bródyt is alig találhatjuk meg benne. Rengeteg változó állásfoglalásokkal teli, általában múló érdekű vezércikk és politikai glossza mellett alig néhány elbeszélést találjuk itt Bródynak. A Jövendőt egyébként is elsősorban nem irodalmi lapnak szánja; a napi politika kérdései foglalnak el benne nagyobb helyet.

A Jövendő szerkesztői beköszöntője⁵² a legérdekesebb lapprogramok közé tartozik: "A világ és ez a mi országunk is benne van a forradalomban, amely még félnék és amelyben az emberek még zsbabdan engedelmessékednek a régi rendnek... aminek ereje, joga nincs, csak szemérmetlen erőszakossága van." Bródy cikke világosan látja a legnagyobb problémát; a gazdagok és szegények osztályharcát. De aztán szóhoz jut a kiábrándult, bizalmatlan polgár: "... ez a kormányzatunk... akiknek a kezében van, nem értéktelenebbek, mint azok, akik örökségükre várnak." Igéri, hogy a lap mindenkinek a keze alá és a szíve mögé néz. Bródy később⁵³ is visszatér a lap programjára, s azt hangoztatja, hogy "e lapokban helyet talál minden megokolt, kellő irodalmi formában jelentkező vélemény, ha az jelentőségteljes és

⁵⁰ Szerda, 1906. 1—16. 1.

⁵¹ Magyar Szemle, 1905. január 1.

⁵² Jövendő, 1903. március 1. 1. 1.

⁵³ Jövendő, 1903. március 8.

érdekes... Amilyen türelmesek vagyunk becsületes politikai és társadalmi hitvallások tekintetében: olyan szigorúak leszünk abban, ami a szépirodalmat és a szépművészeteket illeti. Ilyenmódú közléseinknek a megítélését egy határozott irány szerint szabjuk meg és ez az irány: a friss közvetlenség. Keressük az összefüggést a való élettel. Mindenben emberi okmányoknak kell lennie.”

Mit olvashatunk a Jövendő első számában? A beköszöntő után Wekerle nyilatkozatát valutáris kérdésekről, nagy cikket Ferenc Ferdinándról; érdekes reflexiókat "Egy kereskedő naplója" címmel, Vámbéry Ármin (A magyar ember), és Alexander Bernát (Fadrusz János) tanulmányát; Gárdonyi Géza gyermekkori emlékeit, Újházy Ede emlékezeit régi színészekről, Rákosi Viktor vallomását az "Elnémult harangok" keletkezéséről, Gorkij "Markó halász" c. versét, Ambrus Zoltán bírálatát Herczeg "Kéz kezét mos" c. darabjáról; kezdi közölni Tolsztoj "Háború és béke" és Erdős Renée "Egy leány élete" c. regényét. Az első számokat húsz-harminc oldalnyi hirdetés kíséri; valószínűleg így akarják biztosítani a lap anyagi alapját. A Jövendő politikai és irodalmi közleményeinek aránya, a folyóirat beosztása, hasonló marad végig.

E tanulmánynak, amely a Jövendőt csak mint a nyugatosság egyik megjelenési helyét igyekszik vizsgálni — nem lehet célja a lap egész anyagának feltárása. Szükséges azonban, hogy a lap politikai-világnézeti állásfoglalásaiból némi izelítőt adjak, főképp azért, mert — az idézett szerkesztői ígéret ellenére — rokon vagy inkább azonos szerkesztési módszerek, szempontok érvényesülnek a Jövendő politikai és szépirodalmi szerkesztésében. Két évig, amíg Bródy fontosnak tartja a Jövendőt, szinte hétről-hétre ő írja a vezércikkeket, a belpolitika fordulataihoz hozzászóló kommentárokat. Egyik cikkében önérzetesen hangoztatja: "Nincs semmi közöm a politikusokhoz, a pártjaikhoz még kevesebb!"⁵⁴ Természetes, hogy ezeknek az éveknél forró politikai légkör nem lehetett alkalmas ilyenfajta hűvös fölény megőrzésére. Ezt mutatja pl. az obstrukcióval, a függetlenségi párt törekvéseivel kapcsolatos állásfoglalása. Bródy szerint a liberalizmus idejét múlta, a társadalmi feszültségek s a gazdasági fejlődés tendenciái olyannyira ellentétesek, hogy csak reakció és radikalizmus élet-halálharca lehet a politika. A szabadelvűpárt türelmes liberalizmusa könnyelműsködés a magyar alkotmány-nyal.⁵⁵ Bródy cikkeiben azonban nincs elvi-politikai következetesség; nagyobb szerepe van nála az ötletzerűségnek, mint a problémák mélyére hatolásnak. Ami állandónak mondható nála: az aulikus hűség és a függetlenségi párt politikai követeléseit támadó ingerültség. Véleménye szerint egyébként Wekerle, Szilágyi Dezső és Andrassy Gyula a magyar politikai élet mesebeli nagyerejű embere.

A szerkesztési program liberális gátlástalansága olykor szinte komikus módon érvényesül a Jövendő politikai-világnézeti kérdéseket tárgyaló cikkeiben. Szóhoz jut itten mindenki Barcsay Domokostól és Andrassy Gyulától Falk Miksaig, Prohászkaig, Tomcsányi páterig, Zichy Jánosig, Jaurés-ig és Bokányiig: a konzervativizmus, liberalizmus és radikalizmus minden árnyalata. A lap álláspontja csak néha derül ki. Például a szerkesztői üzenetekben⁵⁶ lehet olvasni Bródy választát arra a kérdésre: lesz-e forradalom? (A nemzeti függetlenség forradalmi kivívásáról van szó!) A forradalomra nekünk nincs hitünk, pénzünk és vezető emberünk. Groteszk módon folytatja: "Egész bizonyos, hogy I. Ferenc József nem akar forradalmat és ez mégis lényegesebb, mintha Beöthy Ákos akarja." Ebben a válaszban a néptömegek akarata csak egzotikumként szerepel: a nép véleménye nem számít.

A Jövendő politikai közleményei között azonban sok az értékes kortörténeti dokumentum, a magyar élet dolgaiban helyesen ítélt írás. Aki a magyar kapitalizmus történetével foglalkozik, aligha mellőzheti például az "Egy kereskedő naplója" c. cikksorozatot, amely

⁵⁴ *Jövendő*, 1904. december 11. 1. l.

⁵⁵ *Jövendő*, 1903. május 24. 1. l.

⁵⁶ *Jövendő*, 1903. szeptember 27. 47. l.

világosan látja az ország gazdasági kiszolgáltatottságát a monarchián belül és a magyar ipari fejlődés ellentmondásosságát.⁵⁷ Szeretném kiemelni Vázsonyi Vilmos⁵⁸ egyik cikkét is. Vázsonyi arról elmélkedik, mi az alkotmányos életünk? Válasza: alku az abszolutizmus és az osztályuralom között. Az abszolutizmus megtartotta magának a háború és béke jogát, a hadsereget és a diplomáciát. Az osztályuralomnak pedig átadta a polgári és bagatell hatáskört. Aztán idézi a mártír Hajnóczy Józsefet: addig a magyar alkotmány nem lesz biztonságban az osztrák abszolutizmus támadásaitól, míg a nemesség meg nem osztja jogait a néppel. Bródy azonban a szerkesztői üzenetekben szükségesnek tartja közölni, hogy a "legtanultabb, legtüzesebb, legpuritánabb" publicistát lényeges dolgok választják el tőle politikai hitvallás tekintetében.

A Jövendő híres "A forradalom" c. rovata is voltaképpen az eddigiekben már néhány vonással jellemzett szerkesztési politika eredménye. Az új rovat 1903. március 8.-án indul: "Ami fejlődés és jelensége annak, hogy benne vagyunk a szociális forradalomban, azt követjük mi itt nyomon."⁵⁹ Egy héttel később ezt írja: "Nincs társadalmi irány vagy elmélet, mely olyan céltudatosan, olyan biztos eszközökkel haladna az ígért földje felé, mint a proletárok törekvése. . ." Ez a rovat közöl híreket — az akkori magyar sajtóban ritka bőséggel és tárgyilagossággal, sőt rokonszenvvel — a hazai és külföldi munkásmozgalom harcairól, sztrájkokról, a szociáldemokrata pártok programjáról stb. Később a rovaton kívül is foglalkozik a Jövendő ezekkel a problémákkal. Dokumentum-értéke miatt idézem egyik, a magyar szocializmust értékelő cikket.⁶⁰ E szerint a szocializmus szerte Európában a jövő erjesztője, de a magyar közéletben csak Hamupipőke. Az ok a pártban van, a párt vezetőinek az élet igényei elől elzárkózó dogmatizmusában, a politikai vezetés képességének hiányában és pl. abban, hogy a magyar szocialisták csak gúnnyal beszélnek a nemzeti küzdelmekről a társadalmi haladás burzsoá céljairól. "Kislátókörű, kényelemszerető bugrisok kompromittálják a szocializmus nagy jövőre hivatott eszméjét." Érdemes kiemelni a Jövendő interjú-sorozatát is, amelyben a magyar közélet és irodalom több képviselője követeli a bebörtönzött Gorkij szabadonbocsátását.

Meglehetősen ellentmondásos a Jövendőben az 1905-i orosz forradalom visszhangja.⁶¹ Valamiféle egységfrontot látnak Oroszországban a nihilistáktól a liberálisokig; a forradalom irányítói közül Gapon pópát ismerik. Ezzel — a forradalommal rokonszenvező — cikkel egyidőben közölnek egy másik tudósítást, amely arról beszél, hogy a cár rajong a népért, de nem szereti az arisztokráciát. „Mese az, hogy az orosz forrongás szociáldemokratizmus”. Az orosz művelt emberek számára a szocializmus nem veszedelmes dolog, jóformán filozófiálás. A forradalom oka az elavult abszolutizmus, -- de erről a cár is meg van győződve.

Ilyenfajta, egymásnak ellentmondó nézeteket nagy számban lehetne idézni a Jövendőből.

Főlössleges itt vitatni, hogy liberalizmusból, az olvasók sokoldalú informálásának igényéből, üzleti vagy más okból adódik a Jövendő politikai cikkeiben a nézetek „változatossága”. Kétségtelenül színessé teszi ez a lapot. Ugyanez a szerkesztési módszer érvényesül a Jövendő szépirodalmi anyagában. Ez az egyik oka annak, hogy a Jövendő körül nem csoportosulhat törekvések, igények tekintetében rokon írói kör, és az irodalompolitikában, kritikában is igen csekély a jelentősége.

Bródy szerkesztői programja határozott irodalmi irányt ígér, amelynek elvei: kapcsolat az étellel; legyen minden írás emberi okmány; a friss közvetlenség hangján kell írni. Bródy legjobb műveire jellemző ez a törekvés, de a Jövendőre nem. A lap irodalmi szer-

⁵⁷ *Jövendő*, 1903. március 1. 53. 1.

⁵⁸ *Jövendő*, 1903. szeptember 27. 1. 1.

⁵⁹ *Jövendő*, 1903. március 8. 57. 1.

⁶⁰ *Jövendő*, 1905. március 26. 23. 1. és április 2. 13. 1.

⁶¹ Pl. az 1905. január 29-i számban.

kesztésében egyetlen határozott célt lehet észrevenni: főképp városi, nagyvárosi szemléletet és érzésvilágot tükröző hazai és külföldi műveket közöl. A *Jövendő* olvasói a városi-polgári értelmiség köréből kerülnek ki; az ő ízlésük, probléma-világuk jelentkezik a lapban. Ezen belül azonban társadalmi tendenciák tekintetében még eltérőbb hangokat találunk, mint másfél évtizeddel előbb a városi-polgári irodalomnak utat törő *A Hétben*, ahol liberális burzsoá és kispolgári demokratikus törekvések mellett konzervatív irodalom is helyet kap. Néhány, a *Jövendőben* talán leggyakrabban szereplő költő nevével jelzem, milyen széles társadalmi skálán jelentkezik a „városi irodalom”: Heltai Jenő, Erdős Renée, Farkas Imre, Csizmadia Sándor. Zsúrköltészet és proletár öntudat, nagypolgári frónia és modernkedő szentimentalizmus váltakozó hullámain hozták a *Jövendő* számai hétről-hétre nemcsak a versekben, hanem az elbeszélésekben, tárcákban is. Néhány név itt is jelzi a változatokat: Ambrus és Szomaházy, Thúry Zoltán és Bársony István, Pekár Gyula és Farkas Pál. Később egyre kevesebb magyar elbeszélést közöl; inkább a külföldi irodalmak felé fordul a *Jövendő*, és szinte a Magyar Géniusz szenvedélyével mutatja be olvasóinak az új, nagyhatású orosz, francia és északi írókat. Szép számmal sorra kerülnek jelentéktelen férctművek írói is: a *Jövendő* szerkesztésében mutatkozó irodalmi ízlés korántsem olyan magas színvonalú, mint a Magyar Géniuszé. Mégis sokat tesz a *Jövendő* a külföldi irodalmak új eredményeinek közvetítése érdekében. A polgári-városi témák és szemléletmód érvényesülése, a későbbi Nyugat-nemzedék néhány képviselőjének foglalkoztatása mellett ez a szerepe a magyar irodalom új korszakának előkészítésében. A *Jövendő* ezt a feladatot teljesíti Ambrus Zoltán, Lukács György, Szász Zoltán és Salgó Ernő néhány külföldi író bemutató esszéjével is.

A *Jövendő* kritikai és irodalompolitikai cikkeiben éppúgy alig találni nyomát elvszerű és valamire mutató állásfoglalásnak, mint a politikai cikkekben. A *Jövendőnek* egyébként is ez a rovata a legszegényesebb és színvonal tekintetében is itt a legtöbb kívánnivaló. Aránylag kevés kritikát közöl, ezek is gyakran tele vannak elvtelen dicsérgetéssel; érezni a baráti, üzleti szívesség szándékát, — esetleg azt a célt, hogy a nap szenzációjából ne maradjon ki a *Jövendő* sem. Néhány esetben azonban figyelemre méltó a *Jövendő* állásfoglalása. Megírja pl., hogy a Thália képviseli nálunk az igazi modern színjátszást.⁶² Kiss József hatvanadik születésnapján arról elmélkedik Szász Zoltán:⁶³ fél-ázsiai barbárságunk jele, hogy nem becsüljük meg. Adytól már 1903-ban közölnek két verset: a „Még egyszer” megjelenése után ugyan csak Szász Zoltán⁶⁴ alapos bírálatot ír a kötetről; a jövő nagy ígéréteinek tartja Adyt. 1906 márciusában már rajongó cikkben hódol Révész Béla⁶⁵ Ady költészetének. Megérzi versein Balassi és a kuruc nóták dallamát, s azt is, hogy együtt lobog korával, mint Vörösmarty és Petőfi. Ady keserű és szemrehányással teli magyarságát Heine németiségéhez hasonlítja.

A *Jövendő* képhez tartoznak azonban olyan megnyilatkozások is, mint Bródyé 1905-ben. Ír Rákosi Jenő publicisztikai munkásságáról, s megjegyzi: sokat használhatna, mint kultuszminiszter.⁶⁶ Máskor az Új Időket nevezi a legjobb magyar szépirodalmi lapnak.⁶⁷ A *Jövendőt* olvasva sűrűn lepik meg az olvasót hasonló, olykor komikusan ható ellentétek. A kritikai rovatban egyszer megírják Octave Mirbeau-ról, hogy csak a kültelki ízléstelenséget tudja kielégíteni, neki csak üzlet az irodalom; — de sűrűn közlik elbeszéléseit.

Az irodalmi ellenzékiség hangja egyetlen egyszer szólal meg a *Jövendőben*. Lyka Károly egyik könyvével kapcsolatban vita alakul ki a Budapesti Szemle és *A Hét* között. A *Jövendő* közöl egy részletet Molnár Ferencnek *A Hétben* megjelent vitacikkéből: „Ennél a Budapesti Szemlénél ugyanis mostanában, hogy Gyulai mellől a nagyok elmaradoztak,

⁶² *Jövendő*, 1905. március 19. 15. l.

⁶³ *Jövendő*, 1903. december 6. 41. l.

⁶⁴ *Jövendő*, 1903. október 25. 54. l.

⁶⁵ r.: Ady Endréről. *Jövendő*, 1906. március 25. 34–40. l.

⁶⁶ *Jövendő*, 1905. január 1. 17. l.

⁶⁷ *Jövendő*, 1903. szeptember 20. 50. l.

furcsa kis társaság gyűlt össze. A nagy Péterfy meghalt, Riedl és Beöthy nevével ritkán találkozunk, s így új nemzedékről kellett gondoskodni. Ez az új nemzedék kétféle népségből áll. Az egyik a lexikon-kritikus, az úgynevezett szakember... a másik a 'tekintély'.⁶⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy nem sokkal előbb a Budapesti Szemle írt kevésbé hízelgő dolgokat Bródyról...

A Jövendőnek eleinte — néhány korabeli megnyilatkozásból és kortársak emlékezéseiből következtetve — igen nagy sikere volt. Később fokozatosan csökken az előfizetők száma. Talán nem önkényes az a következtetés, hogy a radikális gondolkodású olvasókat elriasztotta a lap sok cikkében megnyilatkozó tömény maradiság, a konzervatívabb olvasókat pedig forradalmi hangok. Bródy 1905 nyaráig, semmeringi öngyilkossági kísérletéig áll a lap élén. De már júniustól Lóránt Dezső szerepel felelős szerkesztőként, akinek később Bródy eladja a Jövendőt. Ezután Hock János írja a vezércikkeket, a függetlenségi párt politikai jelszavai harsognak a lapban; Kristóffy Józsefet a nemzeti küzdelem legelső harcosaként, a magyar Gaponként mutatják be. A Jövendő azonban így sem kell a közönségnek. 1906. áprilisában egyesül a „Modern művészet” c. lappal, havi folyóirattá alakul; Lóránt Dezső és Lázár Béla szerkeszti. Így vegetál 1906. októberéig, amikor megszűnik. Az utolsó szám hátlapján szerkesztőként Adorján Dezső, kiadótulajdonosként Demény József szerepel.

Amikor a Nyugatot előkészítő első folyóirat-kísérletek megjelennek, a közönség érdeklődésének hiánya a legnagyobb probléma. Az előző kor legnagyobb számú, nemesi olvasóközönsége már távol került az irodalomtól, az új polgári közönség nagy része pedig magyarul is alig tud, idegen műveltségű vagy még nincsenek kulturális igényei. A magyar kapitalizmus kibontakozása azonban aránylag rövid idő alatt jelentős polgári-értelmiségi réteget alakít ki, az új irodalmi törekvések társadalmi bázisát, amely már el tudja tartani a Nyugatot.

A Magyar Génusz, a Figyelő és a Szerda — az említett okok miatt — még nem tud eljutni ennek a közönségnek szélesebb rétegeihez, egyiknek sincs elég ideje és életerej, hogy megtalálja a kapcsolatot közönségével; a Jövendő pedig, amelynek kezdetben van közönsége, nem tartozik szorosan a Nyugat-előzmények közé. Az új közönség irodalmi ízlésének formálásában, új ízekre-szoktatásában voltaképpen keveset tudtak tenni ezek a folyóiratok. Ezért fontos a napisajtó szerepének a felderítése, pl. a Budapesti Napló és a Magyar Hírlapé, amelynek tárcarovatában gyakran szerepelnek az egykorú külföldi irodalmak nagyjai, s ahol jónéhányan dolgoznak az új írói nemzedékből (Ady, Bíró Lajos, Kabos Ede, Szép Ernő, Csáth Géza, Kosztolányi). Szélesebb körű vizsgálat nem mellőzheti a kisebb jelentőségű folyóiratokat sem; pl. a Jövendőhöz hasonló szellemben szerkesztett Politikai Hetiszemle (Szerk.: Szilágyi Géza) kritikai rovatát, ahol Elek Artúr, Pásztor Árpád, Roboz Andor és Szini Gyula cikkeiben lüktet a „nyugatosság”.

Szorosan a Nyugat előzményeihez tartoznak az egyetemista ifjúság, a Négyesy-szeminarium tagjai által kiadott rövid életű lapok, pl. a Virágfakadás és a Tűz, amelyekben a Nyugat jónéhány későbbi nagyja: Juhász, Babits, Kosztolányi próbál nyilvánossághoz jutni. Az 1905 utáni Vasárnapi Újságban is — Schöppflin szerkesztői érdemként — teret kapnak a fiatal nyugatosok. Más lapokra is lehetne utalni, amelyek valamilyen módon segítik a fiatal írók és az új közönség szerveződését. Minden említett lap közül azonban az Osvát-szerkesztette Magyar Génusz és a Figyelő a Nyugat közvetlen elődje; ezek köré csoportosul legnagyobb számban az új írói nemzedék, ezekben jeletkeznek legsajátosabb módon az új irodalmi törekvések. A Nyugatra kiadott előfizetési felhívás is a Figyelő új évfolyamaként jelenti be a Nyugatot.

⁶⁸ *Jövendő*, 1904. október 16.

PÁNDI PÁL

TALLÓZÁS ERDÉLYI LEVÉLTÁRAKBAN (II.)

1. Kiadatlan pap-ellenes versek a XIX. század elejéről.

Az aradi 1848-as Múzeumban, Fábíán Gábor iratai között található egy kézzel írott „*Mindenes Gyűjtemény*”, — „öszve gyűjtögette Debrecenben Fábíán Gábor 1816 esztendőben.” Hogyan került a pápai tanulmányait 1817-ben befejező Fábíán Gábor Debrecenbe, ahol édesapja, Fábíán József iskolázott — nem tudjuk. A Jancsó Benedek-készítette Fábíán-életrajz (1885) nem említi a debreceni tartózkodást, s más források sem tudnak erről. Annyi azonban bizonyos, hogy a „*Mindenes Gyűjtemény*” létezik, a rájegyzéssel együtt, miszerint az abban található verses (és kisebb részben prózai) írásokat Debrecenben gyűjtögette „öszve” Fábíán Gábor.

A gyűjtemény tartalma is „debreceni”: főleg Csokonai verseket találunk benne, s azok közül is olyanokat, amelyeket érdemes volt bejegyezni a kiskönyvbe. (*Konstantinápoly leírása, A Magyar Gavallér, Lilla fűrdése*, stb. címen) A Csokonai műveinek kritikai kiadását előkészítő munkaközösségnek hasznos volna megismerkedni ezekkel a jelentékeny szövegmodosulásokat mutató korai másolatokkal! A Csokonai-versek mellett Fazekas- és Földi-versek, valamint néhány ismeretlen szerzőjű írás található a gyűjteményben.¹

Fábíán Gábor két, kíméletlenül gúnyos verset is bejegyzett könyvébe, amelyek az elhalálozott póka-teleki Kondé Miklós nagyváradi püspök ellen irányulnak. Ezt a két, tudomásunk szerint kiadatlan költeményt közöljük itt. Felvilágosodott szellemű, antiklerikális írások, nem hiányzik belőlük a valóság íze, az élet-közelség levegője, szó sincs itt elvont rimes fejtegetésekről, annál inkább kemény, vádként felsorolt konkrétumokról, az elhalálozott püspök emlékét plebejus szemszögből „módosító” keserű tényekről. A költemény hangja a harcos antiklerikális Trenk Frigyes pap-ellenes verseinek (s a róla szóló versnek) gúnyos-éles hangjával rokon, de a szerző nyilván jól ismerte a korabeli egyház-ellenes pasquillus-irodalmat is. S bizonyára ismerte Csokonai verseit, hiszen az ilyen sorok, mint: „És tán az aert is kérte árendába”, vagy az ilyen hangütés: „Nézd ama koporsó egy fősvény bolondé — Ott fekszik a szegény (z)sirján hizott Kondé” — Csokonai közeli hatására vallanak. A verselés könnyed, a forma a Csokonai által is gyakran (és hasonló célzatu versekben is) használt páros rimű felező tizenkettős, a stílus eleven-izes, — nem lepődnék meg, ha kiderülne, hogy ismertebb költő rejtezik a névtelenség mögött.

Az „*Eplítáphium*” (a gyűjtemény sorrendjében a IX. költemény) és a „*tudósítás*” (X.) alanya, póka-teleki Kondé Miklós, 1730-ban született, papi pályára lépett, gyorsan emelkedett az egyházi méltóságok lépcsőfokain egészen a nagyváradi püspökségig, ahová is 1800-ban. nevezték ki. 1802-ben halt meg. Az itt közlendő versek közvetlenül halála után keletkezettek-

¹ Néhánynapos aradi tartózkodásom alatt nem tudtam feldolgozni a „*Mindenes Gyűjtemény*” anyagát, Ez a feladat még elvégzésre vár. Ezúton is köszönetet mondok a Múzeum igazgatójának és munkatársainak, akik messzemenő segítséget nyújtottak munkámhoz.

IX. *Epitáfium néhai N Váradí Püspök Pokol-Teleki Kondé Miklós úr emlékezetére.*

Nézd ama koporsó egy fősvény bolondé
Ott fekszik a szegény sirján hizott Kondé,
Ott fekszik a papság kevély felkent döge
A jó szegénységet kinzó Jób ördöge
Ott fekszik egy undok ágnak szüleménye
A vallást piszkáló papok büzhödt fénye
Ott fekszik egy izmos szent katonok feje
Sok szegény jobbágnak kiizzadt ereje.
Ott fekszik kinjai közt megmerevedve
Egy Bihar vármegyét kinzó fene medve.
Ég! küldj segítséget az eltikkadt népnek
Mellyet ily sok szörnyű fene vadak tépnek.
Mert a bárány bőrbe sok farkas jár már ma
Szenvedhetetlen lett a papi rend járma :
Melly a jobbágyságot szent szin alatt huzza
Együgyü juhait elevenen nyuzza.
Oh vallás! ha illy pap sok hirdet tégedet
Isten! mire tartod tüzes mennykövedet!

X. *Nagy emlékezetű Póka Teleki Kondé Miklós úr ő nagyságának mostani állapotjáról való tudósítás a Pokolból.*

Plutó a Pokolnak hatalmas királlya
Meg intvén hajóssát így szóla hozzája :
Menj Cháron! vidd e hirt Bihar vármegyének
S add meg e levelet eltikkadt népének,
Mondd meg hogy megszántam már sok nyögéseit
Meg untam hallgatni számos kérdéseit
Magam látom helyes okát panaszának,
Meg is adtam már vért szopó nadálljának
Mert hiszen én vagyok az ördögök feje
De bizony Kondénak lehetnék csak veje
Mert az én szememben csak a tűz szikrázik
De már az övébe a fene csirázik.
Ő volt a kegyetlen Harpya magzatja
Ama kigyó fejü Meduzának fattya
Ez a mérges anya mihelyt őt kitette
A fősvénység mindjárt ott termett mellette.
S hevenyészve ezt a nevet adta : Kondé
Az az rejtse el mert ez azt teszi, hogy Conde
Bezzeg el is rejté kincset ládájába
És tán az aert is kérte árendába,
Igy lett kincsen fekvő Esopus ebévé
a Minden embereket morzongó fenévé.
Mihelyest kipottyant, mindjárt az erdőket
Árendába adta és a legelőket
A tilalmasából maga behajtotta
A barmot s az urát jól meg is rántotta
Sőt egyszer a maga szegény béreseit

A rétbe találván hét vagy nyolc ökreit
 Egy-egy márvást fogott ki fizetésekből.
 S így szivta a nádály a vért mindenekből.
 Egyszer tőlem is száz forintot felkoldult
 A honnan szüntelen jönnek illy panaszok :
 Hogy a papok mind a püspökig ravaszok
 Ott is bé hajtotta maga a barmokat
 Huzókká-vonókká tette a Papokat
 Egyszer paripázva a mély árok felé
 Két szegény kosaras jányok jöttek elé
 Kik vagy hét fürt szöllőt vittek a kosárba
 Egy beteg bátyyagnak a váradi várba
 Megszóllita Kondé : mondjátok mit visztek
 Talán uratoknak engem nem is hisztek
 Ezek nem akarták a szöllőt mutatni
 Hát kezdé a kosárt Kondé megkutatni
 Biz a kilencedik fürtöt mind elvette
 s mint tartozó dézsmát a sebjebe tette.
 Egy szegény kocsiszt hogy hibába ejthessen
 s másnap hogy jó móddal megvesszőztethessen
 Ki megy osztályába hogy lovát előle
 El lopja, s majd ránczra húzhassa felőle
 Hát mikor már fogta kantárjánál fogva
 Azon veszi észre, hogy nyakon van fogva
 A fel ébredt kocsis mint csatára kiállt
 Bajnok, üti veri, lármáz s tolvajt kiállt
 Kezét, mejjét, hátát addig hangoztatja
 Míg magát ő szépen kinyilatkoztatja.
 Máskor behajtatja a szén égetőket
 Elveszi szeneket s lekapatja őket
 Huszonnégyet kapott felül mindenikre
 A nagyobbra szint úgy, mint a kisebbikre
 Hangzik az udvarban a sok váj Deminye [?]]
 Kondé annál jobban mondta a se binye.
 Az oláhok többé már szemet nem hoznak
 A vulcán művesi majd megfogyatkoznak
 Mind csak azt beszéli hogy már nincsen szene
 Kondé eltiltotta egye meg a fene.
 A szegény kovácsok hozzá lótnak-futnak
 Instálják, mert másképp koldulásra jutnak.
 De Kondét az ördög itt is fel eszelte
 A bőr köntösüknek kurtán ezt felelte :
 Én egy szén tárházat magam csináltatok
 S majd keteknek abból jó drágán adok.
 Már a káptalant is nagyon elkapatta
 Ez a pokolbeli Kondé, az ebatta
 Ez még eddig néha tudott könyörölni
 De már egy hajóba kezd Kondéval ülni
 Ennek sem elég már ki szakadt éh gyomra
 Pénzt gyűjt minden módon csak a pénz halomra.

Eredj el hát Cháron mond meg ezt Kondéról
 Ama szegénységet kinozó hóhérről
 Hogy már csávába van itt nállam a bőre
 És már nem sokára le koppad a szőre.
 300 ördöggel meg is vesszőztettem
 Azután a mejjét alul felvésettem
 Hogy a hurkájából bél hurt csináltassak
 s azzal is magamnak muzsikáltathassak
 De azt amint látom még otthon kivették
 A hol az éh hollók talán meg is ették
 Ne jusulj hát szegény, ki a földön lakol.
 Mért Kondé mindenért igazán meg lakol.
 Tanuljatok róla hát ti pap társai
 Mert ti is lehettek az ördög rabjai

vagyok Pluto, a Pokolban
 hó olvadás után
 a Papok sógora mk

2. Vörösmarty levele Török Gáborhoz.

Fábián Gábor iratai között találtam Vörösmartynak egy – tudomásom szerint kiadatlan – levelét Török Gáborhoz. (91/919) A levél keltezése: *Pest. 17 Dec. 1830.* Török Gábor levele, amelyre Vörösmarty ezzel a levelével válaszolt, megjelent a Czapáry László-szerkesztette *Vörösmarty Emlékkönyvé*-ben (1900). Az Aradon, 1830 december hetedikéről keltezett levelében Török Gábor arról értesíti Vörösmartyt, hogy az elhunyt Kisfaludy Károly „Örök fennmaradást érdemlő emlékének öregbitésére megýenkben, szabad ajánlásképpen mintegy 80 frtot pengő pénzben szedtem össze a végre, hogy képét márványba kifaragva a Magyar Nemzeti Múzeumba helyeztessük”. . . Levele utóíratában Török Gábor aziránt érdeklődik, hogy „Fogjon-e valaki a *Jelenkor* kiadásának folytathatását maga részére kieszközölni?” (V.E. 327. l.) Vörösmarty az alábbi választ küldte:

Kedves Barátom!

A mit igen korán elköltözött s felejthetetlen barátunknak, Kisfaludy Károlynak, holtá utáni megtisztelésére tettél s tenni szándékozol, nagy örömet s néminemű vigasztalást is okozott mind nekem, mind azoknak a boldogult barátjai közül, kikkel leveledet közlém. Igen méltó tett ez mind nemes szivedhez, mind buzgó hazafiságodhoz, melyekért eddig is gyönyörűséggel számláltalak barátaim közé s őszinte ohajtásom volt hogy te se zárj ki a tiéd közül. Egyébiránt te csak megelőztél bennünket: nekünk ohajtásunk s szándékunk (csak lehetőség legyen) az elhunyt költőnek emléket állítani. Schedel (mert a megboldogult soh sem akarta magát festetni) a már halva fekvőnek arculatját gipszbe vétette le s ez minden, a mit külsejéről birunk. Azonban ez nem tesz abban gátat hogy emlékéit állítsuk. Nem sokára fogod venni felszólításunkat, melyben mindenekről bővebben léssz tudósítva, most kérésem egyedül az, hogy pénzt magadnál tartsad, mindáddig míg az a dolog előmenetele szerint kívánni nem fogjuk: mi itt olyakat akarunk megkérni a pénz elfogadására, kik mind hivatalaiknál, mind becsületesen ismert neveiknél fogva köz bizodalomra s hitelre méltók.

A *Jelenkor* privilégiumát Helmecey s én akarnók (ha kettőnek együtt lehetne) megnyerni; némely lépések már vannak is téve, de ott fön olly lassan megy minden, hogy a jövő félesztendő aligha el nem vész bele. Ha valami akar most, akar későbbben találna belőle lenni, tudtodra adom s kérni fogom szószólásodat.

tisztelő barátod
 Vörösmarty Mihály

BORY ISTVÁN

AZ ARANY KRITIKAI KIADÁS I. KÖTETÉHEZ

Az „Irodalomtörténet” 1954. évi 4. száma (518–524. l.) részletes ismertetést és bírálatot közöl a „Magyar Klasszikusok” sorozatban 1952–53-ban megjelent válogatott Arany-művek négy kötetéről. A 12 hasábos taglatat filológiai szempontokat is érint, kár azonban, hogy legalább a kisebb költeményeken nem megy végig a szövegkritikai vizsgálattal, továbbá, hogy a vélt szövegproblémák pusztá megmutatásán túl nem jut, s a vitatható helyek végső tisztázása elől szándékosan kitér. Pedig könnyű dolga lett volna, hiszen van olyan idevágó kiadvány, melynek szövege nemcsak megnyugtatóan pontos, hanem kézírathitelességűnek tekinthető; ilyen céllal is készült.¹ Ha tehát a kritikai kiadás jegyzetanyaga a felvetett kérdésekre nem ad megnyugtató választ, elfogadhatjuk a most említett, magyarázatos kiadás megállapításait. A kettő kiegészíti egymást.

A szóban forgó rosta – távolról sem a teljesség igényével – felsorol néhány olyan variáns (a különben igen figyelemre méltó interpunkciós eltéréseket most mellőznöm kell), amelyik nem egyezik a kritikai kiadás megfelelőjével. Összehasonlítva ezeket a Voinovich-féle jegyzetes kiadás szövegével, úgy találtam, hogy pl. a „Családi kör” „lyánka” ~ „lyányka” szava a kritikai és nem a tárgyalt „Magyar Klasszikusok” kiadványban helyes. De amannak megfelelő jegyzete, továbbá a vers éppen kérdéses szavának ugyanott közölt fénykép-hasonmása minden kétkedésnek elejét veszi. A költő „lyányká”-t írt s ha a közelmúltban kiadott „Válogatott művek”-ben mást találunk, ez nem teszi kérdésessé, még kevésbé vitássá a szó ilyen vagy olyan formáját, csupán azt bizonyítja, hogy nem betűhű szöveg fekszik előttünk. „A walesi bárdok” „kocint” ~ „koccint”-ját viszont sem a „Válogatott művek”, sem a kritikai kiadás (sem a Beöthy–Greguss: „Magyar balladák”) nem adja helyesen. A kézirat ugyanis „koczcint”-ot mond. Helyesen hozza a szót az 1932. évi könyvnapra Voinovich Géza bevezetőjével (és nyilván gondozásában) megjelent „Arany János összes balladái” c. munka. Ugyan-ebben a költeményben előforduló „tetteidet” a helyes, nem pedig a szótagszám miatt feltételezett „tettidet”; az „ei” ugyanis itt diphtongus, tehát „ej”-nek hangzik. (Vö. „Fehangolom olykor a lant idegét” s a megfelelő rím: „... sok sebet *ejt*”, Petőfi: „Temetőben”. De: „*Fiaim* hozzá köt a hála” Itt a „*Fiaim*”-nak minden inagánhangzója külön szótag. Arany: Szondi két apródja.² A „Hídvatás”-ban – és, persze, *nem* a „Tengerihántás”-ban – található „fö-l-fölreppenve” a jó, amelyre vonatkozóan az akadémiai kiadás jegyzete megint eligazít; a „Tengerihántás”-hoz írt Arany-jegyzet első szava helyesen: „Mezőn”, nem: „Mezőkön”.)

A „Toldi” (és az egész trilógia) minden kézirat-variánsát feldolgozta Esztergár László ismert, aprólékoságig gondos (bár nem fogyatékoság nélküli) munkájában.³ Az ide vonatkozóan említett „mentek-e” ~ „mentek-é” változatok közül a Lehr-féle (1882-es) Nagy Commentárban és több más kiadásban is az előbbi áll ugyan, de nem ez a döntő, hanem ismét

¹ Arany János összes kisebb költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Bp. é. n. (Franklin Társulat.) 308 l. A kiadványról maga Voinovich írta: „... az nyugodtan vehető filológiai kiadásnak, mert én azt nemcsak a költő életében megjelent kiadások alapján néztem át, hanem az első megjelenési helyen sokszor tett javításokat és az eredeti kéziratokat is figyelembe vettem.” (Levele hozzám 1932. aug. 25.)

² L. erről bővebben Horváth János kitűnő könyvét: „Rendszeres magyar verstan”. Bp., 1951. 90 l.

³ Magyar Könyvszemle. 1905. 3–4. sz.

a kritikai kiadás jegyzete. Abból láthatjuk, hogy a kézirat szerint „mentek-é” olvasandó. Ami pedig az Ilosvai-idézetet illeti: noha Lehrnél is „utat” (!) található,⁴ természetesen nem ez a helyes, hanem az „utat”. Az egész Ilosvai-sor különben sem úgy hangzik, amint azt akár a „Válogatott művek”, akár pedig a kritikai kiadás adja, hanem úgy, amint a Szilády-féle „Régi Magyar Költők Tára” IV. kötetében (1883) vagy az 1924. évi Dézsi-kiadásban és a Horváth János szerkesztette „Magyar Versek Könyvé”-nek mindkét kiadásában olvashatjuk, tehát így: „Buda felé azzal utat mutogat vala”.

A „Fiamnak” utolsó versszakában „komoly sajtóhibá”-nak vélt, de a befejezett cselekményre utaló „Imádkoztál” értelmileg is helyes, amit az is bizonyít, hogy a költő a kéziratban aláhúzta ezt a szót.

Végül: „értelemzavaró szövegrontás”-ként említi a recenzió a „Háziuraság” e két sorát: „Csak jöjjetek be bátran: Lehet nyugodnotok.” Helyesen: „Csak jöjjetek be: nálam — Lehet nyugodnotok.” A vers 11. szakaszának befejező és 12. szakaszának kezdő két-két sora így hangzik: „Csak jöjjetek be bátran: — Bodré meg nem harap” — „Csak jöjjetek be: nálam — Lehet nyugodnotok.” A hiba tehát nyilván az, hogy a gondolatpárhuzam egyik fele kimaradt az ismertetésből, a másik viszont kétszer fordul elő benne.

*

S ha már a kritikai kiadás szöveg-bírálatára járunk, talán nem lesz felesleges a mű, egyelőre első kötete⁵ jegyzetanyagának fogyatékoságairól néhány szót ejteni. Csak a leg-szembeötlőbbekről. Tudtommal ezt még senki nem végezte el.⁶

A sorozat I. kötetének megjelenése után frott rövid és általános ismertetésem⁷ már megjelenési helye miatt sem lehetett szakkritika, hanem csupán a vállalkozás megindulása fölötti örömet és Voinovich Géza nagyon értékes munkássága iránti elismerést kívánta kifejezni, amit az ő halála után e munkakörben utóda nálam sokkal több illetékességgel ismértelt meg.⁸

A kötet mintegy 150 lapnyi jegyzetapparátusában — ami pedig az efféle kiadványok lelke — a figyelmes olvasás során különféle súlyú, jelentőségű és minőségű hiba jelentkezik, ami persze egyáltalán nem csökkenti a mű értékét. Az ilyen kiadvány szinte sohasem lehet tökéletes. Annyi ágra szakad, hogy azok mindegyikét, az utolsó betűig kézben tartani csaknem lehetetlen. Hiszen tudjuk, hogy a — sajnos — kevés számú kritikai kiadásunk egyik legelsője, a Havas-féle Petőfi is mennyi pótlásra szorult.

A magunk most tárgyalt témakörében a botlások így oszlanak meg: a) *Nyomdahiba*; ez meglepően kevés s bár még ennyi sem kívánatos, a „szedőterem ördögének” játékából kikerülhetetlen. b) *Pontatlanság* az egyes hivatkozott források leldőhelyének rövidítésében s e rövidítések betűtípusában. Mivel pedig a tudományos szakkiadványok jegyzetanyagának nemcsak belső, *tartalmi*, hanem bizonyos külső, *tipográfiai* szabványai is van, amiktől eltérni nem helyes: az ilyesmi — ha mégis előfordul — már szemet szúr, bár még nem döntő jelentőségű. c) *Nyomdai korrektor által ki sem értékelhető, helytelen évszám, lapszám, és címtalás*, sőt olykor ez utalások teljes hiánya, Ezek már nemcsak önmagukban, hanem kihatásukban is végzetesek, mert veszélyeztetik a műnek — ezúttal az Akadémia nevével fedezett — tudományos hitelét és zsákutcába juttatják a további kutatást, holott éppen az lenne a céljuk, hogy elősegítsék azt. d) *Olyan jelentős érdemi hibák* is akadnak, amelyek már az irodalomtudomány világába tartoznak.

A sajtóhibákkal hamar végezhetünk: mivel értelemzavaró nincs közöttük, fel sem sorolom.

A többi — lapsorrendben — így következik: a 397. lap alulról 15. sorában „(1932)” helyett „(1937)” olvasandó; a 404. lap felülről 14. sorában „1837”. helyére „1937” kerül; ugyanezen lap következő sorában az „1897” után felveendő: „Arany János összes balladái. Zichy Mihály rajzaival. — Bolond Istók. Beöthy Zsolt és Voinovich Géza tanulmányával. Könyvnap könyve. Kiadja a Magyar Könyvkiadó és Könyvkereskedők Országos Egyesülete

⁴ i. h.

⁵ Arany János összes művei. I. Kisebb költemények. Bpest, 1951. Akadémiai Kiadó. 568 l.

⁶ Sem Vargha Balázs, sem Nagy Miklós részletes bírálatára (ItK. 1953. 1—4. sz. és It. 1953. 3—4. sz.) nem tárgyalta a kiadványnak ezt a részét.

⁷ Kis Újság, 1952. jan. 13.

⁸ Keresztúry Dezső: Arany összes költeményei. Csillag, 1954. január.

Bp. 1932." A 405. lap felülről 8–10. sorában: „az Emlények harmadik szakát . . .” stb. Szó sincs róla! A hivatkozott hely merő lehetőségről beszél és nem is az idézett sorral vonatkozásban! A 405. lap felülről 11. sorában: „953” helyett „93” a helyes; a 405. lap felülről 10. sora után folytatólag felveendő: „A walesi bárdok egyik sorának értelmi gyökerét Shakespearé „Hamlet”-jének nagy monológiájából hámozzák ki. (It. 1940. I. 17. 1.)” A 408. lap alulról 23. sorában: „Válasz Petőfinek” olvasható, holott a kéziratban: „Válasz Petőfi Sándornak” áll. Minden kiadás helytelenül hozza ezt a címet s éppen a kritikai kiadásból szeretnénk megtudni, mi ennek az oka? Sajnos, nem tudtuk meg. A 408. lap alulról 18–20. sorában: „Arany levélválasza . . .” stb. Nem ott jelent meg először nyomtatásban, hanem a Lantos r. t. VII. Aukciójának katalógusában. Bp. 1928. A 409. lap alulról 21. sorában „13 sor” helyett „22 sor” a helyes; a 410. lap felülről 12. sorában „2 sor” helyett „4 sor” olvasandó; a 411. lap alulról 16. sorában az „It” után kimaradt az évszám: „1930”, a 413. lap felülről 5. sorában: „végén” után: „kiadatlan” olvasandó; ha nem: a dátum rossz. Ugyanitt a felülről 22. sorban „Kk” helyett „KK” a helyes. A 412. lap felülről 3. sorában a „felmegy” variánsként van feltüntetve, holott nem az; a végleges szövegben is ez áll, (talán „fölmegy”?) A 414. lap alulról 10. sorában „levele” után „Petőfihez” olvasandó; a 415. lap alulról 2. sorában: „66–67” helyett: „67–68”, az alatta levő sorban pedig „68” helyett: „69” a helyes szám. Ugyancsak ezen a lapon az alulról 7. sorban előforduló „KK” előtt kimaradt a: „37. sor”, az alulról 4. sorban: „sarlónak” helyett „Sarlónak” irandó. A 416. lap felülről 1. sorában nem „72”, hanem: „73”, a következő sorban „79” helyett „80” értendő. A 417. lap felülről 19. sorában az „Arany” után a „János” nem maradhat ki, mivel könyvcímről van szó. Éppen a Voinovich-féle Arany-biográfiára történik sokszor ilyen összevissza hivatkozás e jegyzetekben: a 417. lapon: „Arany életrajza”, a 422. lapon: „A. J. életrajza”, a 432. lapon: „Arany J. életrajza” (és néha helyesen is).

A 418. lap alulról 17. sorában előforduló „Rákóczi emléke, II.” nem világos; a felette levő sorban az „1939” után hiányzik a lapszám, vagy legalább a folyóirat száma. A 426. lap felülről 18–19. sorában van az egyetlen hely, ahol ki van téve egy folyóirat szerkesztőjének a neve. Vagy mindenütt ki kellene tenni, vagy sehol. A 431. lap felülről 5. sorában: „It. Közl” helyett vagy a régi „IK” vagy az újabb „ItK” jelzést kellett volna tenni. Homályos a 437. lap alulról 4–5. sorában olvasható: „Debreczeni Ferenc, IK . . .” A 442. lap utolsó sorában előforduló: „It” kurzívval lett volna szedendő.

„A Kisfaludy Társaság Évlapjai”-ra többször történik hivatkozás, de nem egységes jelöléssel és betűtípussal; a kötetszámot is hol arab, hol római szám jelzi (általában rómaiaval szoktuk) a „kötet” és az „Új folyam” egyszer ki van téve, másszor nincs, holott minden esetben erről van szó.

A 445. lap alulról 4. sor: „(1852. ápr. 12.)” után „Kiadatlan” értendő; a 461. lap alulról 10–11. sorában a „kötet” után hiányzik ez a lapszám: „227”, ugyanezen lap alulról 15. sorában a „Petőfi” után a „Sándor” kiteendő (könyvcím), a 464. lap alulról 6. sorában az „It. 1912” után pedig ez: „373.”, úgyszintén a 468. lap alulról 15. sorában az „(It. 1913.)” után hiányzó lapszám „417”. A 467. lap alulról 27. sorában az „1823.” helyett „1853” kell; a 470. lap felülről 9. sor: az „1900” után kimaradt lapszám: „1” A 472. lapon felülről 12. sorban az: „It” helyett „ItK”, vagy „IK” kell. A 476. lap alulról 8. sorában előforduló „Társ. Évl.” helyesen: „Társaság Évlapjai” utána pedig felveendő: „Új folyam. LIX”; a „kötet” szó után: „192. 1.” olvasandó; a 486. lap alulról 2. sorában: „It” helyére „IK” teendő; ugyanott az „1900” után kimaradt a „257”-es lapszám. Viszont a „X”-es évfolyam megjelölés felesleges. Ugyanott: „Zlinszky” és nem Zlinsky” a helyes. A 495. lap felülről 28. sorában a „XLVI” után a kimaradt lapszám: „135.” A 499. lapon a felülről 13. sorban a lelőhely közelebbi meghatározása: „267–270. 1”. Ugyanígy kimaradt a lapszám az 501. lapon alulról 18. sorban: „(Napkelet, 1926. 4. sz.)” a hiányzó lapszám: „388.” Ugyancsak ezen a lapon, az alulról 28. sorban a folyóirat szokásos rövidítése helyett: „BSz.” teljesen ki van írva annak a neve; valamivel alább — 506. lap felülről 5. sor és az 547. lapon alulról 20. sorban — ugyanígy. Az 504. lapon felülről 5. sorban olvasható „It” helyett bizonyára „ItK” kell; az évszám mindenesetre hiányzik, mint ahogy hiányzik ugyanezen a lapon, az alulról 28. sorban olvasható: „Ethn. 1917” után, valamint a következő lapon a felülről 4. sorban a kérdéses lapszám.

A jegyzet az 511. lapon, a felülről 25–26. sorban Arany levelét „Lev”-vel jelzi, egyebütt azonban nem így, az 516. lapon, felülről 10. sorban, a „XXXIX” előtt hiányzik az „Új folyam”, a „kötet” szó után viszont felesleges az „1904–1905” évszám. Az 517. lapon alulról 1–2. sorban „Irodalomtörténet” helyett „It” kell, az „1950” után pedig hiányzik a lapszám; az 526. lapon, felülről a 13. sorban „1855” helyett „1885” olvasandó. Az 537. lapnak felülről 13. sorában felesleges az „1879–80”, de a lapszám nem lett volna felesleges, a mi kimaradt. Az 547. lapon, alulról 4. sorban: „A. J. szembaja” után a lelőhely: „BSz.”

Riedl Frigyes méltán híres tanulmányának a címe: „A kuruc balladák.” és nem azok „hitelességéről”, mint az 549. lap felülről 10–11. sorában olvasható. Az évszám ugyanitt: „1913” és a hiányzó lapszám: „417.” Ugyanezen a lapon az utolsó sorban a teljesen szokatlan „Kapcs.” helyett „Kkv.” olvasandó, az 551. lap felülről 12. sorában az: „EphK 1918”. után nincs lapszám.

*

A sorozat eddig megjelent 6. kötetének elsőjéről számoltam be. A többi távolról sem adott ennyi — Babits szavával élve: „inkább gyönyörűséges, mint fáradságos” — munkát s ha lesz rá mód, azok jegyzetanyagát is ismertetni fogom.

ADATOK ÉS ADALÉKOK

CSATKAI ENDRE

KI VOLT AZ ARANY JÁNOS MEGÉNEKELTE „NAGY SIMON” ?

- Arany János „Írjak, ne írjak?” című költeményéből idézzük a következő sorokat:

”A nagy Simon (ki nem isméri őt?)
Az ál szerénységből szépen kinőtt.
Ő az, kitől (bizonyára már jó minap)
Egy hirdetést hoz valamennyi lap:
Hogy ő az apja lelkinék se vár
(Nem oly bolond ő mint Shakespear),
Elismerésre, költői babérra.
Halál után egy foghagymát sem ér a’.
Patkó se’ kell, ha már nem él, a lónak,
S jobb egy veréb ma, mint egy tüzök holnap:
Ismerje meg hát a világ jelenben
És bálványozza lángeszét; különben . . .”

Az a bizonyos hirdetés, amelynek folytán Arany költeményében Simont megőrökíti, valóban első helyet érdemel a magyar irodalomtörténet furcsaságai között. Magunk a Magyar Hírlap átböngészése közben csak véletlenül akadunk rá. Ahogy Arany az 1856-ban kelt költeményben említi, „bizony már jó minap” jelent meg, négy évvel előtte: 1852. február 11-én a lapnak 661. lapján e címmel: „Tudósítás”.

„Ha valakinek joga van a léthez, nekem van. Én úgy alkottam szellemi műveimet, hogy azok az öröklét széke előtt, mint soha ki nem alvó gyémánt-csillagok tündököljenek. Ezen mindent haladó szent jognál fogva tehát, jelentem ezen az úton: hogy műveim léteznek . . . s nem akarom, hogy mint Shakespere, én rám is valamint sok egyébre, évszázadok felmerültével, idők lefolytával ismerjenek rá. Én nem vagyok álszerény . . . én nem vagyok pulyaszív, nem hagyom az önző selejtes had által eltemettetni magamat. Jelentem hát, miként ily becsű talpra esett műveim kaphatók Burger Zsigmond szegedi könyvárus urnál és nálam a művek teremtőjénél. 50 példány után 30 maradékot adok, mert akarom, hogy e jelentő árui becsűvek volta szerint keljenek. Az 50 példánycikken túl, minden 50 után még 2 százaléket nyújtok, akarom, hogy a gyémántsziget kimerüljön a holt oceanból. Ára cikkeimnek a jelenszak elmefogalmához kellően szabva. Ajánlom készítményeimet olyan könyvárusoknak szíves bizománnyal, kiknek keble nem szent János bogár, ügyviselőknék, hol még nem hamvadt ki a nemes gesztenye parázs, végre magának az emberi családnak, mely nem pislog csillogó érdeke felett, mint a rimóczi nyúl. Legyenek tehát műveim eladóba mindenkinek ajánlatosak, hol még lobog az emberi tűzláng. Ezentúl ajánlom tehetségemet ügykegyelő műkiadónak, vagy életvért magában érző valamely jeles társulatnak, hogy Shakespere műveit a legéletmelegebb, hű zománcban kész vagyok lefordítani, illő felkészítés mellett, hogy bírjak gond nélkül működni. Becsületem kezes, mely hitelesebb karátú minden gyémántnál. Vigyük tehát céljához rendfűtlen behatalom vezédjén ezt a nagy házelejű emberi fajt.

Makó jan. 5-én 1852. Simon István ügyvéd és író.”

Úgy látszik, hogy a hirdetés feltűnést keltett, mert hisz Arany négy évvel később a legtermészetesebb hangon hivatkozik rá. Maga a költő ezen túl nem szerzett halhatatlanságot. Színnyei Magyar Írók lexikonja című művének XIII. kötetében csak annyit olvashatunk róla, hogy szarvasi birtokos volt. Művei közül 1839-ben Budán nyomták a Tünemény-t, a

többít Szarvason. Szinnyey Réti Lipót nyomdász jegyzőkönyvéből vette a sort példányszámmal: Dandár (1848; 1000 példány). Nátha elleni versek (1849; 500 példány), A pokol feneke (év nélkül, 4000 példány), Csekély tájékozások (1855). Létirány (év nélkül, 1000 példány), Márton Krisztina és Simon Sámuel, anyám, apám emléke (év nélkül).

VARGHA KÁLMÁN

ADALÉKOK MÓRICZ ZSIGMOND CSEHSZLOVÁKIAI ÚTJAIHOZ ÉS KAPCSOLATAIHOZ

1.

A Prágai Magyar Hírlap 1927. április 3-i számában nagyobb cikk jelent meg „Beszélgetés Móricz Zsigmonddal szlovenszkói körútjuk előtt” címen.¹ A Prágai Magyar Hírlap munkatársa még március végén felkereste Móricz Zsigmondot és feleségét, Simonyi Mária színésznőt budapesti lakásukban. Cikkében az íróval és feleségével folytatott beszélgetést írja meg. Móricz elmondja, hogy az előadókörút során szlovenszkói olvasóival szeretne megismerkedni, egy író számára komoly szükség érintkezni a közönséggel: élmény és új invenciók forrása. Érsekújvár kivételével az útitervében szereplő valamennyi városban járt már. Érsekújvár nagyon érdekli, mert Simonyi Mária ott élte gyerekkorát. Pozsony ismeri és szereti, sokszor volt már Pozsonyban, de a történelmi fordulat óta egyszer sem. „Ha Pozsonyra gondolok, Reviczkyre emlékezem. Azt a kis szigetet sokszor felkerestem, ahol Reviczky írta kedves költeményeit a kékruhás lányhoz... Reviczkyt mindig nagy költőnek tartottam, Ady előtt a legnagyobb modern költőnek.”² Komáromban akkor járt, amikor Csokonairól írt színdarabot, felkereste azt a házat, ahol Vajda Júlia szülei laktak. A Csokonai-darab azonban sohasem került előadásra, el is égette a kéziratot.³ A háború idején járt Losoncon, néhány tárcát is írt a város életéről. Rimaszombathoz egyetlen látogatás emléke köti. Rozsnyóra szomorúan gondol, ott temette el első kisfiát, Léván már felolvasást is tartott és a Reviczky Társaság dísztagjává választotta. „Emlékszem, igen nevezetes székfoglalóm volt ott. A banketten ugyanis beszédet mondtam s ennek a beszédnek egyes részletei akkoriban, 1917-ben lehetett, *belekerültek még a bécsi sajtóba* is. Antimilitarista kijelentések voltak ezek, a háború szomorú éveiben mindenkinek a lelkéhez közeledő panaszok, melyek békét hirdettek. Akkor nagy visszhangjuk volt.”⁴ Móricz a lévai székfoglaló időpontjában minden bizonnyal tévedett. A lévai helyi sajtó mindig beszámolt a Reviczky Társaság minden megmozdulásáról, de a világháború éveiben egy alkalommal sem jelzi Móricz lévai szereplését. Móricz lévai székfoglalója nem a világháború idején volt, hanem néhány hónappal a világháború kitörése előtt, 1914. február 27-én.⁵

Móricz lévai székfoglalóként *Csendes tűz* c. elbeszélését olvasta fel. Az egyik lévai előadó Babits és Dutka Ákos verseiből szavalt, valamint Ady Móriczhoz írt híres verses episztóláját adta elő. A műsor után társasvacsorát rendeztek, amelyen Móricz pohárköszöntőt mondott. Móricz pohárköszöntőjét néhány sorban foglalja össze a Bars c. helyi lap tudósítása: „Ezután Móricz Zsigmond emelkedett szólásra s általános figyelem mellett s röviden, tömören magyarázta meg a különbséget a régi és az új magyar irodalom munkásainak törekvése között. Egyek vagyunk mi a régiekkel — szólott Móricz — a magyarságban, egyek a nép szeretetében, de különbözünk tőlük a célban. A régieknél lehetett elv a l'art pour l'art, mi azonban, akik az életet jobban érezzük, mint mások, akiknek az nagyobb öröm, vagy jobban fáj, mint másnak, nekünk nem egyedüli célunk a gyönyörködötetés, mi nem gyönyörködünk, mikor frünk, mi dolgozunk, hogy az élet másnak is nagyobb öröm legyen, vagy jobban fájjon. Mi a mai

¹ Sándor Dezső, *Beszélgetés Móricz Zsigmonddal szlovenszkói körútjuk előtt*, Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 3.

² Móricz 33 éves korában nagyobb tanulmányt írt Reviczkyről, (Uránia, 1902, 170—1931.)

³ Móricz Csokonairól szóló színdarabjából a Nyugat 1913-as évfolyamában jelentek meg részletek. A Nemzeti Színház nem fogadta el a darabot, a visszautasítást követő sajtópolémiaiban Ady is megszólalt (*Móricz és a Nemzeti Színház*, Világ 1913, 265. sz.) Móricz védelmében.

⁴ Móricz nyilatkozata Sándor Dezső cikkében. L. 1. jegyzet.

⁵ *Móricz Zsigmond Léván*. Lévai Hírlap, 1914. II. 28. — Különfélék, Bars, 1914. III. 1.

Magyarországot tespedni látjuk s még egyszer felrázni akarjuk, hogy belső értékében újjátámadva foglalja el helyét a nyugat népei között.”

Ennek a beszédnek lett volna Bécsig ható visszhangja? Nem valószínű. Talán egy 1917-es pacifista nyilatkozatának emlékei keveredtek Móriczban a lévai élményekkel.

A lévai Reviczky Társaságon belül pár hét múlva szakadás állott be a Móricz és Ady irodalmát, vagy ahogy a vitákban akkor nevezték, a „modernisták és realisták” műveit népszerűsítő társasági tagok és a konzervatív lévai csoport között. Pontosan egy hónappal Móricz lévai szereplése után kilép a Társaságból Fekete József tanítóképzőintézeti tanár, aki a Bars hasábjain a korabeli vidéki sajtóban szokatlan igényességgel és az új irodalmi áramlatok iránti fogékonysággal ismertette Móricz, majd Ady művészetét. Kilépésének elvi okait a Lévai Hírlapban⁶ közreadott levelében indokolja meg. A két helyi lapban megjelent vitacikkek arra hívják fel a figyelmet, hogy a Nyugat körüli nagy irodalmi harcok néhol a vidéki városok kulturális életét is felkavarták.

2.

Móricz Zsigmond 1926 novemberében lépte át először a csehszlovák határt: a kassai Renaissance Kultúregyesület hívta meg Kassára előadást tartani. A kassai út élményeit egy melankolikus-pesszimista cikkben örökítette meg.⁷ Fél évvel később újra visszatérnek kassai élményei a Nyugat hasábjain megjelent *Julianus barát útirajza* c. érdekes írásában.⁸ Arról a belső érzelmi-értelmi átalakulásról számol be ebben az elhínelkedésben, amely kassai, majd erdélyi útja közben zajlott le benne. Az első érzés a pesszimista hangulat volt (ezt rögzíti a *Kassai ború* c. írása), de pesszimizmusától a kassai, kárpátaljai, erdélyi magyarokkal való beszélgetései nyomán fokozatosan megszabadult, látva az új államkeretekben élő és dolgozó magyar nemzetiség életerejét.

A Renaissance egyesület meghívásának eleget téve, a kassai Schalkház nagytermében tartotta meg előadását, lelkes, érdeklődő közönség előtt. A Renaissance két évvel korábban, 1924-ben alakult Kassán. Liberális, polgári jellegű kultúregyesület volt. Móricz részleteket olvasott fel a *Kivilágos-kivirradtig* c. regényéből és bemutatta *Odisszeus* drámájának első felvonását. Az est második részében az „új irodalmi irányokról s az irodalom internacionális válságáról” tartott előadást, külön foglalkozva az olasz és francia irodalmi élettel és a hazai irodalmi viszonyokkal. Végül három versét is felolvasta, amelyek a Nyugat 1920-as évfolyamában jelentek meg.

A sikeres est után a Kassai Napló munkatársa hosszabb beszélgetést folytatott Móriczcal. A beszélgetés során Móricz elmondja, hogy tizenhétéves korában, a millennyium évében járt először Kassán. Majd nemsokkal a gimnázium elvégzése után újra megfordult itt, színész akart lenni, fel is kereste az akkori kassai faszínházat, a liget közepén, de még a direktorig sem jutott, már az első színész, akibe belebotlott közölte vele, hogy ilyen termettel nem lehet drámai hős, csak komikus. Az újságírással is próbálkozott Kassán, de ezzel sem volt több sikere. A világháború alatt a kassai Kazinczy-kör meghívására tartott előadást a városháza nagytermében.

Móricz Kassáról Ungvárra, majd Munkácsra és Beregszászra utazott, ezekben a városokban is előadásokat tartott, a kassaival azonos műsorokkal. Az ungvári és munkácsi előadásairól szóló beszámolók⁹ közlik Móricz három bemutatott versének a címét is. (*Csodálkozás*, *Csak megmaradni*, *Mizanthrop*). A munkácsi szereplés kapcsán szóba kerül, hogy családi vonatkozások is kötik Bereg megyéhez: nagyapja Nagyberegen volt református pap, ő maga meg a Munkács melletti Beregrákoson „mint legátus szónoki, sikereinek első babérait aratta.”¹⁰

3.

Móricz Zsigmond 1927-es útjának előzményeit Balogh Edgár egyik érdekes cikkéből ismerhetjük meg.¹¹ Balogh írása a csehszlovákiai magyar nemzetiség kulturális életének több

⁶ A Reviczky Társaságból, Lévai Hírlap, 1914. III. 28.

⁷ *Kassai ború*. Az Est, 1926. 260. sz.

⁸ *Julianus barát útirajza*. Nyugat, 1927. I. kötet 647–681. l.

⁹ *Beszélgetés Móricz Zsigmonddal*, Kassai Napló, 1926. XI. 14. — *Móricz Zsigmond nagysikerű előadásai Ungvárott és Munkácson*. Kárpáti Híradó (Ungvár) 1926. XI., 17.

¹⁰ R(ác) P(ál): *Két napig Móricz Zsigmonddal* (A nagy magyar író ruszinszkoí szereplése.) Prágai Magyar Hírlap, 1926. 262. sz.

¹¹ Kessler-Balogh Edgár: *Móricz Zsigmond és a regős diákok*. A Mi Lapunk, Losonc, 1928. januári szám.

fontos mozzanatát világítja meg. A csehszlovákiai magyar értelmiségi ifjúság életében jelentős szerepe volt az 1920-as évek végéig alakult „sarlós” mozgalomnak. Ez a rövidéletű, de több hazai ifjúsági és irodalmi törekvést is inspiráló – végül a marxizmusig eljutó – mozgalom, kezdetben nem volt több, mint falujáró diákok, egyetemi hallgatók, főiskolások (elsősorban diákcserekszék) népies, „regős” mozgalma, népdalok, népmesék, népi faragások gyűjtésére. Tömörülésüket az első periódusban „Szent György körnek” nevezik: az idegenbe szakadt fiatalokat, a prágai Szent György szobor szimbólumát választva.

Ha azokat a neveket olvassuk, amelyekre Balogh Edgár 1928-as cikke mint a sarlósok példaképeire hivatkozik, kiderül, hogy ez a mozgalom már első (még regős-diák-cserkész) változatában is olyan igényű megmozdulás volt, amelynek aligha lehetne párját találni a korabeli hazai diákifjúsági szervezetek és mozgalmak között. A mozgalom programját ismertető cikk Bartók és Kodály művésze mellett tesz vallomást, irodalomban Ady, Móricz, Szabó Dezső és Babits nevei jelzik érdeklődésük célpontjait, a festők közül Rudnay Gyula művészetét érzik magukhoz legközelebb állónak. A mozgalom az őseit is megkeresi, a népdalgyűjtő Csokonait, Erdélyi Jánost, Gyulai Pált, Arany Lászlót vallják elődjeiknek. A sarlósok havi lapja, a losonci Mi Lapunk szinte számról számrá emelkedik a korabeli átlagos diáklapok és cserkészújságok színvonaláról egyre magasabbra. Bőven merítenek a klasszikus örökségből: Apáczai, Heltai Gáspár, Pázmány, Mikes Kelemen, Kármán, Bajza József, Széchenyi műveiből közölnek részleteket, a XX. századi magyar irodalmat Ady, Babits, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Kosztolányi, Illyés, Erdélyi József, a prózaírók közül Móricz, Szabó Dezső, Móra, Tamási Áron, Kassák, Kodolányi, Márai, Karácsony Sándor művei képviselik. Juhász Gyula *Adyra gondolok* c. költeménye a Mi Lapunk hasábjain jelent meg először. Amikor a folyóirat néprajzi gyűjtő-pályázatot hirdet az ifjúság számára, a pályaművek elbírálására a magyar néprajztudomány két kiváló mesterét, Solymossy Sándort és Györffy Istvánt kéri fel. De bőven jut tér a fiatalok folyóiratában a fiataloknak is, elsősorban a felvidékieknek, köztük az elkövetkező évek irodalmi és kulturális életének több ismert szereplője (Dobossy László, Györy Dezső, Jócsik Lajos, Kovács Endre, Morvay Gyula, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső, Sziklay László, Szombathy Viktor, Vass László). A korabeli hazai ifjúsági lapok közül talán csak Karácsony Sándor érdekes diáklapja, az Erő állítható a losonci Mi Lapunk mellé. Móricz Zsigmond méltán híres szép írását, a *Gyalogolni jót* a Mi Lapunk felkérésére írta és a folyóirat 1927 márciusi számában, mintegy beköszöntőül jelent meg az író felvidéki útja előtt.

Balogh Edgár cikke azt is elmondja, hogy miként kezdődött Móricz Zsigmond barátság-a felvidéki regösdiákokkal. A Prágában tanuló Balogh Edgár levelet kapott egy magyar diaktól, aki azt írta levelében, hogy visszavágyódik a falura, de úgy szeretne vándorolni, mint a fiatal Móricz Zsigmond, valamikor a Nyírségen. Másnap levelet küldenek Móricz Zsigmondnak Budapestre, felkérlik, írja meg a losonci diáklapnak ifjúkori vándorélményeit. Később egy Munkács melletti faluban, Izsnyétén találkoznak a regösdiákok Móricz Zsigmond hírével. Az izsnyétei református pap meséli, hogy sok évvel ezelőtt, a Tisza mellett, amikor még Csettfalván volt segédlelkész, arra járt egy fiatalember, akit Móricz Zsigmondnak hívtak, és nagy gondnal rajzolgatta a csettfalvi fatemplom mennyezetét. Más alkalommal a bökényi pap figyelmeztette őket, hogy azt a nótát jegyezzék le, amit Móricz Zsigmond is elnekel-tetett magának, amikor itt járt „népkutatóban”. Ilyen előzmények kapcsolták össze a felvi-déki ifjúsági mozgalmat már első, regös-változatától kezdődően Móricz Zsigmonddal. A kap-csolat a *Gyalogolni jót* megjelenése után meleg barátsággá fejlődik és a beregszászi vidéket járó diákok a város fölé emelkedő szőlőhegy tetején, egy emelvényről lelkes érdeklődéssel néznek túl a határon, az Alföld felé, a Felső-Tisza túlsó partjára, ahonnan odalátszik Móricz szülőfalujából, Tiszacsécséről a templom fatornya.

4.

Móricz Zsigmond kéthetes felvidéki előadókörútját is ez az ifjúság szervezte meg, ők rendezték meg az előadásokat, ők kalauzolták az írókat. Az előadóstek jóvedelmének jelentős részét a csehszlovákiai magyar ifjúság diáksegélyezési akciójának ajánlotta fel Móricz.¹²

¹² Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjainak programját krónikás pontossággal jegyezte fel Szalatnai Rezső 1943-ban megjelent kis füzeté (*Móricz Zsigmond Szlovákiában*). Számos fontos elvi jelentőségű mozzanat rögzítése (pl. a sarlós mozgalommal vagy a cseh írókkal való találkozás) kimaradt a füzetből, nyilván azért, mert a könyvecske 1943-ban és Pozsonyban jelent meg, az akkori Szlovákia fővárosában, és a szerző ennek következtében több kérdést nem érintetett.

Az első felvidéki előadását április 2-án tartotta meg Móricz. Komárom után az előadó körút további állomásai következtek: Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Pozsony. A különböző városokban kisebb változatokkal ugyanaz a műsor ismétlődött. Móricz általában két-két előadást tartott és egy-egy novellát olvasott fel. Simonyi Mária részleteket adott elő az író drámai műveiből és Móricz-verseket szavalt. Móricz művein kívül Ady, Babits, Kosztolányi és Szép Ernő verseit mutatta még be Simonyi Mária. A városonként visszatérő két Móricz-előadás címe: „*Képek Európa irodalmi életéből*” — „*Az író és az irás*”.

Az első téma (a cím után ítvéve bizonyára azonos az előző év őszi kelet-szlovenszkoí út egyik műsorszámával) tartalmát legrészletesebben egy komáromi helyi lap cikkéből ismerjük.¹³ Három nyugati nemzet irodalmi életével foglalkozott ebben az előadásban Móricz: Olaszország, Franciaország és Németország irodalmi viszonyaival. Az előadás kivonatából arra következtethetünk, hogy erősen impresszionisztikus módon, elnagyolt vonásokban, bár néha talán lényegét érintően (pl. az olaszországi kulturális viszonyokról szólva) beszélhetett Móricz a három ország irodalmi életéről. Az olasz kulturális állapotokat előző évi olaszországi útjának tapasztalataiból ismerte. Az olaszországi út során felfigyelt a renaissance-kor és a 20-as évek fasiszta rendszere közti merő különbségre: „Mégfigyelése szerint ma nincsen Olaszországnak sajtója és az olasz emberek nem olvasnak szépirodalmi munkát már. A kikövesedett kultúra helyét a modern kor váltotta fel, amelyben nem jut helye az irodalomnak.”¹⁴ A francia irodalommal kapcsolatban azt jegyezte meg, hogy míg az olaszok a nemzeti szellemben élnek ki most magukat, addig a franciák az emberiség felett való szellemi uralmukat akarják biztosítani irodalmukkal. Móricz szerint Németországban az irodalom válságba került a gazdasági krízisekből kifolyóan és mert a „lelkek közé nagy világnézeti különbségek torlódtak”. Végül arra a megállapításra jut, hogy e század az egymásra utalt nemzetek harmonikus kultúráját fogja kialakítani.

A másik előadás tartalmát így foglalja össze a Bars című lévai lap: „Móricz Zsigmond, *Az író és irás* címen tartott szabadelőadásában céhbéli intiimitásokat adott élvezetesen. Bemutatta az irás keletkezésének indító okait, feltárta azokat a lelki motívumokat, melyek egy költeményt vagy regényt az íróban életrekeltenek.” Minden bizonnyal ennek az előadásnak a kézírata került elő (sajnos csak töredékben) 1955-ben Érsekújvárott, Simonyi Mária rokonainál, akik a Móricz-házaspár vendéglátói voltak az 1927-es érsekújvári látogatás napjaiban.¹⁵ A kézírattöredék egyik mondata közvetlen utalást is tartalmaz az előadás címére vonatkozóan: „A Nyugat fölvetette ennek a kérdésnek, az *író és irás* problémájának egy részletét, azt a kérdést, követ-e el az író indiszkrétíót?” (Saját kiemelésen V. K.) Az eddig ismeretlen kézíratos töredéket az alábbiakban teljes egészében (és facsimileben) közöljük:

Ad 3

Mert az írónak valami más a könyv, a saját könyve.

Nem olvasmány, élmény.

Nem olvasmány. Nekem magamnak 40 könyvem van s elég gondos gazda vagyok, mind otthon istállózom őket... De még sose jutott eszembe, életemben, h[ogy] egyet levezzek és egy oldalt elolvasok belőle.

N[em] bírom olvasni. N[em] csak azért, [me]rt az ember eleget olvassa korrek-túra alatt, hanem azért, mert az nekem életem elmúlt kínjainak gyűjteménye.

Az ember, m[in]t Midás, a nádasnak, a könyvön át kisasogja a titkait... De a monda nem regél róla, hogy Midás hogy érezte magát, mikor a nádás vissza-susogta az egész világnak, az ő füle hallattára, az ő mély s magába fojthatatlan titkait... .

A Nyugat fölvetette ennek a kérdésnek, az író- és az irás problémájának egy részletét, azt a kérdést, követ-e el az író indiscretíót?

Hogy követ-e el? úgy gondolom, hogy abból él.

Egy diszkrét író, aki nem néz bele a más lelki életébe, bedugja a fülét a pletyka elől, aki gyöngédségből és óvatosságból s úri tapintatból nem veszi ki az élet titkait, — az mit ír?

¹³ *Móricz Zsigmond és Simonyi Mária irodalmi estje Komáromban*. Komáromi Lapok, 1927. IV. 5.

¹⁴ Az idézet a Komáromi Lapok fent jelzett cikkéből való.

¹⁵ K[ö]p[er]niczk[y] [Kornél]: *Móricz Zsigmondék Léván*. Bars, 1927. IV. 10.

¹⁶ A kézirat felkutatásáért ezúton is köszönetet mondok D. Šporni Anikó érsekújvári tanárnőnek.

Csak azt ami vele történt? De hiszen mi történhetik az emberrel, úgy hogy ami nem a mások beleavatkozása miatt történik?

Az író ezer füllel hallgat és ezer tollal jegyez.

És az egész világgal szemben indiskrét.

Talán itt van aztán a leleplezett indiscretio titka.

Ha valaki egy embert, egy eseményt, egy tényt nagyon megnéz: akkor arra rá is lehet ismerni.

De ez a ráismerés is csak akkor neveztetik indiscretionnak, ha kellemetlen az illetőre.

Ha tehát valakit indiscretioval vádolnak, az azt jelenti, hogy az illető közismert emberekről kellemetleneket írt. A kellemes írást viszont hízelgésnek mondják. A kellemetlen írást a modell indiscretnek, — a kellemeset a néző hízelgésnek mondja.

Ez a témagyűjtés kérdéséhez tartozik.

Valóban vannak írók, akik csak úgy tudnak témát fogni, ha egy embert anyag-
nak tekintenek s azt mindenestől kíméletlenül felfalják.

Ennek a típusnak legkitűnőbb alakja volt, a ma méltatlanul elfeledett Tolnai Lajos, a realista írásnak tán legelső nagy úttörője.

Ez a Tolnai marosvásárhelyi pap [volt] s hogy úgy lett író, hogy híveinek minden kellemetlen esetét m[eg]írta. Nagyon indiskrét volt, — (az indiscretio igen rossz tulajdonság, az emberek n[agyon] haragunak(!) érte) — Tolnainak az [volt] a regé-
nyeieért a honorárium, h[ogy] el kellett menekülnie a hívei elől.

Figyelemre méltó, hogy már ebben az időben is (1927) milyen megkülönböztető nagyra-
becsüléssel nyilatkozik Móricz Tolnai Lajosról, akiről élete végefelé, 1941-ben így vall: „Én
itt most vállalom a szent feladatot, hogy egy szent embert, nagyjaink egyik legnagyobbikát
mindenek között, akik valaha tollat vettek kezükbe hivatásukul, kiásum a sírból s munkáit
sorra felhordom vállamon s ölemben a mélyből. — Hiszem s vallom, hogy evvel teszek annyit
a magyar ügyért, ha újra birom írni Tolnai oeuvre-jét, mint saját munkásságommal, amit
60 éves koromig végeztem”.¹⁷

Móricz előadókörútján különösen az érsekújvári előadásnak volt nagy sikere. „Több
mint 100 ember nem kapott jegyet s több, mint 500 ember ujjongott a vasárnapi szerzői esten”
— írja az előadás után az „Érsekújvár és vidéke” című helyi lap. A sarlós mozgalomhoz
tartozó ifjúság főfészeke volt Érsekújvár, ez is oka lehetett az est rendkívüli sikerének. Több
városban a közönség érdeklődése még egy előadást kívánt. Ahol két estet rendeztek, a máso-
dikát Ady emlékének szentelte Móricz. Tanulmányt olvasott fel Adyról, Simonyi Mária pedig
Ady-verseket adott elő. Ady emléke élete végéig elkísérte Móriczot, Adyról írta a legtöbb
tanulmányt, cikket és nem véletlen az sem, hogy a felvidéki előadókörutat is Ady népszerű-
sítésére használta fel.

5

Néhány korabeli újságcikkből az is kiderül, hogy Móriczék előadóstjén ugyan több-
nyire mindenütt megjelentek az illető város képviselői és a helybeli magyar értelmiséghez tar-
tozók többsége, de ezt a lelkes egységet bizonyos fokig előre kellett megszervezni. A legtöbb
városban, így az előadókörút első állomásán, Komáromban is a konzervatív magyar vezető-
réteg Móricz előadásáról való távolmaradásával akart tüntetni. Ezzel a jelenséggel az érsek-
újvári helyi lap egyik vezércikke is foglalkozik:¹⁸ „Komárom, legalábbis a hivatalos, a mérték-
adó, a régi Komárom, mindentől irtózik, ami haladás. Megnyilatkozik ez mindenben, politiká-
ban s a művészetben is. Hogy csak egyet említsek, milyen diszonáns volt az, hogy a komáromi
magyarság vezérei, akik kétségtelenül a legrepresentánsabban képviselik az igazi, a régi
Komárom szellemét, a legnagyobb magyar írónak, Móricz Zsigmondnak komáromi vendég-
szereplése alkalmából nemcsak, hogy nem támogatták az egyszerre kultúrát munkáló s ember-
baráti munkát végző magyar diákokat, nemcsak ridegen elutasították erkölcsi támogatásért
hozzájuk forduló kérésüket, hanem szűk körökben valóságos propagandát csináltak a magyar
irodalom legsúlyosabb reprezentánsa ellen, mert az — az ő felfogásuk szerint — túlságosan modern
író. Bizonyosan fáj a konzervatív férfiaknak, hogy Komárom régi kultúrájú közönsége im-
ponáló lelkesedéssel rehabilitálta a nagy íróat és rehabilitálta Komáromot, amidőn megható

¹⁷ Móricz Zsigmond: *Zászlóhajtás az elsikkasztott s mégis legnagyobb magyar regénytró-
elme, Tolnai Lajos előtt*. Kelet Népe, 1941, 1. sz., *Válogatott irodalmi tanulmányok* 1952, 317. 1.

¹⁸ Sándor Dezső: *Két város, Érsekújvár és vidéke*, 1927. IV. 10.

megértéssel fogadta Móricz Zsigmond előadását." Móricz művészetét és közéleti szereplését ez a réteg gyanakvással, előítélettel vagy éppen elítélően szemlélte. Móricz erőteljes realizmusa vagy Adyt idéző politikai meggyőződése éppúgy távol állott a konzervatív körök ízlésétől, mint a Nyugat folyóirat légköre, stílusa, egész „modernsége”, melynek egyik fő képviselőjét vélték Móriczban. Ekkor még nem merülhetett feledésbe Móriczra a forradalmak alatti szereplése és a Kisfaludy Társaságból való kizáratása sem. Végül Móricz mögött ekkor még nem állott a népi írók mozgalma sem, amelynek kibontakozása erősen megzavarta és módosította az 1919 után kialakult politikai, irodalompolitikai frontokat.

A lelkes fiatal szervezkedés és nem utolsósorban Móricz közvetlen vonzó egyénisége és diplomáciai érzéke mentette meg több városban a helyzetet és hozott sikert. Móricz nem egy helyen még az est előtt felkereste a város kulturális életének magyar vezetőit és pusztá megjelenségével, emberi magatartásával meg is nyerte már publikumát. A komáromi est sikerét például elősegítette, hogy Móricz a műsor előtt a komáromi bencés tanárokat is meglátogatta, akik viszonzásul eljöttek az estre és meghallgatták, megtapsolták az író. Később több városban már a konzervatív körök képviselői fogadják és ünneplik Móriczot, azzal a meggyőződéssel, hogy bár művészi ízlésben és politikai meggyőződésben nem értenek egyet az íróval, de a Budapestre érkezett híres magyar írók kötelességük illőképpen fogadni. De mindehhez erősen hozzájárult Móricz vonzó, meleg egyéniségének varázsa is.

Érdekes kortársi vallomás a Bars c. lévai lapban Bd jelzéssel megjelent glossza,¹⁹ amelynek írója őszintén beszámol arról, hogy Móricz iránti ellenszenv miként oldódott fel Móricz szavainak, felolvasásának hallatára. A cikk arra is feleletet ad, hogy miért jöttek el Móricz előadására azok is, akik korábban nem kedvelték az író: „Nem csináltam és nem is csinálok belőle titkot, hogy Móricz Zsigmondot az író nem sorolom a kedvenc íróim közé. De ez egyéni véleményem. Azt a Móricz Zsigmondot azonban, aki a diákjaink nevében jön, köszönteni még akkor is kötelességemnek tartanám, ha egyenesen ellenszenves volna.”

6.

Mik voltak Móricz Zsigmond legdöntőbb új élményei, tapasztalatai, benyomásai, az 1927-es csehszlovákiai útján?

Elsősorban egy érzelmi feloldódás, erről vall az egyik pozsonyi nyilatkozatában a Prágai Magyar Hírlap munkatársának:²⁰ „Nem éreztem azt a nagy fájdalmat, amely akkor fogott el, amikor először léptem át a trianoni határt Kassán...” „Most már hozzászoktam ahhoz, hogy az emberek élnek és dolgoznak, hogy mindent elviselhetővé, hasznossá és boldoggá lehet tenni.”

Sokszor megírták már, hogy Móriczra nagy hatással volt a csehszlovákiai magyar ifjúsággal való találkozás. Móricz újra meg újra és évek múltán is visszatérő nyilatkozatai bizonyítják, hogy a felvidéki magyar ifjúsággal való megismerkedése milyen nagy élmény, belső, meggyőződésbeli dolgaira is kiható új tapasztalat volt. Ünneplesek és ünnepeltetések során ismerte meg a felvidéki ifjúságot, de figyelő szeme azt is észreveszi, hogy ez az ifjúság másképpen ünnepel, mint a hazai. Csendesebben, kevesebb külsőséggel, mint ahogy egész életük is szerényebb és egyben reálisabb. A Pesti Naplóban megjelent *Az új generáció* c. cikkében²¹ foglalkozik a csehszlovákiai magyar ifjúság problémáival. „A szlovenszkói magyar ifjúság valami oly példátlan nehéz körülmények között él, amilyenről a régi időkben sejteltünk sem lehetett az embernek. Idegen nyelven kell tanulnia, úgy hogy előbb a nyelv nehézségeivel kell megbirkóznia...”

„Ez a fiatalság felső képzésre, egyetemre leginkább Prágába kerül, ahol aztán elenyésző vízesőppé válik a nyelvek és fajok tengerében. Az ember azt hinné, hogy elvesztik erejüket, ellenálló képességüket s kitartásukat.

S nem úgy van. Sok fiatalemberrel voltam együtt s eleinte meg voltam lepve, hogy a sarjadozó ifjú lelkek mint komoly s megbízható férfiak tárgyaltak velem, aztán megszoktam s egyszer csak ott tartottam, hogy már csak azt kezdtem komolyan venni, amit ifjak jelentettek ki.”

„Ha az öregek közt voltam, oly jól ismertem őket. Kortársaim. Azon a nyelven beszélnek, amit én megszoktam tőlük az egyetemen, az életben, a hivatalokban, a fehér és zöld

¹⁹ Bd.: *Móricz Zsigmondék Bars*, 1927. IV. 17.

²⁰ Szalatnai Rezső: „*Boldog vagyok itt a szlovenszkói magyarok között*”, Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 10.

²¹ Móricz Zsigmond: *Az új generáció* Pesti Napló, 1927. 89. sz.

asztalnál. Tele vannak ábránddal, lendületes érzéssel és frázissal. Jó szándékú, de teljesen libegő élet- s világnézettel. Olyanok, amilyenek voltak diákkorukban. Csupa kezdés, csupa remény, csupa vágy, csupa életrevalóság.

A fiúk egyszerűek és komolyak. Megbízhatók. Nem mennek túl a lehetőség határain, de azt ki is használgják.

Már első nap, mikor találkoztunk, feltűnt nekem, hogy a diákok nem lármáznak, nem üljeneznek és nem tüntetnek . . .”

„Ezek a fiatalemberek az élet egyetemes sulya alatt túrnak és dolgoznak. Az apák a régi ideológiáknak a rabjai: a fiúk modern realpolitikuskok.

Magyarok és kultúremberek. Dolgoznak s tanulnak s alkotnak. A szlovenszkói magyar ifjúság az ottani magyarságnak legmegbízhatóbb rétege. Ha tárgyalásba akar valaki kezdeni egy teljesen komoly elemmel: a fiatalúsággal kell kezdenie.

Legnagyobb emlék s legszebb eredmény számomra, hogy ezzel az ifjúsággal megismerkedhettem.

Az apák szinte álomvilágban élnek, a régi emlékek regősei és lovagjai: a fiúk a ma i élet egyszerű, komoly munkásai . . .”

Móricz írói pályáján most találkozott először az olvasók és hallgatók lelkes, nagy táborával, mégpedig nem akármiféle közönséggel, hanem az ifjúsággal.

A csehszlovákiai utazás a hazai vidéki magyar irodalmi élet pangására, sivárságára, szervezeten voltára is rátereli Móricz figyelmét. Ez a probléma már régen foglalkoztatja, „húsz év óta vesszőparipám az irodalmi decentralizáció.”²² — mondja egyik nyilatkozatában. A felvidéki magyar nemzetiség kulturális életét látva, megerősödik benne a gondolat, hogy a magyar irodalmi életnek az országhatárokon belül egyetlen irodalmi centruma van: Budapest és ez a tény káros a magyar irodalom fejlődése szempontjából. Ferről a kérdéstről is cikket ír hazaérkezte után.²³

Móricz szerint nálunk a „múlt század közepéig egyáltalán nem is volt centrális sodra az irodalmi életnek s törekvéseknek.” Petőfi és Jókai voltak az elsők, akik számára már Pest volt a haza szellemi központja. Majd egy fél évszázadon át szellemi dolgokban az egész ország csak külterülete volt Budapestnek. „Mindenki vidékről jött és mindenki Budapestre szorult, aki a szellemélet terén élt.” A vidék kikapcsolódott, Debrecen, a hajdani szellemi centrum, civis várossá közönyösödött. „Talán Kolozsvár tartott meg valamennyire kulturális öntudatot. De ez is csak függvénye volt a budapesti irodalomnak.” Magyarországon nincs vidéki irodalom és nincs vidéki irodalmi központ, pedig van két elsőrangú vidéki nyomda: Kneré Gyomán és a Teván-nyomda Békéscsabán. A trianoni szerződés után az irodalom kényszerűségből decentralizálódott. A szomszéd államokban ily módon kialakult magyar irodalom kezdetben semmi egyéni karaktert nem mutatott. Műveik „olyanok voltak, mintha Budapestnek írták volna Kiskunfélegyházán.” „A további öt-hat esztendő elmúltával azonban óriási átalakulás látszik. A szomszéd államokban élő magyarság egészen speciális politikai, gazdasági s kulturális helyzetbe került, megszületett a saját életének az érzése, tudata s hangja. S ma Erdély irodalmi élete azon a ponton van, hogy elszakadjon a budapesti kultúra köldökzsinórjától s önálló életet kezdjen.” Ugyanez a fejlődés indult meg Szlovenszkóban is. Mi lehet a sorsa s rendeltetése egy ilyen külön magyar irodalomnak? A szomszéd államok magyar nemzetiségi irodalmának — Móricz szerint — ugyanaz a karaktere lehet csak, ami az anyaországának volt, a sok évszázados magyar irodalomnak, amelyről sarjadt, de engedni kell, hogy a „fiatal fák”, a szomszéd államok új magyar irodalmi, saját életüket éljék. A szlovenszkói magyar íróknak megvan a lehetőségük arra, hogy új irodalmat teremtsenek. Sőt természeti törvény, hogy ez következzék be. „Teremtsék meg a maguk fórumát minél előbb s pedig politikai függés nélkül. Mert jaj annak az irodalomnak, amely a politika bilincseit engedni magára kapcsolni. Az irodalom csupán a politikuskok szócsové lehet. És az író nem tűr diktatúrát, mert ő maga is diktátor: fantáziája s érzelmei világának a diktátora.” Móricznak ez a nyilatkozata nem mond ellent azon megnyilatkozásainak, amelyekben a l'art pour l'art elvét vallóktól elhatárolja saját írói programját. Móricz nem tagadta a politikai eszmékért, szociális igazságokért küzdő irodalom létjogosultságát, sőt hitet tett mellette, de ellene volt minden olyan felülről és kívülről jövő politikai irányításnak, amely szócsovének akarja felhasználni az irodalmat. Ha ilyen kísérletet látott, mindig szenvedélyesen tiltakozott.

²² Szalatnai Rezső i. m.

²³ Móricz Zsigmond: *Új magyar irodalmak*, Prágai Magyar Hírlap 1927. IV. 26.

A szlovenszkói magyar újságírók kíváncsian faggatják Móriczot, kiket ismer a felvidéki magyar írók közül? Elsősorban Mécs Lászlót említi és a kelet-szlovenszkói útján megismert prózaírókat, Tamás Mihályt, Rácz Pált, Simon Menyhértet és Darkó Istvánt. Darkóra külön felfigyelt, tehetséges írónak tartja. A *Mi Lapunk* évfolyamait még Pesten átolvasta, különösen Mátrai Guidó ifjúsági regényére figyelt fel, Bródy Sándor *Egri diákok* című regénye óta nem olvasott ilyen jó, érdekes, közvetlen hangú ifjúsági elbeszélést.²⁴ Móricz később nagy figyelemmel kíséri Györy Dezső felvidéki költő írói útját. Györy *Új arcú magyarok* c. verseskötetéről a Nyugatba is kritikát írt.

Az 1927-es felvidéki útja során értesül Móricz arról, hogy a csehszlovákiai magyar fiatalok *Új Munka* címen Prágában megjelenő irodalmi és kulturális folyóirat megindítását tervezik. Érdeklődéssel hallgatja az új folyóirat terveit és az *Új Munka* számára adott nyilatkozatában újra foglalkozik az irodalmi decentralizáció kérdésével, majd így folytatja: „De egy dolgot nem szabad elfelejteni, azt, hogy irodalmat csak tehetségesek teremthetnek. De a tehetség is csak akkor fejlődhetik ki, ha alkalma van erős, kemény, versenyes és méltó munkában felküzdenie magát.”²⁵

A Prágai Magyar Hírlap 1927. július 10-i számában nagybetűs cím közli az olvasóval, hogy „Móricz Zsigmond és Karinthy Frigyes a Prágai Magyar Hírlap munkatársai.” A cikk hasonmásban közli Móriczknak a szerkesztőhöz intézett levelét is. Ettől az időtől kezdve sok cikke jelenik meg Móriczknak a Prágai Magyar Hírlapban, többnyire olyan írások, amelyek egyidejűleg vagy pár nappal előbb a Pesti Naplóban is megjelentek. Az *Uri muri* folytatásos közleményei párhuzamosan jelennek meg 1927 szeptemberétől a Pesti Naplóban és a Prágai Magyar Hírlapban.

8.

Móricz kapcsolata a felvidéki magyar írókkal és a szlovákiai magyar ifjúsággal a következő években sem szakadt meg. Ezt a kapcsolatot erősen táplálta Móricz állandó szereplése a párhuzamos közlésekkel a Prágai Magyar Hírlap hasábjain. Móricz előadókörútja során nyilván megnövekedett műveinek népszerűsége is a szlovenszkói magyarok és az ottani ifjúság körében. A *Mi Lapunk* 1928-ban ifjúsági irodalmi pályázatot hirdet „Ki a legkedvesebb magyar író és miért?” címen. Mind az első három díj nyertese Móriczról ír, Móriczot vallja legkedvesebb írójának (a második díj nyertese Jókaival együtt Móriczot). Az első díjat Kovács Endre nyeri el, a történész, kritikus és publicista, akkor még a pozsonyi reálgimnázium VI. osztályos tanulója. Amikor Kovács Endre a pályadíjat elnyerte, nagy sajtópolémia támadt. A komáromi Kenessey Kálmán két cikkben is megtámadta Kovács Endrét a Komáromi Lapokban és a pozsonyi Híradóban, mire Simándy Pál a pozsonyi Magyar Ujságban, Antal Sándor pedig a pozsonyi Napban kelt a megtámadott pályázat és közvetve Móricz Zsigmond védelmére.

9.

1929 decemberében megrendezik az első szlovenszkói magyar könyvvetet. Ez alkalomból Móricz üzenete jelenik meg a Prágai Magyar Hírlapban. Üzenetében a Nyugat szerkesztői programjáról is nyilatkozik. Osvát halálával változás következett be: 1929 decemberétől Babits és Móricz szerkesztésében jelenik meg a Nyugat. „A Nyugatban koncentrálni akarjuk politikamentesen a magyar irodalom erőt és tehetségeit — nyilatkozik Móricz²⁶ — és szívesen látjuk hasábjainkon a fiatal szlovenszkói írótehetségeket is, sőt, reméljük, hogy a szlovenszkói magyarság általában szívesen figyel fel törekvéseinkre, mert ezen a fórumon nem lesznek szónoklatok, virágoskert lesz ez, amelyben a magyar írás legszebb, legnemesebb és legritkább virágait plántáljuk.”

²⁴ Szalatnai Rezső: „*Boldog vagyok itt a szlovenszkói magyarok között.*” Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 10.

²⁵ *Móricz Zsigmond az irodalmi decentralizációról és az Új Munkáról.* Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 17.

²⁶ *Móricz Zsigmond üdvözlő és buzdító üzenete a szlovenszkói magyar könyvvetet alkalmából.* Prágai Magyar Hírlap, 1929. XII. 8.

A Prágai Magyar Hírlap karácsonyi számában részletesen kifejti Móricz szerkesztői terveit.²⁷ Az előző év a színházé volt, több színdarabot írt, dramatiszálta *Légy jó mindhalálig* c. regényét és elkészítette Bornemisza Péter *Elektrájának* átdolgozását. 1930 már a Nyugaté lesz. A szerkesztésben három program irányítja: az egész magyarság folyóiratává akarja tenni a Nyugatot, már a januári számban megjelennek szlovenszkói, erdélyi, berlini, párizsi magyar írók munkái. Másodsorban a Nyugat nemcsak szépirodalommal, hanem a mai élet minden fontosabb problémájával is foglalkozik majd, pl. cikket akar íratni a telehorrról. A harmadik szempont, hogy „a Nyugatban helyet kap mindenki, pártkülönbségre s világszemléletre való tekintet nélkül, tisztán az irodalmi tehetség passzusát kell fejmutatni.”²⁸ Példaként említi, hogy Bibó Lajos írásai ugyanabban a Nyugat-számban jelennek meg, mint Kassák művei. A szlovenszkói írók közül Sebesi Ernő, Győry Dezső, Darvas János, Tamás Mihály, Emődi Nagy Lajos munkái jelennek meg a Nyugat legközelebbi számában. A Móricz nyilatkozatában, kifejti szerkesztői program jelentős mértékben megvalósult a Nyugat következő, 1930-as évfolyamában. Új nevek tűnnek fel a Nyugatban, köztük több szlovenszkói magyar író: a Móricz-említett nevek kivül Rácz Pál, Sellyei József, Simon Andor, Szalatnai Rezső. A szlovenszkói magyar irodalom tíz évéről Simándy Pál tart szemlét a Nyugatban.

Móricz szerkesztői gesztusát nem követte új, nagy tehetségek jelentkezése, de ez a tény még nem diszkreditálja Móricz szándékait, terveit, szerkesztői elgondolásait, az irodalom decentralizációját hirdető programját.

10.

Időközben a szlovenszkói magyar ifjúság mozgalma is több fejlődési perióduson ment keresztül. Az 1928-as tíznapos gombaszögi táborozáson alakult át a regőcskeréskék Szent-György köre Sarlóvá, itt határozták el a Vetés c. folyóirat megindítását. A jobboldali sajtó ettől az időtől kezdve támadja a sarlósok mozgalmat. „A reakciós tábor teljes fegyverkezéssel pergőtűzbe vette a pozsonyi bemutatkozó est forró hullámaiból sodró erővel kiemelkedő csapatot. Akkor már az Ady–Móricz–Szabó triász mellé hozzákerült Kassák Lajos, Bartók Béla, Kodály. A „tanítómesterek” mellett jutott hely még Oswald Spengler számára, Szekfü Gyula történelemszemlélete számára, a Jászi Oszkár dunai föderációja részére. Lassan megismerkednek a Sarlósok a szocializmus tudományával is”²⁹ – írja erről a periódusról Szalatnai Rezső. Az ifjúsági mozgalom fejlődését, metamorfózisát jelzi az is, hogy az első marxista szempontú bírálatok is ez idő tájt jelennek a Sarlóval kapcsolatban. Az erdélyi Korunk hasábjain Fábry Zoltán tanulmánya³⁰ a sarlós mozgalom megnyilatkozásainak Szabó Dezső irányzatával rokon frazeológiáját elemzi és a frazeológia mögött Szabó Dezső eszmevilágát is felfedezni véli. A sarlósok cikkeiben, deklarációiban az Ady–Móricz–Szabó Dezső triászból valóban Szabó Dezső hangja, sajátos retorikája hallatszik ki a legerősebben. Fábry szerint „az ifjúsági mozgalomból Szabó Dezső determinálta forradalom lett – irodalom: tömeges szabódezső-epigonizmus”.³¹ Érdekesen és meggyőzően fejtegeti a mozgalom faluromantikájának naiv vonásait is, de Fábry egykori tételeiben sok egyoldalúság is van, amely a társadalmi és nemzeti tendenciák merev kettéválasztásából és az utóbbiak indokolatlan túlzó háttérbeszorításából, vagy éppen lepezett vagy nyílt tagadásából következett. Ugyanez a teoretikus egyoldalúság jellemzi ez idő tájt a Korunk több irodalmi állásfoglalását is. Éppen Móriczcal kapcsolatban a Korunk néhány kritikájának elfogultsága értetlenséggel is párosult: Móricz remekműve, az *Uri-muri* újra meg újra mint valóságos botránykő – Móricz árulásának dokumentuma – tér vissza ezekben a kritikákban, mintha Móricz regényét csak hallomásból ismerték volna a Korunk e kritikusa. ³² Fábry egyoldalú kritikái alighanem a magyarországi sektás kommunisták tájékoztatásának jegyeit viselik magukon.

²⁷ Sándor Dezső: *A szlovenszkói magyar irodalomnak is új fejlődési lehetőségeket jelent az újjászervezett Nyugat*. Prágai Magyar Hírlap, 1929. XII. 25.

²⁸ Sándor Dezső idézett cikke.

²⁹ Szalatnai Rezső: *Új arcú magyarok, Korunk, 1929. 11. sz.*

³⁰ Fábry Zoltán: *Etnográfiái szocializmus, Korunk, 1929. 447. l.*

³¹ Fábry Zoltán i. m.

³² Vö.: Haraszi Sándor: *Hét krajcárból ezerhold*. Korunk, 1929. — Haraszi Sándor: *Móricz Zsigmond útja*. Korunk, 1930. — Fábry Zoltán: *Tíz szomorú év*. Korunk, 1930. — Munels Pál: *Móricz Zsigmond Prágában*. Korunk, 1930. 56. l.

Móricz harmadik szlovenszkói útján, 1930 februárjában — mint az első alkalommal — ismét a keleti részeket keresi fel. Kassán és Eperjesen tart előadást Simonyi Mária és Ascher Oszkár közreműködésével. Közvetlenül az előadás előtt arról jelennek meg hírek a magyar sajtóban, hogy a csehszlovák hivatalos hatóságok nem engedélyezik Móriczék szereplését, de az utolsó percben mégis megérkezik az engedély. A kassai esten Móricz a Nyugat-matinén elmondott szerkesztői programját ismerteti, majd a tiszazugi méregkeverőkről szóló írását olvassa fel. Simonyi Mária és Ascher Oszkár több magyar író: Ady, Babits, Gellért Oszkár, Karinthy, Kosztolányi, Móricz, Palotai Boris, Simon Andor, Somlyó Zoltán, Tóth Árpád műveiből adott elő. Az esten váratlan meglepetésként Nagy Endre is fellép, ő konferál. Az eperjesi városi színházban is körülbelül ugyanez a műsor ismétlődött. Móricz itt még *A ló és az ember* c. novelláját is felolvasta.

A szlovenszkói magyar írók és Móricz szoros kapcsolatát jelzi az is, hogy 1930 májusában Móriczot is meghívják a szlovenszkói írók tanácskozására a Szentiványi kúriába. Szent-Ivány József földbirtokos, képviselő vendégeként a lipótszentiványi furdóhelyen jöttek össze a szlovenszkói magyar írók mintegy húszan, többek közt Balogh Edgár, Darkó István, Darvas János, Egri Viktor, Győry Dezső, Mécs László, Rácz Pál, Sziklay Ferenc, Szvatkó Pál, hogy megtárgyalják a szlovenszkói magyar irodalmi élet kérdéseit, a folyóirat- és könyvkiadás, írói ösztöndíjak stb. problémáit. A pesti írók közül egyedül Móricz jelent meg a többnapos író-találkozón. Móricz a Nyugatban írja meg a szentiványi találkozó tapasztalatait, tanulságait.³³ És helyet ad a Nyugat hasábjain a tanácskozások két fontos problémájával, a szlovenszkói magyar irodalmi folyóirat és a könyvkiadás kérdéseivel foglalkozó cikkeknek.³⁴

Móricz legjelentősebb csehszlovákiai útjára 1930 végén került sor. November közepén utazik Pozsonyba, itt előadást is tart. Egy órával pozsonyi előadása előtt kapja kézhez Balogh Edgár távirati meghívását Prágába: „Balogh Edgár egyidejűleg a Sarló elnökének, Nagyidai Ernőnek is táviratot küld:

„Sarlóba ment távirat Móricz Zsigmond számára. Azonnal vedd át és továbbítsd. Prágai YMCA meghívja, táviratozz címemre elfogadta e Georch Ferenc, Balázs Kovács Brogyányi te ismertesd Móriczcal vándorlást, szlovenszkói problémákat, Sarlót. Szlovákokat bemutatni, Sarló nevében üdvözölni Edgár.”

„A prágai magyar kolóniát s a diákságot váratlan meglepetésként érte Móricz Zsigmond szombati előadásának kellemes híre” — írja a Prágai Magyar Hírlap.³⁵ — „A Magyar Menzán s a különböző diákházakban, internátusokban, az egyetemi épületekben és a kávéházakban alarmszerűen terjedt el péntek folyamán Móricz Zsigmond jövetelének híre...”

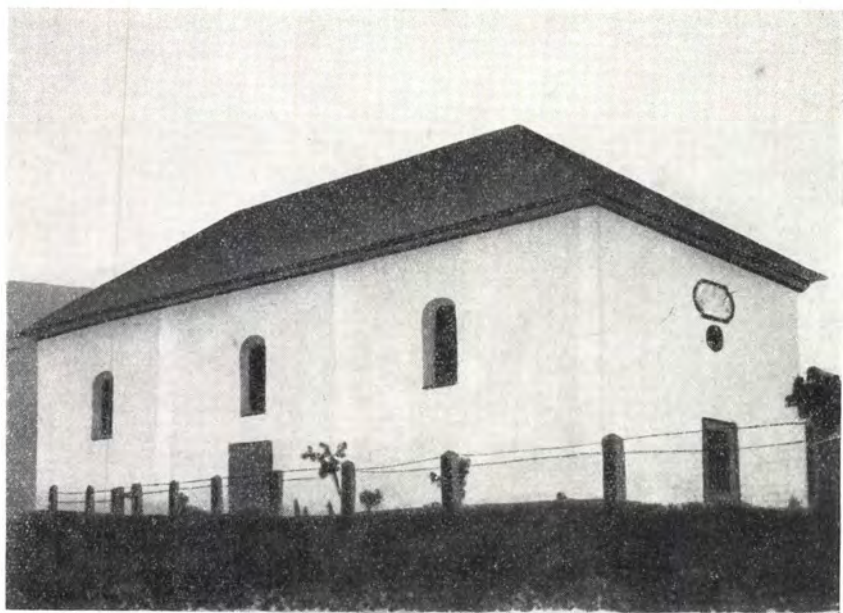
Balogh Edgár arra vonatkozó távirati utasítása, hogy Móriczcal ismertessék meg a pozsonyi sarlósok a „vándorlást, a szlovenszkói problémákat, a Sarlót” nyilván arra a változásra utal, amely a sarlósok mozgalmában, 1927 óta — a Móriczcal való utolsó közvetlen találkozásuk óta — végbement. 1945-ben, már történelmi távlatból Balogh Edgár így fogalmazza meg a mozgalom metamorfózisát:³⁶ „A regősjárásból szociográfiai tanulmányutak nőttek ki, az irodalmi viták gazdasági, társadalmi, politikai és világnézeti összecsapásokká terebélyesedtek, a népbárát megnyilatkozásokból munkás- és parasztmozgalmi magatartás lett. A valóságos élet szükségleteihez igazodó fiatal felvidéki jogászok és mérnökök, orvosok és tanárjelöltek belátták, hogy nem máról holnapra szóló feladataik vannak, s szakszerűen igyekeztek felkészülni férfitársaikra: az új honfoglalás előtt álló magyar dolgozók értelmi szolgálatára.”

³³ Móricz Zsigmond: *Szentiványi kúria*, Nyugat 1930. I. k. 825—827. I.

³⁴ Győry Dezső és Vozári Dezső cikkei. Nyugat 1930. II. k. 634. I.

³⁵ *Móricz Zsigmond Prágában*. Irodalmi est szombaton este 8 órakor az YMCA nagytermében. Prágai Magyar Hírlap, 1930. XI. 15.

³⁶ Balogh Edgár: *Julián-barát a Felvidéken*. Móricz Zsigmond ébresztése. Emlékkönyv, Budapest 1945. 149. I.

A szirki (Gömör megye) evangélikus templom, ahol Móricz és Holics Janka esküvője volt

Ad 3

Világviszonyok valami más a lény,
azaján lény.

Dea olvat mány. ~~Előny.~~

Dea olvat mány. Dea magam val
Hörögven van s élet gondos garde vágya. -
mind ott hon istállózon ölt. ... De még
azok juttok esembe, élet embe, t, get levgel
s ez olvat elolvasás belöle.

A biram olvasni. Dea azis, t, az
embes leges olvatta ~~lomb~~ ~~stura~~ ~~alatt~~,
chancem azis, meg a méltan életlen
elment hangjának nyíltéve.

Az ember, az lény a méltan, a
lény az lény az lény. ... De a
auanda nem azis, az lény az lény
léte megis, az lény a méltan, az
lény az lény az lény, az lény az lény
léte az lény az lény az lény az lény.

Móricz érsekújvári előadásának egyik kéziratlapja

08916

TELEGRAM

Deszet pod cislom

ut = nagyidai erpoe

bratislava generálni

finansoi: peditelevi

KOPUNOVACNE NEMESTIE: 8916 49 7 DOBPE

Das podmeta

praha 08916 57/18 23.11=

SAPLOBA MENT TAVIPAT MORICZ ZSIGMOND SZMAPA STOP APONNAB
 VEDD AT ES TOVABBITSD STOP PRAGAI YMCA MEGHIVJA TAVIFATOZZ
 CIMEMPE ELFODGATA E STOP GEORCH FERENCZ BALAZS KOVACS
 BROGYANJITE ISMERTESSDÁT MESICZKAZ VANDORUJAST SLOVANSKOS
 PROBLEMAKAT SAPLOT STOP SLOVAKOKAT BEMUTOTNI: SAPLO
 NEVEBEN ILLPOZOLENI EDGAR . +

1. dírtó 769 al. (IV-1929)

Ezzel a távirattal hívták meg a Sarlósok Mórícot Prágába

sem, aby v prostotoch multivizidných hľadala radosť a svetlo pre prázdnotu sveta.

Ide uprostred napuzovania, vdoobrazujú predúvahy, osamotenosti a útlakov.

Ale „byť hrdinom znamená často odsúdiť sa k úplnej samote medzi ľuďmi“ hovorí Linamano.

Mitrovského život je bojom s ústredím za vernosť k svojmu ideálu.

Je pochopiteľné, že v prostredí a v čase, v akom žije, ho ťažko mohol uskutočniť, jeho dieťa môže byť detskou, ale mohutnosť a vancenosť jeho vodného života žiar v plnosti.

Aby zabránil, a súčasne musí byť teleskop tých „svetlých literárnych hviezd“. Kto sa doven skáj oblohe medzi literármi, hviezdami? nevidel zatiaľ ich jasný lesk?

Co sám forujem, je to, že kontrastné články Mitrovského a zvidť jeho „leiberské listy“ nevytvárajú ešte knihu.

Škoda! Mohly by byť hrdinom pre milovníkov neobčného mienenia a ducha.

Náročky som priláčoval tlmivce sordito na všet, aká ma pobájala toto povedať. Ak preba kde-tu vyvráta a moich riadkov, je to všetko máho presvedčenia a na jeho obra- na sám pokladám za najlepšiu zbraň tú, ktorou sa Dan Quichote, chrabry rytier vnútornej viery, vypoľ na každú námietku: „Mojim presvedčením je, že som začarovaný a to stačí isto- te môjho svadoma.“

Stáť i smr a punktom!

Stefan Lutz

Stefan Lutz

Móricz Zsigmond propagátorom česl-maďarského kultúrneho sblíženia

interview s ním o jednom-druhom

Praga, 16. novembra

Priateľu ma upozornili na jeho prácky pulst.

Práde pátástože a presvedče sa, ako propagandu vie robiť jednorovný Móricz delikátnej myšlienke kultúrneho sblíženia národov. Je dokonalejšim Maďarom v každom ohľade. Nielen ľuďmi a charakteristickým útvorom ľebky, ale i dĺžkou. Jeden z najväčších maďarských apozitívov, ktorý by sa okrem svojej matčiny inou rečou ťažko dorozumel.

Paik YMCA na Poříčí Soznanovaci five-o'clock Václava izba, plná dymu a okrem dvojice dám čierneho odetých páno. Zástupcovia ľače, ministerstva zahraničia, maďarského vyslanectva, Den klubu,

bohužiaľ čiernych vlasov: do popola- va pudringu už načatá druhá päťde- siatika. Najväčším prekvapením je však jeho hlas. Najlepší snateľ maďarskej dediny husľokovne, ná- kultivostnej sedláte, vyzorom vy- stin, dokonalejší predstavitel, má hlas, ako nejaký potentný, iba v salónoch sa pohybuje intelektuál. (O Majakovskom hovorila, že práve takýmto hlasom stal vichor do dake davy.)

Niektorú mi dôverne lepece do ucha. Obrátim sa. „Dobry? „Dobry? – otvorile odvetou známemu malia- rovi, ktorý vysvitel príteľnosť a perokresbu zachyčuje už siedmu hlavu. Nauoživáčna galéria nrielen pre ma- ľara, ale i pre štúdium antropologa. Ulnu, prof. dr. Rádl dr. Neubauer

univerzity, i Slováci, univ. prof. dr. Pavel Bujnák a spozovateľ Peter Kompát, redaktor Venkova. Posledný je spojovacím orgánom pre Čechov. Š milosť ochotou a prekvapujúcou precíznosťou tímoš slov Móriczov- ve. Daleký hosť „kniesla maďarske- ho plamotivstva“, ako ho nazývalo novinarští citlivci z Prágy Magyar Hirlap, a prafetivny úsmerom hľad- ni na ad hoc tímošnicu o v kórtiku úst íbrá si o cigarety.

Nízka, navilná postava široká ná- stá tvar so silnými lícnymi kostami, drobno bystré oči, pri elektrickom svetle v nezisťiteľnej farbe na ja- sojke. Jeho prirodzenú porochu

rodokalu z Považia, korešpondujúci si s Romain Rollandom), dr. Konrád, generálny sekretár Pen-klubu, ma- ěrsky lyrík Votari, taponník YMCA, Pateček, atď., atď., vypočítava mi priateľ rad mien.

Móricz hovorí o svojich literár- nych plánoch, o trojdielnom román- ovom cykle z histórie Sedmohrad- ska, o vojnouom ťaleni Gabrielie Ber- thiena, o Bielej Hore, o českých au- toroch na maďarskom javišti (Car- pek, Langner), a o potrebe česl-ma- ěrského sblíženia. Všeobecný sú- hlas na každej strane. Podnety, plá- ny, Čech reční maďarsky, Maďari odpovedajú nemecky, kto vie i slo-

vensky, hľadajú sa ešte slová, ale v dutkách sa už podávajú ruky. A nad malým ostrovom rôznorečových in- teligencií, na nevieskuchom po- schodí paláca pražskej YMCA, vyso- ko nad kalnými vodami silice kľente sa dúha všeľudského sblíženia.

Všet o časej hodine prednáka Móricz v klubovni YMCA, ktorá ho pozvala do Prágy. Preplnená sieň. Na stole maďarská trikolóra a o pár spadi ďalej čal. kátna vlnka. Úpostred nich ľiaka a vodou. „Ak to má byť to more cudzoty, čo oha štáty deli, Móricz si chytré poradí s ním.“ počujem karťovať sa chrítom.

A narykultúrny záep. Budapest advoletel hozon a narykultúrny záep Práganai (Prinátim podzra- nie vysokokultúrnej pekne) Buda- pekni vysokokultúrnej pekne) Pra- he) – začína Móricz pekajny privo- tom svoju prednáku o problónoch modernej literatúry. Dnes už odvo- nili estetizujúcej, život prežijujúcej literatúre. Dnesť apozitíve od- mienia doterajšie formy, lebo i život sa už vyvíja i z nich a chce byť ú- častníkom, významom, agítátorom, inšenerom nového života, ktorý na chaotickom súmraku tisícročných svetových náhľadov a spoločenských správnych rozvojní svoje krydla. Dnes je život záračným kaleidoskopom a básnik musí byť rád, ak zachytí aspoň jeden jeho knút. Oľubovo snového básnika je, aby v tomto zmlúko a vir-vare naponáhal hľadanie nových foriem v zájme krajšie budúosti celého obiedného ľudstva.

V podstate toto boli asi hlavné myšlienky Móriczovej prednáky, pripravenej pre najbližšie číslo žano- pisu: Nyugat (Západ), ktorý Móricz rediguje spolu s básnikom Babatom. Ale aká to bola prednáka! Ozajstný ohňostroj slov. Teraz už ľažko pochopí, prečo titulujú Móricza „Ani- aratorom maďarského plamotivstva“. Je virtuóznou reč, reči bez najmenšieho cudzieho kazu. Ázda práve preto, že hrsí iba na jednom nástroji.

A čo sa týka mora cudzoty vo ľi- ňi, ubudlo ho vynu počas prednáky dosť.

Druhého dňa presne podľa doho- vru o 11 hod. predpál, strážim sa s Móriczom v kaviarnej hoteli „Mo- drá hviezda“. S teatráne predatiera- mous pohodnotou, prezradujúcou dobrú náladu, sadá sa stól a ľabu- ňicky sažabe po feni. Napáka „V nečieju nepeču“, vyzvetujem a oha se, smereme nad sklamaním.

Zaujímam sa o ňu, popraverotný di- tareré novinky Vyratúvom inámej- ňie veci, vyše na Slovácku a v Elá- ne som ukazujem v „Vámet“ – stavi sa hneď pri prvej knihe. „Kud- dial je?“ Akiste mu napadlo maďar- ské znenie mena „Z. Píerfan, odpovedám. Likaváňikom príjde k- ceme. „Kto oš? Vyzvetujem, je to bibliofilské vydanie „Editióny o- ka“, lebo riadne vydanie je už pre- prodané. Hneď sa inzerujem a bež- náklad slováckých knih, 2000 2000 až 3000. Čítalce mu oľdivno impo- ňi. Hlad-radom prekladám názvy kni- a informujem ho stručne o autoroch.

Móricz nyilatkozata az Elan c. szlovák folyóiratban

És most ezekben kérdések: Mit ERŐSÍTHETŐNK ekkor? Mit CSÖNAP-
TILK ELÉBENK?

És együtt-e csak tudtak többet adni belmiz bnmil horizontu publicisztiká-
mál és Dodé fölkemngy-irodalomál.

Élőttünk hiába szagottik ujru és ujru szaszt, vagye azt a séjtelen gonco-
latot, hogy Móricz Zsigmond hense malmra kajtja a viset. Mi inkább azt látjuk, hogy
a magyar kulturföldgy "apostolat" mindenféle in-ábt kajtja, csak a magyar -kultura mal-
mra nem.

És ezért a legnagyobb tisztelettel és... Móricz Zsigmond szerelvé, az
hátérőgnyvel megzeszte élénküm a haret az új és bolcegabb Magyarorságet.

Budapest, 1933. március 21.

Össze-estő Ur sziveségét ujru serve mily tisztelettel:

Aláírások:

L. Kőrösi Csizsárok	Alonostinó	Vestfálm
V. Kőrösi Csizsárok	Furcsa György	Csikvári Károly
Kölcsey Ferenc	Tócsa Antal	Munkácsy Mihály
Mátyásfi Árpád	Kaffian Károly	Estérolélet
Burkocz László	Csengőczy Gy.	Bányai János
Vida Árpád	Soroksói Rózsa	Tócsa Antal
Kosztolányi László	Böhm János	Kosztolányi László
Gárdonyi Géza	Székely István	Székely István
Hallókné	Tócsa Antal	Székely István
Csiky Géza		Székely István
Balogh László		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István
Székely István		Székely István

A Móriczcal egyetértő egyetemi hallgatók levelének befejezése az aláírásokkal

NYUGAT

SZÉPIRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Budapest, 1931. nov. 17.

Redakció: V. Váncsa utca 34. Teljes: Aus. 365-85
Postai engedélyszám: 12067

Herrn

Stefan Letz Redaktor

Praha V.

Ustareckoly 137.III. p.

Igen tisztelt Uram,

csak most válaszolok kedves levelére, mert a kislányom, M ó r i c z V i r á g, maga is író és a NYUGAT munkatársa, Prágába készült a ő maga fölöttébb megbeszélni önnel a L é g y j ó m i n d h a l á l i g d o l g a t.

Nagyon szívesen adom beleegyezésemet ahhoz, hogy a darabot lefordítsa és a prágai Nemzeti Színházban előadassa. Esetleg egy másik vezető színházban. A darab előadásának ugyanis egy nehézsége van, a főszereplő. Itt nálunk a budapesti Nemzeti Színházban egy fiatal lány Vaszary Piroska játszotta renkívül sikerrel. Most vasárnap volt a 105-ik előadása másfél év alatt. Telt ház állandóan. Kérem, ha a darabot elolvasta, legyen szíves leányommal még meg ő ott van, megbeszélni.

"Aradok szíves üdvözléssel

kész híve

A darab jogáról Dr. M a r t o s S á n d o r színházi ügynöksége
Budapest IV. Bécsi u. 1. tárgyal.

Mórincz levele Stefan Letzhez

Dr. Alzbeta Gölnnerova
urnőnek
Bratislava

Mélyen tisztelt Nagyságos Asszonyom,

megkaptam a kiadótól

a Zatratené Zlato példányt.

Nagyon örülök neki s nagyon köszönöm Önnek, hogy azt a nagy munkát és fáradságot vette magának, hogy könyvemét szóról szóra s gondolatról gondolatra át vitte az Önök nyelvére. Fájdalom ér nem tudom olvasni, mert sajnos, a magyar nyelven kívül egy nyelvet sem beszélek. Olyan roppant munkában telt el az életem, hogy erre nem volt időm s energiám. És ~~hát~~ alkalom. Nagy jelentőséget tulajdonítok azonban annak, hogy szlovák testvéreink előtt megismerhessék az Önök életét, amely a szegény ember életét emberi közösségben állítja elő.

Sőt szeretném, ha ezen az úton tovább lehetne haladni. Az emberek és népek közötti barátságok egyetlen módja, a kölcsönös megismerés s. Szívesen bocsátok rendelkezésre irásckat, ha Önnek kedve van hozzá azokat továbbra is tolmácsolja. Ide mellékelek két kis elbeszélésemet

Népet művelni
Rokkant.

És feljogosítom Önt, hogy ezeket lefordítsa és a legjobb napilapban, vagy folyóiratban kiadja. Honoráriumot nem kérek értük. Ezzel viszonzni kívánom nagy munkáját és jeleni azt, hogy nagyrabecsülöm azt a szlovák népet, amelyet régebben alkalmam volt családi összeköttetések alapján közelebbről is megismerni. Első feleségem, szegény, gömbraggal születésű volt és ő szeretettette meg velem a szlovákokat ebben az időben, mikor még tótoknak hívták őket.

Maradok szíves és meleg üdvözléssel

készséges híve

Móricz

Budapest 1933. május 25.
IV. Főváltór 3.

U. I.: Kérem, méltóztatassék számomra ha a novellák megjelennek egy egy példányt az illető lappéldányból küldeni.

Móricz levele Alzbeta Gölnnerovához

Fabry Zoltán
27. vi. / 3. korból
Möriz

BALESET

Möriz dedikációja Fabry Zoltának

Antonin Strakos
barátomnak
Móricz

Móricz

1936. évi. 21.
Budapest

ESTEROM
EPOCHIA

Móricz dedikációja Antonin Strakának

MÓRICZ ZSIGMOND

KIVILÁGOS KIVIRRADTIG

REGÉNY

MÁSODIK KIADÁS

Holéczy Miklósné
Tancsics Ilonának
a nőjében együtt
szüvő barátjának

Ros. 1927. IV. 10.
kiszorok Mórictz

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1926

Móricz dedikációja Holéczy Miklós rimaszombati tanár, múzeumigazgató feleségének

RAB OROSLÁN =

= tartó

Erzsébetnek

Kézük,
L. 1936. VII. 21

Móricz

Móricz dedikációja Águthy Erzsébet (Eperjes) irónőnek

Minden bizonnyal a távirat egy másik utasítása: „szlovákokat bemutatni” szintén a Sarló életében lezajlott átalakulásokra mutat. A Sarló fejlődésének elvi irányából következett, hogy kilépve a nemzetiségi, „kisebbségi” keretből kapcsolatot kerestek a cseh és szlovák kulturális élet tényezőivel. A magyar–csehszlovák kulturális közeledésnek ekkor már több új eredménye látható. Kevéssel azelőtt, hogy Mórícz Prágába érkezett, hagyta el a cseh sajtót Szabó Dezső *Segítségének* fordítása, Bartók prágai hangversenyének emléke is még friss élmény lehetett a zenekedvelő cseh közönség körében. A Prágai Magyar Hírlap Ady verseinek készül cseh fordításáról ad hírt azon a napon, amikor Mórícz Prágába érkezett. Mórícz látogatásának is nagy újdonsága, hogy nemcsak a prágai magyar egyetemisták látogatására jött: „itt van az ideje annak, hogy Mórícz Zsigmondot megismerje a cseh társadalom”³⁷ írja a Prágai Magyar Hírlap.

Az YMCA (nálunk ismert nevén: Keresztyén Ifjak Világszövetsége) prágai fiókjának vezetői elhatározták: a külföld nevesebb íróit és tudósait vendégszereplésre hívják meg annak érdekeiben, hogy a vendégeket összehozzák és megismertessék a csehszlovák irodalmi körökkel. Az első meghívott – nyilván a prágai sarlósook kezdeményezésére és a pozsonyi előadás adta véletlen alkalmából – Mórícz Zsigmond volt. 1930 körül ötvenhat országban mintegy tízezer egyesület tartozott az YMCA szövetségébe, ebbe a múlt század közepén alakított protestáns vallásos elveket valló nagy nemzetközi szervezetbe. A csehszlovákiai YMCA sokban különbözött a magyarországi KIE szervezettől. A prágai egyesület világibb volt, szabadabb vitafórum, de egyben üzletesebb is: szállodát, éttermet tartott fenn a nem-tagok részére is. Néhány tudós is kapcsolatban volt az YMCA-szervezettel.

Mórícz előadása az YMCA akkor új, nagy székházában hangzott el, a modern, hétmeletes palotában, Prága szívében, pár percre a híres lóportoronytól. Az előadás előtt teát adtak az író tiszteletére, amelyen a csehszlovák kulturális élet képviselői közül jelen volt Rádl Emánuel egyetemi tanár, az YMCA prágai elnöke, akinek a *Csehek harca a németekkel* című könyve nagy port vert fel a huszas években; Kompis Péter szerkesztő, Stefán Letz főszerkesztő. Az összejövetelen Neubauer Pál, a Prágai Magyar Hírlap munkatársa németül méltatta és ismertette Mórícz munkásságát a megjelent cseh, szlovák és német íróknak és újságíróknak. Az esten a prágai magyar követ is megjelent.

Mórícz két előadást tartott Prágában. Felolvasta *Új szemek, új szavak, új igék* c. írását, amelyet később a Nyugatban is közreadott.³⁸ Mórícz egyik ars poetica megnyilatkozása ez az írás. Kifejti benne: az új irodalom feladata nem az, hogy magasabb szférákba emelje az életet, de nem is az élet pusztáinak másolása. Az írónak nemcsak egy nemzeti vagy vallási közösség, hanem az egész emberiség lelki kétségeire, vergődéseire kell választ keresnie, vállalnia kell a keresést és a kijelentést.

A prágai est második előadásában Bornemisza Péter Elektra-fordításáról beszélt Mórícz, amelynek nyelvi szépsége, ősi magyarsága annyi örömet és gyönyörűséget szerzett neki. (Mórícznak ez az előadása is megjelent később a Nyugatban.)³⁹

Az egyik, Mórícz prágai szerepléséről szóló újságcikk megállapítja, hogy Mórícz előadására a prágai cseh és német irodalmi és szellemi élet képviselői is felfigyeltek. A Venkov csehi nyelvű napilapban, a cseh agrárpárt lapjában Kompis Péter számolt be terjedelmes cikkben Mórícz prágai szerepléséről.⁴⁰ A liberális Prager Tagblatt is hírt adott néhány sorban Mórícz prágai útjáról.⁴¹ Kiemeli a kis cikk, hogy Mórícz *Sárarany* című regénye német nyelven is megjelent, továbbá megjegyzi, hogy Mórícz a háborúban békét szolgáló regényeket adott ki. (A téves megjegyzés mögött bizonnyal Mórícz háborúellenes elbeszéléseit, elsősorban a *Szegény embereket* kell keresnünk.)

Az Elán c. Prágában megjelenő szlovák nyelvű hetilap Mórícz nyilatkozatát közli a prágai út alkalmából. Az Elán élénk, színvonalas folyóirat volt, amely lépést tartott a korabeli nyugateurópai irodalmakkal és hírt adott a huszas, harmincas évek szovjet irodalmáról is. Képzőművészeti anyagában elsősorban az expresszionizmus és a szürrealizmus képviselőit mutatta be. Magyar költők verseit is gyakran közölte az Elán: Ady, Babits, József Attila, Juhász Gyula, Illyés versci jelentek meg hasábjain Emil B. Lukács és V. Beniák fordításaiban; Adyról Štefan Krčméry, Szabó Dezsőről Miló Urban írt nagyobb tanulmányt.

³⁷ Mórícz Zsigmond Prágában... A Prágai Magyar Hírlap idézett cikke.

³⁸ Mórícz Zsigmond: *Új szemek, új szavak, új igék*. Nyugat, 1930. XII. 1.

³⁹ Mórícz Zsigmond: *Bornemisza Péter Elektrája*. Nyugat 1930. II. k. 809–822. 1.

⁴⁰ Venkov, 1930. XI. 18.

⁴¹ Prager Tagblatt, 1930. XI. 18.

Stefán Letz, az Elán munkatársa, aki korábban a Národnie Noviny főszerkesztője volt, lapja számára beszélgetést folytatott Móriczsal. Az Elán szép és érdekes riportját, mely egy külföldi újságíró impresszionisztikus vázlatát közli Móriczról és kitűnően rögzíti a prágai Móricz-est hangulatát, Szalantai Rezső fordításában teljes egészében közöljük:⁴²

„Barátain hívták fel a figyelmemet Móricz Zsigmond prágai tartózkodására: Jöjjön el tizenötödikén s győződjék meg róla, minő szervezője az egynyelvű Móricz a kényes gondolatnak, mely a nemzetek közzeledését kívánja a műveltség terén. Móricz tökéletes magyar minden tekintetben. Neincsak a bajsza az, s koponyájának jellegzetes formája, hanem a lelke is. Egyike a legnagyobb magyar írónak, aki anyanyelvén kívül aligha tudná magát más nyelven megértetni.

Az YMCA palotája a Porzscsicsin. Az ismerkedés ótórai teáján veszünk részt. Egy nagyobb szoba, füsttel teli s két hölgyet kivéve csupa feketébe öltözött urat látok. A sajtó képviselői, a külügyminisztérium s a magyar követség emberei. Itt vannak a Pen-klub s az Egyetem képviselői is. S köztük szlovákok: Bujnák Pavel dr. egyetemi tanár, Kompis Peter, a Venkov szerkesztője, az író. Ez az utóbbi játssza az összekötő szerepet a csehek felé. Kedves készséggel s meglepően pontosan tolmácsolja Móricz szavait. S a messziről jött vendég, „a magyar irodalom fejedelme”, ahogyan újságíró-tisztelői nevezik a Prágai Magyar Hírlap köréből, barátságos mosollyal nézi az alkalmi tolmácsot s játszik a szája szögében levő cigarettával.

Alacsony, tömzsi termet, széles húsos arc, erős arccsontokkal, apró fúrge szempár, mely a villanyfényben megállapíthatatlan fényben ragyog. Hatalmas, buja fekete hajfürtjeit hamuvál hintette be a megkezdett második ötvenév. A legnagyobb meglepetés azonban Móricz hangja. A magyar falu legkiválóbb ismerője, aki külsejére ennek kitűnő képviselője olyan sajátos nőies hangon szól, mint egy szalonokban mozgó értelmiségi ember. (Majakovszkijról mondják, hogy ugyanilyen hangon vetett vihart a tömegben.)

Valaki bizalmasan a fülembé súg. Megfordulok. „Jó lesz?” „Jó!” — mondom udvariasan az ismert festőművésznek, aki felhasználja az alkamat, s tollával már a hatodik fejet rajzolja vázlatkönyvébe. Valóban ritka gyűjtemény, nem csupán a festő számára, akár egy antropológusnak is az. Rád! egyetemi tanár, dr. Neubauer (aki valahonnan a Vágmentéről való s levelezésben áll Romain Rollanddal), dr. Konrád a csehszlovák Pen-klub főtitkára, Vozári Dezső, magyar lírikus, az YMCA titkára stb. — sorolja fel barátom a neveket.

Móricz irodalmi terveiről beszél, egy háromkötetes történelmi regényről, Erdély múltjáról Bethlen Gábor hadjáratairól, a Fehér Hegyről, cseh írókról a magyar színpadon (Čapek és Langer) és a csehszlovák-magyar közzeledés szükségéről. Általános egyetértés minden oldalon. Tervek hangzanak el, ötletek. A cseh magyarul szónokol, a magyarok németül válaszolnak, aki tud, szlovákol szól, itt is ott is még keresik a szavakat, de a lelkekben már megindult a kézfogás. S az ellentétes nyelvű frásztudók kis szigete fölött a prágai YMCA-palota nem tudom hányadik emeletén magasán az utca zavaros vizei fölött átvélődött az emberi barátkozás szívárványa.

Este nyolc óraker az YMCA klubtermében Móricz Zsigmond ad elő az YMCA-ban, amely Prágába invitálta Móriczot. Zsúfolt terem. Az előadó asztalon magyar zászlócska s néhány arasznyira tőle a csehszlovák. Köztük fele úton egy üveg víz.” — Ha ez a víz jelképezi ama idegenség tengerét, mely a két államot egymástól elválasztja, ezt Móricz gyorsan elintézi” — hallom a tréfát a hátam mögött.

— A nagykulturájú szép Budapest üdvözlését hozom a nagykulturájú szép Prágának! — ilyen szép üdvözléssel kezdi Móricz az előadását a modern irodalom kérdéseiről. Ma már meghúzták a halálharangot az esztétizáló, az életet módosító irodalomnak. A mai író visszautasítja az eddigi irodalmi formákat, mivel maga az élet is kikökönt belőlük, s az új életnek résztvevője, hitvallója, terjesztője, mérnöke óhajt lenni. Az új életnek, amely ezeréves világszemléletek zűrzavaros alkonnyában s társadalmi rendszerek végén immár bontogatja szárnyait. Az élet ma csodálatos kaleidoszkóp s a költőnek örülnie kell, ha csak egy rezgését is meg tudja fogni. Az új költő feladata, hogy ebben a tömkelegben s zűrzavarban elősegítse új formák keresését a meggyötört emberiség szebb jövőjének érdekében.

Ezek voltak lényegében Móricz előadásának fő gondolatai, amely előadás egyébként meg fog jelenni a Nyugat c. folyóirat legközelebbi számában. Ezt a folyó-

⁴² Letz, Stefán: *Móricz Zsigmond propagátorom csehszlovák-mad'arského kulturneho sbilženia*. Elán, 1930. XI. sz.

iratot Móricz együtt szerkeszti Babitscal. De minő előadás is volt ez! A szavak való-
ságos tűzijátéka. Most már könnyen megértettem, miért nevezik Móriczot „a magyar
irodalom fejedelmének.” A nyelv mestere ő, stílusát nem fogta meg az idegenség leg-
kisebb rozsdája sem. Talán épp azért, mert csak egy zeneszerszámon muzsikál.

S ami az idegenség tengerét illeti, amelyet az üvegben láttunk, hát abból is
jócskán eltűnt.

Másnap, pontosan a megbeszélt időben, délelőtt tizenegy órakor találkozom
Móriczcal a „Kék csillag” szálló kávéházában. Teatrálisan alakított komótosággal,
mely jó hangulatát leplezte, ül a sztal mögé s inyenc mozdulattal nyúl egy zsemlye
után. De a zsemlye nem ropog. — Vasárnap nálunk nem sütnék — magyarázom s
mindketten mosolygunk a családson.

Móriczot érdeklík a mi újabb irodalmi műveink. Felsorolom neki az ismerteb-
beket, amelyek Szlovenszón jelentek meg s az Elán oldalain mutatom neki a Mazács-
féle könyvkiadás listáját. Vámos? — állapodik meg tüstént az első írói névnel. Hova
való? Nyilván a név ma gyar hangzása fogta meg. Póstyéből! — válaszolom. Mutatóujja
átsiklik a könyvárakra. 65 korona? Magyarázom neki, hogy ennyibe kerül Vámos
Edítke szemé című könyvének bibliotil kiadása, mivel a rendes kiadás már elfogyott.
Hamar rátér a szlovák könyvek példányszámára. 2000—3000 sőt 5000 példány,
mondom. A számok szemelláthatóan tetszenek neki. Sorba fordítom a könyvek címét
s elmondom, amit kell a szerzőkről. Rázus? Neve után jó ismerem. S Móriczot meglepi
a szlovák író négykötetes műve, a *Világok*. Nem is tudtam, hogy prózát is ír.

— Kit ismert személyesen a szlovák írók közül?

— 1916-ban megismerkedtem Országhgal (Hviezdoslavval). Épp látogatóban
voltam jóbarátomnál Tvrdošínban s lementünk együtt Alsókubinba. Az utcán figyel-
meztett a barátom, hogy szembejő velünk Országh. Megkértem, mutasson be. Csak
egy pillanatil beszélgettem vele. Nagyon betegnek tűnt fel nekem.

— Találkoztott-e ön valaha a szlovák léttel?

— Boldogult feleségem (Móricz mostani neje Simonyi Mária, a kitűnő magyar
drámai színművész) Gömörből származott. Nagyrócén született és Holics Jankának
hívták. Édesanyja, akit Szklenárnak hívtak leánynevén, csak szlovákul beszélt. Én
Szatmár megyei vagyok, olyan vidékről, ahol messzirel nincs nem-nagyar
vezetéknev. Apám földműves volt, 50 holdja volt, de tönkrement s erre beállott ácsnak.
Feleségem tanítóképzőt végzett Pozsonyban és azután elment Budapestre, hogy ott
elvégezze a tanári előkészítőt. És itt a magyar fővárosban találkozott két egymástól
messzeeső táj gyermeke, nemzetileg teljesen ellentétes vidékek szülöttei. Az asszony,
akivel huszonegy évig éltam, hívta fel a figyelmemet az orosz írókra, akik a világ-
irodalom egyharmadát képviselik. Feleségem ojtotta belém a szeretetet a hegyek és
a szlovákok iránt, ő nyitotta meg nekem egy új szellemi élet kapuját, amely addig
nekem teljesen ismeretlen volt. S neki köszönhetem, hogy ime eljutottam odáig, érté-
kelni tudom minden emberi faj munkáját és azt egyenlő értékű tényezőnek tartom
a műveltség terén. Szlovákiára szívesen gondolok vissza különösen Árva nőtt nagyon
a szívemhez s váltig gondoltam egy műre, amelynek története azon a vidéken játszód-
hatna le. De jól ismerem Szlovákia egyéb részeit is s a Sturec körüli vidéket a világ
egyik legszebb vidékének tartom.

— Tegnap emlegette irodalmi terveit. Nem mondana róluk valami közeleb-
bit is?

— Nagyon szívesen. Regény-trilógiám, mely Erdély történetéről szól, első
kötetében a *Tündérkert* címet viseli. Ez már megjelent. Ebben elmondom az utolsó
Báthorynak, Báthory Gábornak történetét. A Nyugatban már közzétettem a trilógia
második részét is, amelynek címe a *Nagy fejedelem*. Ez Bethlen Gábor. A trilógia harma-
dik részében Erdély tragédiájáról lesz szó. Bethlen Gábor hadjáratainál természetesen
szóba kerül a cseh és szlovák anyag is, hisz Bethlen Gábor a cseh szövetsége volt
a Habsburgok ellen, a regény a fehérhegyi csaláival és annak következményeivel ér-
véget. Ez év februárjában Eperjesen tartózkodtam, ott sikerült találnom néhány
szlovák dalt ama mozgalmas időszakból, ezeket felhasználom a regényben.⁴³ Ami

⁴³ Eperjesen Wallentini Samu mutatta be Móriczot Moyzes Miklós (1872—1944)
szlovák zeneszerzőnek, aki egy XVII. századbéli szlovák vitézi énekekre hívta fel Móricz figyel-
mét. Móricz szlovák és magyar szöveggel és kótával akarta közölni a régi szlovák éneket
Bethlen Gáborról szóló regényében, mint a Bethlen Gábor seregében harcoló szlovák katonák
énekét. (Az erre vonatkozó adatok Wallentini Samu cikkéből valók: *Móricz Zsigmond ottho-*

további terveimet illeti, csak annyit mondok: húsz év alatt kb. ötven művet írtam (régényeken kívül sikeres színművek egész sorát — a szerző megjegyzése) —, ez már többé-kevésbé egy lezárt életmű s a jövőben szeretném felkarolni és megsegíteni a legifjabb írónemzedék munkáját.

— Kiket tart a legtehetségesebb magyar íróknak Szlovákiában és Magyarországon? —

— Valamennyiüket szeretem. A költők közül Szlovákiában nagyrabécsülöm Mécs Lászlót és Györy Dezsőt. A prózában sokat ígér Tamás Mihály és Darkó István. Magyarországon a legjobbak Erdélyi József, Illyés Gyula és Szabó Lőrinc.

— Hogyan képzeli a csehszlovák-magyar szellemi érintkezést?

— A műveltség egységes. A legkisebb nemzet, ha megvannak számára a szabad fejlődés feltételei, éppoly tényezőjévé válhatik az emberi műveltségnek, mint egy nagy nemzet. De minden nemzet kötelessége az, hogy összefogja erőit az általános emberi műveltséggel való szövetségre. Én keresem az útját a csehszlovák-magyar közeledésnek. Terjesztem pl. azt a gondolatot, hogy csehszlovák festőművészek rendezzenek kiállítást Budapesten, a magyarok pedig Prágában. Beszéltem már erről a tervemről Strakvát, a csehszlovák követség sajtóelőadóójával Budapesten, aki ezt melegen fogadta. A terv megvalósítása csupán időkérdés. Ha a labdarúgók, akik a harcot képviselik, meglátogathatják egymást, miért ne tehetnék ugyanezt a művészek?

— Hosszan belenézek a nagy magyar prózáíró kifejezésteli arcába, nézem a nehézkalászi naturalistáját a magyar falunak s a magyar kisvárosnak, a félelmetes kritikusat a felfuvalkodott, furcsa dszentriknak, nézem a magyar fró arcát, aki az államfordulat után elsőnek érkezett meg Prágába, hogy ismerkedjék vele, s apostoli elszántsággal a maga egynyelvűségében megkereste a találkozás lehetőségét vele mégpedig az egységes emberi műveltség nevében.

— Tisztelet-becsület a gondolatnak és az embernek!"

Móricz életében a prágai szereplés volt az egyetlen eset, amikor egy külföldi állam fővárosában, idegen nemzetiségű és idegen nyelvű hallgatóság körében, mint a magyar irodalom egyik képviselője, a legjelentősebb irodalmi folyóirat társszerkesztője jelent meg és nyilatkozott. A Prágai Hírlap egyik munkatársának így számolt be Móricz prágai impresszióiról: „Nagyon örültem ennek a találkozásnak, mert első eset volt, hogy a cseh irodalmi élettel találkoztam s az az érzésem volt, hogy a művészetben és kultúrában nincs ellentét.”⁴⁴ Ebben a mondatban fogalmazódik meg Móricz prágai útjának új élménye és tapasztalata, amely *Új szemek, új szavak, új ígék* című előadásának is végső következtetése és az Elán munkatársának adott nyilatkozatának is visszatérő gondolata. Az 1927-es előadókörút tapasztalatai három év múlva Prágában mélyülnek el Móriczban. A 27-es út felfedezése még ez volt: idegen nép környezetében, idegen nyelv tengerében is kivirulhat a magyar kultúra. Ehhez a gondolathoz 1930-ban az a tapasztalat társul, hogy csak a politika szakíthatja szét a különböző nyelvű népeket, a művészet, a kultúra közös. Minden bizonnyal a prágai út erősítette meg Móriczban azt a hitet, hogy az irodalom és a művészet ereje össze tudja kötni az idegen fajú és nyelvű népeket is. A valóság tényeiből, a konkrét összehasonlításokból vonta le Móricz ebben az esetben is elvi megállapításait: „... a cseh irodalomnak pontosan ugyanazok az irodalmi problémái, mint a magyarnak... Pontosán ugyanabban az időben ugyanazok az irodalmi korszakok figyelhetők meg mindkét irodalom történetében. A század első harmadát a romantícizmus tölti ki, akkor támad fel náluk is a népies nemzeti irány és a népköltési gyűjtések kora, ami felfrissítette az irodalmat. Aztán jöttek a naturalista látásmód különféle szakaszai: az angol, francia, orosz hatások. Ma is ugyan a helyzetünk. *A legfiatalabb generáció náluk is a szürrealista és szociális vívódás szellemében küzd. Az irodalomban és művészetben nincsenek horizontális harcok, csak vertikálisok. Az egymás után következő generációk harcolnak egymással. A korosztályok verekedését csak a politika állítja be.*”⁴⁵

nában Prágai Magyar Hírlap, 1930. V. 10.) A szlovák vitézi ének azonban nem jelent meg az Erdélyben, bizonyára azért, mert az Erdély-sorozat negyedik kötete, amely Bethlen harcát örökítette volna meg, a kiadás körüli nehézségek miatt nem jelenhetett meg. (Vö.: Réz Pál utószavával amely az Erdély-trilógia 1954-es kiadásában jelent meg.)

⁴⁴ *Ma este búcsúztatja Móricz Zsigmondot a prágai magyarság.* Prágai Magyar Hírlap, 1930. XI. 18.

⁴⁵ *Móricz Zsigmond nyilatkozik prágai útjáról. „Találkoztam egy csodálatos magyar ifjúsággal.”* Pesti Napló, 1930. XI. 20.

De ez az újabb élmény — az idegen népek irodalmának és művészetének belső rokon-sága, hasonlósága és összekötő ereje — sem terelte el Móricz figyelmét az idegenben élő magyar ifjúság problémáiról, amelynek sorsa, már 1927 óta élénken foglalkoztatja: „feledhetetlen élményem volt a tegnapi délután, amit a prágai magyar diákokkal és diáklányokkal töltöttem baráti diskurálások között. Borzasztóan izgató és érdekes nekem, hogy ezek a fiúk és leányok, akiknek nagy része csehszlovák gimnáziumokban végzett, izzó magyar lelkesedéssel és szociális érzéssel nézik az életet, a gazdasági problémákat, a kulturális dolgokat és a nemzeti kérdéseket. Én otthon példaképpül fogom őket állítani a mi fiatalságunk elé, hogy hogyan kell már ebben az ifjú korban is szembenézni az élettel és annak problémáit gyökérig kivizsgálni. Ebből a szempontból különösen örültem idejövetelemnek.”⁴⁶

Pestre érkezve újra megállapítja: „egyetlen őszinte és komoly örömöm, hogy találkozhattam egy csodálatos magyar ifjúsággal. Prágában majdnem ezer egyetemi hallgató van. A magyar diákok kitűnően vizsgáznak és telve vannak a magyarság szociális helyzetének alapos megismerésére való törekvéssel.”⁴⁷

14.

A Pesti Naplóban megjelent cikkben szóba kerül Móricz egy korábbi nyilatkozatából ismert eset, hogy a csehszlovák határon a vámőrök nem engedték átvinni a nála levő magyar könyvet. Ennek a gyakorlatnak ismeretében Móricz nem is vitt más könyvet, mint az *Elektra* egyik kiadását. Móricz egyetlen kritikai megjegyzést íz ehhez a merév bürokratikus gyakorlathoz: „A cseheknek ez a védekezése magyar szellemi termékek ellen valami olyan dolog, amit később ők bizonyára sajnálni fognak.”⁴⁸ Milotay István napilapja, a Magyarság vezércikket kerekít az ügyből. A Magyarság cikkének egyetlen tétele: a csehszlovákokkal való szellemi együttműködés lehetőségének tagadása, és nyilvánvaló célja a közeledési kísérletek lejáratása, gyanússá tétele. Móricz prágai sikereit, a cseh kulturális élet képviselőivel való találkozását nem említi a cikk, csak a könyvtávitel kérdését, amely csak egy újságnyilatkozat révén kapcsolódik Móricz 1930-as útjához. Másrészt nem a merév, bürokratikus intézkedés helytelenségét vitatja Milotay lapja, hanem a vámvizsgálat tényéből azt a tanulságot vonja le, hogy a közeledési kísérlet részünkről reménytelen és káros, a másik fél részéről pedig csak hazug taktika lehet. A cikk Móriczot is támadja: „mi dolga lehet egy magyar írónak Prágában?”⁴⁹ A cikkíró szerint Móricz a könyvtáviteli nehézségek láttán vissza kellett volna fordulnia a határról. A Magyarság vezércikkével indul meg a konzervatív-nacionalista sajtó el-elakadó, majd 1931 márciusában újra meginduló többhónapos hajszája Móricz ellen. A vezércikkre válaszolnak a többi lapok is, pártállásuk és irányzatuk szerint Móricz mellett és Móricz ellen. A csehszlovákiai nemzetiségek kulturális helyzetét és viszonyait dicsérve egy Pozsonyban megjelenő szlovák nyelvű lap, a Szlovák is bekapcsolódik a vitába.

15.

A jobboldali sajtó újabb támadását Móricz a Nyugatban megjelent *Az irodalom és a „faji jelleg”* című vitacikke⁵⁰ váltotta ki. Móricz ebben a cikkben Négyesy Lászlónak, a budapesti egyetem — ekkor már 70 éves — méltán nagy hírű esztétika-professzorának, a Budapesti Hírlapban megjelent írására (*Nemzeti jelleg és irodalom*, Budapesti Hírlap, 1931. II. 22.) válaszolt. Négyesy cikke — Hegedüs Lórándnak a Cobden-szövetségben elhangzott előadásával vitázva — káros és veszélyes „túlcsapongó Ady-kultuszról” ír. Ha Ady nagyságát, értékét vitatta valaki, Móricz mindig tollat fogott Ady védelmében. Ez történt most is. Móricz válaszcikke a szlovenszkói út tanulságából meríti Négyesy álláspontjával vitázó ellen-érveit: „Nem régen voltam Szlovenszkóban s még mindig tele vagyok azokkal a mélysges és megdöbbentő benyomásokkal, amiket ott kaptam. A szlovenszkói magyarságot két főtypusra lehet bontani. Az öregekre és a fiatalokra. Az öregek még a Négyesyék iskolájában nőttek, tele vannak szegények honfibuval és honfitúzzel. Az életet úgy látják, mert nem láthatják másképp, csak ifjúságukban magukba szedett világkép alapján, ahogy a hivatalos népnemzeti iskolák nevelték beléjük. A fiatalok másképpen látnak. A fiatalok már idegen iskolákban

⁴⁶ Az idézet a Pesti Napló 1930. XI. 20-i, fent jelzett cikkből való.

⁴⁷ Az idézet Pesti Napló 1930. XI. 20-i, fent jelzett cikkből való.

⁴⁸ A Pesti Napló idézett cikke.

⁴⁹ Az *elkobzott író*, Magyarság 1930. XI. 19.

⁵⁰ Móricz Zsigmond: *Az irodalom és a „faji jelleg”* Nyugat, 1931. I. k. 285—287. I.

nőttek fel, olyan nyelven tanulták a tudományokat, amelyen szüleik ma sem értenek, nekik tehát szükségszerűen egy új magyarságot kellett kitermelniök magukból, egy szociálisabb és kulturáltabb magyarságot. Európaibb magyarságot. Ők már semmit sem tudnak az extra Hungariam jelszaváról. Ők már nem mondják, hogy Magyarországon kívül nincs élet s ha van élet az nem élet. S ha a magyar meg akar állni ebben a rája kényszerített életben, okosabbnak és emberségesebbnek kell lennie, mint a régi volt...” „Magyarok ezek, [a cseh-szlovákiai magyar ifjúság] magyarabbak, mint itthon szegény sötétségben és fel nem világosítottásban tartott gyermekeink. Izzóbb magyarság tombol ott a babiloniai fogság érzései mellett, mint itthon, ahol ma is még a régi és sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak...” „A mi ifjúságunknak sejtelve sincs arról a népszerűetről és néplélek tiszteletéről, amelyben azok ott tüzelnek és dolgoznak. De a népszerűet nem a borjuszájú ingnek szól, és nem is a zsíros hajú kondást imádják, mint a magyarság szimbólumát, hanem a felszabadult gondolkozású földművest, aki a mai technika vívmányait alkalmazza gazdaságában, újságot olvas és tisztán megérti a mai idők szellemét...” „A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egyre fejlődő élet ura legyen az ember.”⁵¹

Móricz cseh-szlovákiai utazásainak tapasztalatai ebben a polémikus írásban kristályosodnak ki egy új, európai színvonalú, nagy horizontú nemzeti programmá. Ebben az írásban fogalmazza meg a nemzeti érzés, a fajtához való tartozás szükségszerű belső revízióját. Móricz cikke szenvedélyes vitáit (már az első mondat hangütése is igen erős: „Négyesy Lászlónak durva támadása jelent meg a Budapesti Hirlapban”), de nem az ellenfél állításainak megsemmisítése, szétzúzása a célja, hanem meggyőződésének kifejezése, megvallása, terjesztése. A cikk minden sorából annak az embernek végtelen jóhiszemősége látszik, aki még hinni tud a leírt szó, a kimondott igazság meggyőző erejében.

Móricz cikkére elsőnek Négyesy László válaszol a Budapesti Hirlapban.⁵² Válaszában elsősorban Móriczsal való eddigi zavartalan kapcsolatáról beszél és megemlíti, hogy ő indítványozta Móricz *Sári bíróját* a Vojnits-díjra. Majd felsorolja azokat a reformtörekvéseket, amelyek megtalálhatók a kormány és a minisztériumok programjaiban. Például a nemzeti eszme revíziójáról vitázva, felhívja Móricz figyelmét a „neonacionalizmusra” Klebelsberg elméletére. Négyesy cikkéből az látszik, hogy nem látja világosan a felülről megindított reformtörekvések és Móricz elképzelései között az áthidalhatatlan különbséget.

Ami ezután következett, szomorú és nem egyetlen példája annak, hogy a jóhiszeműen kimondott szavakat miként lehet kiforgatni, megmásítani és miként lehet a félrevezetett, tájékozatlan olvasóközönséget becsapni. Az új felfedezését gyanútlanul hirdető gondolkodó és a csak előítéletek szerint ítélő politikus örök és reménytelen harcának tanulságos fejezete a Móricz cikkét követő, több hónapon át tartó sajtóhadjárat.

Négyesy cikkének megjelenése után egy héttel, március 15-én a jobboldali publicisztika két neves képviselője, Pekár Gyula és Milotay István szólal meg a vitában. A dátum nem véletlen: a március 15-i nemzeti ünnepet használták fel mindketten a Móricz elleni támadásra. Pekár a *Petőfi Társaság* március 15-i ülésén elmondott ünnepi beszédében bélyegzi meg Móriczot, összekapcsolva a nagy nemzeti ünnep alkalmát Móricz cikkének elítélésével, már ezzel is hangulatot teremtve Móricz ellen. Mindkét támadás célpontja Móriczra Négyesyvel vitázó, az *irodalom és a „faji jelleg”* c. cikke volt.

Pekár és Milotay közül feltétlenül Milotay volt a veszélyesebb ellenfél. Milotay nemcsak fiatalabb volt 16 évvel Pekárnál, de modernebb jelenség is, az értelmiség alsó rétegeinek, a kallódó egzisztenciáknak, a „kisembereknek”, és nem utolsó sorban az újságolvasó paraszti rétegeknek megnyerésére pályázó, jótollú publicista. A konzervatív-nacionalista, „akadémikus” Pekár mellett Milotay már az ellenforradalmi korszak publicisztikájának képviselője, aki 1919 után kapott jelentősebb szerepet a jobboldali sajtóban és mint köztudomású, végül a nyílt és szélsőséges fasizmusnál kötött ki. Taktikája is fejlettebb Pekárénál. Pekár beszéde vaskos denunciació, Milotay „nyílt levelet” ír Móriczhoz, a vitatárshoz, de „udvariassága” félelmetesebb. Pekár a frazeológiáját is a konzervatív tábor vitáinak több évtizedes keléktárából kölcsönzi: ebben a beszédében is emlegeti a „kozmpolitizmust”, a „nyugati áfium emelyítő mákonyát” a „világpolgárság” vádját, a „nyugati dekadenciát hazug fölönyét”. Beszédének a közvetlenül Móriczot érintő részből jellemző képet alkothatunk magunknak Pekár vitázó módszeréről, modoráról és stílusáról: „Halad a bomlasztó munka. A minap már akad egy magyar író, aki úgyszólván beállt az egyik utód állam magyarelles propagandistájává. Ennek az írónak fáj, hogy cserkészzeink hazafias dalokat énekelnek, ellenben fennen

⁵¹ Móricz Zsigmond i. m.

⁵² Négyesy László: *Szellemi életünk torzképe*, Budapesti Hirlap, 1931. 55. sz.

dicséri a csonkhatárontúli idegen iskolákat, melyek ottani gyermekeinket idegen nyelvre és ezen az idegen nyelven, a szociálisabb, kulturáltabb, európaiabb magyarságra vagyis megalkuvóbb magyarságra tanítják. Ez az író az „Extra Hungariam . . .” régi mondasával szemben azt találja, hogy, a magyar világon kívüli élet bizony okosabb és emberségesebb élet, — vagyis: örülj te elszakított magyar és sose kíváncszál többé haza, vissza az anyaországhoz. Eb ura fakó, és a nemzet mindezt köteles tűrni? Persze ilyet csak olyan ember írhat, aki tizenkét évvel ezelőtt már alaposan letette a vizgát a nemzethűségből — aki 1919-ben dunántúli propagandakörúton járt a Kun Béla népbiztosával, aki kommunista lapot szerkesztett, aki a bolsevista „Ifju proletár” cikkírója volt, a vörösdiktatúrától pénzt, sokat, vett fel s akit mindcsekért utóbb az irodalmi társaságok illően ki is vetettek magukból. Oh bárgyú magyar türelem, mikor szakad el végre már fonalad? Herosztratoszi csoda, hogy egy ily sose vezetlett ember még vezérként nyithassa ki a száját magyar földön. Minden más hazában a közvélemény vihara elsöpörné őt . . .”⁵³

Nyilvánvaló, hogy az ilyen vitázónak nem az ellenfél, a vitapartner meggyőzése a célja, hanem az ellenfél tételeit nemismerő hallgatóság érzelmi megnyerése, hangulati meghódítása. Elhallgatja például, hogy Móricz vitatott nyilatkozatában a felvidéki magyar ifjúság nehéz és keserves kisebbségi helyzetéről is beszél és hogy szerinte a felvidéki ifjúság éppen nehéz körülményei következtében lett felnőttébb, szélesebb látókörű, keményebb és emberségesebb, mint a hazai. A tizenkilences szereplés emlegetése pedig az olcsó, de veszedelmes ledorongló vitatkozás egyik jellemző példája.

Milotay nyílt levele⁵⁴ lappangva gúnyolódó, leckéztető írás. Főlényesen szól Móriczhoz, gúnyolódik Móricz műveltségén: a Bécsbe vetődött pataki diákhöz hasonlítja az író, aki a bécsi emeletes házakat látván felkiált: „Sose hittem, hogy a németeknek is ekkora kollégiumaik legyenek!” Színlag Móriczhoz szól a nyílt levélben, de (módszere ebben meg-egyezik Pekáréval) nem Móriczot akarja meggyőzni, hanem a Móricz cikkét nem ismerő olvasó indulatát akarja fölkorbácsolni Móricz ellen. A Pekár-beszéd elkoptatott kellekeiből egyet sem találunk Milotay cikkében: ő a modernség pózában oktatja ki Móriczot, hogy ne használja a „népnemzeti”-kifejezést, mert azok, akikről Móricz áleuropaiságát kölcsönzi — Ignotus, Jászi Oszkár, Vámbéry Ruzstem — már évtizedek óta nem élnek ezzel a kifejezéssel. „Ez harminc évvel ezelőtt volt az európaiak zsargonjának egyik gyöngyszeme” — gúnyolódik Milotay. „Ha velük akarsz tartani modernségben és korszemlemben, ne használj ilyen rég eldobált gúnyszavakat, mert magad is a reakció és a maradiság látszatába kerülsz, holott Te egy modern vagy, egy dekadens és egy szociális európai.”⁵⁵ Móricz tizenkilences szereplésének felidézése helyett (bár erre is tesz egy félmondatos célzást) más eszközt választ Milotay az író súlyos kompromittálására. Milotay azzal gyanúsítja Móriczot, hogy a Benes-féle csehszlovák politika szolgálatába szegődött: „Te ebben a pörben mint író, mint magyar most Benesék mellé állsz . . . Te, kedves Barátom, Beneséket és az európaiságot választod. De ha ez így van, miért nem mégy oda, miért nem válsz végleg és egészen európaivá? Miért szenvedsz itt köztünk, ha onnan egy szob és szabadabb élet int feléd?”⁵⁶

Minden kortárs és a korszak minden ismerője jól tudja, hogy a tizenkilences szereplés emlegetése és a Benesékkal való cimborálás vádja milyen súlyos denúnciációt jelentett 1931-ben.

Móricz gyorsan válaszolt, március 17-én már nyilatkozata jelenik meg a Pesti Naplóban: „A régi békebeli Magyarország lelkesége megöregedett s elvesztette cselekvőképességének nagyszerű erejét. Vagy megfiatalodik ez a nép, vagy elsorvad. Vele élek és vele harcolok a szebb jövőért, életre-halálra: építsük fel az új Magyarországot.”⁵⁷ A Pesti Napló következő számában pedig megjelenik híres vezércikke, *Ha Petőfi élne* címmel⁵⁸ amelyben Petőfi szellemével állítja szembe a Petőfi Társaság menthetetlen maradiságát.

Pekár beszédének, Milotay cikkének, Móricz nyilatkozatának megjelenése után heteken át szinte naponként foglalkozik a sajtó a „Móricz-üggyel”. A Nyugaton és a Pesti Naplón kívül az *Esti Kurir*, *Az Est*, és a *Magyarország védi Móricz álláspontját*: valamint Bajcsy-Zsilinszky Előrs című hetilapjában Főja Géza több cikkben. A Népszavában is több

⁵³ Pekár Gyula: *Hazafiság és nemzetköziség*, Budapesti Hírlap 1931. 62. sz.

⁵⁴ Milotay István: *Az emberség és az okosság — levél Móricz Zsigmondhoz*. Magyarország 1931. III. 15.

⁵⁵ Milotay István i. m.

⁵⁶ Milotay István i. m.

⁵⁷ *Móricz Zsigmond nyilatkozik az ellene intézett támadásokról*, Pesti Napló, 1931. III. 17.

⁵⁸ Móricz Zsigmond: *Ha Petőfi élne*, Pesti Napló 1931. III. 18. — Ua.: Móricz Zsigmond: *Válogatott irodalmi tanulmányok*, 1952.

cikk és glossza jelenik meg Möricz védelmében. A Népszava március 22-i számában terjedelmes cikk foglalkozik Möriczsal.⁵⁹ A cikk szerzője megállapítja, hogy „Möricz Zsigmond írói szeme elől eddig sem lehetett elrejtteni a szociális problémákat. De most látta meg először azt, hogy éppen a nemzeti eszme az, amivel legtöbbször le akarják fődni. Gondolja végig azt, amit most végre bátran kimondott és a Gerhardt Hauptmannokkal, Franceokkal, Shawokkal, Knut Hamsunokkal, Thomas Mannokkal lesz gondolatközösségben.”

A Möricz elleni támadások a Magyarság, az Új Nemzedék, Nemzeti Újság és a Budapesti Hírlap hasábjain jelentek meg.

Az író elleni hajsza furcsa, anakronisztikus változatot ölt még márciusban, a Zemplén megyei törvényhatósági bizottság ülésén, ahol Emödy László bizottsági tag beszédében megtámadja Möriczot és felszólítja megyéjét, hogy bélyegezzék meg Möricz Zsigmond magatartását.⁶⁰ Az Emödy-féle javaslatra a megye határozatában elítéli Möricz Zsigmondot és hasonló állásfoglalás végett megküldik a határozatot az ország többi megyéinek is. Néhány hét múlva a vármegyei tisztviselők lapja is megtámadja Möriczot, megsértődve az író Aranyról szóló előadásának azon részletein, amelyek a múlt századi szolgabírák műveletlenségéről szólnak. A Möricz-ügy tovább hullámszája a megyei gyűlések napirendjén olyan anakronisztikus mozzanatokban és felszólalásokban bővelkedett, amelyet egy múlt századi centralista pamflett-író is méltán megirigyelhetett volna.

Az egyetemi hallgatók egyik jobboldali szervezete, a „Hungária Bajtársi Egyesület” kimondja, hogy a keretei között tömörült hallgatók bojkottálni fogják Möricz Zsigmond műveit.

Egy közelmúltban előkerült fogalmazvány viszont azt bizonyítja, hogy a Möricz nyilatkozataival egyetértő egyetemi hallgatók is szót emeltek az író mellett és támadói ellen. Az alább közlésre kerülő levél-fogalmazványt — amely László Gyula egyetemi tanár tulajdona⁶¹ — a Képzőművészeti Főiskolán körözték a hallgatók. Az aláírók között a magyar képzőművészeti élet több ismert képviselőjének neve felfedezhető. A levél szövege:

„Mélyen Tisztelt Főszerkesztő Úr!⁶²

A haladó magyar ifjúság nevében kérjük, hogy az alábbi soroknak b. lapjában szíveskedjék helyet adni.

A Möricz-Négyesy vitához az ifjúság mindezekig nem mert hozzászólni, holott ez a vita már több pontjában őt is érinti. Mégsem mert kiállania a porondra. De ez egyáltalán nem csodálatos, hisz tény az, hogy „nagyon meg van ijesztve.” Nagyon fél a jövőtől, mely anyagi béklyóban tartja. Erős a hivatali és tanügyi felsőbbtség tekintélye, amely mégis abban gyökeredzik, hogy a jövőben állást csak az kap, aki a Négyesy Lászlóék igazságait vallja. Ezért nem mer más igazságokat látni, keresni és vallani.”

Mi azonban nem akarunk gerinctelen „homonkuluszok” lenni. És kijelentjük: már rég túlhaladtuk a Négyesyk, Pekárok és Milotayk ideológiáját.

Sajnos még vannak közöttünk olyanok, akik ifjúságukat kiskocsmák gőzében és „zsidózás”-ban élik ki. Ezek természetesen, most március 15-én rossz frázisokkal tudták „méltatni” Petőfi emlékét.

Mi vagyunk azok, akik már 1927-ben ezer egyetemi hallgatótársunk rendezésében egy impozáns ünnepélyen adtuk tanujelét Möricz Zsigmondhoz való ragaszkodásunknak s most is Möricz Zsigmonddal együtt valljuk, hogy a magyar nemzeteink új igékre, új szavakra és új erőre van szüksége. És egyetemi tanulmányaink alatt is azon vagyunk, hogy egy szociálisabb szemléletű, európai horizontú magyar intelligenciává nőjünk.

Mi tiltakozunk a magyar gondolat diletáns kisajátítóinak azon szándéka ellen, hogy Möricz nemes, alkotó munkáját hazaárulásnak bélyegezzék.

Szerintünk a jövő Magyarorszáგában csak az számít, aki teljes ember is. Egész lelkünk től távol áll az ócska frázisokat hangoztató álmagyarok serege, akik túlradó fajvédelmükben mindig megfedelkeztek a nagy nyomorban snylódó magyar tömegekről. Nem értjük, hogy miért védik még most is éppen azokat az intézményeket, amelyek részben okai trianoni szétszakítottságunknak.

⁵⁹ Jenő József: *Möricz Zsigmond és a nemzeti gondolat*. Népszava 1931. III. 22.

⁶⁰ Vö.: Kubinyi András: *A vármegyék támadása Möricz Zsigmond ellen 1931-ben*. Irodalomtörténet 1957. 3. sz.

⁶¹ A kézirat átengedéséért köszönetet mondunk László Gyulának.

⁶² Eddig nem sikerült megállapítani, hogy a nyílt levelet melyik lap főszerkesztőjének kívánták az aláírók megküldeni.

Megtanuljuk Négyesy Lászlótól mindazt, amit esetleg szaktanulmányaink megkövetelnek, de magasabb látásunkat annak a Móricz Zsigmondnak köszönhetjük, aki Ady Endrével együtt a régi nemzeti romantika helyett egy reális és emberséges élet-szemléletre tanított bennünket. Ezt köszönhetjük mi a legnagyobb magyar regényírónak, aki több mint ötven kötetében megmutatta a mai magyar élet minden szomorúságát és elvezetett a természetes mély népi magyarsághoz: szemben a tehetségtelen irodalmi akarnokokkal.

És most döbbenve kérdezzük: Mit köszönhetünk Pekárnak? mit köszönhetünk Milotaynak?

Ők együtt sem tudtak többet adni holmi budai horizontu publicisztikánál és Dodó főhadnagy irodalomnál.

Előttünk hiába emlegetik újra és újra Benest, vagyis azt a képtelen gondolatot, hogy Móricz Zsigmond Benes malmára hajtja a vizet. Mi inkább azt látjuk, hogy a magyar kultúrfőlény „apostolai” mindenüvé inkább hajtják, csak a magyar kultúra malmára nem.

Épp ezért a legnagyobb tisztelettel nézzük Móricz Zsigmond küzdelmét, aki bátorságával megkezdte élünkön a harcot az új és boldogabb Magyarorszáért.

Budapest, 1931. március 21.

Főszerkesztő Úr szívességét újra kérve mély tisztelettel:”

A levél aláírói közül a következők neve olvasható ki az elmosódott kéziratból: László Gyula, Vajda István, Kálmán Viktor, Karácsonyi Irén, Bartha László, Katona Mária, Gadányi Ferenc, Kis Margit, Balás László, ifj. Albert Károly, Csósz Gy., Rákosi Zoltán, Cziffery József, Tatay Béla, Mayer Árpád, Farkas György, Takács Antal, Koffán Károly, Bódy Mária, Tombor Ilona, Tóth Ilona, Végő János, Császár Viktor, Demiány Erik, Csikós Tóth András, Lőrincz Gyula.

Az Új Nemzedék még a Nemzeti Színház igazgatóját, a kiváló dramaturgot, Hevesi Sándort is megleckézteti, mert a színház újra műsorra tűzte egyik darabját: „Móricz Zsigmond nem való állami pénzek támogatásával a nyilvánosság elé. A színház Hevesi Sándor nevű igazgatója, úgy látszik, azt hiszi, hogy a nemzeti közvélemény nem elég erős ahhoz, hogy őt erre az elemi tapintatra megtanítsa. Majd meglátjuk, igen tisztelt igazgató, fordító, átdolgozó, rendező, szindarabközvetítő úr!”⁶³

Móricz Zsigmond ügyével a parlamentben is foglalkoztak. Április 17-én tárgyalta a kultuszárca költségvetését a képviselőház pénzügyi bizottsága. Farkas Elemér képviselő a pénzügyi bizottságban elhangzott felszólalásában szóvá teszi, hogy helytelennek tartja az ország első színházában olyan író szerepeltetését, „aki a nemzeti szempontokkal bizonyos idő óta szándékosan szembehelyezkedik.” F. Szabó Géza képviselő csatlakozott Farkas Elemér ama megállapításához, hogy „olyan írónak nincs helye a magyar klasszikus színpadon, aki durva kézzel merje a magyar nemzet önértetét érinteni. Kéri a minisztert, hogy a magyar törvényhatóságoknak hasonló irányú felterjesztését vegye figyelembe.”⁶⁴

Közel egy hónap múlva, május 13-án a közoktatási tárca költségvetésének parlament vitájában újra szóba került a „Móricz ügy”, mégpedig egy Móriczot védő felszólalásban, Pakots József beszédében. Pakots arról szól, hogy „az irodalomba nem szabad politikát belevinni. Ezt igazolja Móricz Zsigmond esete is, aki harminc éve szolgálja nagy tehetséggel a magyar irodalmat. Móricz Zsigmond bölcs, méltóságos és magyar volt, amikor meghajította fejét azok előtt, akik bántották.”⁶⁵ Pakots megjegyzése Móricz újabb nyilatkozatára céloz, amelyben az író meghajlik a nemzet megbántott önértete előtt, azt vallja, hogy ő is a revízió álláspontján van, de lényegében semmit sem von vissza korábbi, a támadásokat kiváltó tételeiből és megállapításaiból.⁶⁶

Pakots felszólalására Klebelsberg Kuno kultuszminiszter is válaszol, liberális hangnemben, azt hirdelve, hogy meg kell találni az összhangot az irodalmi szabadság és a nemzeti érzés között.⁶⁷

⁶³ *A vármegyék állást foglalnak Móricz Zsigmond ellen, a Nemzeti Színház pedig műsorra tűzi a darabját.* Új Nemzedék 1931. IV. 10.

⁶⁴ *Klebelsberg Kuno gróf nyilatkozott a jövő kultúrpolitikai terveiről.* Nemzeti Újság, 1931. IV. 18.

⁶⁵ *Gróf Klebelsberg kultuszminiszter a magyar irodalom nemzeti érzéséről.* Pesti Hírlap, 1931. V. 14.

⁶⁶ *Önértetében és lojalításában egyaránt nemes nyilatkozattal fordult a magyar nemzethez Móricz Zsigmond.* Magyarország 1931. 95. sz.

⁶⁷ I. : 65. jegyzet.

A Magyar Írók Egyesületében Kodolányi János szólalt fel Móricz védelmében és hibáztatta, hogy a Magyar Írók Egyesülete nem foglalt állást a „gondolatszabadság és egy nagy magyar íróért méltatlan támadás ügyében.”⁶⁸ Peierdi Andor és Pakots József csatlakozott Kodolányi felszólalásához. Az elnöklő Voinovich Géza szerint ilyen állásfoglalás az Írók Egyesületében káros belső szakadásra vezetett volna.

A több hónapig tartó heves vita és sajtóhadjárat az egész korszak társadalmi, irodalompolitikai életének jellemző keresztmetszetét mutatja. Ekkor még, — 1931-ben — ez a vita is azt mutatja, elég tisztán polarizálódik a két tábor, a konzervatív-nacionalista és a gyűjtőnévvel „baloldalinak” nevezhető front.

16.

Móriczot nem térítették el a támadások attól, hogy adandó esetekben újra felvegye és ápolja kapcsolatait a cseh és szlovák irodalom képviselőivel. Még az ellene indított sajtóhadjárat évében, 1931 őszén merül fel a *Légy jó mindhalálig* prágai előadásának terve. Stefan Letz kezdeményezi a darab prágai előadását és Móricz 1931 november 17-én küldi meg hozzájárulását a darab fordításához és a prágai előadáshoz. Az eddig ismeretlen Móricz-levelet az alábbiakban közöljük.⁶⁹

Herrn

Stefan Letz Redaktor

Praha V.
Ustareskoly 137. III.p.

Igen Tisztelt Uram,

csak most válaszolok kedves levelére, mert a kislányom, Móricz Virág maga is író és a NYUGAT munkatársa, Prágába készült s ő maga fogja megbeszélni önnel a *Légy jó mindhalálig* dolgát.

Nagyon szívesen adom beleegyezésemet ahhoz, hogy a darabot lefordítsa és a prágai Nemzeti Színházban előadassa. Esetleg egy másik vezető színházban. A darab előadásának ugyanis egy nehézsége van, a főszereplő. Itt nálunk a budapesti Nemzeti Színházban egy fiatal lány, Vaszary Piroska játsza rendkívüli sikerrel. Most vasárnap volt a 105-ik előadása másfél év alatt. Telt ház állandóan.

Kérem, ha a darabot elolvasta, legyen szíves leányommal még míg ő ott van, megbeszélni.

Maradok szíves üdvözlettel

kész híve
Móricz Zs.

A darab jogáról Dr. Marton Sándor színházi ügynöksége Budapest IV. Bécsi u. 1. tárgyal.

Móricz színművét Beló Letz prágai tanár — Stefan Letz fivére — fordította cseh nyelvre. Konrád Edmund cseh drámaíró, a Pen Klub csehszlovák tagozatának akkori titkára, meleg ajánlással adta át a fordítást a prágai Nemzeti Színház igazgatóságának. A *Légy jó mindhalálig* prágai előadására azonban nem került sor, a fordítás kézírata is elkallódott később.

17.

Két év múlva, 1933-ban jelenik meg először Móricz-regény szlovák nyelven. Alžbeta Göllnerová tanárnő fordította le szlovák nyelvre Móricz első nagyírú regényét, a Sáraranyt. A fordító a könyvet megküldte a szerzőnek. Móricz érdekes, szép levélben köszöni meg a fordító munkáját és ismét hitet tesz a népek barátságának gondolata mellett :

⁶⁸ Az „erkölcsrontás” és „nemzetgyalázás” túlkönnyen emlegetett vádjai terrorizálják a magyar íróit. Magyarország 1931. V. 5.

⁶⁹ Ezúton mondok köszönetet Stefan Letz szíves segítségéért és a levél felkutatásáért.

Dr. Alžbeta Gölnerova
úrnőnek
Bratislava

Mélyen tisztelt Nagyságos Asszonyom,

megkaptam a kiadótól a Zatratené zlato példányt.

Nagyon örülök neki s nagyon köszönöm Önnek, hogy azt a nagy munkát és fáradságot vette magának, hogy könyveimet szóról szóra s gondolatról gondolatra átvitte az Önök nyelvére. Fájdalom, én nem tudom olvasni, mert sajnós, a magyar nyelven kívül egy nyelvet sem beszélek. Olyan roppant munkában telt el az életem, hogy erre nem volt időm s energiám. És alkalmam. Nagy jelentőséget tulajdonítok azonban annak, hogy szlovák testvéreink előtt megszólalhatok. Ők jól ismerik a magyar életet és azt hiszem, ráismernek a gondolatokra, amelyek a szegény ember életét emberi közösségben állítják elő.

Sőt szeretném, ha ezen az úton tovább lehetne haladni. Az emberek és népek közötti barátságának egyetlen módja a kölcsönös megismerés. Szívesen bocsátok rendelkezésre írásokat; ha Önnek kedve van hozzá, hogy azokat továbbra is tolmácsolja. Ide mellékelem két kis elbeszélésemet

Népet művelni

Rokkant.

És feljogosítom Önt, hogy ezeket lefordítsa és a legjobb napilapban vagy folyóiratban kiadja. Honoráriumot nem kérek értük.

Ezzel viszonzni kívánom nagy munkáját és jelezni azt, hogy nagyrabecsülöm azt a szlovák népet, amelyet régebben alkalmam volt családi összekötetések alapján közelebről is megismerni. Első feleségem, szegény, gőmörmegeyi születésű volt, ő szeretettette meg velem a szlovákokat abban az időben, mikor még tótoknak hívták őket, Maradok szíves és meleg üdvözlettel

készséges híve
Móricz Zs.

Budapest 1933. május 25.
IV. Fővámter 3.

Ui. Kérem, méltotassék számomra ha a novellák megjelennek egy egy példányt az illető lappéldányból küldeni.⁷⁰

Alžbeta Gölnerova Szabó Dezső *Segítségét* is lefordította szlovák nyelvre. Eötvös Józsefről szlovák nyelvű monográfiája jelent meg. Gölnerova a második világháború végén a fasizmus áldozata lett, 1944/45 telén az antifasiszta mozgalomban való részvétele miatt kivégezték. 1932-ben Móricz Forr a bor című regényét ismerteti a szlovák nyelvű Prudy c. folyóiratban. Egy hagyatékában maradt, 1935 XII. 8-án keltezett levéltöredékében olvashatjuk a következőket: „Mikor a Sáraranyt fordítottam, elolvastam minden művét, és tanulmányt akartam róluk írni. Bele is kezdtem, de nem fejezhettem be. A kéziratom megvan és remélem, hogy mégiscsak meglátja a napvilágot.” A Sárarany szlovák kiadásával a legtekintélyesebb szlovák irodalmi folyóirat, a Slovenské Pohlády is foglalkozott: Lea Mrázova írt a könyvről kritikát.⁷¹

18.

Cseh nyelven Móricz regényei közül a *Légy jó mindhalálig* jelent meg először. A fordítás Antonín *Straka* műve, aki a csehszlovák-magyar kulturális kapcsolatok lelkes szervezője, több neves magyar író barátja és támogatója volt.⁷²

⁷⁰ A levél felkutatásáért köszönettel tartozom a közelmúltban elhunyt Gwerk Edmund festőművésznek, Gölnerova Alžbeta férjének. Gwerk Edmund a levelet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának adományozta.

⁷¹ Lea Mrázova: *Zsigmond Móricz: Zatratené zlato*, Slovenské Pohlády, XLIX. évf. 1933. 4. sz.

⁷² Vö.: Komlós Aladár: *József Attila és Jiri Wolker*, Irodalomtörténet 1949. 2. sz.

Móricz előszót írt a regény cseh nyelvű kiadása elé. Az előszó magyar fordítását már azért is szükségesnek véljük közreadni, mert a regény értelmezéséhez fontos szempontokat, írói önvallomást ad. Móricz előszavát Sziklay László fordításában közöljük:

A szerző könyvéről

cseh fordításának kiadása alkalmából.

Egy kicsit életrajz ez, egy kicsit álom, de legfőképpen a gyermeki lélek tragédiája. Amikor 44 évvel ezelőtt kisdíák voltam Debrecenben, valóban tragikus konfliktusom támadt úgy, hogy szembekerültem a felnőttekkel.

A gyermek a felnőttekben felsőbb lényeket sejt. Az ő fogalmai szerint az az élet célja, hogy a gyermekből felnőtt legyen, ami azt is jelenti, hogy a rossz gyermekből végül is jó ember legyen. Valahogy úgy képzelem el: nemcsak az iskola feladata, hanem az egész életé is, hogy erkölcsi lényeket neveljen. A gyermek a felnőttekben a maga idealizmusának a megvalósulását keresi. „A felnőtt már tudja mi a jó és mi a rossz. A kisgyerek nem hibás, mert ez még nem tudja.” A gyermek szemében a felnőtt a fejlődés csúcán áll. A felnőtt mindazoknak a tulajdonságoknak a tökéletes reprezentánsa, amelyeket mintaképpül tűznek ki eléje.

A gyermek ritkán tudatosítja ezt, viszont ez megnyilatkozik a felnőttek csodálatában. A testileg és lelkileg fejlett felnőtt ember ideál, akiért a gyermekek inkább lelkeseznek, mint bármilyen tanításért.

Ha viszont egy szerencsétlen konfliktusban, erkölcsi bukásban, amikor is a gyermeket ártatlanul megrágalmazzák, lehull a felnőttokról a lepel, s a gyermek rájön, hogy egyáltalában nem tökéletesebbek, jobbak és megértőbbek, mint az ő társai, sőt, ellenkezőleg közönyösebbek és érzéketlenebbek vele szemben, mint az ő rossz pajtásai: akkor az egész világ képe összeomlik benne és mérhetetlen szenvedéseket él át.

Ebben a problémában az emberiség fejlődésének minden fázisa benne van. Mi az oka, hogy az ember olyan nehezen fejlődik? Mi az oka, hogy az emberek nem tudják megérteni egymást? Miért nem képesek testvéri módon kezeltetni egymással a megismert és az unalomig hangoztatott erkölcsi elvek alapján? Miért van, hogy vakok a legfontosabb kérdésekkel szemben?

Ez a regény nem az intézetek helyes vagy helytelen életének a kritikája, nem a tanítás és az ifjúsággal való bánásmód abszurd viszonyainak leleplezése és elítélése. Itt az a probléma, hogy a felnőtt elbukik a gyermek lelkében, mint egy értelmetlen lény.

Hogy lehet, hogy a felnőtt ember nem érti meg a gyermek kérdő tekintetét? A gyermek nem tudja kifejezni érzelmeit és gondolatait. A gyermek csak szenvedni tud... Az érzékeny gyermeklélek sorsa a mérhetetlen szenvedés.

Ez az érzékenység, ez a csalódás és fájdalom gyakran az egész életre kihat. Felnőtt korára riadtta, félénkké és tehetetlenné teszi, és pedig éppen a legtehetségesebbeket: ezért, felnőttek, vigyázzatok, hogy le ne csúszzatok a gyermeki bámulat mérlegén; ezzel magatoknak és az emberiség jövőjének tesztek kárt.

Minden könyvem valamilyes filozófiai hitvallás, de itt érzem a legjobban a vágyat az emberi szolidaritásra.

Budapest, 1936. szept. 15.

Móricz Zsigmond

Antonin Straka szintén a fasizmus áldozata lett. Hagyatékából került elő Móricz baráti dedikációja, a melyet Légy jó mindhalálig cseh nyelvű kiadásának egyik példányába írt.⁷³

Móricz csehszlovákiai útjainak tapasztalatai és élményei több vonatkozásban elmélyítették és megerősítették humanista elveit. Az ötödik évtizedének végén járó férfi, az országos

⁷³ E dolgozat több adatát csehszlovákiai tanulmányutam során tisztáztam. Ezúton is köszönetet mondok mindazoknak, akik tanulmányutam kutatásaiban segítségem voltak: Zuzana Adamovának, a Csehszlovák Tudományos Akadémia munkatársának, Rákos Péternek, a prágai Károly Egyetem adjunktusának; Karol Tomišnak és Csizmadia Dezsőnek, a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársainak és nem utolsósorban az azóta elhunyt Simai Béla kassai főorvosnak és még másoknak is Csehszlovákiában és Magyarországon.

hírű író is talált tanulni valót abban, amit a határokon túl, a szomszédos országokban látott: A trianoni szerződés következményei a korszak valamennyi magyar írójának gondolkozásában nyomot hagytak. Móriczban volt erő arra, hogy korábbi érzéseit, ítéleteit, tételeit újabb tapasztalataihoz mérje és módosítsa. A két világháború közötti korszak nyomasztó légkörében a „nemzeti öncélúság” és elzárkózás évtizedeiben a korszak ellenében Móricz is eljutott „az emberek és népek barátságának” gondolatához, ahhoz az emberi-művészi programhoz, amit kortársa, Bartók így fogalmazott meg: „Az én vezéreszímam a népek testvérválásának eszméje, a testvérválásé minden háborúság és viszály ellenére.”

20.

Bibliográfia

Móricz Zsigmond csehszlovákai útjainak és kapcsolatainak feldolgozása során nagy segítségemre volt Kozocsa Sándor úttörő jelentőségű Móricz-bibliográfiája (*Móricz Zsigmond irodalmi műveiről*, Budapest, 1952). Munkaközömben újabb — a Kozocsa-bibliográfiában nem szereplő — Móriczral foglalkozó írások kerültek elő. Ezek bibliográfiáját alább közlöm:

1914.
Móricz Zsigmond Léván, Lévai Hírlap, 1914. II. 28.
 1923.
 Aldori Károly: *A Sári bíró igazsága*, Kassai Napló, 1923. I. 28.
 1926.
Móricz Zsigmond Kassán, Kassai Napló, 1926. XI. 9.
Móricz Zsigmond megérkezett Kassára, Kassai Napló, 1926. XI. 12.
Beszélgés Móricz Zsigmonddal, Kassai Napló, 1926. XI. 14.
Móricz Zsigmond nagysikerű előadásai Ungvárról és Munkácsra, Kárpáti Híradó (Ungvár), 1926. XI. 17.
 1927.
 Földes Sándor: *A boldog költő Szlovénországban*. A Reggel (Pozsony), 1927. IV. 5.
 Földes Sándor: *Utóhang Móricz Zsigmond szlovénországi látogatásához*. A Reggel. (Pozsony) 1927. IV. 15.
 Horváth Ferenc: *Móricz Zsigmond lévai látogatása elé*. Bars, 1927. IV. 3.
 Szombáthy Viktor: *Móricz Zsigmond nagy örömmel beszélt szlovénországi útjáról, a városokról, a szlovénországi fiataliságról s a fellendülő irodalomról*. Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 27.
 [Márkus László]: *Móricz Zsigmond*. Gömör, 1927. IV. 10.
 K[öpperniczky] [Kornél]: *Móricz Zsigmondék Léván*, Bars, 1927. IV. 10.
 Bd.: *Móricz Zsigmondék*. Bars, 1927. IV. 17.
 (s. d.) *Móricz Zsigmondék Érsekújvárott*. Érsekújvár, és Vidéke, 1927. IV. 10.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária irodalmi körútja Szlovénországban. Prágai Magyar Hírlap, 1927. 75. sz.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária irodalmi estje Komáromban. Prágai Magyar Hírlap, 1927. 79. sz.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária. Komáromi Lapok, 1927. IV. 2.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária irodalmi estje Komáromban. Komáromi Lapok, 1927. IV. 5.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária Losoncon. Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 13.
Móricz Zsigmondék óriási lelkesedéssel fogadták Rimaszombat. Prágai Magyar Hírlap, 1927. IV. 14.
Móriczot letiltották a Nemzeti Színház színpadáról. A Reggel (Pozsony) 1927. IX. 9.
Móricz Zsigmond a Reggel szerkesztőségében. A Reggel (Pozsony), 1927. IV. 7.
Móricz Zsigmond Pozsonyban. A Reggel (Pozsony), 1927. IV. 3.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária előadói estje Pozsonyban. Magyar Újság, (Pozsony) 1927. IV. 7.
Köszöntünk, Mester... Gömör, 1927. IV. 10.
Móricz Zsigmond üdvözléte. Gömör, 1927. V. 8.
Móricz Zsigmond és Simonyi Mária Rimaszombatban. Gömör, 1927. IV. 17.
 1928.
 Komlós Aladár: *Uri íruri*, Kassai Napló, 1928. IV. 29.
 1929.
 gy. f. [György Ferenc]: *Móricz Zsigmond, aki „éppúgy” szereti második feleségét, mint ahogy az elsőt szerette*. Élet (Pozsony), 1929. III. 30.
 1930.
 György Dezső: *A Szentiváni Kúria kapuján belül*. Prágai Magyar Hírlap, 1930. V. 18.
 Jelen Mihály: *Eső-leső társaság a Nyugat virágos kertjében*. Élet (Pozsony).
 Nádffy Árpád: *Móricz Zsigmond hitvallása Nyugat mellett*. Új Világ (Eperjes), 1930. II. 23.
Maurice Rostand és Móricz Zsigmond a csehszlovák cenzúra ellen. Az Est, 1930. XI. 19.
Maurice Rostand és Móricz Zsigmond a cseh cenzuráról. 8 órai újság, 1930. XI. 19.
 Az elkobzott író. Magyarország, 1930. XI. 19.
Móricz Zsigmond előadása. A Reggel (Pozsony), 1930. XI. 14.
 Szent-Ivány József, Dzurányi László és Móricz Zsigmond a kúria parkjában (fénykép). Képes Hét, a Prágai Magyar Hírlap vasárnapi melléklete. 1930. V. 25.
 1931.
 Emödy László: *Válasz Móricz Zsigmond nyilatkozatára*. Magyarország, 1931. IV. 9.
 Féja Géza: *Új hajszja*. Előőr, 1931. III. 29.
 Jenő József: *Móricz Zsigmond és a nemzeti gondolat*. Népszava, 1931. III. 22.
 Makkai János: *Akik nem érettek az európaiságra*. Magyarország, 1931. IV. 5.
 Martinecsek László: *Móricz Zsigmond és egy nyitrai szlovák újság*. Nyitra vármegye, 1931. IV. 10.
 M. Juhász Margit: *Ami főpapi ornátusban riznek a Négyesy Lászlók*. Budapesti Hírlap, 1931. III. 3.
 Oláh György: *Bihari fények*. Magyarország, 1931. IV. 9.
 Pekár Gyula: *Hazafiság és nemzetköziség*. Budapesti Hírlap, 1931. 62. sz.
 (M. I.): *A Móricz-ügy*. Magyarország, 1931. IV. 29.
 „A magyar olvasóközönség elfordul attól az írótól, aki megsértette a magyarságot”. Magyarország, 1931. III. 18.
 „Nincs szükségünk oly európaibb magyarságra, amely nemzeti értékének megvetéséből fakad.” Magyarország, 1931. III. 20.

- Borsod – Gömör és Kishont megyék állásfoglalása a Móricz Zsigmond-ügyben. Magyarság, 1931. IV. 25.
 Csongrád megye elítélte Móricz Zsigmondot. Magyarság, 1931. IV. 10.
 Heves megye nem foglalkozott a Móricz-üggyel. Magyarság, 1931. IV. 30.
 Zala megye elítélte Móricz Zsigmond magatartását. Magyarság, 1931. V. 13.
 Esztergom vármegye nem foglalkozik Móricz Zsigmond ügyével. Magyarság, 1931. V. 16.
 Jász-Nagykun-Szolnok megye elítélte Móricz Zsigmond magatartását. Magyarság, 1931. V. 23.
 A Nyugat összeomlása. Nemzeti Újság, 1931. III. 17.
 Újabb támadások Móricz Zsigmond ellen. Nemzeti Újság, 1931. III. 17.
 Móricz Zsigmondnak. Nemzeti Újság, 1931. IV. 4.
 Klebelsberg Kunó gróf nyilatkozott a jövő kultúrpolitikai terveiről. Nemzeti Újság, 1931. IV. 18.
 Móricz Zsigmond. Nemzeti Újság, 1931. IV. 12.
 Csongrád kiskütyülése hazafiatlannak bélyegezte Móricz Zsigmond cikkét. Nemzeti Újság, 1931. IV. 28.
 Magyar Irók Egyesület nek közgyűlése. Nemzeti Újság, 1931. V. 5.
 A Petőfi Társaság nagygyűlésén Pekár Gyula élesen elítélte Móricz Zsigmond legújabb irodalmi és politikai hitvallását. Új Nemzedék, 1931. III. 17.
 Ha Petőfi élne, ő is elítélné Móricz Zsigmond viselkedését. Új Nemzedék, 1931. III. 19.
 A vármegyék állást foglalnak Móricz Zsigmond ellen, a Nemzeti Színház pedig műsorra tűzi a darabját. Új Nemzedék, 1931. IV. 10.
 Bérések és hajcsárok. Új Nemzedék, 1931. IV. 12.
 Móricz Zsigmond nyilatkozik. Új Nemzedék, 1931. IV. 29.
 No, Móricz Zsigmond, kellett ez kendnek? Népszava, 1931. V. 8.
 Az irodalmi bojkott. Népszava, 1931. IV. 10.
 Már megint „a nemzet”... Népszava, 1931. IV. 19.
 Móricz Zsigmondról feltételezni sem szabad, hogy nemzetellenes magatartást tanúsít – mondta Borsod megye közgyűlésén Bottlik József. Esti Kurir, 1931. IV. 25.
 Ahol minden rendben van. Népszava, 1931. IV. 21.
 Szórakoznak a vármegyék. Népszava, 1931. IV. 25.
 Zemplén vármegye örökdió a haladás felett. Népszava, 1931. IV. 26.
 A csongrádi urak. Népszava, 1931. IV. 28.
 Móricz Zsigmond cikke Borsod megye közgyűlésén. Pesti Hírlap, 1931. IV. 25.
 A csongrádi kiskütyülés határozata Móricz Zsigmond ellen, és az író nyilatkozata. Pesti Hírlap, 1931. IV. 28.
 Móricz Zsigmond ügye. Pesti Hírlap, 1931. V. 1.
 Gróf Klebelsberg kultuszminiszter a magyar irodalom nemzeti érzéséről. Pesti Hírlap, 1931. V. 14.
 Móricz Zsigmond: „Nemzeti élet és irodalom”. Pesti Napló, 1931. IV. 11.
 Zemplén, Móricz Zsigmond-ellenes átiratát levette a napirendről Borsod. Pesti Napló, 1931. IV. 25.
 Csongrád vármegye közgyűlése és Móricz Zsigmond nyilatkozata. Pesti Napló, 1931. IV. 28.
 Bottlik József felhívja a vármegyéket, hogy ne foglalkozzanak tovább a Móricz-vitával. Pesti Napló, 1931. IV. 29.
 Móricz Zsigmond elégtételt adott egy olyan sértésért, amelyet el sem követett. Pesti Napló, 1931. IV. 30.
 Heves megye Móricz Zsigmond mellett. Pesti Napló, 1931. IV. 30.
 Fehér megye nem foglalkozik Zemplén átiratával Móricz Zsigmond ellen. Pesti Napló, 1931. V. 1.
 A magyar író gatlásai s a Móricz-ügy a Magyar Irók Egyesületében. Pesti Napló, 1931. V. 5.
 „Nem szabad feltételezni Móricz Zsigmondról, hogy nemzetellenes magatartást tanúsított volna!” Magyarország, 1931. IV. 25.
 Az „erkölcsrontás” és „nemzetgyalázás” túlkönnyen emlegetett vádjai terrorizálják a magyar írókat. Magyarország, 1931. V. 5.
 Somogy megye nem tárgyalja a Móricz-ellenes zempléni átiratot. Magyarország, 1931. V. 5.
 Egy pillanatra... Az Est, 1931. III. 18., IV. 29., IV. 30., V. 1.
 Móricz Zsigmond ügye az írók közgyűlésén. Az Est, 1931. V. 5.
 Minden más hazában közvélemény vihára elsöpörné azt az írókat, aki a nemzete (sic!) ellenes propaganda szolgálatába áll. 8 órai újság, 1931. III. 17.
 Hogyan fogadta Pekár Gyula kultuszállamtitkár korában Móricz Zsigmondot. 8 órai újság, 1931. III. 18.
 Csongrád megye kiskütyülése egyhangúlag hazafiatlannak mondotta Móricz Zsigmondot. 8 órai újság, 1931. IV. 28.
 Móricz Zsigmond ügyével nem foglalkozik a Magyar Irók Egyesülete. 8 órai újság, 1931. V. 5.
 Ankét Masaryk magyar kultúralapítványáról. Új Munka, (Prága) 1931. IV. 1932.
 Móricz Zsigmond előadása Pozsonyban. A Reggel, (Pozsony), 1932. I. 10.
 Móricz Zsigmond. A Reggel (Pozsony), 1932. I. 12.
 1936.
 — : Ne jöjjön Móricz Zsigmond Szlovénzköba. Élet (Pozsony), 1936. XI. 8.
 1937.
 Barkóczy István: Érdekes kísérlet. (Móricz Zsigmond: Betyár.) Magyar Nap (Pozsony), 1937. I. 31.
 1938.
 Móricz Zsigmond a zsidókérdésről. Kassai Újság, 1938. V. 22. (119. sz.)
 1941.
 Feja Géza: Árvácska, Móricz Zsigmond regénye. Magyar Hírlap, (Pozsony), 1941. XII. 14.
 1942.
 Ásguthy Erzsébet: Móricz Zsigmond ma éjszaka elhunyt. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. IX. 8.
 Páll Miklós: Búcsú Móricz Zsigmondtól. (Vers.) Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. IX. 13.
 Peéry Rezső: Sirató. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. IX. 10.
 Peéry Rezső: Búcsú Móricz Zsigmondtól. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. IX. 12.
 Peéry Rezső: Julianus barát. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. X. 4.
 K. H.: Móricz Zsigmond utolsó napjai és utolsó nagy terve. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. IX. 8.
 Meghalt Móricz Zsigmond. Magyar Néplap, (Pozsony) 1942. IX. 10.
 Budapest – Móricz Zsigmond, a nagy magyar író, szombatra virradó éjjel két órakor 63 éves korában elhunyt. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. IX. 6.
 Móricz Zsigmond emlékünnepe a pozsonyi rádióban. Magyar Hírlap (Pozsony), 1942. X., 5.

A VÁRMEGYÉK TÁMADÁSA MÓRICZ ZSIGMOND ELLEN 1931-BEN

A Móricz Zsigmond 1930-as csehszlovákiai útja nyomán a sajtóban megindult támadás¹ minden szenvedélyessége ellenére talán nem korbácsolta fel annyira a közvéleményt, mint Zemplén vármegye „megbélyegzési” javaslata. 1931. március 26-án² tartotta Sátoraljaújhelyen Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága évnegyedes, rendes közgyűlését Széll József főispán elnöklete alatt. A napirend első pontja Bernáth Aladár alispánnak a vármegyei köz- igazgatás utolsó negyedévi állapotáról beszámoló jelentése volt. Tantó János, megyaszóci ref. lelkész szólott hozzá elsőnek az alispáni jelentéshez, felhíva a figyelmet arra, hogy a falu népe „nemzetietlen agitátorok” részéről milyen kísértéseknek van kitéve. Az utána felszólaló Emődy László nyug. törvényszéki tanácselnök, a Zemplén megyei Kazinczy kör elnöke, Tantó beszédét azzal egészítette ki, hogy nemzethűség szempontjából aggályos Móricz cikke is, és ezért indítványozta, hogy a vármegye ítélje el az író állásfoglalását. A közgyűlés így is határozott, és határozatát hasonló állásfoglalás végett a társtörvényhatóságoknak is megküldte.³

Emődynek ez a, lehet, hogy csak a vita hevében felvetett, és előre nem is tervezett, javaslata tehát Móricz Zsigmond felett ítélkezési fórumnak tette meg huszonöt vármegye⁴ közgyűlését. A vármegye ősi-joga volt, hogy közgyűlésein politikai kérdések felett vitázzon, a többi vármegyével közös állásfoglalás végett átiratokat váltson, a kormányhoz feliratokat intézzon. Az ilyen közös állásfoglalásnak természetesen mindig országos jelentősége volt, és azzal úgy a kormányoknak, mint a közvéleménynek számolnia kellett. Kérdés, hogy a vármegyek ebben az időpontban milyen réteget képviseltek. A vármegyei szervezeten épp két évvel ez- előtt hozott nagy változtatásokat létre az 1929:XXX. tc. A törvény szerint a vármegyét képviselő törvényhatósági bizottságnak csak kétötöd részét választották az összes választók, kétötöd része a legtöbb adófizetők közül került ki, míg a maradék egyötöd rész megoszlott az ún. szakszerűség (a vármegyében működő állami hivatalok vezetői) képviselete, a vallásfele- kezetek és az érdekképviseletek (különböző kamarák) megbízottai között. Ezekon kívül a bizottság tagjai voltak a megyei tisztviselők és az örökös bizottsági tagok. 750 lakosra esett egy megyebizottsági tag. Zemplénben ekkor 205 tagból állott a bizottság,⁵ amelyből csak 72 volt választott. Mindez azt mutatja, hogy a vármegye távol állott attól, hogy népképviseli intézmény legyen, állásfoglalása tulajdonképpen az országot irányító réteg állásfoglalását jelentette.

Még mielőtt a zempléni határozat megkezdte volna országjáró útját, Móricz nyilatkozatot tett ezzel kapcsolatban közzé, amelyre Emődy a szélsőjobboldali *Magyarság* hasábjain válaszolt⁶ és fenntartotta álláspontját. A vita tehát újult erővel lángolt fel, pro és contra jelentek meg cikkek a Móricz-üggyel kapcsolatban, amelyek között ki kell emelnünk Emődy Zoltánnak, (Emődy László fia) a Bajcsy-Zsilinszky szerkesztette *Előőr*sben közölt, apját.oz címzett nyílt levelét, amelyben szembe fordul a Móricz-ellenes támadásokkal. A levél bizonyíték arra, hogy az értelmiségi ifjúság egy része a vitába az író oldalán állott.

Ezalatt sorban megérkezett a vármegyékhez a zempléni átirat. Először Borsod vármegye törvényhatósága tűzte ki tárgyalásra az 1931. évi április 24-i közgyűlésen. Az író tisztában volt

¹ Vö. Vargha Kálmán: Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz. It. 1957. 3. sz.

² *Móricz Virág*: Apám regénye, (Bp. 1953.) 373. tévesen április 12-re helyezi a közgyűlés keltét.

³ 1. sz. melléklet, továbbá *Felsőmagyarországi Hirlap*, 1931. március 28.

⁴ Igaz, hogy a határozat társtörvényhatóságokról beszél, azonban a törvényhatósági jogú városok úgy látszik nem kapták meg az átiratot. Miskolc városához, iktatókönyve tanúsága szerint nem érkezett meg. Csak Debrecennél tesz egy újságcikk említést arról, hogy a városhoz megérkezett a zempléni határozat (*Debrecen*, 1931. április 29.), de ez is tévedés lehet, mert a május 18-i városi közgyűlésről szóló beszámoló nem említi meg. (Uo. 1931. május 19.) Más városoknál semmi nyomot nem találunk rá. Sajnos, mivel a zempléni levéltár alispáni iratai között bárbar selejtezés pusztított, nem maradt meg az átirat fogalmazványa, és így nem tudjuk, hogy csak a megyei közigazgatási kiadó gondatlanságából nem küldték el a városoknak, vagy pedig szándékosan nem akarták.

⁵ 1929. évi XXX. tc. A) kimutatás. A 205 tagból csak 77 volt jelen.

⁶ *Magyarság*, 1931. április 9.

azzal, hogy a zempléni határozat utáni az első vármegyei állásfoglalás döntő jelentőségű lesz a vita további alakulására nézve. Különösen fontosnak tarthatta éppen Borsod- és Gömör-Kishont közig. e. e. vármegye megnyilatkozását, mert a megyezékhely az a Miskolc volt, amelyről maga írta, hogy „arra van predesztinálva, hogy Budapest után a legnagyobb város legyen az országban”.⁷ Ezért a közgyűlés napján a helyi lapokban közölte azt a nyilatkozatát, amelyben bizonyos mértékben megmagyarázni igyekezett eredeti cikkét.⁸ Móricz nyilatkozatait, habár meghátrálás volt, mégis szükségesnek kell tartanunk, mert ez által lehetőséget nyújtott arra, hogy a vármegyék ne csatlakozzanak a zempléni határozathoz. A vármegyék egységes állásfoglalása beláthatatlan következményekkel járhatott volna.

Borsod közgyűlése viharosan zajlott le. A gyűlés előtt megtartott kisgyűlés Vadnay László vármegyei főjegyző előadói indítványára úgy határozott, hogy a zempléni átirathoz való csatlakozást javasolja a közgyűlésnek. Már tárgyalták a javaslatot, midőn a főispáni szobából kilépett Bottlik József kormánypárti országgyűlési képviselő és az aznapi Móricz-nyilatkozatra hivatkozva, kérte a kisgyűlés javaslatának elvetését. Heves és hosszas vita után a szintén kormánypárti képviselő Farkas Gyula javaslatára a határozathozatalt a következő közgyűlésre halasztotta a törvényhatóság, hogy addig a tényállást tisztázhassák.⁹

Az író ügyesen kihasználta azt, hogy a vármegye foglalkozott ügyével. A közgyűlést követő napra, április 25-ére Nyugat irodalmi estet hirdetett a miskolci Zenepalotába, és természetesen az előző napi határozat visszhangjaként nagy érdeklődés jelentkezett.¹⁰

Következőnek Csongrád megye vette tárgyalás alá a zempléni átiratot. Négyesy László, Móricz ellenfele itt született, a vármegye örökös törvényhatósági bizottsági tagjának választották, és egyik rokona volt a szentesi polgármester. Már az április 27-i kisgyűlésen heves viták kezdődtek. A vármegye felsőházi tagja, Cicatricis Lajos támadta legélesebben az írot. Forradalomtól való félelem tükröződik egész beszédéből. Móricz állásfoglalását mérgezett kúthoz hasonlítja, amelyből a „hígvleleji intelligencia” él, az ilyen állásfoglalások vezettek 1918-hoz. Miután a vitában Böszörményi Jenő ref. lelkész a borsodi közgyűlésre is hivatkozva védelmébe vette az írot és meghallgatását kérte, Cicatricis közbekiáltott: „Ki vele a Parnasszusról is! Kutyakorbáccsal!” Ezek után az alispán felolvasta az inkriminált Móricz-cikket, és azt javasolta, hogy ha az író bocsánatot kérne a nemzettől, csak akkor vegyék le az ügyet a napirendről. Végül a kisgyűlés a zempléni átiratot pártolólaj terjesztette a közgyűlés elé. Az ró még aznap új nyilatkozatában bocsánatot kért a nemzettől.¹¹

A csongrádi kisgyűlés és a Móricz-nyilatkozat újra felélesztette a Móricz-ügy feletti sajtóvitát. Bottlik, aki már Borsodban a megbevégezés ellen szólalt fel, nyilatkozatot tett közzé, amelyben helytelenítette a vármegyék beavatkozását. Elismerte ugyan azt a jogot, hogy a megye közérdekű ügyekben állást foglaljon, de a Móricz-ügyet nem lehet annak nevezni, hiszen a zempléni beavatkozás előtt csak igen szűkkörű irodalmi vita volt.¹² Ugyanakkor a szélsőjobboldali *Magyarország* hasábjain a szerkesztő Milotay István, akinek március 15-én megjelent, Móricznak szóló „nyílt levele” élte ki először az író elleni támadásokat, most hangot váltva arról ír, hogy véleménye szerint a Móricz-ügy segítségével a kormánypart akarja „a mai rendszert nemzeti hőssé kvalifikálni”. Úgy látja, hogy a Móricz-ellenes irodalmi irány „amelynek vagy semmi köze nincs az igazi irodalomhoz, vagy azt hiszi, hogy Arany Jánosnál megállt a világ”, keresi igazolását a vitában. Ez az irányzat a kormánypart irányzata. Végül

⁷ Idézi a *Reggeli Hírlap* 1931. május 5-i számában.

⁸ *Reggeli Hírlap*, 1931. április 24. Kivonatossan közölte az ugyancsak Miskolcon megjelenő *Magyar Jövő* aznapi száma is.

⁹ L. I. sz. melléklet. Az újságok is részletes tudósításokat közöltek. Pl. *Reggeli Hírlap* 1931. április 25, *Magyar Jövő* 1931. április 25. *Esti Kurír* 1931. április 25. *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1931. április 25, *Pesti Napló* 1931. április 25. *Magyarország* 1931. április 25. Ez támadja a megyét a viszonylag Móriczhoz húzó határozat miatt. Meg kell még jegyeznünk, hogy a határozat értelmében az irattárnok 1931. július 13-án a Móricz-ügy aktáit bemutatta Bónis Aladár alispánnak, aki azonban végleg irattárba helyezette. (Miskolci Állami Lt. Borsod vm. lt. Alispáni iratok. 10075/ai. 1931. sz.)

¹⁰ *Móricz Virág* i. m. 373. Nagy Péter Móricz Zsigmond 1953. 229–30. A *Magyar Jövő* c. ellenzéki miskolci lap 1931. április 24-i számában hosszú cikkben hívja fel a figyelmet a következő napi előadásra, melynek érdekességét az aznapi közgyűlés is emelni fogja. Mindkét miskolci lap részletes beszámolót közöl április 26-i számában az előadásról.

¹¹ *Magyarország, Magyarország, Nemzeti Újság* stb. 1931. április 28. *Átföldi Friss Újság* 1931. április 29.

¹² *Pesti Napló* 1931. április 29.

megállapítja, hogy „nagyon furcsa lenne, ha a magyar vármegyék hivatásuknak éreznék eldönteni, hogy ki milyen író, hogy egy író destruktív-e, vagy nem destruktív”.¹³

Csongrád április 29-én tartott közgyűlése hevesességében felülmúlta a kisgyűlést. A frontok ugyanazok voltak. A Móricz-ellenes irány vezérszónokai: Cicatricis és Vizyesy polgármester nem fogadták el az író bocsánatkérését. Móricz mellett főleg Böszörményi, Piroska János és a szintén református lelkész Gilicze Antal szólaltak fel. A vitának felekezeti színezete is lett: a reformátusok a Móricz-ellenes támadást bizonyos fokig kálvinista-ellenes támadásnak is érezték. Már a borsodi megyegyűlésen megtaláljuk ennek nyomát. Vizyesy meg kell állapítanunk azt is, hogy a Móricz-pártiak szinte kivétel nélkül az ellenzéki bizottsági tagok közül kerültek ki Csongrádban (szemben Borsóddal), a katolikus Piroska pl. az ellenzék egyik megyei vezére volt. Gilicze beszédében utalt arra is, hogy „Móricz Zsigmond nem sértette meg a nemzetet, ellenben elégtételt adott egy olyan sértésért, amelyet el sem követett”. A már majdnem tettegességgig fajuló vitában a főispán hiába igyekezett közvetíteni az ellenfelek között. Végül 46 szavazattal 22 ellen a közgyűlés elfogadta a zempléni határozatot.¹⁴

Ugyanakkor Heves vármegye is közgyűlést tartott, ahol úgy döntöttek, hogy nem veszik tárgyalás alá a Móricz-ügyet, mert az író időközben megkövette a nemzetet.¹⁵ Ettől kezdve a megyék állásfoglalása inegozlik: a Móricz nyilatkozatok megtették a hatást: a vármegyék többsége napirendre tért az ügy felett. Voltak ugyan olyan megyék, amelyek ragaszkodtak az író elítéléséhez, azonban Csongrádon kívül egyedül Jász-Nagykún-Szolnok megye közgyűlése fogadta el a zempléni határozatot eredeti formájában.¹⁶ Abaúj-Torna vármegye közgyűlésén olyan javaslat született, amely szerint „a vármegye törvényhatósága nem érintve Móricz Zsigmondnak írói munkásságát, a Nyugatban megjelent cikkét . . . politikai kifakadásnak tekinti és azt mélyen elítéli”. A főispán (ugyanaz a Széll József, akinek elnöklete alatt született meg a zempléni határozat) meg akarta akadályozni ezt a határozatot, és ezért azt javasolta, hogy elítélvén ugyan az író eljárását, mégis térjenek napirendre az átirat felett. Ezt az indítványt azonban a közgyűlés elvetette, és így a fenti határozat ment keresztül.¹⁷

Általában a közgyűlést előkészítő kisgyűlések azt a javaslatot terjesztették elő, hogy elítélve ugyan az író eljárását, bocsánatkérését elfogadva, térjenek napirendre az ügy felett. Így határoztaok Hajdú,¹⁸ Szatmár,¹⁹ Zala²⁰, Szabolcs²¹, Esztergom–Komárom,²² Győr²³ vármegyék közgyűlései.

Más vármegyék egyszerűen elfogadva az író bocsánatkérését, az elítélésről nem szólva, tértek napirendre az ügy felett. Így jártak el Hevesen kívül Sopron,²⁴ Fejér,²⁵ Nograd–Hont²⁶ törvényhatóságai.

A többi vármegyék közgyűlései úgy látszik nem foglalkoztak a Móricz-üggyel. Pedig a határozat megérkezett, és ezekben a megyékben is nagy érdeklődést keltett. Pl. egy Békés megyei lap két cikkben is foglalkozik az átirattal, amelyet majdnem szóról-szóra közöl,²⁷

¹³ *Magyarság*, 1931. április 29.

¹⁴ *Pesti Napló*, 1931. április 30. Ezen kívül tudósítást találunk a közgyűlésről pl. a *Nemzeti Ujság*, *Magyarság* április 30., és az *Alföldi Friss Ujság* május 1-i számaiban.

¹⁵ *Magyarság* 1931. április 30., *Pesti Napló* 1931. április 30.

¹⁶ *Magyarság* 1931. május 25.

¹⁷ *Abaúj-Tornai Hirlap* 1931. május 16.

¹⁸ A kisgyűlés előtti indítvány egyszerű napirendről való levételt célzott, amit azonban vita után úgy módosítottak, hogy megbotránkozván ugyan az író cikkén, bocsánatkérését elfogadva, térnek napirendre az ügy felett. (*Debrecen*, 1931. május 12.) Ezt a javaslatot fogadta el a közgyűlés. (*Uo.* május 16.)

¹⁹ *Szatmár és Bereg*. 1931. május 10.

²⁰ *Magyarság* 1931. május 13.

²¹ *Nyírvidek* 1931. május 13. A lap május 8-i száma is foglalkozik az ügygel.

²² *Magyarság*, 1931. május 16.

²³ Már a gyűlés előtti figyelmezteti a *Dunántúli Hirlap* 1931. május 13-i száma a Móricz-ügyre a közönséget. A május 16-i kisgyűlés, részben a főispán indítványára, az ügynek megjegyzés nélküli napirendről való levételét javasolta a közgyűlésnek (*Győri Hirlap* 1931. május 17.), amely május 18-án mégis a fenti, részben elítélő határozatot hozta. (*Uo.* május 19.)

²⁴ Kisgyűlés: *Soproni Hirlap*, 1931. május 22. („elvárja azonban, hogy a jövőben hazafias érületének tettekben adjon kifejezést” Móricz). A közgyűlés is így határozott. (*Uo.* 1931. május 27.)

²⁵ *Pesti Napló* 1931. május 1. *Pesti Hirlap*, 1931. május 1.

²⁶ *Pesti Hirlap*, 1931. május 1.

²⁷ *Békés* 1931. április 11, április 18.

azonban a közgyűlésről való beszámolója nem említi a Móricz-ügyet.²⁸ Somogy megye közgyűlésén az alispán nyilatkozott is, hogy az átiratot nem viszi a megyegyűlés elé.²⁹ Baranyában, amelynek közös főispánja volt Somogygal, az erőskezű, későbbi belügyminiszter Keresztes-Fischer Ferenc személyében, valószínűleg ugyanez történt. A megyegyűlésről megjelent újságcikk itt sem említi a Móricz-ügyet.³⁰ Pest vármegye ugyancsak nem vitte a közgyűlés elé az átiratot, mivel azt az író bocsánatkérésére tárgyalanná tette.³¹ Valószínűnek vehetjük tehát, hogy a többi megye, ahol a helyi újságok szintén nem emlékeznek meg a zempléni átirat tárgyalásáról: Vas, Tolna, Veszprém, Csanád, Bihar, Bács-Bodrog, — nem is tárgyalták azt.

Ezek szerint a vármegyék elenyésző kisebbsége tette csak magáévá Emődy támogatását. Még azok a megyék, amelyek elítélték az író, sem csatlakoztak hozzá többségükben. Így tehát nem sikerült Móricz ellenségeinek a vármegyék egységesen elítélő határozata segítségével az író politikailag lehetetlenné tenni.

Még egy kérdéssel kell foglalkoznunk: milyen hatása volt az ország politikai életében a Móricz-ügynek. A támadás — irodalmi vitának a vármegyék elé bocsátása — kormányparti megnyilatkozás volt. Így azután a megyei törvényhatóságok minden ellenzéki tagja szükségképpen Móricz védelmezőjévé vált. Ebből a szemszögből kell értékelnünk Milotay szerepét is, aki a Móricz elleni hajszá egyik kezdeményezője volt; a csongrádi kormánypartiak dühös Móricz-ellenes támadása hatására, már illetéktelennek tartja a vármegyék irodalmi ügyekbeni állásfoglalását. A csongrádi közgyűlés rámutatott arra, hogy itt a lényeg már nem Móricz cikkének helyes vagy helytelen mondanivalója (a közgyűlési beszámolókból majdnem minden megyénél kiderül, hogy a bizottsági tagok többsége nem olvasta a Nyugatban megjelent Móricz cikket), hanem a kormánypart hivatalos irodalmi irányzatának a politikai ellenzékkel folytatott harca. Ezenkívül az ellenzék több megyében kihasználta az író református vallását arra, hogy felekezeti síkra is kiterjessze a vitát.

A hivatalos kormánykörök kezdetben valószínűleg nem nézték rossz szemmel a vármegyék Móricz-ellenes támadását. A Móricz nyilatkozatok azonban úgy látszik más álláspontra birták őket. Azáltal, hogy az író a revízió mellett szólalt fel, és bocsánatot kért, a hivatalosan a revízió alapján álló kormány megnyugodhatott: a Nyugati Móricz-cikk már nem jelenthetett komoly fegyvert a hivatalos kultúrpolitika ellen. Most már érdeke volt a kormánynak, hogy eltussolja a Móricz-ügyet, amely, mint a csongrádi eset mutatta, immár az ellenzék harci eszközévé vált. Ezért érthető, hogy épp a főispán szobájából lépett ki kezében az író nyilatkozatával a borsodi közgyűlés közben a kormányparti Bottlik, és Csongrádban is a kormány hivatalos exponense, a főispán közvetített a felek között. Minden megyében, ahogy láttuk, a főispán a Móricz-kérdés napirendről való levétele mellett volt. A kormány helyzete ebben az időben megingott. A gazdasági válság kellős közepén vagyunk ekkor, és tavasz végére új országgyűlési választás volt kitűzve. A nehéz helyzetben választásra készülő kormány nem nézhette szívesen, ha az ellenzék, viszonylag lényegtelen kérdésekkel új támadási felületet nyit ellene. Így azután a nagy garral kezdett támadás észrevétlenül elült.

Az alábbiakban közöljük a vitára vonatkozó leglényegesebb iratokat.

I.

A Zemplén megyei határozat

(Kelt 1931. március 26. Eredetije a Miskolci Állami Levéltárban található, Zemplén vármegye levéltára, Közgyűlési Jegyzőkönyvek. 1931. évi kötet. 2–4. lapon. A vármegye 3. jkv./2621. aj. 1931. sz. alatt küldte meg ezt a határozatot a társtörvényhatóságoknak. Sajnos, a megye ez ügyben folytatott levelezését barbár kezek kiselejtezték.)

Emődy László törvényhatósági bizottsági tag, nyug. törvényszéki tanácselnök, a Zemplén vármegyei Kazinczy kör elnöke, az alispáni jelentéshez való hozzászólása során a következőket mondotta:

Az alispáni évnegyedes jelentés kiemeli, hogy a közrend és a közbiztonság állása a lefolyt évnegyedben kielégítő volt. Ez a körülmény mindenestre alapot szolgáltatathatna a

²⁸ Uo. 1931. május 20. A közgyűlésen a szociáldemokrata párt erős támadást indított a kormány ellen.

²⁹ Magyarország, 1931. május 5.

³⁰ Dunántúl, 1931. május 27.

³¹ III. sz. melléklet.

helyzet bizonyos kedvezőbb megítélésére, ha viszont országos viszonylatban nem volnának olyan jelenségek, amelyek különösen a nemzethűség szempontjából aggodalmakat tárnak elénk.

El fogok beszélni egy esetet, amely a közelmúltban, a legteljesebb nyilvánosság előtt, a sajtóban folyt le. Kezdődött az eset irodalmi vitával. Hegedűs Lóránt és Négyesy László voltak a vitaközö felek. Arról volt szó, hogy a nacionalizmusnak van-e helye a szellemi alkotásokban, konstruktív tényező-e ez valamely nemzet irodalmában, vagy lehet e nélkül is irodalmat csinálni? Hegedűs az utóbbi értelemben szólalt fel, Négyesy a nemzeti irodalom mellett tört lándzsát.

A vita eddig tisztán irodalmi téren mozgott. Jött azonban Móricz Zsigmond s átvitte a vitát a politika terére azzal, hogy Négyesy álláspontját a maradi „honfibu” és „honfitu” frazeológiája körébe utalta, hozzáfűzve mindezekhez, hogy mennyire mások a viszonyok odaát Szlovénszkóban a cseh demokrácia jóvoltából, amelynek vannak kultúremberei és kultúreszközei s — Istennek hála — ennek segítségével odaát fel is nőtt vagy legalábbis növekedésben van egy új magyar nemzedék, amely azt a nagy előnyt élvezi, hogy egy idegen nyelven keresztül, ennek a nyelvnek a közvetítésével szerzi meg a műveltséget, mindenesetre „nyugatiabb”-at és „európaibb”-at, mint aminőt a hazai szisztémánk szerint való nevelés adhatott volna neki, ahol mi csak sötétséget és butaságot tudtunk terjeszteni.

Igy aztán ez a törekvőbb, szélesebb látókörű új nemzedék — a cseh demokrácia kitevésztetteje — az ő magasabb kultúrájával ránehezedik a mi ott felejtett, sötétségben és butaságban fölnevelt fiainkra, a régiebb nemzedékre, hogy annál kiáltóbb legyen a két ország közötti kulturális különbség.

A lényeg ebben a nyilatkozatban a cseh demokrácia felsőbbbségeinek kiemelése. Azé a cseh demokráciáé, amely ott, a régi magyar felvidéken gyáriparszerűleg termeli ki a Himnuszperek, a „32-es baka vagyok én” jogesetek százait.

Mondja pedig ezeket egy közismert magyar író, aki a magyar talajból sarjadt ki, akit egy nagy tábor a magyar szellem legtörlümszetthebb megtestesülésének szerez hirdetni és aki a magyar Nemzeti Színház műsorán átlagban heti 2—3 ízben szerepel.

Nem akarok azzal a szörnyű értelmetlenséggel foglalkozni, amit Móricznak az a tétele jelent, hogy az idegen nyelven keresztül való művelődés lehetősége, helyesebben kényszerűsége magyar szempontból is kultúr-nyereség gyanánt könyvelendő el. De foglalkozni kell azzal a valótlan állítással, hogy a magyar uralom sötétségben és butaságban nevelte az embereket, ellenben a cseh demokrácia a kultúra magaslatára emelte és emeli ezeket a tömegeket, tehát emberibb, nyugatibb és európaibb, mint aminő volt az előbbi magyar uralom.

Ezzel szemben elég a köztudatra hivatkozni, amely szerint sokkal előbb, semmint Masaryk és Benes Csehszlovákiája ezeknek az uraknak csak álrukban is kialakulhatott, itt, a régi történelmi Nagymagyarországon olyan kultúra virágzott, aminőt csak az emberi művelődés nagy eszméinek befogadására alkalmas nép tud magából kitermelni. Pedig ennek a nemzetnek évszázadokon át kellett hol másokért — a keresztény Európáért —, hol magáért, a saját alkotmányáért véreznie és harcolnia. Mikor ennek meg nem cáfolható történelmi bizonyosságai és emlékjélei vannak, eléggé el nem ítérlhető minden oly támadás, amely az újban divatba jött történelemhamisítás módszerével el akar törölni itt egy ezer éves dicsőséges múltat.

Móricz Zsigmond vétkét sokszorosan súlyosbítja, hogy magyar ember létere ellenségeink táborába szegődik és jobb tudomása ellenére egy olyan álláspontot akar érvényre juttatni, amely lényegében nem egyéb, mint revíziós politikánk történelmi és erkölcsi alapjait ellen intézett orvtámadás.

Revíziókövetelésünk ugyanis éppen kulturált és kultúrképes fajunk tiltakozása alacsonyabb kultúrájú népek jogtalan előretörésével szemben.

Erről az alapról, éppen mert igaz, éppen mert ezt az igazságot szívós kitartással lassan-lassan sikerült már a nagyvilág lelkiismerete elé vinnünk, le nem mondhatunk.

Az ezen az alapon való rendületlen megállás a nemzethűség kérdése.

Ezért indítványozom: mondja ki a m. t. törvényhatósági közgyűlés, hogy Móricz Zsigmondnak a magyar nemzeti kultúra és a magyar nemzet ellen intézett hazafiatlan támadását mélyen elítéli, ezt az eljárását a magyarság megtagadásának tekinti s vele szemben a további következmények levonását a hazafiasan gondolkozó magyar társadalomra bízza.

Határozat

Emődy László törvényhatósági bizottsági tag indítványát magunkévá tesszük, s ehhez képest Móricz Zsigmondnak a magyar nemzeti kultúra és a magyar nemzet ellen intézett hazafiatlan támadását mélyen elítéljük, eljárását a magyarság megtagadásának tekintjük és vele

szemben a további következmények levonását a hazafiasan gondolkozó magyar társadalomra bízjuk.

Hozott határozatunkat hasonló állásfoglalás végett a társtörvényhatóságoknak megküldjük.

II.

Borsod-Gömör vármegye határozata

(A vármegye jegyzőkönyvébe lényegében csak a határozat került be. Sajnos, az eredeti előadói javaslat, és a kiségyülés határozata ma már nem található az iratok között, selejtezés áldozatai lettek.)

A határozat a Miskolci Állami Levéltár, Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1931—1932. évi kötet, 100 kgy./7950. ai. 1931. sz. található meg.)

Zemplén vármegye közönsége megküldi a 3. kgy. 2621. ai. 1931. sz. határozatát, mellyel a Móricz Zsigmond írónak a magyar nemzeti kultúra és a magyar nemzet ellen intézett hazafiatlan támadását elítéli, — hasonló állásfoglalás céljából.

Törvényhatósági bizottságunk, többek hozzászólása után, ez ügyben akként határozott, Farkas Gyula törv. biz. tag indítványára, hogy miután a Móricz Zsigmond hírlapi nyilatkozata szerint csak szavai értelmének elferdítésével lehetséges őt a magyar kultúra és a magyar nemzeti érzés megsértésével vádolni, törvényhatósági bizottságunknak nem állván rendelkezésére a Móricz Zsigmond kétséges cikke, Zemplén vármegye átiratára egyelőre állást nem foglal, hanem az ügy alaposabb előkészítése után az ügyben legközelebbi közgyűlésén fog határozni. Miről a vármegye alispánját értesítjük.

III.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye állásfoglalása

(A vármegye nem foglalkozott az ügyvel. A zempléni átiratra Csilléry Zoltán dr. tb. főjegyző, másodfőjegyző (Csy) előadói javaslatot terjesztett Erdélyi Loránd dr. alispán (E.) elé, amelyet az jóváhagyóan aláírt, így az átirat irattárba került. Az akta a Budapest 2. sz. áll. levéltárban, Pest vármegye levéltára, 21108/1933. alispáni szám alatt található.)

21 108/1931.

Érkezett: 1931. ápr. 15.

Miután Móricz Zsigmond író, budapesti lakos — az Ország színe előtt — az országos jellegű napilapokban — az Országtól illetőleg a nemzettől — a megjelent gyalázkodó cikk miatt teljes bocsánatot kért — s ez által a nemzetet megkövette —

A közgyűlésen való tárgyalása nem volt szükséges.

Tudomásul szolgál

Irattárba teendő

Bu. 1931. V. 6.

k. V/6.

E.

Csy

MÓRICZ ZSIGMOND HAT KIADATLAN LEVELE

(Hegyaljai Kiss Géza közlései nyomán)

1.

Móricz Zsigmond 1913 januárjában ellátogat Sárospatakra. Beül a pataki Kürt vendéglőbe, elbeszélget az ott izogató fiatalokkal. Arról beszél, hogy egy színdarabot akar írni, melyben diákok szerepelnek, de anélkül nem foghat az íráshoz, amíg élő pataki diákot nem lát, ezért jött le Patakra. Másnap reggel már vissza is utazott Pestre.¹

¹ A vidám pataki est emlékét meg is írta egy kis karcolatban: Pataki diákok között. Az Est, 1913. 32. sz.

Móricz Zsigmond váratlan pataki látogatásának napján utazott szüleihez, Mádra, Hegyaljai-Kiss Géza író, református lelkész, akkor még 20 éves pataki teológus. A tollforgató fiatalember sánálattal értesül barátaitól, hogy elszalasztotta a híres íróval való találkozást, (éppen cikkét készült írni Móricz Zsigmondról a pataki diákok közlönyébe) és kárpótlásul levelet ír Pestre Móricznak. Levelében bemutatkozik, elmondja, hogy apja révén, aki mádi igazgatótanító, jól ismeri Pallagi Józsefet, Móricz nagybátyját, (aki ekkor szülőkezelő Mádon), vele is szoktak Móricz Zsigmondról beszélgetni. Pallagitól hallotta, hogy Móricz frói érvényesülésének az útja nehéz volt, a padláson egész halom kéziratot találtak utána még abból az időből, amikor nem jelentek meg az írásai. Azt is megemlíti a levélben, hogy történeti regényt szeretne olvasni Móricztól. „Egy írását várom nagyon a mi írónknak — írja Hegyaljai-Kiss Géza levelében: — Várom a történeti regényt. Nagy író nincs történeti regény nélkül, látjuk a Jósika—Eötvös—Kemény-háromságot, látjuk Mikszáthot, Gárdonyit meg egyenesen az Egri csillagok tették Gárdonyivá. Utoljára hagytam Jókait. Történeti regényei közül csak kettőt írok ide, A Kőszívű ember fiai és a másik: Enyém, tied, övé... Nem érzi az olvasó történeti regénynek, annyira az életből való és mégis: ez az élet, ez a történet. Ilyennek várom én a Móricz Zsigmond elkövetkező nagy munkáját is.” A fiatal író népköltési gyűjtéssel is foglalkozik, tudja, hogy Móricznak is van már ilyen gyakorlata, erről is említést tesz a levélben: „Már csak annyit írok ide, Kedves Mester! hogy életének egyik mozzanata közös az enyémmel. Ennek nagyon örülök. A néprajzi gyűjtés ez. Hallom és olvasom, hogy teiszik gyűjteni mindazt, ami népiünkél található. Patakon megalakult a Néphagyománykutató Szövetség. Ez díjakat tűz ki, hasznos iránymutatást ad a gyűjtésre. Nekem ez igen közel esik a szívemhez. Akármerre járok legációban, vagy utazva, feljegyzem, ami érdekeset találok. Annak örülök, hogy szülőföldemen, Mádon is van megírásra várva több olyan népszokás, mondás, nóta, amiről máshol mégcsak nem is hallottam.”

Hegyaljai-Kiss Géza levelére Móricz február 7-én kelt levelében válaszol:

Bpest 1913 II. 7

Kedves Kiss Géza!

Jól sikerült pataki estémen tényleg jó lett volna Öcsémmel is találkozni. Örülök, hogy Édesapjával Mádon engem is szoktak emlegetni, meg Józsi bátyámmal. Érdekes az, amit a történeti regény írására való kötelezettségről ír. Én az elmúlt időknek nagy hanghallgatója vagyok és Bethlen Gáborban látom a letűnt századok egyik legnagyobb magyarját, legmagyarabb nagyságát. Látni akarom az emberiben a kort és megszólaltatni annak a kornak a hangját, amelyben elmélyedek. Már dereng a lelki látóhatáron Bethlen Gábor mindenképen vezérnek teremtett alakja. Helyenként úgy érzem: drámának kellene lenni a róla szóló írásomnak. De benső történéseivel, érzelmi áttüzesedtségével a regénynek is lebilincselő hősi ura lesz. Maga a nyelve is érdekes, igen gondos tanulmányt igénylő része a megelevenedő Gábor királynak. Lesz az írónak történelmi regénye, kedves Kiss Géza, mert az író bensejében már van. Terjedelmét is látom már. Három kötetnél alább nem adom. Rövid, itt-ott nyers, de mindenütt emberi szólásai jellemfestők is, kortörténeti megvilanások is. Belülről én már látom Bethlen Gábot. Érzem: fennakadás nélkül fog papírra ömleni, jobb szeretném így írni: ércebe ömleni a nagy fejedelem fenkölségében is emberi alakja, ha egyszer nekidülök az ő Erdélyéről és a magyar vér legigazibb fellángolásából eredő emberi remekműről írni. Arra a kérdésre, hogy mikor? Mikor lesz könyvvé az írásom? egyelőre nem válaszolok, hiszen írásom természete és tárgya hozza magával a lelkiismeretes nekidülést. — A néprajzi gyűjtésről annyit, hogy Sebestyén Gyulával, a nagy folklóristával baráti viszonyban vagyok, hol is ő biztat valaminek gyűjtésére engem, hol én őt, de nem kötöm le magam a néprajzos iredalom munkásává, hiszen én a gyűjtésemet mindjárt fel is használom elbeszéléseimben, vagy abban, amit éppen írok.

Küldöm szíves és meleg üdvözetemet Pataknak és Kiss Gézának az Alma Mater kiöregedett diákja:

Móricz Zsigmond

Kívül: Kiss Géza litthanhallgató úrnak

Sárospatak

Móricznak e levélben megfogalmazott vallomásai irodalomtörténeti szempontból rendkívül értékesek: ebből a levélből derül ki, hogy már 1913-ban milyen erősen foglalkozott azzal a tervvel, hogy Bethlen Gáborról ír történelmi regényt, mégpedig három kötetes művet. Érdekesek a folklórista működéséről szóló megjegyzései is, hogy az írói anyaggyűjtés szempontjait hangsúlyozza néprajzi útjaival kapcsolatban. (Ez a nyilatkozat, amely rávilágít

Móricz elbeszélőművészete és néprajzi gyűjtései közti kapcsolatra, újra figyelmeztet bennünket arra, hogy Móricz életművének tudományos elemzése nem végezhető el — évtizedek óta kéziratban heverő — népköltési gyűjtésének rendezése és feldolgozása nélkül.)

Sajnos ennek az értékes levélnek a kézírata elveszett. Hegyaljai-Kiss Géza egyik Móriczról írt cikkét megtámadta a Világ című napilap (1925. VII. 5.). A szerző nyilatkozatot írt a sajtótámadásra és mellékletként megküldte a Világnak Móricz tizenkét év előtti levelét, mintegy barátságuk bizonyítékát. A nyilatkozat nem jelent meg, Móricz levelét sem kapta vissza Kiss Géza, de mielőtt felküldte Pestre a levelet, lemásolta. Másolata alapján közöltük a levelet.

2.

A pataki ifjúság felolvasásra hívja Móriczot, — Hegyaljai-Kiss Géza közlése szerint 1914 februárjában — erre a meghívásra küldi válaszul Móricz alábbi, kézzel írott levelét :

Kedves Ifjú Barátaim!

A szíves meghívást köszönöm. Egyelőre nem megyek felolvasni. Nem, mert még nem elég hosszú és nem elég fehér a szakállam ahhoz, hogy Patakon büszkén mutassanak rám újjal : — Ez is a mi fiunk! — Régi melegséggel küldöm köszöntésemet Pataknak, iskolánknak és az ifjúságnak :

Móricz Zsigmond

3.

Hegyaljai-Kiss Géza 1915 húsvétján Prügyön jár, itt tölt néhány napot, abban a faluban, ahol a gyermek Móricz Zsigmond élt. A prügyi emberek között Móricz írásainak a modelljeit is megkeresi, beszél a kurátor feleségével is, Zsindelynével, akiről úgy hírlík, hogy róla mintázza Móricz a *Sári bíró* női főszereplőjét.

A prügyi látogatás emlékeit négylapos cikkben írja meg Kiss Géza, írása *Móricz Zsigmond falujában* címmel jelenik meg a Sárospataki Ifjúsági Közlönyben. A cikket Móricznak is megküldi. Móricz 1915. V. 3-án kelt levelében válaszol Kiss Gézának. Ennek a levélnek is elveszett a kézírata, Kiss Géza másolatában közöljük :

Bpest 915 V. 3.

Kedves Kiss Géza!

Jó szó ez, amivel írja, hogy amit a Sári bíróban adok, az „állatjára” olyan, mint amit Tügyön látott-hallott. Realistának könyveltek el és magam is erősségemnek érzem azt, hogy életlátásom olyan, mint a magyar nép színe-javáé. A való-életet való-szerű vonásokkal adom vissza. Sokat köszönhetek ebben színmagyar népünk józan életszemléletének, tiszta és derűs életfelfogásának. Es tegyük hozzá : a pataki iskolának. Ott Maklár Papp Miklós, Kovács Sándor egyformán ahhoz szoktatott, hogy népszokások, szülőföldünk leírásában, az irodalom népre való hatásának a megfogásával, a mese- monda- és népdalvilág kifejező erejével állandóan legyünk kísértői és írásfoglalói népéletünk megnyilvánulásainak. Örömem, hogy írói szolgálatomban friss vért hoztam a magyar népi élet színvonalára megjelenítésébe. Örülök, hogy az új nemzedék figyeli írószámom és íróvá lételem műhelytitkait és nyilvántartja, hogy annak, amit adni akarnék a magyar élet művészi ábrázolásához : a nép, a nép élete, a nép jóratermettsége a forrása. Az Ifjúsági Közlönynek jó formát adtak Öcsémék és a diákság közszelleme ilyen kis bepillantásokból is jónak látszik. Köszöntöm az ifjúságot és annak hűségét, Géza diákot :

Móricz Zs.

4.

Osvát halála után Babits és Móricz együtt szerkesztik a Nyugatot. Hegyaljai-Kiss Géza verset küld a Nyugatnak, Móricz címére. Móricz kézzel írott, rövid levélben nyugtazza a küldeményt :

Bpest, 1930. III. 11.

Kedves Barátom,

csak ép nyugtázni akarom, hogy leveledet és verseidet megkaptam. Ezek Babits-hoz tartoznak s átadtam neki. Engem csak a novella és cikk érdekel. Szívesen meg-

NYUGAT

SZÉPIRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Budapest, 1930. IV. 15.

Kiadásának helye: Budapest, V. Váci utca 11. — Telefon: 101-101
Tiszti előfizetés: 1930

Kedves Gézánom,

Törvénthelyi - röngyörde ma is
örömmel emlékeztet rám, és
már az is meglepetés, hogy írtam és
cikkelt a Törvénthelyi a Nyugatban
májusban. A röngyörde gratulál, és
bár, neves, egyen, igazán is.
Sous méltóan adva is

ifjú híved,
Móricz

Magdolna Hegyaljai Kiss Géza
ref. után ambe

Móricz levele Hegyaljai Kiss Gézának

beszelnék Veled valamit, ha találkozoznánk. Ha a Nyugatot akarod, frói módra 24 Pengőért megrendelheted, előre fizetve.

Szíves barátsággal üdvözöl

Móricz Zs.

Kívül: Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza
ref. lelkész

Felsőbőcs
Borsodmegye

5.

1930-ban jelenik meg Hegyaljai Kiss Géza Kossuthról szóló könyve. A szerző megküldi a könyvet Móricznak, aki az alábbi — kézzel írt — levélben köszöni meg és jelzi a Nyugatban megjelenő kritikáját is.

Bpest, 1930. IV. 13.

Kedves Barátom.

Kossuth-könyvedet nagy örömmel már el is olvastam, sőt már azon melegében meg is írtam egy cikket Kossuthról a Nyugatnak, máj. 16-ra. A könyvhöz gratulálok, tiszta, nemes, egyszerű, igazságos.

Szíves szeretettel üdvözöl igaz híved

Móricz Zs.

Kívül:

Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza
ref. lelkész

Felsőbőcs
Borsodmegye.

6.

1934-ben *Tiszabecsi galambok* címen írt elbeszélést Hegyaljai Kiss Géza. Móricz még az elbeszélés megjelenése előtt tudomást szerez a szülővidékén játszódó írásról, talán közös ismerősök, Gaál Endre országgyűlési képviselő hívta fel rá a figyelmét. Mikor az elbeszélés kéziratát is megkapja Móricz, lelkes levélben üdvözli érte a szerzőt és a magyar református pap típusairól szólva *A fáklya* hősnének, Matolcsynak értelmezéséhez is értékes szempontokat, jó fogódzókat ad. Megható a levél záradéka, ami arról vall, hogy Móricz a neki örömet adó írás élményét legszívesebben Adyval osztaná meg, tizenöt évvel a költő halála után, még mindig Ady „két nagy emberkereső szemét” idézi fel.

Kiss Géza elbeszélése, külön füzetben, majd 1940-ben *Kék hegyek közt* c. kötetében is megjelent.

A kézzel írt levél szövegét alább közöljük:

Bpest, 1934 IV. 25.

Kedves Barátom, Géza,

kerestem az elbeszéléseidet, a Tiszabecsi galambokat, megküldte a kéziratot Gaál Endre és megküldted te is kéziratban. Áldjon meg az Isten érte, hogy ezzel a tanulmányzámba menő írással élővé tted a régi kálvinista élet egy darabját. Az a benyomásom, mintha regénynek írtad volna meg és vagy 40 folytatáson keresztül melegegett volna annyira a lelkedhez az elbeszéléseid hőse. Tudod: mi? műveltél? Megalkottad a magyar kálvinista papnak egy új fajtaját. A Jókai barátfalvi levítáitól, rézpataki papjától és Révész Bálintjától elindulva jutottunk az Elnémult harangok Simándijáig, majd Farczadi Jenőig és az én Fáklyám Matolcsijáig, megérkeztünk a te Törő Miklósodig. Legény ez a talpán palástosan és palást nélkül. Védő kart nyújt az elrabolt szerelme felé és a tüzes pokol széléről is visszahozza, népe szabadításával. Ezt a kálvinista papot nem ismertük, Géza. A tiszabecsi nép olvasni fogja százával a könyvecskédet. Adynak mutatnám örömmel, ha itt lenne még közöttünk a két nagy emberkereső szemével. Fogadd érte testvéri ölelésemet igaz híved:

Móricz Zs.

Kívül:

Nagytiszteletű Hegyaljai Kiss Géza
lelképásztor úrnak Belsőbőcs Borsodmegye.

JEGYZETEK MÓRICZ ZSIGMOND NÉHÁNY LEVELÉHEZ

Akik ismerték Móricz Zsigmondot, emlékeznek rá, milyen nehezen lehetett akárcsak névaláírásához is hozzájutni. Az autogramvadászok hajrája mindenkor megtört ellenállásának sziklaszilárdságán: csak saját könyvébe a nevét beletérni — holmi cédulácskákra sohasem.

Ismeretségünk, majd egyre melegebb és őszintébb barátságunk első éveiben nekem is csak sürgönyöket küldött. Az elsőt akkor kaptam — érthetetlenül és váratlanul — amikor a prágai út utáni hajsza hullámai Zemplénből Borsodba is átcsaptak: az újhelyi urak felszólították a micinket, hogy kövessék példájukat és üssék rá ők is Móricz Zsigmond homlokára a „hazaáruló”-bélyeget.

Roppant restelltük a dolgot és persze, elkövettünk mindent, hogy az effajta határozathozatalt leszavazza a megyegyűlés minden értelmesebb és igaz inagyarja. Hogy Móricz hogyan neszelte meg az előzményeket, nem tudom, de egy szép napon — 1931 májusában — táviratot kaptam ezzel a meglepő szöveggel: *Köszönöm a védelmet — Móricz.* A háború vihara aztán — sok száz más értékes dokumentummal együtt — ezt is elseperte.

1938 tavaszán felejthetetlenül kedves napokat töltöttünk együtt Miskolcon, és utána egyre türelmetlenebbül sürgetett, adjam vissza sokszori látogatását Leányfalun. Nagyszombaton reggel várt is Budán a HÉV-állomáson és — ahogy most visszatekintek a múltba, úgy érzem, ez a nap hozta őt közel hozzám, a nálam két évtizeddel idősebb frót. Levelét is ezután kaptam tőle először. A Leányfalun készített felvételeket hazajövet azonnal előhívtam és neki is küldtem belőlük. Erre a küldeményre már levélben válaszolt néhány nap múlva Leányfaluról:

Kedves Mária,

köszönöm a szép képeket, kitűnően sikerültek. Az öreg kurátor bácsi remek, a ház tájképszerűségét még senki ilyen pompásan el nem csípte, s a kis csibék igazán kedvemre valók, szeretem a csibéket.

Csak azt sajnálom, hogy maga egyetlen sincs rajta. Igazán nem hiú fényképész nő, Pimpi¹ már remekül kicsinálja, hogy minél több felvételen rajta legyen, de én akkor oly fáradt valék, mint általában, ma nem annyira, hogy nem figyelmeztettem erre.

Bizony a kert nagy bánatot takargat. A gyönyörű virágzás után egyetlen szem gyümölcs sem maradt. Szombatra virradóra nyolc fokos hideg volt s ez lekaszálta azt is, ami még az előző két négy fokos fagyokat átúsztá. Nálunk nem is érdemes gyümölcs-csel foglalkozni. Huszonhét év alatt, mióta itt vagyok háromszor sem volt zavartalan termés. Tavaly egy szem alma sem volt. Most még a diófák is egészen lefekedtek. Még az almában bízunk, mert nem voltak teljesen kivirágozva, de biztos, hogy ezek is meg kapják a fagyos szenteket.

Csak nincs jobb ebben a szép tejjel mézzel folyó hazában, mint fix fizetéses lenni, pl. tanár. Az mindegy, van e fagy, vagy nincs; jól tanít e vagy nem; a fizetése biztos. De a szabad életben, — mert ilyen polgárok is vannak még, — rajta kell ütni a kellő pillanaton. Ma pl érdekes fényképezni való volna, két férfi és nő palántál s az ötödik, a kertész hordja nekik az ültetni való anyagot. A fagy utáni éjjel ugyanis, vasárnapra virradó éjszaka végre szép esőnk volt Jan 20 óta semmi vizet nem adott az ég, most aztán földbe dugjuk az ujjunkat, s figyeljük a föld pulzusát. Kezét csókolja
1938 IV 25
MZS

1938 nyarát a Lappföldön töltöttem; az onnan küldött üdvözetemre kaptam Helsinkibe, poste rest. képeslapot Hévízről „Lótuszok a tóban” a következő szöveggel:

Drága Mária, inkább itt volna ebben a nagyon kedves lótusz tündérvöbén. Bár irigylem is én is szeretném látni az északi hont, hova minden magyar álom visszajajog. De gyorsan öregszem; Szeretettel kezét csókolja Móricz Zs.
Hévíz 1938 VII. 26.

Októberben nagy öröm érte: Finnországban megjelent a „Boldog ember” Helga Nourpuu fordításában. A „Légy jó mindhalálig” óta ez volt az első eset, hogy az északi könyv-

¹ Pimpi: Holics Ilona, Móricz Miskolcon élő sógorának Holics Pál ügyvédnek idősebbik leánya, később Árokszállásy Zoltánné.

piacon Móricz-könyv került a kirakatokba. A kapott szerzői tiszteletpéldányokból azonnal postára tett egyet nekem is — szép, jellegzetes, dekoratív dedikálással. Már a szöveg elrendezése is visszatükrözi vidám örömet

Tauszig Máriának
Küldi kézcsókkal

Móricz
1938.

Legalább lesz aki
elolvassa
e honban

Utána finn íróbarátaim megküldték az ottani sajtó visszhangját, azonnal lefordítottam és elküldtem neki, de közben ő is megkapta az Uusi Suomiban megjelent kritikát: erre céloz novemberi levelében:

Kedves Mária,

Arvi bácsi² küldött egy kritikát de nem tudom ugyanaz e amit Maga már nekem elküldött. Ha nem az, akkor nagyon kérném, fordítsa le nekem. Komoly írásnak látszik a tipográfia alapján.

Hogy van s mint, nem is kérdem, látom azt a kedves kis lakást s benne azt a kedves kis életet s kívánom maradjon mindig így. Most épen influenzás vagyok s így türelmetlen és hasznavehetetlen. Nem nekem való a betegség. Lázam ugyan nincs, de bősziúságem az van. Képzeld, ma mit csináltam? kidobtam az egész kertészetet a pokolba. Egy évig minden percemet lefoglalta: most majd medítálok rajta. Vasárnap este ugyan Miskolcon leszek. Pál most itt van s összebeszéltünk, hogy együtt megyünk el a felvidékre, Jolsvára. Remélem, addig üdítően jó egészséges leszek. A vonat úgy tudom nyolckor ér Miskolcra, akkor a Pannoniába megyek, ahol, ha nem szégyellene megjelenni, nagyon örülnék, ha látható volna s ezt az illetlen ajánlatot azért vagyok kénytelen tenni, mert hétfőn hajnalban utazom tovább s visszafelé Újhelynek s Spatak-nak jövök haza, Kassáról. Telefonáljon be majd oda, hogy ott vagyok e? Féliklenckor gondolom. Hogy ne kelljen egyedül pironkodnia. Arra a kávéháza gondolok ahol egyszer vacsoráztunk szemben a színházzal.

Kezét csókolja
Leányfalu 1938 nov 29.

Zsigá

A levélben megadott találkozóra is elmentem — nem ugyan a Pannoniába, hanem az Abbáziába — Kassáról visszajövet pedig ő tért be hozzám: csupa izgalom és csupa öröm volt. A felvidéki magyar ifjúságtól igen sokat várt. Már előbb — november 21-én Párkányról küldött egy képeslapot:

Kedves Mária, nagyon megható ez a világ boldog, könnyes és fájoan öröm. Ma az elemi iskolában megnéztem a tanügyi emlékeket. Csibe nagyon köszöni a meghívást — Kezét csókolja Móricz Zs.

December 4-én Léváról gondolt ránk:

Ne haragudjon, de ma Miskolc helyett Lévára kerültem. Itt is szép és nagy a körkép, nemcsak Miskolciában. Kézcsók MZs

De nemcsak ő fűzött nagy reménységet a megpróbáltabb, demokratikusabb helyzeténél fogva is szociálisabb és emberségesebb felvidéki ifjúság és a hazai ifjúság újraegyesüléséhez: a felvidékiek is igen szerethették. Még tulipánhagymát is küldtek neki, amint erről 1939 tavaszán írt levelében beszámol:

² Järventaus Arvi, finn író 1928 óta többször járt és dolgozott Magyarországon, honfoglaláskori témájú regény-trilógiája és több más könyvének terve itt alakult ki benne Magyarországon. Kezdetben az én vendégem volt mindig, de később Holicséknál lakott, mint fizető vendég és jóbarát. Móriczcal nálam ismerkedtek meg, de Holicséknál is találkoztak, sőt! Móricz Leányfalun is vendégül látta a finn író 1938 tavaszán. Az „Itkeviän pajujen maa”- „A szomorúfűz országában” című útiképeiben ír is Móriczról, de semmit személyes kapcsolataikról. Magyarul megjelent regényei: *Kereszt és varázsdob* (Ford.: Kodolányi János) 1943., *A mennyei mester* (Ford.: Kodolányi János) 1944.

Kedves Mária,

a levélírás igazán csak nőknek való. Kazinczy is egész bizonyos, hogy feminin lélek volt. Persze Magának más véleménye van a kérdésről, mint a feltámadásról is. Megnyugszik a készen kapott tanításban s boldog.

De arra kitűnően rátapintott, hogy én belemenekültem a kertészetbe. Rendkívül szórakoztat, hogy más dolgozik én megcsak nézem s gyönyörködöttem, hogy annyi tömördek kis növényke támad, dagad és virul ki napról napra. Most egy kitűnő kertészem van, talán már beszéltem róla. Hihetetlen szorgalmas és ambiciózus és hozzáértő. Az maga is külön öröm, hogy a munkatársait is úgy tudja kiválasztani és kezelni, hogy azok mintha az ő darabjai volnának, éppen olyan szorgalmasak és ambiciózusak. A gyümölcsfákkal már készen voltunk febr utolsó hetében, egytől egyig lekefelve, fűrdetve, barnapiros színben, mint a magyar ember és a verthajú kenyér, virítanak, szépen lúgozva, dendrinezve s nyírva. Várják a tavaszt, csak le ne fagyjanak, mint két évben egymás után.

Az idén sokkal szebbnek ígérkezik húsvétra a kert mint tavaly. Egyáltalán a nyarunk tündéri szép akar lenni. Most kaptam tegnap hazaszakadt területről 707 tulipánmagymát. Óriási örömet szerzett vele aki küldte: természetesen egy tanító-néni. Már lesz vagy 1200 tulipán. Szép ugye? S mind igazi szép fajta.

De lesz egyéb is. Épen holnap megyek a kertészem pör alatt álló tavalyi kollekciónját megmenteni. Van neki vagy kétezer árvácskája, ötezer szegfűbokra, s tömördek kanná indica s más virágja, margaréta, s itt is van nekem vagy pár ezer dáhliám. Chabaud szegfűnk igen szépen át van már kétszer pikirozva, salvia, begónia stb. százötven láda „ládás virág” s díszbokrok, azt az idén, húszszer dugványt csinált ez a kertész. Három év múlva, ha addig élek, rá sem lehet ismerni a kertre.

Igenis, hiába csúfolódik, ez leend az én nyugdíjam. Nyugdíjalpom, csak addig bírjam alimentálni, míg lábra áll, ezenkívül aztán nem is történik körülöttem semmi. Irodalom nincs. De csirkék vannak. Már ötven darab csipog a konyhában s ezeket Csibe kisasszony istápolja. Kiteleltetett ötven tyúkot, most már tojnak, tojogálnak. És itt senki sem eszi. En két éve nem ettem tojást. Nem is szeretek rá gondolni. Nekem a tyúkfarm igazán dísznek való. Élet. Szeretem általában a csibe csipogást.

Köszönöm a kedves levelét kedves Mária s ha Pestre jön nem szabad elkerülnie bennünket. Igaz, hogy magát a húsvét napjait nem töltjük Leányfalun, de valószínűleg csak éppen magára az ünnep napjára utazunk el.

Kezét csókolom és vidám és jó tavaszt kívánok
1939. Márc. 8.

1939 húsvéti szünetében megint együtt voltunk Leányfalun, megint készült ott néhány felvétel, amelyekre céloz májusi levelében:

Kedves Mária,

ne haragudjon, de a semmivébsben annyira eltelik az időm, hogy képtelen vagyok egy kis levél megírására. Látja, ilyen az öreg ember sorsa. Hát Istenem, veszekedek a kertésszel és a virágokkal és mindennel. Valamit kell csinálni és az utolsó, amitől az ember megválk: a veszekedés. A végső életnyilvánulás is az. Aki már nem is veszekedik, az nem ember, az szép múlt.

A fényképeket megkaptam, nagyon kedvesek, Erzsébet lányom táncolt nekik örömeben: lássa ez volt a nagy baj, hogy a vallásból kiirtották a táncot. Sajnálom, nem a ritmikai gyakorlatokat, hanem az életöröm táncát. Mért engedték át ezt a lokáloknak? Most a vallásos közönség odajár. A finn néni levelét, ha nem sajnálja az erőt és fáradtságot, kedves volna ha lefordítaná nekem magyarra. Megjegyzése roppant érdekes dologra világít rá. Nekünk a sérelmezett réteg már nem fáj; mint a régen betokosodott nyílhegyet vagy rózsatövist az ember elhordja. Ehhez idegen szem és idegen világszemlélet kell, hogy ebben megbotránkozás követ lelje meg valaki. Lássá.

Kezét csókolom; ami az utazást illeti, én mindennél jobban szeretnék utazni és a három hónapra kiállított szabadjegyek minduntalan megpenészednek a zsebemben, most is eltelt öt hónap, hogy nem használtam fel egyet. Nem lehetetlen, hogy bármikor vonatra ülök, de a tények mégis azt mutatják, hogy: lehetetlen.

Maradván meleg és baráti köszöntéssel

Leányfalu 1939. május 20

MóriczZs.

KELET NÉPE

Beosztás: 12. sz.
VI. RÖTVÖS-UTCA 12. SZ.

Főszerkesztő: MÓRICZ ZSIGMOND

Postafiók. száma: 20-4-20
TELEFONSZÁM: 112-200

Kedves Mária,

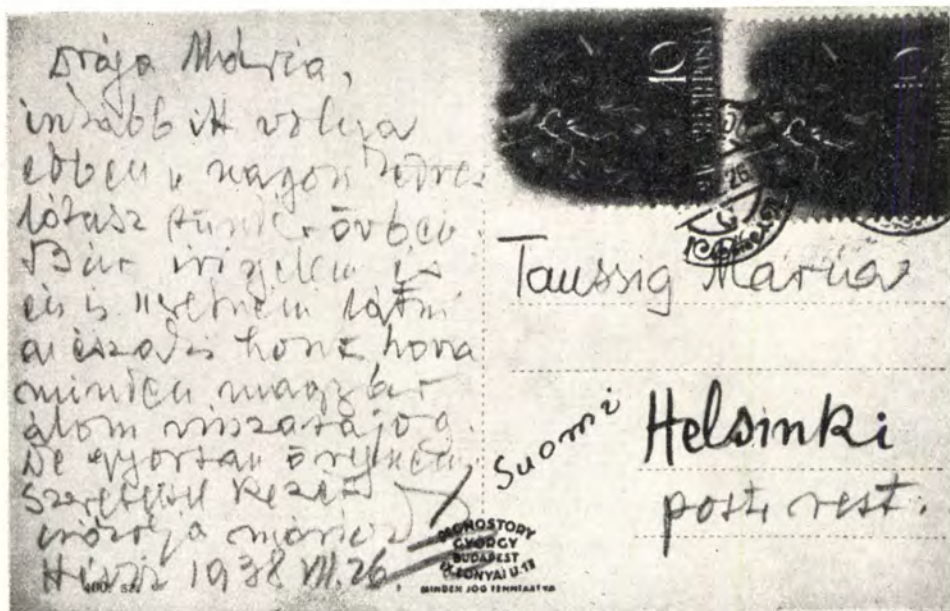
Utó életemben nagyon szép
gondolatok vannak. — Édes
t, a H. Zs. reméljéhez van kötet,
Kitsas is elolvasható, lehetne
Ritkózi belőle is személyi írás.
Semen lehet, ha az a nagy
utó életemben, a cím
amiradus is "időleges" van
aláhírvé gondolatokat a
népszerűség.

Kecskeméti "A. Ullennik
szava". A nagy jó. Az is
nagy a nő. az anyanyelv gondolat
nagy hon is. A nyelv az anyanyelv:
mely anyanyelv.

Kézírás: a nagy
keresztény romlás nagy:
amely a nagy anyanyelv
a nyelv anyanyelv.

10. 11. 11/2

Móricz levele Tauszig Máriának

Móricz levelezőlapja Táussig Máriának

1939. június 5-én halt meg Járventaus, éppen akkortájt, amikor a debreceni egyetem a díszdoktorrá avatására készült. Ebből az alkalomból küldte Móricz a következő „Hortobágyi idill” témájú lapocskát:

Kézcsókkal. Szegény Arviról beszélgetünk, az egyetemiekkel. Mindenki sajnálja. Debrecen. MZs 1939. VI. 29.

Azon a nyáron, aug. 3-án Holics Pálék nagyobbik leánya Imola és Árokszállási Zoltán esküvőjére jött Miskolcra tanúnak. Az esküvőn én is ott voltam, de utána siettem haza: Uzsokra készültem, s így Móriczcal egyáltalán nem találkoztam. Másnap — tervemről mit sem sejtve — felkeresett lakásomon és íróasztalomon hagyta a következő jegyzetfüzetéből kitépott lapot, amelyet később vendégkönyvembe ragasztottam:

Kedves Mária, rendkívül sajnálom, hogy nem találkozhattunk. Leveléből arra következtettem, hogy jelen lesz a lakodalmon és csak este tudtam meg, hogy nem s azt is, hogy ott volt a templomban és nem jött felénk. Ej, ej. Igazán nagyon sajnálom, mert lássa, csak azért maradtam itt mára, hogy Magával találkozhassek. Jóegészséget és kézcsókot
Miskolc, 1939. aug. 4. d. e. 11 óra MZs.

Egy órácskát még eljegyezgetett íróasztalomnál, aztán másnap és harmadnap ismét visszajött, megnézni, megtértem-e. Az Abbáziában aludt nagyokat és a múzeumba járt be beszélgetni, dolgozgatni. Pénteken reggel aztán vonatra ült és hazautazott. Mire este hazakerkeztem, már csak hült helyét találtam. Reggel magamnak is Losoncra kellett mennem, de azért írtam neki. Erre a levelemre jött válaszul a leányfalusi „Látkép” a következő szöveggel:

Kézcsókkal. Köszönöm a k. sorokat. Én is folyton készülök a hegyekbe, ha arra mennék, bekukkantok, talán több szerencsével. Jó mulatást. Kézcsók. 1939. VIII. 18. Móricz Zs.

1939 karácsonyán jelent meg a Kelet Népe először Móricz szerkesztésében, új köntösben. Az 1940-es levelek jórészt szerkesztői gondjaival kapcsolatosak. A finnek akkoriban legérdekesebb, de legszertelenebb és legszókimondóbb írója, Ilmari Kianto a háborúban elvesztette otthonát: földönfutóvá lett. Erre vonatkozik a Kelet Népe levélpapírosán küldött pár sora:

Kedves Mária,

Köszönöm az írást, ki is nyírtam s meg fog jelenni a szomorú kis hír író társunkról.

Én úgy gondolom, jövő szerdán Miskolcon leszek, remélem, találkozunk. Odáig is. Kézcsók.

Bp 1940. I. 19.

A finn Tarkiainen professzor „Finnország nagy feladatok előtt” című cikkének megjelenése után (Kelet Népe 1940. ápr. 15.) kaptam tőle megint pár sort:

Drága Mária,

roppant sajnálom, hogy korrektori hibából a Tarkainen³ cikk alatt nincs ott a fordító neve. Annál nagyobb baj, mert a fordítónak külön is hálás vagyok. Isten ments, hogy a fordító a szívére vegye a dolgot és ő is úgy bánjon velünk, hogy kifelejt. Isten ments. Már esedékes volna, hogy miskolciába eljussak s gondolni gondolok is rá, csak kellene egy kis segítség. Ha azon az alapon meg lehetne oldani, ahogy a szegedi estét — akkor lehetne.

Kezét csókolom hű tisztelettel Zs. 1940. IV. 13.

Aztán egyre szomorúbbak lettek a levelei. 1940 december elsején váratlanul toppant be hozzám. Éppen akkor jöttem haza, amikor távozni készült tőlem. Kezembe nyomott egy jegyzőkönyvből kitépott lapot:

Hic fuit Móricz. 1940. XII. 1. este későn 8 órakor.

Így együtt tölthettük már az egész estét és másnap is találkozhattunk. Akkor, pár perccel a lapocska után, írta be az előző napokban küldött *Életem regényébe* a megindító ajánlást:

³ Magyar nyelvészettel foglalkozó finn tudós: Tarkiainen. (Móricz tévesen írja a finn nyelvész nevét e levelében.)

Mária,
hogy lásson
ha már nem lát
1940. XII. 1. MóriczZs.

Este, a *Kis madár* előadása után egészen elszomorodott. Pesten a Madách Színház előadása is lehangolta. Miskolcon csak egy, legfeljebb két előadásra került sor. A Kelet Népe is egészen a bukás széléig jutott — csak ráfizetéssel létezhetett még. Egyéni szomorúsága is ránehezedett. Hiába vizsgáltam szóval, levéllel, még azon a héten írta :

Kedves Mária,

nagyon köszönöm kedves levelét, érthetetlenül szép és én érthetetlenül méltatlan vagyok rá.

Maga a legirigylésreméltóbb ember. Be tud bújni a remetecsiga színes kagylójába s onnan részt vesz a kint a vad vizeken vergődők életében. Elfelejtí, hogy én is van, annyira átadja magát a Látványnak.

Én legalább irigylem s nagyon. Én már lassan csak kínlódó valami leszek. S ezen nincsen változtathatás, segítség nincs, az egész mit sem ér. Mostanában már ott tartok, hogy legnagyobb örömet abban lelek, ha ismeretlen hotelekben elbúvok s napszámra alszom s boldog vagyok, hogy senki sem tud telefonálni, levelet nem kapok s alszom.

Kezét csókolja

MóriczZs

Leányfalu 1940. XII. 5.

A *Kis madár* meg nem értett, de Móricz egész életével megerősített alapgondolatát írtam meg — inkább Neki, mint a közönségnek — egy kis cikkben, amelyre céloz a következő évben kapott első levelében :

Kedves Mária,

első cikkében nagyon szép gondolatmenet van, — kár, h. a M. Zs. személyéhez van kötve. Kétszer is átolvastam, hogy lehetne kihagyni belőle a személyi ízt. De nem lehet, hacsak Maga nem tudná újra írni. A cím maradna, és kidolgozná az aláhúzott gondolatokat s szempontokat.

Kérem ; írjon „Átszellemült szavak”. Nagyon jó. Az is, hogy a nők az anyanyelv gyökerei vagy hogy is. A nyelv az anyáé, azért anyanyelv.

Kezét csókolom, s ne haragudjon romvár vagyok : s még áll a rom s én állok a felett. Kézcsók MZs.
1941. II 8.

A kért átalakítással meg is jelent a cikk a Kelet Népe 1941. aug. 1-i számában Szép szegénység címmel. (Az eredeti formájában a miskolci Magyar Jövő hozta.) A személyesen is megbeszélte többi cikk (akkoriban nyelvestétikával foglalkoztam) Móricz-lapjában már soha sem jelent meg.

1941 tavaszán is várták Móriczot Miskolcra, de helyette csak egy lapocska jött :

Drága Mária, Magát kérem meg intézze el, hogy én most nem vállalkozhatom utazásra s talán nem is lehet ma olyan nagy ünnepélyeket tartani. Hogy van? Ne haragudjon, amit küld mindig szép, csak annyi a kelevézes harcos,⁴ akik itt vannak helyben, hogy minéden egyszerű virágot eltaposnak.

Kezét csókolja L. 1941. IV. 7.

1941-ben még kétszer üzent nekem a Kelet Népe „Szerkesztői asztal” hasábjain. Kedves, é vődő sorok, a köztünk annyira megszokott csipkelődő hangon : 1941. okt. 15-én a „Több kis női levélre...” folytatásszerűen : „T. M. Miskolc” címmel, de igazán letagadhatatlanul móriczi kedvességgel : „I-r-d-gá-ló nőcs-ke” címszó alatt, a november 1-i számban.

⁴ „Kelevézes harcosok”-on értette a Kelet Népe akkori bennfentes munkatársait.

Azután már csak egy levél jött tőle, az utolsó, a legszomorúbb. 63. születésnapján már lemondott minden tervéről és a nyelvésztétikai cikkeket is visszaküldte; készült a halálra:

Kedves Mária,

olyan furcsa ember lettem vénségemre, hogycsak élőszóval vagyok jelen.

Levelet írni, az már munka s nem is a legkisebb.

Ne haragudjon azért: ha itt volna a szomszédban szívesen látnám s keresném fel, mert vad nem érhet: vagyok aki voltam, már változni nem tudnék, kihalt belőlem a képesség rá.

Nem akarok nyelvészetbe bocsátkozni, azért engedem vissza sürgetett, de el nem évült cikkét.

Kezét csókolja és saját születés napját
ünnepli

vénséges híve

MZs

L. 1942 jún. 29.

CORNELIU CODARCEA

MÓRICZ ZSIGMOND ERDÉLYI ÚTJÁRÓL

1926 utolsó hónapjaiban az erdélyi magyar lapok közölték a hírt, hogy Móricz Zsigmond, a nagy magyar író, Erdélybe jön pár hétre. A látogatás célja: felolvasások Erdély városaiban s anyaggyűjtés új regényéhez.

Nagyon örültem Móricz látogatásának, kit már gimnazista koromban nagy élvezettel olvastam. Biztos voltam abban, hogy előre bejelentett kolozsvári tartózkodása alkalmával személyesen meg fogom ismerni a „Sárarany”, „Az isten háta mögött”, a „Hét krajcár” neves szerzőjét. Kuncz Aladár barátom — kivel franciaországi háborús élményeink révén jutottam igazán meghitt kapcsolatba — közelebbi adatokkal is szolgált: Móricz Zsigmond itt Erdélyben akarja befejezni a „Tündérvet” második kötetét.

Móricz Zsigmond neve meglehetősen ismeretlen volt az első világháború utáni kolozsvári románok nagy többsége előtt, akiknek egy része az okiráltságból költözött át. Szükséges volt tehát, hogy néhány bemutató cikket írjak Móriczról. Ezek nagyrészt a „Biruinta” c. napilapban jelentek meg, az Averescu-párt erdélyi szécsövében. Averescu erdélyi társa Goga Octavian volt, a költő, aki akkoriban a „csucsai paktum” révén vonta magára a közfigyelmet. Az Averescu „nép pártja” és az úgynevezett „magyar párt” között létrejött választási egyezmény kiküszöbölte egy időre az akkor nagyon divatos nacionalista úszításokat a két párt lapjaiból, így cikkeim megjelenése nem ütközött semmi akadályba.

Reményem, hogy Móricz Zsigmondot megismerjem, bevált. Óvári Kelemen vendégszerető Monostor utcai házában ismertem meg s Móricz amikor bemutattak, örömet fejezte ki, hogy tolmács nélkül veheti fel a kapcsolatot a román olvasóközönsséggel. Természetesen, meginterjueváltam Móriczot, aki szívesen megválaszolta kérdéseimet. Többek közt Móricz a következőket mondta: „Erdély völgyeiben és hegyeiben magyarok és románok ezer éve laknak együtt. Voltak, igaz, keserű epizódok is. De a magyarok és románok népi művészete együtt fejlődött s kölcsönösen befolyásolta egymást. Én kívánom a szoros s barátságos együttműködést a két szomszéd nép között — az egész emberiség javára — s meg akarom itt említeni, hogy számos jelből azt következtetem, hogy a jövő meg fogja valósítani ezt az együttműködést”.

Másnap a „Biruinta” első oldalán terjedelmes cikkem jelent meg „Móricz Zsigmond Kolozsváron” címmel. „Móricz Zsigmond látogatását — írtam többek között — mi románok is rokonszenvvel fogadjuk. Ő anyagot gyűjt egy Bethlen korabeli regényéhez, de a magyar író a barátság gondolata is hozzá. Már a világháborúban írt regényében a „Légy jó mindhalálig”-ban, ő az emberi jószág és szánalom igazságait hangoztatja a háború által szított véres ösztönökkel szemben.”

Közölve a Móriczcal való beszélgetés jellemzőbb pontjait, kértem az illetékes tényezőket, hogy adjanak neki alkalmat, hogy beutazza az országot, hogy megismerhesse nemcsak az erdélyi magyarságot, hanem a román népet is. S a cikket így fejeztem be: „Szívükből kívánjuk, hogy Móricz Zsigmond a magyar nemzeti próza kiváló mestere jól érezze magát nálunk. Üdvözljük a nagy magyar író eljövételét s biztosak vagyunk abban, hogy ez a látogatás csak hasznára lesz a román-magyar közeledés ügyének. Reméljük, hogy minden közre fog játszani, hogy Móricz Zsigmond romániai tartózkodása kellemes és eredményes legyen.”

Ki sejtette volna akkor, hogy Móricz látogatását egy igen kellemetlen és ostoba incidens fogja megzavarni. A Mániu-féle „nemzeti-parasztpárt” erdélyi hivatalosa a Kolozsvári „Patria” c. napilap (amely ellenzéki lap, rendszeresen támadta a „csucsai paktumot”) egy tárcát közölt, amelyben a névtelen cikkíró támadást intézett Móricz ellen s egyben a „Biruinte” ellen is. Móricz műveiből tendenciózusan kiválogatott egyes románellenesnek vélt idézetből kiindulva, megbotránkozását fejezte ki, hogy egy *ilyen* írórt egy román lap hozsannával fogad!

Tekintettel arra, hogy a rosszhiszeműen kiválogatott idézetek tényleg létezőknek bizonyultak, elkerülhetetlennek láttam – tekintettel a román közönség érzékenységre –, hogy választ adjak a névtelen támadónak.

A válaszom a „Tara Noastra” című folyóiratban az 1926 december 12-i számban jelent meg. A négy oldalas nagy cikkből a következőket idézem: „Képzeljük el – írtam – hogy Mihail Sadoveanu vagy más román író arra határozná el magát, hogy meglátogassa a kevésszámú magyarországi román lakosságot s közben Budapestet is megtekintené. Bizonyára akadnának magyar írók, újságírók, kultúremberek, kik számotvetnének avval, hogy a román lélek kiváló reprezentánsának magyarországi látogatásának megvan a maga sajátos jelentősége, mindent megtennének, hogy a román vendég jól érezze magát a magyar fővárosban s hogy az idejét a lehetőleg elviselhetőbben töltsse el. Akadhatnak viszont oly „honmentők” is, kik „hazafias” buzgalmukban kapva-kapnának a fényes alkalom, hogy a zavarosban halásszanak, hogy vádaskodhassanak. Harcias állitellectűellek megrohannák a könyvtár polcait, hogy az illető román írónak publicisztikai vagy irodalmi munkásságában egy fejezetet... egy bekezdést... vagy legalább is egy „magyarellenes”... mondatot találjanak. Sőt megelégednének egyetlen „magyarellenes”... szócskával is! S mily boldogság lenne rájuk nézve, ha alkalmuk lenne „valamit” találni s diadalittasan körülhordozni a trofeumot. A botrány kitörne 24 órán belül. A hazafias éberségükre büszke patrióták sietnének félreverní a harangokat, a román író, aki talán nem is emlékszik minden sorára, amit életében írt, megkapná a megérdemelt leckét s a hazafias céció rendezői tele lennének a nemzeti kötelességteljesítésnek boldogító tudatával... – Móricz Zsigmond, a nagy magyar író erdélyi látogatása alkalmával, akadt persze köztünk románok között is, a magyar irodalomnak egy... fáradhatatlan kutatója. (A magyarok boldogok lehetnek: vannak hát ilyenek is a románok között.) És ez a fáradhatatlan kutató azzal áll elő, hogy ezelőtt tíz vagy tizenkét évvel a magyar író a mai időkhöz meg nem felelő módon nyilatkozott a románokról. – Válaszunk ez: A „Patria” által népszerűsített idézetek léteznek, de az utánok következő konklúziók hamisak. A való az, hogy a család látszattal ellentétben, Móricz sohasem nyilatkozott a románok ellen. Az ő regényeiben, amelyekben magyar nemeseket és földesurakat is bemutat, léteznek – igaz – oly párbeszédok, oly részletek, amelyekben a regény egyik-másik szereplője, lefitymálja az oláh bocskorost, vagy talán éppen káromkodásra készíti annak puszta látása is! De mit jelentenek ezek a részletek? Azt, hogy a szerző a való életet ábrázolta. Ez bűn? Vagy azt kívánja valaki, hogy a magyar szerző oly mánásokról és nagyföldbirtokosokról írjon, akik halálosan megszeretik azokat az éhes és elkéseredett román parasztokat, kiknek fojtott elégedetlensége Horia-Closa emlékeket elevenít föl? Hogy meghamisítsa a mindnyájunk által ismert történelmi és társadalmi adottságokat? Hazudjon mindenáron? De minek?”... „Móricz, a magyar népi élet mesteri ábrázolója, népének igazi fia. Ő nem azért jött Erdélybe, hogy hízkelkedjék a románoknak, sem hogy mindenáron a kedvükbe járjon. S mi, „dacára ennek”, örülünk Móricz látogatásának. Örülünk, mert Magyarország zseniális és tiszteletreméltó fia Erdélybe jött, a való életet megismerni. Örülünk, hogy e nagy művész, e jóhiszemű harcos, meg fogja ismerni az erdélyi magyar néppel együtt a magyarság szomszédját a román népet is, amelyet eddig nem volt alkalmá tanulmányoznia. Örülünk, mert tudjuk, hogy a magyar próza mestere ha majd hazájába tér vissza, az emlékei közt lesznek a nálunk látottak és tapasztaltak s az ő írása mélyebben hatol a sokezer magyar olvasó lelkébe, mint a legelőnyösebb magyar-román kereskedelmi szerződés cikkelyei. Mi igenis üdvözljük Móricz Zsigmond látogatását, bár tudjuk, hogy bármilyenek is lennének az itteni benyomásai, ő hű marad magyar zászlójához, ő sohasem fogja hordozni a román trikolorot Budapesten. De tudjuk azt is, hogy ő ki fog tartani az együttműködés elve mellett, amelyet itt ő – saját jószántából – hangoztatott. Móricz Zsigmond a tősgyökeres magyar író, ki őszinte, becsületes, kétszínűségre képtelen, Románia szívesen látott vendége s reméljük, hogy az illetékesek módot fognak találni, hogy összeköttetést létesítsenek közte és a román írói körök között s hogy megkönnyítsék neki az ország megismerését.”

*

A Móricz-ellenes hajsza folytatódott s a rosszhiszeműen kiválogatott idézeteket állandóan felszínen tartották azok, akiknek érdekében állott az irodalmat is a rosszhiszemű párt-

politika eszközkévé lealacsonyítani. Hogy ellensúlyozzam a sok támadást, szükségessé vált egy újabb riport, amely a „Tara Noastra” 1926 december 26-i számában jelent meg. Ebben igyekeztem más szempontból is megvilágítani az irodalmi vitát:

„Vajon egy vagy több tendenciózusan kiválogatott idézet – tettem fel a kérdést – melyben jellemzi a valóságban egy író érzelmeit, véleményét?” Több példát hoztam fel a román irodalomból. Többek között George Cosbuc nagy román költőt, aki megénekelve a múlt századbéli román-török háborút, mely végül a dunai fejedelemségek függetlenségét eredményezte, elég epés megjegyzéseket enged meg magának a piláfot zabáló törökökkel szemben. De nevetéses lenne, ha valamelyik külföldi lexikon, tegyük fel a Magyar-lexikon, Cosbuc-ot mint a „török-ellenes író” mutatná be. Ép így távolról sem magyarellenes író I. L. Caragiale, aki egy karcolatában („Metekakra”) egy túlzó magyar nacionalistát figuráz ki sikeresen. Ha felelőtlenül handabandázunk idézetekkel még Ady Endréből is románellenes író lehet varázsolni, bár ismeretes mindnyájunk előtt emberséges és bátor kiállása a román nemzetiségi kérdésben. Úgynevezett román-ellenes idézet akad bizony nem egy Ady írásában. De ki lenne oly vakmerő, hogy arra vállalkozzon, hogy meghamisítsa a magyar jakobinus énekesének tiszta politikai meglátását, annak az Acynak poézisét, aki a legsötétebb sovíniszta légkörben le merte szegezni, hogy ma, ép úgy mint tegnap, az igazi magyar-román-szláv bánat egy és ugyanaz és aki testvériesen felhívja a nem magyarokat, hogy találkozzanak a magyarokkal az eszme barrikádokon.”

*

Egy napsugaras délelőtt, amikor kolozsvári Majális utcai lakásomon a legnagyobb kényelemben böngésztem könyveim és jegyzeteim között, s minden a legnagyobb rendetlenségben hever köröskörül, kopogtattak az ajtómon s a következő pillanatban nyílt az ajtó s már előttem állt, mosolyogva, Móricz Zsigmond, Kuncz Aladár barátom kíséretében.

Bizony, eg általában nem voltam elkészülve erre a látogatásra, teljesen váratlan ért. De hála Móricz Zsigmond kedvességének, Kuncz tapintatának s magyarul nem tudó csaiovai születésű első feleségem vidám kedélyének, átsiklottunk a „nehézségeken”, élénk beszélgetés indult meg s a végén ez a váratlan látogatás egyik legkedvesebb emlékemmé vált.

Vendégem aztán szóbahozta a szerencsétlen laptámadást. Igyekeztem megmagyarázni, hogy a román lapviszonyok egész mások, mint Magyarországon s biztosítottam Móriczot, hogy az őt ért támadást nem is lehet összehasonlítani azokkal a mázsás gorombaságokkal, amelyeket N. D. Cocea, a nagy publicista, a román király fejéhez szokott vágni a „Facla”-ban. S mert eltökélt szándékom volt, hogy Móriczot kissé felvidítsam, elárultam neki azt, hogy nemrég, uborkaszőzön lévén, egy román és magyar újságíró — kiknek, mint rendszeren, kevés lelki közük volt lapjaik tulajdonosi politikai obligóihoz — barátságosan előre megbeszélést a másnapi egymásnak intézett támadásokat és ellentámadásokat, persze lapjaik szellemében. Így a mítsemsejtő közönségnek alkalma volt megborzadni a másnapi és harmadnapi hírlapi csata láttára, melyben a cikkek szerzői puffogtatták a frázisokat, eregették a bombasztokat és zúditották a jupiteri villámokat. A két „halálos ellenség”, a gyilkos cikkek megjelenése után egy pohár bor mellett, persze megünnepelte a megérdemelt kölcsönös újságírói sikert.

Móricz elmosolyodott s Kuncz is segített abban, hogy megnyugtassam Móriczot. Aztán a román irodalom került szóba; Móricz említette Saoveanut, Goga-t, Rebreanu-t és Arghezi-t.

Az idő telt és Kuncz figyelmeztette Móriczot az előrehaladott időre. Móricz emlékül a fényképét ajándékozta nekem, mely őt kucsomásan, s irgalmatlanul mord arckifejezéssel örököltette meg. A feleségem, aki épp akkor jött be az obligát török-kávéval, látva a fényképet, kérdezte, miért állott Móricz oly félelmetes arckifejezéssel a fényképész lencséje elé. Móricz, kinek közben megjött a jókedve, azt válaszolta, hogy „azért, hogy az ellenségei megijedjenek tőle s inukba szálljon a bátorságuk”.

*

Pár nap múlva, bekövetkezett az amire senki sem volt elkészülve. Móricz Zsigmond a támadások benyomása alatt s valószínűleg azért, mert tartott esetleges egyéb kellemetlen ségektől, hirtelen elutazott Erdélyből.

Elutazott, mert román támadások érték Erdélyben.

Támadások várták hazájában Magyarországon is. Romániában a sovíniszta sajtó Móriczot mint vad emberevőt mutatta be, sejtetni engedve, hogy szabad idejében oláh atyafiákat nyársal fel szadzimuszát kielégíteni. Magyarországon pedig azért támadták, mert bizonyosnak vélték, hogy erdélyi látogatása alkalmával eladta a magyarságot az oláhoknak. Véletlenül kezembe került a „Magyarság” február 10-iki száma, amelyben a lap heves támadást

intéz Móricz Zsigmond ellen, aki a trianoni határt átlépve azonnal „Coriolanusszá vedlett”, s aki a nemzetrontás „ördögi szerepét vállalta magára”.

*

Az erdélyi magyar sajtó, mely hetekig híven ismertette a Móricz romániai látogatásának egyes mozzanatait — a Móricz mellett és Móricz ellen írott cikkeket — nagy megütközéssel vette tudomásul Móricz hirtelen elutazását. Így a „Nagyvárad” c. napilap meg is kritizálja emiatt Móriczot.

„Móricz Zsigmondot — írta a lap — lelkenütötte a láthatatlan kő, amelyek a „Patria” szerkesztőségéből kiröpült. Mégis azt mondjuk: Móricznak nem volt oka hirtelen elutaznia. Meg kellett volna látnia, hogy itt román részről is védelmező karok nyúlnak feléje az intellektus és megértés pajzsával és meg kellett volna értenie, hogy azért a gesztusért, amely az itt élő kisebbség számára nagy vigasz, egy magyar írónak vállalnia és állania illik a kicsinyes támadásokat.”

*

Ma, mikor e sorokat írom, Móricz Zsigmond neve már távolról sem ismeretlen a románok előtt. Számos könyvét már románra fordították s az ő művei sok ezer példányban vannak forgalomban az egész ország területén.

DÉNES SZILÁRD

MIT BESZÉLNEK MÓRICZ ZSIGMOND TANULÓÉVEIRŐL AZ ISKOLAI ÉRTESÍTŐKÖNYVEK ?

Móricz Zsigmond diákkorát, magának az írónak előadásából, részletesen ismerjük. Az elemi iskolai évek történetét az „Életem regényé”-ben beszéli el. A debreceni kollégiumi eseményeket a „Légy jó mindhalálig” adja elő, sárospataki diákságát a „Kamaszok” c. regénytörödékek s a Pesti Naplóban (1939. évi júl. és aug. havában) megjelent cikksorozat ismerteti. Legbővebben a kisújszállási harmadfél év történetét ábrázolja, „Forr a bor” s „Bál” c. regényeiben. Az említett írói alkotások rajzait, elbeszéléseit azonban még egyben-másban érdekes módon ki tudjuk egészíteni a felsorolt iskoláknak megfelelő tanévbeli értesítőkönyvei segítségével.

Móricz Zsigmond a debreceni ref. főgimnáziumba tulajdonképpen már az 1890/91. tanévben beiratkozott, de az ez évi értesítő szerint tanév közben „eltávozott”, mégpedig betegsége miatt. Nevét mindamellelt ebben a félbeszakadt évben is megtaláljuk a segélyben részesült tanulók között. Az egyik alapítvány jövedelméből tizennégy fiú között kiosztott, mindössze 63 Ft. 30 kr. ruhasegélyből egy rész Móricz Zsigmondnak is jutott. Ha a kamatokat a segélyben részesültek között arányosan osztották el, egy-egy fiú 4 Ft. 50 kr. értékű segélyt kapott. Az ekkor elvesztett esztendő Móricz Zsigmond még egy félévszázad múlva is fájlalja. Az „Életem regényé”-ben elmondja, hogy nagybátyja, Pallagi Gyula hat év alatt végezte el a gimnázium nyolc osztályát. „Mindig szerettem volna — írja itt — én is megtenni ezt a virtust, mert én is vesztettem egy évet, az elsőt kétszer jártam s illett volna, hogy a Pallagi Gyula öccse behozza. De hát erre nem volt elég a vágott dohányom. Én nem tudtam megszerezni ezt az örömet az apámnak.” („Életem regénye” Bp. 1953. 71. l.).

Megszakított tanulmányainak folytatására az 1891/92. tanévben újra beiratkozott ugyanennek az iskolának az első osztályába. Évvégi bizonyítványa minden tárgyból végig jeles. (Testgyakorlatból azonban „Légy jó”-beli ismerősünk: Szűts Istók, elégségest adott neki.) Jelesrendű bizonyítványában magaviseletét nem minősítik jónak (a mai osztályzómódnak megfelelően *példásnak*), hanem csak a következő fokozatra, szabályszerűre érdeme-sítik. Szorgalmának, előhaladásának elismeréséül, az iskolai év végén jutalomkönyvül Radó Antalnak „Ezeregyéjszaka” c. művét adják neki.

Ez az év mindenképpen csendes nyugalommal telt el. Török tanítóéknál lakott, kellemes családi környezetben. Török bácsi nagyon szerette, „egész télen együtt bújták a könyveket . . . A bácsi regényt olvasott, ő meg a régi Ország-Világot, meg tanult is vele, meg Jókait is olvasott, a „Kétszarvú ember”-t meg az „Ösmagyar mesék”-et, és sakkoztak is sokat . . .” („Légy jó” é. n. 108 l.). Jelesrendű bizonyítványának köszönhető, hogy a következő (1892/93-i) tanévre fél tandíjmentességet, az internátusban pedig bennlakással összekötött ingyenes

ellátást biztosítottak neki. Az internátus azonban nem volt az a kellemes, csendes otthon, mint amilyenben Török bácsiéknál volt része. A cétusbeli mozgalmasság, a „Légy jó”-ból ismeretes, olykor izgalmakkal telt nyugtalan napok, végül a tanulás mellett vállalt kötelezettségek, előmenetelére kedvezőtlenül hatottak. Évvégi bizonyítványában, az előző évivel szemben, a jelesek száma felére csökken; most ugyanis magyarból, latinból, s rajzoló mértanból jó osztályzata van. Magaviselete azonban az 1891/92.-i szabályszerű helyett, ebben az évben már jó. A bizonyítvány gyengülése következtében kedvezményeit is csökkentették. Az 1893/94. évről már csak negyed-tandjelengedést kapott s az internátusban is most már 40 Ft. díjat kellett egész évre fizetnie. Ilyen kedvezőtlen mozzanatokkal indult harmadik osztálybeli tanulmánya. Évvégi bizonyítványának van aztán egy fájó pontja. Őt tárgyból jeles osztályzatot kapott ugyan, történelemből azonban elégséget. Pedig a „Légy jó” igazolása szerint a történelem iránt ekkor már megvolt benne a kellő érdeklődés. Mi hát a kedvezőtlen osztályzatnak magyarázata? Bizonyára már ebben az alacsony osztályban is jelentkezett annak — rá nézve kellemetlen — következménye, hogy nem tudta a vékonyra lapított tankönyvek szövegét, a szavakhoz ragaszkodva, pontosan megtanulni. Kijelentése szerint: „...nem bírtam azokat a nyomorult vékony kivonatokat, amit tankönyvnek hívnak. Nem bírtam magam rákényszeríteni, hogy azt a csekélységet, ami azokban van, szó szerint megtanuljam, s még azonkívül még azzal is aludjak és álomban is csak arra gondoljak...” („Forr a bor” II. kötet 171; Móricz Zsigmond Művei az Ath. kiadása. 1938—9).

De minden jeles osztályzatnál nagyobb értéket jelentett neki, hogy ebben az évben egy kiváló pedagógus volt magyar- s latin nyelvi tanára s egyszersmind osztályfőnöke, ti.: Gulyás István. Benne látta mindvégig a jó tanár megtestesülését s így mintaképét. Két emlékeztést is írt róla; az egyiket saját folyóiratába a „Kelet Népe”-be (1942. márc. 15. sz. 5. l.). Többek közt ezeket mondja: „Dr. Gulyás István talán az egyetlen kedves tanárom volt. Abban egy, hogy 1893. óta, mikor a debreceni harmadik gimnáziumban osztályfőnököm volt, annyira szeretetébe vett, hogy haláláig megtartotta velem a barátságot.”

A harmadik osztály befejeződése után valóra vált az az aggodalma, hogy a következő évre a sárospataki iskolába kerül; ti. szülei is odaköltöztek. Pedig „ő már tele volt itatva a debreceni keveléssel s meg volt győződve, hogy ilyen kollégium nincs több a világon.” („Légy jó” é. n. 14. l.). Még nagyobb szeretettel nyilatkozik a debreceni iskoláról a „Forr a bor”-ban: „...pár éve elvittem oda a feleségemet, hogy megmutassam neki diákkori életem tanyáját, ahova a szívem ma is olthatatlan szerelemmel visszahúz.” (I. kötet 31. l.)

Sárospatakra vitték tehát az 1894/95. évben, a negyedik osztályba. Az iskolaváltoztatás, legalább is abban az időben, úgyszólván minden esetben zökkenővel járt. Móricz Zsigmond sem volt kivétel. Évvégi bizonyítványában egyetlen egy jeles maradt, de azt legalább debreceni történelem-tanárának dicsőségére, épp a történelemből kapta, a debreceni elégséges osztályzat után. A sárospataki magyar-tanára sem tudott azonban mindjárt kezdetben Móricz Zsigmond lelkivilágába belelátani. Ebben az évben a stilisztikát tanulták, Névy László tankönyve alapján. Az értesítőkönyben a negyedik osztály magyarnyelvi anyagának felsorolása ezzel a ponttal kezdődik: „Az egyszerű és szép irály”. Bármily hihetetlenül hangzik is, Móricz Zsigmondnak ebből a tárgyból s ebből az anyagból, 16 éves korára csak *elégséges osztályzatot* sikerült elérni.

Az ötödik osztályú bizonyítvány érdekessége, hogy az előző évivel azonos tanára most már jeles osztályzattal ismerte el Móricz Zsigmondnak a magyar nyelvből tanúsított tudását s előhaladását, az előző évi elégséggel szemben. A német-nyelvi elégséges jegy mutatkozik ebben az évben agasztónak. A *Cájsz*-gúnynéven ismert tanár tanította ezt a tárgyat, s Móricz németnyelvi tudásának ez az értékelése már mintegy előre sejteti a hatodik osztályban kitöréssel fenyegető vihart. Egyébként pedig ötödik osztályos korában év végén, a többi tárgyból így alakulnak érdemjegyei: három jelest s négy jót adtak neki. Művelődés iránti hajlamára jellemző, hogy ebben az évben beiratkozott a rendkívüli tárgyként tanított francia nyelvre is; jó osztályzattal értékelték ebbeli tudását.

Az 1896/97. évben megkezdett hatodik osztályú tanulmányainak első harmadévi eredményét több leírásból is ismerjük. A „Forr a bor”-ban (I. k. 50.) röviden így beszél el a történeteket: „Hatodikban karácsonykor három szekundát kapott, latinból, görögéből, németből, ami annyira elkeserítette, hogy többet nem akart iskolába menni.” Ilyen előzmények után kerül Móricz Zsigmond a kis alföldi városnak, Kisujszállásnak ref. főgimnáziumába. Az iskolának melegszívű, nagy műveltségű ifjú igazgatója, Pallagi Gyula veszi unokaöcsét pártfogásába. Móricz Zsigmondra eleinte visszás hatással volt a változás. „...úgy érezte, mintha valami roppant nívósüllyedésben volna része a két híres és nagy kollégium után.” Új környezetével azonban rövid idő alatt mégis megbarátkozott. Sárospatakon egyik okozója volt elégedetlenségének, hogy ott az V—VI. osztályú tanulók még nem lehettek az önképzőkörnek tagjai. Ezért történt hogy „egy titkos önképzőkört csinált hat taggal saját osztá-

lyukból.” (Bál. 161 l.). Kisújszálláson ily nemű akadály nem volt, s eleinte valóban úgy mutatkozott, Móricznak ez irányú vágyai kielégülhetnek. Nyugalmának visszatérével tanulmányait is odaadással végezte; ennek eredményeképpen hatodik osztálybeli bizonyítványa jelesrendű lett. Részt vett az önképzőkör szavalóversenyében is. Az értesítő szerint egy alig ismert költőnek, Karlovszky Endrének „A kis Marie regéje” c. romantikus tárgyú, terjedelmes költeményét adta elő. A pályadíjat ugyan másnak ítélték oda, de Móricz szavalata is dicséretben részesült. Az említett vers 181 – tíz szótagos – sort tartalmaz, s íme, Móricz Zsigmond mégis vállalkozott megtanulására s előadására. Ez mindenetre jellemző adat arra nézve, milyen jó hatással volt rá az iskolaváltozás. Sárospataki tanulmányaival kapcsolatban még azt panaszolja ugyanis: „Memóriája nem volt, könyvnlkülit nem tudott bevágni.” (Forr a bor. I. köt. 49. l.) Hónapok alatt tehát mennyit változott önmaga értékének becslése, emlékező tehetségének megítélése. Másik érdekesség még, vajon hogyan terelődött figyelme ennek a kevésbé ismert költőnek alkotására, s miért választotta költeményét az önképzőkörben való előadásra. A verset minden valószínűség szerint az ifjúsági könyvtárnak egyik, közkézen forgó kötetéből, Endrői Sándornak „A magyar költészet kincsesháza” c. antológiájából ismerte. A ma mozgalmas előadása, hangfestő részletekben gazdag, színes nyelve kaphatta meg Móricz érdeklődését. Az első sorokban olvassuk a következőket:

A mozdony úgy nyög, mintha kebele
 Aggálllyal volna, mint enyém, tele.
 Sónajt. Zihál. A sok vaslanc zörög.
 A föld alatta reszket, dübörög.
 Zúg a nagy erdő. Jajgat, sír a szél,
 És síri hangon bús regét beszél.

Az 1897/98. tanévben Móricz Zsigmond a hetedik osztályt végzi, ugyancsak Kisújszálláson. Előző jelesrendű bizonyítványához képest ekkor lanygulás mutatkozik. Most csak magyarból, földrajzból s természettanból van jelese, a többi tárgyból jó osztályzatra érdemestik. A visszaesésre írásai alapján több magyarázatot is adhatunk. A középiskolai tanítás anyaga fejlett szellemi képességének már nem nyújtott elegendő táplálékot. A fiatal korban gyakori búsongás, lehangoltság is sűrűn elfogta. „Semmi kedve nem volt tanulni. Únta az egésztest, ahogy únta az egész életet.” (Bál 7. l.) Ugyancsak a „Bál”-ból látjuk, hogy ifjúkori drámakísérletéhez, a „Sertórius”-hoz is hetedik osztályos korában fogott hozzá. Móricz Virág is azt írja „Apám regénye” c. könyvében: „Az egész hetedik gimnáziumot azzal töltötte, hogy írta – tragédiáját.” Végül pedig, hogy nagybátyjának minél kevesebb anyagi terhet okozzon, instruktorkodással is foglalkozott. Nehéz felfogású fiúkkal kellett küszködnie; pl. „az egyiket egy negyedórára nem bírta rákényszeríteni, hogy odafigyeljen.” (Forr a bor. I. köt. 53. l.) Egyébként pedig tanulmányaiban kifejtett előhaladásáért ez év folyamán 40 Ft ösztöndíjban s fél tandíjmentességben részesült.

A „Bál”-ból tudjuk, hogy hetedik osztályos korára már teljesen kiábrándult az önképzőkörből. Szavai szerint: „... az önképzőkörön régen túl volt. Már hatodik osztályos korában kiélte az unalmas vasárnap délelőtti nyavalygásokat.” Számítottak pedig munkásságára, mert év-clejen beválasztották a bíráló bizottságba. A vezető tanár évi jelentéséből kitűnik, hogy némi érdeklődést mégis mutatott a kör iránt. Az egyik ünnepélyen szavalattal szerepelt, s év végén két pályamunkája is elnyerte a kítűzött díjat. A hetedik osztályos korából való értesítő még arról is számot ad, hogy az előző tanév végén Móricz Zsigmond s még négy osztálytársa az iskola természetrajzi múzeumának ajándékozta rovargyűjteményét. (M. Zs. gyűjteményében az értesítő szerint 180 bogár volt.) Az ajándékozók Móricz Zsigmond mellett: Nagy Géza, Pápay Pál, Schöffler József. Valamennyivel találkozunk a „Forr a bor”-ban. Nagy Gézát, „az osztály heccmajszeré”-t Kiss Pali álnéven ismerjük. Pápay Pál regénybeli nevé: Péterypista, az október hatodikki tüntetésnek egyik szervezője s ünnepi szónoka. Schöffler Józsefet Steiner néven szerepelteti az író. Jellemrajzában többek közt ezt olvassuk róla a „Forr a bor”-ban: „Mosolyogva állott rendelkezésre, mert kítűnő tanuló volt s a mai leckével is úgy elkészült, mintha sejtette volna, hogy felelni fog.” (I. k. 60. l.) Amint Kasznár, a természetrajz tanára a fenti négy nevet nyilvántartásába egymásután beírta, korántsem gondolta, hogy negyven év múlva ugyanezek a személyek, ha más néven is, egy regénynek a lapjain ismét egymás mellé kerülnek.

Móricz Zsigmond az 1898/99. tanévben eljutott középiskolai tanulmányainak befejezéséhez. Ennek az évnél vívódásait, lelkitusait részletesen ismerjük a „Forr a bor”-ból.

Az erről az évfolyamról szóló értesítő adataiból ugyan arra lehetne következtetni, mintha a szorgalmas diák előtt egyéb cél sem lebegett volna, mint hogy a nyolc év küzdelmei megnyugtató módon, jó tanulmányi eredménnyel záruljanak. Az osztályvizsga után kapott

bizonyítványában két jó jegyen kívül végig jelese van. Az érettségin pedig jól éretnek minősítették.

Az önképzőkör év végi jelentése nevét két ízben említi: az alakuló gyűlésen bíráló bizottsági taggá választották, továbbá pályadíjat nyert ily című irodalmi tárgyú értekezése: „Arany János jelmeze „Epilógus” c. költeménye tükrében”. Az értesítőből megtudjuk még, hogy Möricz Zsigmond az utolsó iskolai évben teljes tandíjmentességgel végezte tanulmányait.

Ezek azonban csak külső adatok arra nézve, hogyan telt el a huszadik évében levő ifjúnak középiskolai tanulmányait befejező utolsó esztendeje. Két súlyos gonddal kerül erre az évfolyamra. A már benne élő írói törekvése arra sarkallta, hogy az előző évben megkezdett s már meglehetősen „elöregelodott” drámáját, a „Sertorius”-t befejezze. De emellett úgy érzi, a köz érdekében is vannak kötelességei. Így jutott annak tudatára, hogy az iskolában működő Segítő Egyletben megfelelő tér nyílnék számára ilyen törekvéseinek szolgálatára.

Ismeretesek a „Bál” c. regényből a Segítő Egyletben folytatott munkásságának részletei. Azt akarta Möricz kiváltképp biztosítani, hogy a következő években a szegény tanulóknak ne okozzon gondot a drága tankönyvek megszerzése. Azon fáradozott, hogy alapot teremtsen megfelelően felszerelt tankönyvgyűjtemény létesítésére és fokozatos fejlesztésére. Emellett azonban tandíj-, ruha-, frószsergélyt is igyekezett a rászorultaknak juttatni. Munkája eredményéről csak annyit, hogy a segélykönyvtár könyveinek száma elnöksége idején 189-ről, 380-ra emelkedett. A segélykönyvtár gyarapodását az értesítőkönyvben kiadott összefoglaló jelentésében, Barla Szabó Jenő, az egyletnek ma is élő felügyelő tanára, örvendetes tünethként említi. Beszámolója szerint Möricz Zsigmond elnöksége idején hatvan tanulót tudtak kölcsöntankönyvekkel ellátni. Másik kiemelkedő jelenség az egyesület ez évi életében, hogy a „Bál”-ban részletesen ismertetett mulatság 70 frt-nyi tekintélyes összeggel növelte a szegény tanulók támogatására fordítható egyesületi tőkét.

Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy Möricz Zsigmond élete folyamán még frásaiban is eléggően gondolt segítő egyesületi eredményes munkásságára. A „Rokonok”-ban olvassuk: „Valahogy az villant eszébe [Kopjáss Istvánnak], hogy diák korában elhatározta, hogy a Segítő Egyesületnek, amelyet ő alapított, illetve szervezett újjá, míg él, pártfogója lesz, s egész tervekkel dolgozott ki, hogy évente mennyivel fogja segíyezni, míg csak az egyesület oly erős nem lesz, hogy minden fiú, akár szegény, akár gazdag, onnan kapja az összes iskolakönyvet”.

Nézzünk még végig ugyancsak az értesítők útmutatása szerint Möricz Zsigmond középiskolai tanárainak meglehetősen hosszú során. Érdekes egyéniségek tűnnek szemünk elé. Olyanok, akik egy és más tekintetben tagadhatatlanul hatással voltak az író szellemi fejlődésére, vagy pedig figyelmét annyira megragadták, hogy a hozzájuk fűzött emlékek még férfi korában sem vesztek el eleveenségükből. A debreceni tanárok között, a már említett derék Gulyás Istvánon kívül, Bosznay István és Kovács János neve mellett kell megállapodnunk. Bosznay István, jónévű festőművész a debreceni ref. főgimnáziumban rajztanárként kezdte pályafutását. Két évig tanította Möricz Zsigmondot rajzoló geometriára. Az 1892/93. iskolai évben Bosznay ebből a tárgyból a második osztálybeli Möricz Zsigmondnak *jót*, a következő évben pedig jeles osztályzatot adott. E tanár hatásának tulajdoníthatjuk, hogy Möricz Zsigmond már serdülő fiú korában kezdett a művészetek iránt érdeklődni. Sárospataki diák-ságáról beszéli: „... én akkora könyvtömeget hordtam haza, a Pasteinert, óriási nagy alakú díszkönyv, benne az egész művészet történelme”. („Forr a bor” II: 17. 1.)

Másik említésre méltó tanára az akkor 76 éves Kovács János, földrajzra tanította. Kovács János életrajzából tudjuk, hogy mint Tisza Domonkos nevelője, fiatal korában tanítványával Egyiptomban is járt. Möricz Zsigmond figyelmét bizonyára lekötötte a tanítás közben, ettől a tanártól hallott gyakori úti visszaemlékezés; bár azt is el kell mondanunk, hogy emellett őt is mulattatta, mikor osztálytársai tréfás gúnyolódással utánozták az érdekes élményeit közlő öreg tanáruk előadásmódját. „Akkor hozzáfogott Orczy mesélni az ismert mondókák egyikét: az öreg, mint gróf úrfiak nevelője járt Egyiptomban, s minden órán szóba hozta Egyiptus országát: — „Mikor én Egyiptus országába jártam, — mondta az öreg dünnögő hangján: — hát látok ott két nagy fertelmes krokogyélus madarat!...” — Kibukkanva kezdett hahotázni az osztály, — „hát kitáttya a száját a krokogyélus madár: én pedig fogom a szimpla puskám, osztán jól rádupláztam...” („Légy jó” 137. 1.)

Egyébként Kovács János útjáról visszatérve, 1856 júniusában a kir. m. természettudományi társulat ülésén tapasztalatairól előadást is tartott, „Jelentés Afrikai utamról” címen. Bevezető szavai így hangzottak: „Mielőtt utazásom csekély eredményét bemutatnám, szükséges látom megemlíteni, hogy annak célja nemcsak nem tudomány volt, hanem inkább ellenkezett, legalább akadályozólag hatott a célszerű búvárkodásra és gyűjtésre. Ugyanis súlyos mellbeteg növendékemmel küldtettem ki, hogy az egyiptomi és nubiai langyos száraz tél adja neki meg azt, mit itthon az orvosi tudomány már meg nem adhatott; annál fogva a Nil völgyétől messzebb vivő kirándulást soha nem tehettem, mert növendékemet elhagynom

nem lehetett, s ő nem volt képes semmi fáradtság vállalatra. Egyetlen egyszer távoztam el tőle egy reggel, estig tartó kirándulásra . . ." (A jelentést elolvashatjuk a debreceni hely. hitv. evang. főgimnázium 1856/57. tanévi „Értesítvény”-ében.) Kovács János jellemzésére említsük még meg, hogy tanulmányait részben a berlini egyetemen végezte, s később a bécsi geológiai társulatnak levelező tagja volt.

Sárospataki tanárai közül Móricz Zsigmond épp azoknak kiváló tudását hangsúlyozza, akik 1896 karácsonyán a hatodik osztályban latinból, görögéből és németből elégtelenre érdemestették. A latin tanár Szoldos Benő, mint Thukyidész műveinek fordítója tette nevét ismertté. A görög tanár Szinyei Endre, egyik tanártársával terjedelmes görög szótárt szerkesztett. Rác Lajos német tanár pedig Wundt műveinek s más filozófiai alkotásoknak fordításával a magyar bölcséleti nyelvnek fejlődését s a filozófiai műszavaknak megteremtését segítette elő. Mindennek hangsúlyozásával Móricz Zsigmond nem hallgathatja el, hogy az említett tanárok csak kedvelt tanulmányukat folytatták buzgalommal, de „ráneveltség, szaktudás, pedagógiai képzettség” hiányzott belőlük. („Gyalogolni jó” Bp. 1952. 262. l.)

Kisújszállási tanárai közül legelsőnek nagybátyját, a „Légy jó mindhalálig”-ból, a „Forr a bor”-ból s a „Bál”-ból ismert Isaák Gézát, való nevén Pallagi Gyulát említjük. Az író pályája teljes folyamán a legnagyobb hálával, szeretettel s tisztelettel emlegeti nagybátyját. A „Harmatos rózsá”-tól az „Uri muri”-n át a „Rózsa Sándor”-ig nagyon sok írásában elénkvetíti rokonszenves, nemes egyéniségét. Érdekes azonban, hogy tanításáról, tanári képességéről sehol sem fest képet. Pedig Pallagi Gyulát ebben a vonatkozásban is érdemes lett volna megismertetni. Mint mindig s mindenütt, tanítványai körében is közvetlen egyszerűség, halk szavú, derűs finomság jellemezte. Soha senkire erőlyesen nem kellett rászólnia, a fegyelmező erő nemes egyéniségéből önmagától sugárzott. A közölt ismereteket eredeti módon tudta a mindennapi élettel összekötni, úgyannyira, hogy tanításai, példái, hasonlatai feledhetetlenül megragadtak emlékezetünkben. Kisújszállásra kerültekor Móricz Zsigmondot a hatodik osztályban Pruzsinszky Pál tanította történelemre. Ez a kiváló történettudós ekkor még 35 éves fiatalember volt; s ugyanebben az évben, életrajzában ezt írja róla a Pallas Nagy Lexikona: „Világtörténeti vonatkozású cikkeket ír e lexikonba”. Főképpen a francia forradalommal foglalkozott, később pedig, mint a budapesti ref. teológiai akadémia tanára s igazgatója az egyháztörténetet művelte. Megírta Kálvin János életrajzát, s élete végén kiváltképpen a hugenották történetét tanulmányozta. Munkásságát külföldön is nagyra értékelték. Tiszteletbeli doktora volt a genfi, valamint a montpellier-i prot. teológiai fakultásnak. Szakörökben is ismert volt Móricz Zsigmond irodalomtanára, Szeremley Barna. Irodalmi munkásságával megbecsülést szerzett nevének. Kivált Arany Jánost tanulmányozta áhítatos elmélyedéssel. A „Forr a bor”-ban (I: 55–57. l.) Móricz Zsigmond rokonszenves képet fest róla. A latin és görög nyelvre a három év alatt állandóan ugyanazt a két tanár tanította; latinra Barcza József, görögre Soós József. Iskolai elfoglaltságuk mellett mindketten klasszikusokat is fordítottak. Együttesen lefordították Gelliusnak Noctes Atticae c. érdekes munkáját, valamint Barcza József egymagában Seneca Erkölcsi Leveleit. Az említett fordítások a Tudományos Akadémia kiadásában, a Görög és Latin Remekírók sorozatában jelentek meg. Soós József még Pausanias útleíró művének egyes részleteit is közzétette magyar fordításban. Móricz Zsigmond Soós egyéniségét a „Forr a bor”-ban meglehetősen szatirikus éllel festette meg. Koós néven szerepelteti. Tanításbeli fejlett készségéről azonban elismerően nyilatkozik: „Koós, aki kitűnő pedagógus volt, csak féltelen temperamentumán nem bír uralkodni, oly szelid, szorgalmas nyugalommal dolgozott most a Torony András tudományának gyarapításán, hogy Misi a végén megbékült vele és semmi haragot, vagy ellenszenvet nem érzett vele az óra végén”. (II: 49. l.)

Az értesítőkönyvekben, Móricz Zsigmond diákéletéből közölt apró adatok általában véve küzdeleimre, megpróbáltatásra, olykor azonban még válságos fordulatokra is mutatnak. Ámde a felmerült nehézségek végeredményében nemcsak lelki erejét fokozták s edzették, hanem az így szerzett tapasztalatok, benyomások, emlékek később nagy segítségére voltak írói pályáján. Karinthy Frigyesnek „Utazás a koponyám körül” c. műve ismertetésében mondta Móricz Zsigmond, hogy „a szerkesztés tudományát”, „a meseköltés abszurdumát”, „a kitalált történetekben való hitet” már régen lenézi. („Válogatott irodalmi tanulmányai” Bp. 1952.) Mint ahogy Arany János is epikai hitlere építette alkotásait, általában Móricz Zsigmond is a valóságban megtörténtet dolgozta fel. Mindvégig bőven meríthetett a gyermek- és ifjúkorától kezdve vele történtek emlékeiből és saját tapasztalatainak gazdag tárházából.

Összefoglaló kimutatás Móricz Zsigmond diákfőei előmeneteli jegyeiről (osztályzatairól)

Az iskolai év	Az osztály megjelölése	Az iskola helye	Tárgy s készség megjelölése													Egyzet							
			Vallás	Magyar	Latin	Görög	Német	Francia	Földrajz	Történelem	Számtan	Rajzoló mértan	Természetrajz	Természet-tan	Filozófia		Enek	Testgyakorlat	Széprás	Dolgozatok külső alakja	Megaviselet		
1891/2	I.	Debrecen	1	1	1										1	3	1			2			
1892/3	II.		1	2				1		1	2				1	3	1				1		
1893/4	III.		1	1	1		2		1	3	2	1				2	3				2		
1894/5	IV.	Sárospatak	2	3	2		2		1	2	3				2	2				1	1		
1895/6	V.		1	1	2		3		2	1	2				2	2					1	1	
1896/7	VI.	Kisújszállás	1	1	1		2	1							1	1					1	1	
1897/8	VII.		2	1	2		2				2				1	1						1	1
1898/9	VIII.		1	1	1		2	2	1			1			1	1							1

¹ A francia nyelvet rendkívül tárgyként tanulta.
² Csak az évfévi osztályzatok állnak rendelkezésre. A pataki szekundákat karácsonykor kapták, s így ezek nem kerültek be a kimutatásba.

Az 1-es szám értéke : jeles; a 2-es szám értéke : jó; a 3-as szám értéke a mai közepesnek felel meg.

ZILAHY KÁROLY KÉT ELBESZÉLÉSÉNEK FORRÁSÁRÓL

Zilahy Károly egyike volt az elsőeknek, akik az orosz irodalomra felhívták a magyar olvasóközönség figyelmét. Dömötör János szerint Zilahy „... tüzetesen és nagy előszeretettel tanulmányozta az orosz irodalmat”,¹ s Puskin, Lermontov és Gogol legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak. Nevéhez fűződik az első magyar nyelven megjelenő Puskin vers (Ne zengd, oh lány) fordítása is, s Turgenyev egy elbeszélésének átültetése (A széplaki Kasszján), amely folyóiratokon kívül Zilahy műveinek kétkötetes kiadásában is helyet kapott.

Már Gyulai Pál is az orosz prózaírók hatását érzi Zilahy elbeszéléseinek olvasásakor. A „Verőfényes napok”-kal kapcsolatban megjegyzi: „... megérezhetni rajta... Turgenyev orosz beszélyíró befolyását.”² Zilahy későbbi életrajzírója, Előd Géza is felveti doktori dissertációjában ezt a gondolatot és megállapítja, hogy Zilahy az egész századvégi európai elbeszélőpróza megtermékenyítőjében, az orosz irodalomban találta meg leginkább önmagát. Ő is a „Verőfényes napok”-at emeli ki mint Zilahy legjobb s egyben legoroszosabb elbeszélését, s ő is Turgenyev hatására gyanakszik.³ Kétségtelen, hogy elbeszéléseinek hangulata, több alakjának rajza oroszos. Némi vizsgálódás után azonban megállapíthatjuk, hogy egyes elbeszéléseit nem annyira Turgenyev, mint inkább Gercen műveihez fűzik szoros szálak. Az „Apropos-k és mal-apropos-k” például feltűnő hasonlóságot mutat Gercen „Ki a bűnös” c. regényével, illetve a sok szálból szőtt cselekménynek egy vonalával. A szövegek egybevetése kézzelfoghatóan bebizonyítja, hogy Zilahy átvett egyes részleteket Gercen regényéből, s azokat, hol szó szerint, hol megváltoztatva, felhasználta.

A magyar változatban Endi Lőrinc, a fiatal, félszeg, teológus Zekula Márton vidéki házába kerül mint házitánító, s szerelmes lesz annak gyámleányába, Klárába. Zekulané bele szeret a tanítóba. Egy mulatságos félreértés után, amikor is Lőrinc a találkán az éj sötétjében a Klárának vélt Zekulané kezébe juttatja Klárához írott szerelmes levelét, Zekulané bosszút akar állni kudarcba fúlt vonzalmának tárgyán és megmutatja férjének a levelet. Zekula átlát a fondorlaton, hozzáadja unokahúgát Lőrinchez. A fiatal pár a báró udvarába költözik, ahol Lőrinc mint pap működik, Klára pedig, amint sejteni lehet, a fiatal báró kedvese. A befejezéstől eltekintve a történet pontos megfelelőjét megtalálhatjuk Gercen regényében, Endi Lőrinc eredetije Kruciferszkij, Zekula-Nyegrov, Klára-Ljubonyka. Nincs mód arra, hogy az összes hasonló, vagy szó szerint egyező részeket itt bemutassuk, csak néhány példát idézek a fenti állítás bizonyítására. Nyegrovné társalkodónője Eliza Avgusztovna, (illetve Zekulané társalkodónője, Tóni kisasszony), észreveszi, hogy úrnője szerelmes a tanítóba, s a következő módon ajánlja fel szolgálatait:

Gercennél:

„... egyszer egy hercegné *érdeklődni* kezdett egy fiatalember iránt, s az — ő mármint-hogy Eliza — Avgusztovna — szíve sajgott, látván, mint szenved és epekedik az anyagi hercegnő, amíg azután az ő — Eliza Avgusztovna — keblére borult, felismervén benne egyetlen barátját, s festői színekkel ecsetelte előtte háborgó érzelmeit, dúló kétélyeit és tanácsát kérte; ő — Eliza — azután eloszlatta a hercegné kétségeit, ellátta őt jótanácsokkal, és az anyagi hercegné megszűnt epekedni és szenvedni, sőt hízásnak indult és vigágban élte napjait”.⁴

Zilahyánál:

Kassán létekor — úgymond — egy férjes grófnéval volt ismeretségben, ki bizonyos fiatalember iránt *érdeklődött*. Fájt a szíve (festé Tóni kisasszony) a drága jó grófné miatt, amint látta, hogy hervad és fogy napról napra, míg végre neki mint egyetlen barátjának, minden titkát felfedezte, s nyakába borulva, tőle tanácsot kért és kapott is Aztán a grófné nem hervadt, se nem fogyott többé, de sőt vidámabb lett és gyarapodott”.⁵

¹ Dömötör János: „Zilahy Károly élete.” Zilahy Károly munkái, Pest, 1866, 2. k. VIII. 1.

² Gyulai Pál: Zilahy Károly összegyűjtött munkái. Petőfi Sándor életrajza. Budapesti Szemle, 1866. U. f. — 5. k. 474. l.

³ Előd Géza: Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére.

⁴ Herzen: „Ki a bűnös?” Szóllóssy Klára fordítása, 1951, 65. o.

⁵ Zilahy Károly munkái, 1866, I. h. 139. o.

Mind az orosz, mind a magyar műben a ravasz kisasszony igyekszik szólásra bírni a tanítót, s találkát szervez közte és úrnője között, amelyet azonban az ifjú úgy ért, hogy Klára, illetve Ljubonyka hívja találkozóra.

A kisasszony tehát megszólítja a tanítót:

Gercennél:

„Maga bizonyosan szerelmes. Olyan szóra-
kozott, méla-bús . . . Kruciferszkij fülig pirult.

— Látja, hogy nekem milyen szemem
van? Mindent kitalálok! Akarja, hogy kár-
tyát vessek magának?

Dmitrij Jákovlevics úgy érezte magát,
mint az elvetemült bűnöző, akinek fogalma
sincs arról, mit tud a vizsgálóbíró, s mi az,
amire céloz?

— Nos, akarja, vagy sem? ismételte a
francia madám, aki nem hagyta magát egy-
könnyen lerázni.

— Legyen olyan szíves — válaszolta végül
is a fiatalember. — Eliza Avgusztovna való-
ságos démoni mosollyal, kezdte kirakni a
kártyát . . .

— Pauvre jeune homme, szíve hölgye
nem fog ennyi szenvedést okozni magának . .
stb”⁶.

És végül nézzük még a találkozási jelenetet:

Gercennél:

Ah, ön az? kérdezte *Ljubonka* suttogva.
Kruciferszkij hallgatott, csak kapkodott
levegő után mint a hal.

.....
Ljubonka megszorította a kezét, és ő
könnyel, csókkal borította Ljubonkát.

Az ifjú elragadtatása nőttön nőtt, lelkese-
désében maga sem tudta, hogyan történt,
— ajka ajkához ért. Az első szerelmes csók! . .
milyen sajnálatraméltó, aki ezt nem ízlette
soha! Ljubonkát magával ragadta az ifjú
heve, s maga is hosszú, szenvedélyes, repeső
csókot nyomott a férfi szájára . . . Dimitrij
Jákovlevics még soha az életben nem volt
ilyen boldog; kezébe temette arcát, könnyez-
zett, majd hirtelen fölemelte fejét . . . és föl-
kiáltott: szentséges isten, mit követtem el!
Ekkor vette csak észre, hogy a hölgy nem
Ljubonka, hanem Glafira Ljuvovna!⁸

Amellett, hogy Zilahy Károly elbeszélésének szinte minden alakját Gercen művéből
merítette, azok mégis sokban különböznek a „Ki a bűnös?” szereplőitől. Így például Ljubonka
nagyon vonzó, mélyérzésű nő, akit képességei környezete fölé emelnek, s nem is elégíti őt ki
a kisváros sivár egyhangúsága. Klára meglehetősen ellenszenves, léha lány, aki cinikus egy-
kedvűséggel megy hozzá Lőrinchez, bár már ekkor jól tudja, hogy nem szereti vőlegényét, s

Zilahynál:

„Endi úr, ön bizonyosan szerelmes — oly
szórakozott, oly szomorú.” Endi úr fülig
pirult.

— Lássa, kitaláltam. Vessek e kártyát
önnek? — Lőrinc úgy érezte magát, mint a
léprekerült bűnös, ki nem tudja mennyi
jutott bűnéből a bíró értésére, vagy az mire
céloz.

— Na vessek? — sürgeté a vasfejű kis-
asszony.

— Megköszönöm, ha oly szíves lesz —
viszonzá Lőrinc barátunk.

— Itt az ön szíve királynője — kezdé ez a
falusi Lenormand, bizonyos démoni mosoly-
lyal . . . Armes Kind! Folytatá a kisasszony . .
ön félelme fölösleges” stb.⁷

Zilahynál:

— Ön az? kérdé a lány édes bizalommal.
De Lőrinc nem felelt, hanem tikogva kapko-
dott levegő után, mintha a sejtelen és a láz
kéjes tengerébe bele akarna halni.

.....
Klára kezét nyújtotta, melyet a lovag
csókokkal halmozott el . . s nem tudom, hogy,
ajkaik egymást érintették. . . Az első szerelmi
csók! Átok és kárhozat, aki ezt nem ízlette!
Endi Lőrinc még sohasem volt ily boldog;
arcát tenyerébe rejté, mintha az üdvösséges
gondolatot vissza akarná tartani, hogy el
ne repüljön; majd fejét megint felemelve,
felkiáltott: Szent isten, mit cselekedtem!
Csak most vette észre, hogy nem Klára,
hanem a szívélyes Zekuláné áll előtte.⁹

⁶ Herzen, i. m. 60—61. o.

⁷ Zilahy K.: i. m. 142. o.

⁸ Herzen i. m. 63. o.

⁹ Zilahy Károly i. m. 145—146. o.

később megcsalja őt a báróval. Ljuba nem hagyja el férjét, belebetegszik, s belepusztul Beltov iránti szerencsétlen szerelmébe. Minden tekintetben értékesebb, s erkölcsileg mérhetetlenül tisztább egyéniség, mint Klára.

Nyegrovot, a jobbágytartó földesurat Gercen meggyűlölteti az olvasóval. Zekula Márton, az alacsony sorból felkapaszkodott földbirtokos jóval rokonszenvesebb figura. Igaz, hogy Nyegrovhoz hasonlóan ő is durván bánik szolgálóival (megtépdesi a molnárt, ha a malomfogak épségére illő módon nem vigyáz, a falu végéig kalap nélkül kergeti a lovaszt, ha a csikója egyet köhint), de az elbeszélés vége felé patriarchális öregúrrá válik, kinek zsörtölődését senki sem veszi komolyan. Gercen regényében „Putifárné” esete a fiatal tanítóval igen mellékes szerepet játszik, s nem is tartozik a legszerencsésebb részek közé. A regény cselekménye csak ezután bontakozik ki, ezután jelenik meg Beltov, a „felesleges ember” típusának megtestesítője, s ekkor kezdődik el a három ember — Beltov, Kruciferszkij és Ljubonka — szomorú története, akik közül egy sem találja meg a boldogságot, a negyvenes évek orosz társadalmá egyiküknek nem nyújt módont arra, hogy kifejtse képességeit, hasznos ügy szolgálatába állítsák energiájukat, (fokozottan áll ez Ljubonka esetében) s ezért vagy egész lelkivilágukat betölti a szerelem problémája, vagy blazírtakká, kiábrándultakká, s tettekre képtelenné válnak, mint Beltov. Gercen a címben felvetett kérdésre egyértelműen és élesen válaszol: a társadalom, a fennálló rend a bűnös.

Zilahynál a Putifárné-motívum az egész elbeszélés középpontjában áll, s a két hős további sorsára csak röviden utal. Elbeszélése meg sem közelíti Gercen éles társadalombírálatát, ez az ábrázolásbeli különbség a kettőjük világnézete közötti különbségnek természetes következménye (bár némi társadalombíráló szándékot Zilahytól sem lehet elvitatni. A szegénysorsú Lőrinc nehéz küzdelme a megélhetésért, anyagi függősége először Zekulától, majd a bárótól.) Az abszolutizmus-korabeli magyar kritikák általában azt mutatják, hogy kritikánk az orosz írók éles társadalombírálatából csak annyit fogott fel és használt, amennyi beleillett az abszolutizmussal és a nemzeti elnyomással szemben folytatott harc keretei közé. Az orosz irodalom forradalmiságát nem értették, vagy nem akarták megérteni. Így például Puskin versei közül túlnyomórészt a szerelmi, tájleíró és elbeszélő költeményeket fordítják, Gercennek „A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban” c. tanulmányát nyilvánvaló abszolutizmus-ellenes tendenciával, de erősen letompítva közlik 1855-ben stb.

Érdekes, hogy a Gercen regényében oly fontos szerepet betöltő Beltov alakja egyáltalán nem jelenik meg Zilahy elbeszélésében. Arany László is, aki ugyancsak a hatvanas években írott tanulmányában szépen méltatja Lermontovot, szinte teljes értetlenséggel fogadja a „Korunk hőseit” s szemelláthatóan nem érti Pecsin alakját, aki szintén a felesleges emberek családjához tartozik. Lehetséges, hogy ez összefügg azzal, hogy a magyar társadalomban ez idő tájt még nem alakultak ki azok a körülmények, amelyek a jószándékú, környezetük felett álló, a kormány dicsőítőihez és kiszolgálóihoz nem csatlakozó, de ugyanakkor a néptől is távolálló, kiégett lelkű, tettekre képtelen „felesleges ember” irodalmi típusának létrejöttét elősegítették volna. A vezetőszerepét egyre inkább elvesztő középnemesség azért még képvisel bizonyos nemzeti követeléseket, és ennyiben nem szakad el teljesen a nép követeléseitől, s ezért nem teljesen „felesleges” (a szónak anyegini, pecsinini értelmében). A hetvenes és nyolcvanas években, a kiegyezésből való kiábrándulás hangulatában, a gentry egyre fokozódó züllése idején azután, amikor a nemesség elveszti a perspektíváját, s amikor a magyar társadalom megteremti a maga Anyeginjeit és Oblomovjait, — íróink is fogékonyakká váltak e típus iránt, amint az például Arany László Húbele Balázsa is mutatja.

Említettem már, hogy Zilahy kritikusa a „Verőfényes napok”-at tartják legsikerültebb elbeszéléseinek. Nem nehéz megállapítani, hogy ezúttal is Gercennek egy műve szolgált írónk forrásául, ezúttal a „Krupov doktor” c. elbeszélés. A „Verőfényes napok” hőse egy kertész gyengeelméjű kisleány, aki megható szeretettel ragaszkodik barátjához, kiment a vízből egy fuldokló kutyust, s egy sor olyan tulajdonsággal rendelkezik, amelyek őt, a bolondot, erkölcsileg föléje emelik épeszű emberekből álló, de durvalelkű, gonosz környezetének. Gercen említett elbeszéléseinek első felében szinte bekezdésről bekezdésre ugyanazt olvashatjuk, amit Zilahynál:

Gercennél:

Levka "hat éves korában úgy úszott, mint a hal, . . . fölmászott a legmagasabb fákra is. „A tanulás azonban nem ment neki”. „Az apa mindenféle eszközökkel megpróbálkozott, hogy fia észbeli képességeit növelje — vagy két napig éhezettette, úgy elnaspángolta, hogy

Zilahynál:

Gergely "hat éves korában úgy úszott, mint a hal, egy rongy csókafejéért a torony-magasságú jegenyefákat mind — sorra mászta . . . De a tanulásban már nem tanúsított ilyen szívósságot az én jó pajtásom . . . A vén sváb apja nem nagyon örült a fiú csökö-

két hétig meglátszottak a hegek, félhaját kitépte, egész napokra bezárta a sötét kamrába, — minden hiába, Levkának nem ment az ABC.”¹⁰

Gercen Levkája az Oka folyóba ugrik és megment egy kutyust, amelyet Sáriknak nevez el. Zilahynál Gergely a Marosba ugrik a kutyus után, amely a Mogor nevet nyeri. Mind Levka, mind Gergely felajánlja Mogor-Sárikot legjobb barátjának ajándékkul, amikor az elutazáshoz készülődik:

Gercennél:

„Nagyon szomorú voltam, hogy ott kell őt hagynom; mindenféle cseccsebecsét ajándékoztam neki, ő mindenre szomorúan nézett. Amikor pedig kezdtem felszállni a szekérre, Levka odalépett hozzám, s oly szomorúan, oly bánatosan mondta: „Isten veled Szenyka” és azután odanyújtotta nekeim Sárikot s így szólt „Szenyka, vidd magaddal Sárikot”. Legdrágább kincse volt, s azt is nekem adta. Erőszakkal rábeszéltem, hogy tartsa meg Sárikot, hogy az az enyém lesz, de nála fog lakni. Elindultunk. Levka keresztül futott az erdőn és felszaladt a hegyre, amely mellett az út haladt; megláttam, s zsebkezdőmmel integetni kezdtem neki. Mozdulatlanul állt a hegyen, botjára támaszkodva”¹².

E szövegbeli egyezések ellenére jelentős különbség van a két mű között. A „Krupov doktor”, amely Gercen legjobb írásai közé tartozik, két részből áll. Az első rész a szegény bolond fiúcska története, a második: Krupov doktor elmékedései a bolond világról, vagyis arról, hogy a nyomor, az elnyomás, s a cári abszolutizmus egyéb „áldásai” erkölcsileg elnyomorítják az embereket, megakadályozzák szellemi képességeik kibontakozását, s az országot bolondokházává változtatják, ahol az erény bűnnek, s a bűn — a csalás, talpnyalás, nagyratörés — erénynek számít. A melegszívű, együgyű fiúcska, Levka, bizony sokkal emberibb és rokonszenvesebb, mint az egymást örültek módjára letipró tülekedők hada. Az elbeszélés második része rendkívül éles, maró társadalmi szatíra. Zilahy Károly elbeszélésében a „Krupov doktor”-nak csak első részét használta fel (ezzel erősen letompítva a mű társadalmi élet), betoldott néhány epizódot (pl. Gergely kalandját, aki elszegődött egy öreg koldushoz és azután megszökött tőle, Gergely útját a városi iskolába), hozzáadott néhány elmékedést (pl. Wesselényi Miklósról), s megváltoztatta a történet végét, jobban mondva befejezte a kisfiú történetét, amelyet Gercen, áttérve elbeszélésének második részére, befejezetlenül hagyott. Zilahy Károlynál a kis Gergely meghal — vízbe fullad.

Zilahy Károly mindkét elbeszélésében magyar környezetbe helyezi a Gercentől kölcsönzött alakokat, helyzeteket. A cselekmény nála erdélyi vidéki, kisvárosi környezetben játszódik. Mindkét országra a feudalizmus maradványai, a kapitalista fejlődés megkésett kibontakozása volt jellemző, az orosz és magyar kisváros füledt, zárt, egyhangú életében, a nem túlságosan művelt középnemesek tétlen életmódjában, az értelmiségnek a nemességtől való függő helyzetében volt sok rokonvonás, s ez az ilyenfajta átültetést nagyban megkönnyítette.

¹⁰ A. Gercen: Izbrannije proizvegyenyija, 1949, 303—304. o. oroszul.

¹¹ Zilahy Károly munkái, Pest 1866, I. k. 160—161. o.

¹² Gercen, i. m. 309. l.

¹³ Zilahy Károly, i. m. 167. l.

nyösségének, s mindenféle háziiorvosságot megpróbált, hogy Geciben a tudományok iránt némi előszeretettel ébresszen: nap-hosszat koplaltatta, mindjárt-mindjárt úgy helyben hagyta, hogy napokig látszott a kékje a hátán, kitépte a haját, — s az ócska jégveremből, hol másfél napja ordított, csak ismételt közbevetésemnek sikerült kiszabadítani, mindazáltal nem volt tapasztalható, hogy az olvasás műtételéhez nagyobb kedve gerjedt volna...”¹¹

Zilahynál:

Ekkor nagyon rosszul esett, hogy el kellett távoznom, minden apróságomat neki ajándékoztam, ő mindent szomorúan nézett. Amint pedig a kocsis is felhagott a bakra, hozzám jött, s szegény búsán ennyit mondott: „Isten áldjon meg”. Aztán Mogort felvette s azt mondta: „Nesze, vidd el Mogort is magaddal!” Neki a világon nagyobb drágasága nem volt, azt is nekem akarta ajándékozni. Nagy bajjal tudtam rábeszélni, hogy tartsa meg. „Legyen az enyém — mondtam — de legyen nálad!” Szekerünk tovarobogott, Geci keresztül futott a kis erdőn s a kovadomb tetejére szaladt ahol az út elmegy. Intettem neki; ő csak ott állott a dombtetőn, botjára támaszkodva”¹³.

Zilahynak e két elbeszélését, amelyek mint láthattuk, Gercen műveinek bizonyos részletein alapszanak, mindmáig eredeti Zilahy írásoknak tekintették. Gyulai Pál írja a „Verőfényes Napok”-ról: „... e beszély, vagy helyesebben genrekép a legsikerültebb Zilahy elbeszélő művei közt. A főpontok arányosan emelkednek ki, kevés benne az áradozás, egypár részlet kitűnően sikerült...” Zilahy *sehol sem eredetibb, és sehol sem tanult több elbeszélő tehetséget, mint éppen e művében.*¹⁴

Gyulai Pál a továbbiakban meglehetősen lesújtóan nyilatkozik Zilahy Károly elbeszéléséről, melyek valóban többnyire gyengék. Bírálataiban azonban néhány olyan ellenvetést is említ, amelyek esztétikai és politikai nézeteinek korlátairól tanúskodnak. Így például megrója Zilahyt azért, hogy elbeszéléseiben nem érvényesül a költői igazságszolgáltatás: „Elbeszélő költészete még sivárabb, mint a lírai. Az idealizmus tökéletes hiánya jellemzi majd mindeniket... A költői igazságszolgáltatásnak, a művészeti világ e gondviselésének nyomait sem találhatni e beszélyekben. Mintha az erkölcsi világban nem is volna nemezis”.¹⁵ Ez a megjegyzés nagymértékben vonatkozik Zilahynak, Gercen írásaiból merített két elbeszélésére is. A „Verőfényes napok” tragikusan végződik, (a kisfiú meghal, kínozi közül senki sem bűnhődik), az „Apropos-k és mal-apropos-k” befejezése szintén sivár, nem sok jót ígérő. Másik ellenvetése Zilahy elbeszélésével szemben a következő: „Csodálatos, hogy egy huszonöt éves beszélyíró az életnek csak sivár, mondhatni leghitványabb oldalát festi. Mintha nem találna részvételre érdemes tárgyat, s amit talál, az nem más, mint egy bárgyú gyermek. A „Verőfényes napok” c. beszélyét valóban az tünteti ki, hogy részvétellel viseltetik főszemélye, egy bárgyú gyermek iránt... De vajon a költő részvéte elragad-e az olvasóra is, az egész más kérdés. Nem az a kifogásunk, hogy a beszély hőse egy tíz-tizenkétéves gyermek. A költészet örök forrása és tárgya az emberi szív, legyen az gyermeké, ifjúé, vagy öregé. Azonban az ember oly állapota, mikor születésénél fogva, vagy más testi bajok miatt csak egy fokkal több az állatnál, inkább az orvosi tudomány tárgya, mint a költészeté. Ami jellemző, nem mindig egyszersmind költői is”.¹⁶

Habár Zilahy elbeszélése távolról sem azonos értékű Gercen művével, mégis érdekes összevetni Gyulai véleményét és Bjelinszkij véleményét Gercen elbeszélésének hősről Bjelinszkij Gercennek „Krupov doktor” c. elbeszélését elemezve azt írja, hogy Gercen itt ironikus formában tulajdonképpen ugyanazokat a gondolatokat fejci ki, mint a „Ki a bűnös”-ben, s ez az ironia „egyeseknek nagyon vidám és mulatságos, másoknak szomorú és kínozó dolog, s a szerző csak akkor beszél komolyan, amikor a félkegyelmű Levkát ábrázolja, *kinnek alakja bármely művész becsületére válna*”.¹⁷ Gyulai a költőiséget védve kifogásolja Zilahy említett elbeszéléseinek sivárságát, a pozitív jelenségek ábrázolásának hiányát. Bjelinszkij ezzel szemben ugyanabban a tanulmányában, amelyben Gercen „Krupov doktorát” és Ki a bűnös c. elbeszélését méltatja, megjelöli az irodalom feladatait, melyek közül a legfontosabb, hogy bátran ábrázolja az életnek sötét oldalait, s arról beszéljen olvasóinak, „hogy vannak zugok, amelyekben egész családok reszketnek a hidegtől rongyaikban, hogy vannak olyan emberek a földön, akiket születésük, sorsuk, nyomorra ítél, hogy ezek gyakran nem lustaságból, léhaságból, hanem elkeseredésből költik borra utolsó kopekjüket”.¹⁸

Láthatjuk, hogy a fennálló renddel szembenálló, s a kritikai realizmusért következően harcoló Bjelinszkij értelmezésében az irodalom tárgyköre, az ábrázolható jelenségek köre nagymértékben kiszélesül, s az „irodalmi téma” fogalmába mindazj bekerülhet, ami az életben megvan és jellemző. Gyulainál a valósághoz való viszony, az ezzel összefüggő nem következetesen realista elvek miatt az ábrázolható jelenségek köre leszűkül, s épp olyasmi esik kifogás alá — az élet túl sötét ábrázolása —, ami Bjelinszkij értékelésében az egyik legnagyobb érénynek számít. Valószínűleg egyedülálló eset, hogy Gyulai és Bjelinszkij egy és ugyanarról az orosz irodalmi alakról mond véleményt, s ennek alapján kínálkozott a fenti néhány megjegyzés nézeteik különbözőségére vonatkozólag.

¹⁴ Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok újabb gyűjteménye, 1927, 216. o. (az én kiemelésem). 7. 70.)

¹⁵ Uo. 210. o.

¹⁶ Uo. 215–216.

¹⁷ V. G. Bjelinszkij: Szobranije Szocsinyenij v trjoh tomah, Moszkva, 1948, III. k. 812. o. (az én kiemelésem Z. Zs.).

¹⁸ Uo. 782. o.

PRÓZA ÉS VERS KATONA DRÁMAI NYELVÉBEN

(A „Jeruzsálem pusztulása” prózai és verses változatának összevetése alapján)

1

Az antik vagy antikizáló minták tanulmányozása rég idők óta arra ösztönözte költőinket, hogy magyar nyelven is próbáljanak klasszikus mértékű sorokat illetve verseket írni. Rájinis, Baróti, Révai triászának úttörő munkája nyomán a XVIII. század végén közkeletűvé vált az időmértékes forma, rímekkel gazdagodva tovább élt a nyugateurópai verselésben, s mire Petőfi meg Arany megjelent, úgy tűnhetett, hogy a magyaros ritmust véglegesen másod-sorba szorította. Az időmértékes verselés nemcsak a lírában lett megszokottá — szinte kötelezővé, — meghódította az epikát s a XIX. század első évtizedeiben oly nagy nemzeti hivatást betöltő drámát is. A magyaros formában írt dráma (mint pl. Bessenyei Ágisa) nem tarthatott számot színpadi sikerre, a prózában szóló nem elégítette ki a közönség s kivált a költő egyre fokozódó poézisigényét. A magyar drámaírást így a külső példák ösztönzése nélkül is belső szükségyszerűséggel fordult volna az időmértékes drámai vershez, elsősorban a shakespeare-i jambushoz. A formaváltás, illetve formahódítás Katona s a két Kisfaludy testvér műve, ha merészségben s újszerűségben nem is : jelentőségben fölveszi a versenyt a deákosok újításai val.

A versforma megváltozása, illetve a prózában versre fordulása szükségyszerűen együttjár a nyelvi formálás módosulásával. A vers sajátos ritmikai kötöttségeivel sajátos nyelvi formákat igényel — tár föl vagy terem meg, — s visz át azután az írók és beszélők köztudatába. A versnek e sajátos nyelvműködés hatását legtanulságosabban úgy vizsgálhatjuk, ha nyomunkövetjük egy-egy verses mű geneziséjét. Erre rendszerint a költői mű születésének stádiumait megőrkítő kritikai kiadások földolgozása ad lehetőséget (v.ö. : Gáldi László : L'Interprétation fonctionnelle du vers ; Acta Linguistica, 1953.).

Katona drámai versének s végső soron a Bánk Bán jambusainak nyelvi elemzéséhez azonban rendkívüli utat nyit a „Jeruzsálem pusztulása” verses változatának néhányzázoros töredéke, amelyet Hajnóczy Iván „Katona József Kecskeméten” (Kecskemét, 1926.) című művében adott közre (10—26. lap). Ez az érett és költői eréjével sokszor a Bánk Bánt idéző szöveg nagyrészt pontosan, mondatról mondatra sőt szóról szóra megfelel a „Jeruzsálem pusztulása” eredeti prózai változatának. Önként kínálkozó ígéretes lehetőség a két szöveg egybevetése alapján megkísérelni a verskívánta nyelvi és stílusbeli sajátosságok föltárását és elemzését.

2

Az átdolgozás alapjául szolgáló próza-dramát, amely a soha be nem fejezett verses változattal szemben épen maradt ránk, s a színpadon is sokáig szerepelt, „Jeruzsálem pusztulása” címen utolsó prózai tragédiájaként írta Katona. Megírásához talán 1813-ban hozzátartozott már, 1814 tavaszára fejezte be, s eredeti példányára 1814. júl. 14-én vezették rá a cenzori engedélyt. A darab Katona Bánk Bán előtt írt drámái közül az összes Katona ismerők tanúsága szerint (vö. különösen Waldapfel József : Irodalomtörténeti Közlemények 39. — 192) magasan kiemelkedik. Hozzátehetjük, hogy nemcsak szilárd művészi koncepciója és alakteremtő realizmusa miatt: Különleges helyet biztosít neki nyelvének, stílusának érettsége is.

E dolgozatnak nem föladata, hogy Katona drámáinak nyelvi és stílusbeli fejlődését nyomunkövetve részletesen megmutassa ezt, de a verses változat elemzése előtt jó világosan látnunk, hogy a kiindulásául szolgáló prózai szöveg csaknem teljesen ment mindentől, ami Katona korábbi darabjaiba pusztán a kor dagályos színpadi stílusdívatából hatolt be. Mondatai épkez, az értelemnek és az indulatnak kettős ereje formálta őket, nem a hatást vadászó művészi számítás, szökcincse sokszínű, s az alantasabb szavakból is sokat magabafoglal, de nem magáért a brutalitásért gorbomba, hanem a szereplő játszószemélyek jelleméhez és helyzetéhez alkalmazkodó, az a mondatfölötti nyelvi kapcsolat pedig, amely a monológ vagy a párbeszéd részeit egybeűzi, különösen jól érvényre jut benne, mindennek súlyt ad, s egyúttal mindent megóv attól, hogy túlnövekedjék saját határain. Katona e stílusbeli fejlődése jellemalkotó fantáziájának s jellemábrázoló műgondjának fejlődésével függ össze. Nem hagyta el a régebbi drámáiban alkalmazott nyelvi elemeket, csak jellegzetes karakterek köré rendezte őket, s a sokféle színnek így értelmet és egységet adott. Hogy milyen erővel és valósághitellel hangzik szereplőinek szava, megláthatjuk a néhányorosos monológon, melyet Mária éhhalállal küszködő

gyermeké fölött mond, mielőtt megölné, s amelyet Katona csaknem szóról szóra Josephus Flavius Bellum Iudaicumának keze között volt latin fordításából magyarított :

„Miserum te, infans, in bello et fame et seditione cui te servavero? Apud Romanos etiam si vixeris, serviturus es; fames autem praevenit servitutem: his vero seditiosi saeviores sunt. Esto igitur mihi cibus, et seditiosis furia, et humanae vitae fabula, quae sola deest calamitatibus Iudaeorum.”

„Nyomorult Fiutka! A Háboru, Éhség és Tyrannusság között minek hagyjalak én meg? — A Rómaiak közt, ha azt megéled, rabszolgaságra jutsz, az Éhség pedig elébb való a szolgáltnál — mind ezeknél iszonyatosabbak a Tyrannusok... Légy üdvösségem öszve tapodója, Furiája a Tyrannusoknak és Meséje a késő világnak. Ez volt hátra a Zsidók Inségéből.”

(A párhuzamot — Katona szövege és a Bellum Iudaicum közötti összes megfeleléseket összegyűjtve — Waldapfel József említett tanulmánya idézi.)

A verses átköltés keletkezésének idejét illetően biztos adat nem áll rendelkezésünkre. Hajnóczy Iván úgy véli, hogy az átdolgozásra a kolozsvári pályázat ösztönözte Katonát, aki e pályázatra a Bánk Bán megírása előtt a „Jeruzsálem pusztulását” akarta alkalmassá tenni, s így az átírás 1814—1815-ből, a Bánk Bán előtti időkből való. Waldapfel viszont azt igyekszik valószínűvé tenni, hogy a Bánk Bán keletkezése után született, s drámai kidolgozásában Katona már a Bánk megírásával kapcsolatos tanulmányainak, esetleg Bárány Boldizsár Rostájának tanulságait is értékesítette. A mi szempontunkból az átdolgozás idejének meghatározása nem túlságosan jelentős. Mégis, úgy hiszem, a töredékek nyelvi és formai jellege Hajnóczy véleményét támogatja, s keletkezésük időpontját inkább a Bánk Bán megírása előtti hónapokra tolja. Különösen a három trochaikus-rímes betét alkalmazására kell itt utalnunk. E német drámákban divatos s épp a szenvedély felső fokának kifejezésére szánt strófás szerkezetek a Bánkban nem jelentkeznek már, úgy látszik, Katona is megérezte azt, amit Kölcsey Körner Zrínyi-jéről írott tanulmányában fejteget, hogy „a pathostól megkapott személy, midőn gyakran magáról is meg kellene feledkeznie, nem bír elég nyugalommal mesterséges versificatióval tépelődhetni.” (Minden Munkái — Bp. 1886. III. 208. lap.)

Ha e gondolatmenet helytáll, a „Jeruzsálem pusztulása”-nak verses átdolgozásából elkészült s reánk maradt néhány százoros töredék az első eredeti drámánk, mely a német minták szerint ötös és hatódfeles rímtelesen jambusokban íródott. Fordítások közül csak Kisfaludy Károly (akkor még meg nem jelent) Brutus-fordítása előzte meg, eredeti műként követte a Bánk, majd 1816-ban Kisfaludy Sándor Hunyadyja,¹ 1818-ban Szemere Körner-fordítása, 1819-ben Kisfaludy Károly Ilkája (amelyre Katona méltán goromba kritikával felelt), a Stibor, végül az Irene s nem sokkal utóbb Vörösmarty drámái is. Megírásakor magyar nyelvű példa nem állott tehát Katona előtt. Az átdolgozás javításokkal s itt-ott javítatlan hibákkal, de több helyt retekművű nyelvi megoldásokkal gazdag töredékei mutatják, mily küzdelmes s mily eredményes munkával formálta verssé legérettebb prózadrámájának szövegét, s tette magyar drámai formává a német jambusi szkémát.

3

A versbeformálás, kivált az addig még idegen versszkémába való idomítás legnagyobb veszedelme a magyaros mondat szerkezetek idegenszerűvé torzulása vagy legalábbis fölhígulása, ellaposodása. Szemere említett fordításában például így beszél Zrínyi és Ali követe:

„Zrínyi: Urad, ha bennem bajnokot becsül,
úgy nem kívánhat tőlem hitszegést.
Mit térszen ő, ha várunk béveszi,
majd más fog arról véle vetni számot;
én tisztem amit rendel, megteszem.

¹ Megírásának idejét tekintve, a Hunyady is megelőzhette Katona kísérletét. Szerzője ezt jegyezte elébe: „Irárm Sümegen 1814-ben.” Érdekes, hogy Kisfaludy épp a jambus meghódítását tartotta darabja legnagyobb érdemének. Érezte, hogy „törtetlen úton jártában” nem tudott kifogástalant alkotni, s drámáját nem is szánta színpadra, csak „dramaticum poemának” tekintette. (Lásd Minden Munkája negyedik kiadásának idevágó Jegyzeteit. Bp. 1892.)

Mehemed : Szavad javalnám, csak vitéz ha volnál ;
De férj- s atyától ily szó! Zrinyi hídd el...”
(Olcso Ktár. 64. szám 84. lap.)

A zengzetes vers a magyar szórend fölállozását kívánta. Kisfaludy Sándor prózából versbeírott Hunyadyjában meg ilyesféleképpen alakul át, válik értéktelenné egy prózában súlyos, drámai mondatkapcsolat:

Próza : „Hallyátok, magyar vitézek!
Kettő itt most a figyelemnek ponttya.
Kettő lesz a csatának fergetege.” (Hunyady
János. Kisfaludy Sándor Minden Munkája
— Budapest 1892. IV.: 261 lap. ill. 524. lap.)

Vers : „Kettős, Vitézek — s erre jól vigyázza-
tok,
Kettős, Barátim most figyelmünk ponttya.
Két fergeteg talál ma minket.

A szavak csaknem változatlanok, terjedelemben sincs különbség, mégis súlytalanabb lett a verses átdolgozás, amint az egyszerű mondatok tömörsége a költői fogalmazásban föloldódott.

Katona ritkán áldozza föl a mondat épségét a versnek. Alkalmazkodik a vers-jelentette új lehetőségekhez, de az újítások nem rontják, inkább jobbá teszik a mondatait. Magyar-talan inverzióval, mely Szemere fordításában oly mindennapos, 379 soros töredékében mind-össze kétszer él, mondatainak ereje pedig szinte sehhol sem törik meg. Prózájának sokkapcsolatú, polifón szerkezetei inkább egyszerűsödnek az egylejtésű jambikus forma hatására. A mondaton belüli hangsúlymegozlást általában igyekszik elkerülni:

Próza: „Valójában nem tudom, ha szerencse
vagy szerencsétlenség hoz-é tégedet ide.”

Vers : (103.) „Bizon nem
tudom, szerencse hozott-é tégedet
ide vagy szerencsétlenség.”

Próza: „Ő folytatta az öldöklést szemem
láttára, agyargott, én pedig sírtam.”

Vers : (7.) „de ő
csak folytatá az öldöklést szemem
láttára — én sírtam, ő mosolygott”.

A szórendi átalakítás, a versritmus erejére való ráhagyatkozás itt épp fokozza a nyelv drámai hatékonyságát, mert mintegy egyenirányítja, egy ívbe foglalja a benne ható összes erőket. Néhol az ellentétes mellékmondat értelmi tagolású szerkezete is eltűnik, hogy az egyívű dinamikát meg ne akassza:

Próza: „Gyere ide, te ájtatos ember! Te
azon bámulsz, hogy mi hoz engemet ide,
én pedig azt kérdezhetném tőled, hogy mi
hozza az ellenség táborába a buzgó
Zsidót?”

Vers : (108.) „Ember,
te ájtatos tekintetteddel, én
kérdzhetem; mi hozza a buzgó Zsidót
Ellenkezőink gyilkos Táborába?”

A prózai változat hosszadalmas és bonyolult szerkezetét a verses kidolgozásban a vers-ritmus meg a szórend révén kétszeresen nyomatékos „én kérdezhetem” erőteljes kiemelése váltja föl.

De nemcsak a mondaton belül alakul ki ez az egyívű hang- és hangsúlyelrendezés. A prózában narratív jellegű, különhangsúlyú mondatok eggyéltvözödnek itt, a szóló lírai hevületének izzásában:

Próza: „Aphaca és Samaria már el estek és
Jotapata mégis mindég állott. Hasztalan
rohant az Ellenség reánk, mert mindenkor
visszaverettetett, és sebekkel megrakva
vitték vissza Vespasianust is a Táborba.
Végre a Római ravaszság győzött a Zsidó
erőn: Titus segítségére jött Attyának.”

Vers : (150.) „Samaria és Aphaca már elestek
a kellemes Jotapata még is állt.
Hasztalan rohantak ellenünk
Ellenkezőink — mindég vissza vertük
Maga Flavius Vespasianus is
vérebe fördve félholtan vívődött
a táborába. Mig a Római
ravaszkodás végtére győze a
Zsidó erőn: Titus megérkezett
Attyának a segítségére...”

s így tovább.

Az első mondat két szigorúan párhuzamos és ellentétbe torlódó sorra csiszolódik itt. Jotapata jelzöt kap, hogy megfelelhessen Samaria és Aphaca kettős nevének, a *mindég* viszont elmarad, s így a *még is ált* pontosan ráüthet a *már elesetek*-re, hímvégű lévén, keményebb felettel. A második mondat *mert*-je kihullik: nincs is szükség reá. Vespasianus története kibővül — hangsúlyban, színben ennek a mondatnak kell a leggazdagabbnak lennie. Még egy anapaestus nekifutása is az ő nevét festi alá. A zsidók bukását elbeszélő mondat a *végére* hátrábbvetésével elveszti epikus nyugalmát, a nélkül, hogy súlyából valamit veszítene, s belesimul az elbeszélés hangulati folytonosságába.

A különszínű mondatok egyberendezése érdekében a beszélőtárhoz intézett felszólításokat következetesen egyszerű apostrophévé fokozza le Katona; drámai erejükből, konkrétságukból veszítenek így, szokatlanabbá, elvontabbá válnak, de nem osztják meg a hallgató figyelmét, amely nem szívesen esne ki a versritmus lendületéből:

Próza: „Szólj, Agrippa Leánya, mit
tsináljon egy Tibéria?”

Vers: (135.) „Agrippa Lánya, mit csináljon
akkor

Próza: „Gyere ide, te ájtatos Ember! Te
azon bámulsz, hogy mi hoz engemet
ide: én pedig azt kérdezhetném tőled...”

már egy Tibéria?”

Vers: (108.) „Ember
a te ájtatos tekintetteddel én
kérdzhetem...”

A mondatok egyvonalú rendezettsége nem jelent azonban simaságot. Épp a versritmus fokozta hangsúly s az egy-áradású dinamika teszi lehetővé, hogy a mondat logikai kapcsolata néhol meglazuljon, s az indulat sodra — mint gyors patak hatalmas kötömböket — grammatikailag össze nem csiszolt mondatrészeket is görgessen egymás mögött. Egy sima prózai mondat például így formálódik át Berenice ajkán:

Próza: „Hogy Jeru'salem egykor tégedet
Fő Pap létedre Galilaeának Igazgatójává
tett, azt jól tudom.”

Vers: (113.) „Hogy egykor
Jeruzalem, Fő Pap létedre, elvakulva,
téged még Galilaeai
Igazgatóvá tett — azt jól tudom.”

A szintagmák kapcsolata itt szinte nem is grammatikai természetű már, belül, a beszélő lelkében függenek össze, s mint látatömbök robbannak ki belőle, külső kapocsként csak a ritmus ereje fűzi össze őket. Egy névelő, egy birtokjel, egy névmás vagy kötőszó könnyen áldoztatul esik a szótömbök összeroppanásának: Katona láthatólag nem fél a homálytól.

De nemcsak a mondattagok grammatikai kapcsolása válik „főlölegessé” néha, a mondatok egymással is csak a felindulás hevében és a ritmus folytonosságában kapcsolódnak össze. Olykor a kapcsolatleltetés nyelvvel eszközként egy megismétlődő szó vagy szócsoport szerepel mely vörösfonálként húzódik végig a mondatok során. Katona prózájában is gyakran ismétlődnek szavak, akár félmondatok is; a szóismétlés a kor színpadi nyelvének divatos fogása volt. A verses forma azonban lehetővé teszi, hogy a szavak ismétlődésükkel új fényt csillantsanak meg, megrobbanjanak mint a rakéta, s robbanásukkal továbblökjék az egész dikciót. Berenice így szidalmazza Titust:

Próza: „Tudod, te érzéketlen szelid, tudod?
és azt mondd, hogy igazsága volt.”

Vers: (31.) „Tudod, te érzéketlen? ezt
tudod te mind? és még is?”

Akár egy elejtett szó, az előző mondat lényegtelen, hangsúlytalan szava lehet ily lököerővé, ha indulatot ébreszt, és rejtett energiákat robbant:

Próza: „Jos.: Az öreg Nikanór kíván veled
szóllani.

Vers: (67.) „Nicanór kívánna még beszélni
veled.

T.: Az öreg Nikanór? szegény, szerent-
sétlen útmutatóm! — megyek.”

T.: Még? mit beszélsz? — talán —
Jozéphasom

szemből egy könny.

Fl.: Egy — érette hull.”

Ez a stílusfogás, mely itt az egy ismétlésében már indokolatlanul is érvényesül, szintén a Bánk Bánban bontakozik majd ki teljesen, ahol Melinda neve például hosszú monológok vezérszava lesz

Az indulatnak és erőnek sodrásában alakult sokszor kopár helyt-helyt egyenesen homályos dikció néha mégis földerül. A versben alkalmazott nyelvi formák ilyenkor — és csak

ilyenkor — többnyire tágabbak a prózabeliekénél, s megintcsak a ritmus hatására hajlékonyá finomodnak, hogy a szelid érzés vagy az elragadott pátosz kifejezőivé lehessenek. Két helyen az emlékezés poézisa formálja líráivá a verssorokat :

Próza. „Fuss innen meg tsalatkozott Berenice
Nem találod immár a győzedelmes Titusban
azt a Titust, aki egykor téged Alexandriában
Hugának akart nevezni.”

Vers: (58.) „Oh el innen! El
te számkivetetett szegény Teremtés!
a győzedelmes Titusban soha
sem fogsz találni többé arra a
nyájas, szelid Titusra, aki egykor
a boldogabb időkben tégedet
Hugának üdvözölt ragadtatással
szép Antiochiában.”

Próza: „... régi Barátságának emlékezetétől
ösztönöztetvén, által adtam magamat
nékie.”

Vers: (190.) „Ő szent Barátságunknak vissza-
bájolt
emlékivel varázsolt bennem egy
új csillagot fel, melynek a neve:
Frigy, s' jobb Jövendő. Ált'adám magam.”

A tágabbra gyűrűző sorokban az érzés lírája szólal, de nem tovább, mint amennyire a költő engedi. Az „által adtam magamat nékie” mondattagból rövidített „ált'adám magam” gátat vet az ellágyulásnak: ritmikailag és grammatikailag egyaránt szilád tömbként zárja le a néhány soros meditációt.

A pátosz elragadtatásait a vers szárnyán fölröppenő fokozások érzékeltetik. Egy helyen teljesen átalakul a próza szövege:

Próza: „Sok ideig voltunk ott, végre ki
tudódott — egy asszony árult el.”

Vers: (175.) „Nem a nyögés,
nem a sohajtság tört keresztül e'
védfátyolon: Judaea szülte — egy
sorsossa ön Nemednek — egy Zsidó
Asszony lőn árulónká.”

A mondaton belül az egyetlen szívesen alkalmazott verstöltelék, a jelzők töltik be a színezés szerepét. Sose szaporodnak el annyira, hogy a drámai verset lírává vagy festői ábrázolássá lazítsák. Egyik-másik vissza-visszatér (mint a *kellemetes Jotapata* kapcsolatban a *kellemetes* szó), de ha újra nem találkozunk is vele, emlékezetünkbe íródik mindegyik, mert ritka nyugvópontot jelent, ahol statikussá szilárdul az, ami máshol a dinamikában nyilatkozott meg. Tizenhét új jelző jelenik meg a szövegben, szinte egyiknek sincs megkülönböztető szerep, csak arra való, hogy egy egy szónak vagy gondolatsornak hangulati tartamát elmélyítsék. A *nyájas, szelid* Titus Berenicét a *szép* Antiochiában nevezte udvarnok, Josephust a rómaiak *gyilkos* táborába hozza indulata, *veszedelem, engedelem, enyhülés* helyett *gyászos* veszélyt, *kegyes* megengedést s *egy morzsányi* enyhülést emleget Flavius, és a csak nevében megjelenő Sextus is jellemet kap: a *csalfa* Sextusként áll elénk.

4

A mondat s a vers-szkéma összemérkőzésén nyert tehát a mondat. Nem vesztett-e a vers?

A magyar drámai jambus történetével nem sokat foglalkoztak. Horváth János hivatkozik Arany egy jegyzetére, s ír néhány sort róla. Megállapítja, hogy ellenségeinek nincs igazuk, mert bár e forma legtöbbször idegen marad a magyar versritmus képleteitől, „épp ez a magyaros dalolástól való mentessége teszi alkalmassá... a gondolat saját alakulásaihoz teljesebben igazodó ‚beszélt vers’ szerepére” (Rendszeres Magyar Verstan 136. lap.).

Katona — mint említettem is — e drámatörődékét három négysoros versszak kivételével teljesen a ‚blank vers’ formájában írta. A három betétről szó esett már, a kor divátja magyarázza őket, s Katona úgy látszik hamar belátta helytelenségüket, a Bánk Bánban legalább nem élt már velük. A jambikus sorok elemzése igazolja Horváth János megállapítását.

Az időmértéket illetően Katona nem enged magának annyi szabadságot mint Kisfaludy Sándor vagy korai drámáiban Kisfaludy Károly is. Ha a jambust olykor anapaestusszal helyettesíti, azzal többnyire van hangulati mondanivalója. Gyakran él spondeusszal, de ritkán sorvégen, vagy mondathatáron, ahol a Babits megírta szabály szerint a sorok lejtésének ki kell csendülnie. Rövid szótagot majdnem sohasem ejtet hosszúnak (mint teszi elv-

szerűen Kisfaludy Sándor a **Hunyady** és a **hazafi** szavakban), s jambusait azért szokás csak rossznak sejtetni, mert a nyelv szerkezetén nem tesznek erős akot, s nem hangzanak ki tola-kodón a természetes beszéd ritmusából.

Mert Katona szándékos gonddal-e vagy önkéntelen művészi ösztönnel — mesteri módon fölhasználja a jambus hangsúlylehetőségeit. A mondat hangsúly s a Katonánál mindig éles értelmi nyomaték a jambusnak hol thesisre, hol arsisra esik, és a két hangsúlyforma váltakozása érezhető változatosságot ad a beszédnek. Érezteteti ez a változatosság az egyfűvű indulat belső vibrálását is:

262. Berenice : „Most
itt állok! Ember! Itt se, ott se! Sem
forró szerelmem : sem Jeruzalem!
Egyedül! hogy ellenséges Daemonom
kaczagva járjon mindenütt utánnam
miképp csalatkozték meg.”

*
— | — v || — v | — v | — v | — v | —
— — | v — — || — | v — v v | —
v v — || v | — — — | — | — v v | —
v — v | — | — v — | — v — v | —
v — | v — v — | — v

Néha az értelem szerint egymásra felelő szavaknak az ilyen vershelyzetbeli differencia adhat külön szint, nyomatékot :

78. Titus : „A fejem
erős ugyan, de szívem emberi.”

— | v —
v — | v — || v | — v | — v —

Sokszor csak a dikció gördülékenységét biztosítja ez a ritmusjáték, s elevenné, kifejezővé teszi az egyszerű elbeszélés szövegét is :

154. „Maga Flavius Vespasianus is
vérebe fordve, félholtan vívdődött
a táborába. Míg a Római
ravaszkodás végtére győze a
Zsidó erőn...”

v v | — v — | — — v — v | —
— — v | — v | — — — | — | v — —
v | — v — v || — | — | — v v | —
v — v — | — — v | — v | —
v — | v —

Ahol — ritka hely az ilyen — a hangsúly hosszú sorokban át következetesen a thesisen van, valami parlando-jelleget kap a vers :

199. „Most, a midőn láttam, hogy a Zsidók
gyászos veszélyinek egyedül való
forrása, Florus is fog menni a
Zsidó csatára, a Császár kegyes
megengedésével Rómát oda-
hagytam, s követtem ide Titusunkat.”

— | — v — | — — | v | — | v —
— — | v — v v | v v — | v — —
— — v | — v | — | — | — v v | —
v — | v — v | — | — — | v v | —
v — v — — | — — | v —
— — | v — v | v v | — v — v

A hat soron át csak az *ide* szót és Florus meg Titus nevének első szótagját emeli ki a jambus arsisa. A többi hangsúly thesisre esik, s a parlando monotóniáját a sorvégek elmosódása meg a szokatlanul sok spondeus is fokozza. Nem baj : Katona tudja, hogy a magasságot a mélységhez mérik, s hogy csak a sokskálájú vers lehet igazán hatásos a színpadon.

A sorok és mondatok lezárását figyelve, megállapíthatjuk, hogy Katona a későbbi drámaíróktól meg Arany elvétől eltérően nem igyekezett azon, hogy a mondat- és mondatrész-határok a sorvégekkel egybeessenek. Ha sorvégen fejezett be mondatot, vagy sorvégre ugrasztott ki egymásra hegyezett szavakat, azzal mindig külön szándéka volt. Semmibe mégis ritkán vette a sorhatárt, olyankor mindig a próza ritmustalan nyelvműveit idézi föl, mint az előbb bemutatott hatsoros elbeszélésben is. A sorvégre vetett mondatkezdet vagy a következő sorba szorult mondatvég legtöbbször megengedi, hogy a sorok ritmusa átűdödjék a mondatok hangsúlyrendjén, sőt ki is használja e kétféle erő dialektikáját.

Egy helyen valóban remek megoldással aknázza ki az enjambement lehetőségeit : egyre hosszabbra nyújtott sorokkal érezteti a lassan gyűrűző érzelmi hullámzás ritmusát.

190. „Ő szent barátságunknak visszabájtolt
emlékeivel varázsolt bennem egy
új csillagot fel, melynek a neve
Frigy s jobb Jövendő. Ált' adám magam.”

11
4+6
5+5
5+5

* Az iktusjel azokat a szótagokat jelzi, amelyekben a mondat- ill. szóhangsúlyt a jambus arsisra húzza alá.

Az első sor négy szótaggal szaporodik meg, de a második sem veszít, az elvett négy szótag helyett ötöt ragad magához a harmadikból, hogy az ismét öttel rövidítse a negyediket. A negyedik sorban így öt szótag marad csak, s ez a rövid, az arsisra eső hangsúlytól megnyomatékozott záradék kemény keserűséggel markolja meg a szétfutó szavakat: „Ált'adám magam.”

5

A vers nyelvformáló hatása leginkább a mondat alakításában érvényesül. Hat azonban a versforma a szókincre is, a szóválasztások körét egyrészt megsűkíti, kizárva az alacsony stílusrétegbe tartozó szavakat, másrészt kitágítja, mert olyan ritka vagy új szavakat, szóalakokat kíván, amelyek ritmusigényeit kielégítik.

A rendkívüli szavakat, szóalakokat illetően mindenekelőtt az elbeszélő múlt gyakorisága lepi meg az olvasót. A rövid töredékben csaknem húsz ilyen igealak szerepel, míg a párhuzamos prózai szövegben mindössze egy. Ezt a rég kihalt igealakot a múlt század elején valóban a költői nyelv és elsősorban az időmértékes forma kényszere hozta vissza újra az irodalmi használatba.

De nemcsak a szabályos bár szokatlan félmúlt igealakok sokasodnak meg a jambusos szöveg kívánalmai szerint. Előfordulnak ilyenféle szokatlan vagy régiesen képzett, ragozott alakok, mint: *akkoron, könyörgöttem, védettem magam, tudtanak, birtatok vala, védőtinek*. A szokott *ellenség* helyett kétszer is *ellenkezővel* találkozunk.

A verses forma azonban amellett, hogy ritmikai kényszert jelent, emeli a stílus színvonalát is. Ezért helyettesíti Katona a Kecskemét vidékén 'nevetett' jelentésű *agyargott* igét *mosolygott*-tal. A *háborúra nógatta* helyett *felizgatá a háborúra* formát, a *bámulsz* helyett a *nézel* igét választja inkább. Megjelennek a nyelvújítási szavak — nem nagy számban (hiszen a Bánk Bánban is közmondásosan kevaiv van belőlük), de mégis. A *büszk*, az *úr*, a *Rény*, a *véd-fátyol*, a *kondulat*, az *Éh*. Saját szavaival is merészebben él: *ragadtatás, felvarázsol, visszabájol*. Fordulatokat is helyettesít, ha nemesebbnek érzi az újat. A *Halgass!* helyett *Úgy, úgy!* -gyal fogadja Berenice Florus szavát, s mikor Titus beszédét hallva kétségbeesik, *Et innen!* *et...* szavakkal készül az elbújdosásra, nem úgy, mint a prózai szövegben, hogy: „Fuss innét meg tsalatkozott Berenice!”

A vers jobban megbírja, sőt igényli az elvontságokat. A költői lendület aposztrófálhatja az *Okosságot*, az *Enyészetet*, megszemélyesítteti a *Rényt*, a *Frigyet* és a *jobb Jövendőt*, beszélhet a *Hátaadatnak töréről* is, mikor a bosszúállás eszközére gondol. Katona első drámáiban szívesen élt körülírással, most nem helytelen, bár néha ködösen dagályos az olyan szerkesztés, mely Isten nevét „az Orionokon túl Levő”-vel vagy éppen a „felséges Borzasztó” kapcsolattal helyettesíti. A cselekvéseket is lehet így nagyítva körülírni. A „számtalan lelket töről a semmiségbe” például egyenértékű a „sokat megölt” kifejezéssel. E ködös dagálnak jellemző esete a következő néhány sor:

Próza: „most is borzadva mutogattya a Római nép Zabulon és Gábao környékét... és ujjain számlálja azon hatezer kétszáz Lelkéket, kik Jeru'salem falai alatt hagyták sebesedett Lakhelyeket.”

Vers: (44.) „Most is borzadozva szól a nagy Róma Gábao s Zabulon vidékről... és amaz hatezer s kétszáz halottit az ujjain számlálja, melyek itt Jeruzsalem falai alatt hörögtek.”

A „Római nép” helyett a „nagy Róma” cselekszik itt, nem *mutogattya* már Zabulon s Gábao vidékét, csak *szól* róla, s ujjain számlálja a halottakat, akik „Jeruzsálem falai alatt hörögtek”.

Ezekben a változtatásokban itt-ott a túlzás és a modorosság nyomait is érezzük már. Általában azonban nem vált színtelenné miattuk a dráma szókincre. Az alantásnak érzett szavak meg fordulatok kimaradását helyt-helyt színesebb szavak, plasztikusabb kifejezések alkalmazásával ellensúlyozta Katona. Az *agyargott* ige például visszakerült az átdolgozásba akkor közismert 'dühében vicsergött' jelentésben, megjelennek új szavak mint a *becsűszott* (a *bé jutott* helyett) s a *rimánkodék*. Ennek a gondos és találmányos művészetnek köszönhető, hogy a verses változat nyelvi anyaga nemcsak nemesebb, de gazdagabb és változatosabb is a prózadráma nyelvi anyagánál.

A mondatok és a mondat alatti nyelvi elemek sorsának megvizsgálása után szólunk kellene még a dialógus-alakítás esetleges módosulásáról. Itt azonban nem igen fordul elő olyan jelenség, amely figyelmünket magára vonná. Katona dialógusépítő technikája a prózai darabok gyakorlatából változatlanul megy át a Jeruzsálem Pusztulásának verses kidolgozásába és onnét a Bánk Bánba.

Művészete — nyelv- és stílusművészete is — ott válik teljessé és messzire ható példává. A dolgozatomban megírottak érdekessége pusztán csak az, hogy a „válasz” folyamatának egy fontos pillanatát megvilágították, azt a pillanatot tudniillik, melyben Katona — s benne a magyar drámaírást legnagyobb mestere — a prózai formát elhagyva a jambushoz fordult.

SCHIEBER SÁNDOR

GÓG ÉS MAGÓG FIA

Igaza van Sinor Dénes cambridge-i professzornak abban (Irodalomtörténet. XLV. 1957. 78—79.), hogy Ady Új versek című kötetének bevezető költeményéhez nem nyújt ki-elégítő magyarázatot Földessy Gyula. Kétségtelenül helyes is az a kommentár, amelyet Sinor ad a Góg-Mágóg legendával. Ez a magyarázat azonban nem új, megvan már Heller Bernát értekezéseiben, aki behatóan tanulmányozta az említett legenda-anyagot (Gog und Magog im jüdischen Schrifttum. Jewish Studies in Memory of George A. Kohut. New York, 1935. 350—358; Góg és Mágóg. IMIT Évkönyve. 1935. 31—47; Góg és Mágóg. Ethnographia—Nép-élet. XLVI. 1935. 23—28.). Heller is utal Andrew Runni Anderson kitűnő könyvére, és a fent idézett tanulmányok egyikében rátér Ady versére (IMIT Évkönyve. 1935. 36.): „Ady ismerte a mondát a kapufalról, amelyet Sándor Góg-Mágóg ellen emelt. Erre vallanak a hangmegütő sorok: Góg és Magóg fia vagyok én, hiába döngetek kaput, falat.” Ady közvetlen forrásáról azonban sem Heller, sem Sinor nem tudnak felvilágosítást adni. *Erre vár feleletet a további Ady-kutatás.*

SZEMLE

GYULAI PÁL VÁLOGATOTT MŰVEI

Két kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956. Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Hermann István.

Ki volt ez a kemény tekintetű, mokány kis ember, aki majdnem félszázadon át volt kérlelhetetlen harcosa és zsarnoka a magyar irodalmi életnek? Jóformán csak közhelyeket tudunk róla. Kézről kézre adott jó vagy rosszindulatú megállapításokat. Egyebet: az emberről, benső életéről, kedélyéről — úgyszólván semmit; vagy amit tudunk, többé-kevésbé semmitmondó. Papp Ferenc két vastag kötetben írta meg az életrajzát, sok adattal, gondosan, körültekintően, szeretettel. A közel ezer lap után mégsem érezzük a személyes találkozás varázsát, közvetlenségét. Talán Kozma Andor vagy Hatvany Lajos gyors kézzel odavetett vázlatai többet adnak? Alig valamicskével; az anekdoták alól végeredményben itt is kisiklik az ember. Lehet, hogy azért, mert olyan egyéniség volt, aki nem hagyja magát megfogni: zárkózott, bizonyos konvenciók fala mögött él, bensejében megközelíthetetlen. De az is lehet, hogy a szerep, melyet keményen kiharcolt magának, s aztán keményen, szívósan betöltött, valósággal rácsontosodott; kortársai nem az embert látták, hanem a szerepet — majdnem azt mondtam: azt az intézményt, aki Gyulai Pál volt; ha néha előbukkant valami a szerep páncélja alól, azt jobbra anekdotikusan fogták föl, némi humorral, meghatottan vagy irónikusan, mint Kozma vagy Hatvany. Főképpen a fiatalabbak látták így, az a nemzedék, amely általában ádáz ellenségének tekintette, s amelyből Gyulai, sajnos, inkább csak az epigonokat méltányolta.

Papp Ferenc életrajzában elmond egy kedves történetet 1853 nyaráról. Gyulai ekkor egy ideig Szilágyi Sándornál vendégeskedett, helyesebben dolgozott Kecskeméten. Arany pedig Nagykőrösön tanított. Át-átlátogattak egymáshoz, mert a két város közt akkor már volt vasút. Egy évvel később Gyulai egy Lévayhoz írt levelében visszaemlékszik ezekre a kellemes napokra. „Tavaly nyáron — írja — hányszor emlegettünk, midőn Kecskemétről átrándultam az én kedves Jankóhoz, s az általad küldött

jó borból iddoggáltunk! Sokszor felkiáltott Jankó: Az a Józsi jó verseket ír, de legjobb műve mégis e kiadatlan. Igyunk a Józsi egészségére!”

Mai olvasó számára majdnem hihetetlen ez a jelenet: a poharazgató, kedélyeskedő Gyulai! Az ember szeretné meglesni egy-egy ilyen alkalommal, társaságban, beszélgetés közben; szeretné elkapni a hangja lejtését, a tekintetét, hogy megpróbálja megfejteni magának ezt a különös egyéniséget. Sajnos, az életírók — hiven rossz szokásukhoz — meglehetősen fukarok ezen a téren. Gyulai érzelmi életét nemcsak Gyulai nem teregette ki, hanem még ők is szemérmes fátylat vetettek rá.

Pedig azt hiszem, valahonnét effelől, egyénisége felől kellene megközelítenünk, hogy jobban a közelébe tudjunk férkőzni. Szerepét ma már jobbra világosan látjuk, rendkívül nagy előnyeivel és rendkívül nagy hátrányaival együtt. Tudjuk, hogy amikor fiatalos kíméletlenséggel elkezdett rendet csinálni a Világos utáni sötét esztendőök vésszesen eltarackosodó magyar irodalmában, valósággal gondviselészerű munkát végzett; s azt is tudjuk, hogy később már végzetesen nem értette meg a kor új törekvéseit. Tudjuk, hogy nem volt éppen kíméletes kritikus; de azt is tudjuk, hogy az ő kíméletlenségénél sokkal kíméletlenebb volt a feléje áradó düh és gyűlölet. Tudjuk, hogy Zilahy Károlyt például nem nagyon méltányolta; de azt is tudjuk, hogy Zilahy temetésén egész biztosan nem „mosolygott a színház kapujában” (Zilahyt a Nemzeti Színházról temették), mint ahogy azt Gyulai iránti vak gyűlöletében Tolnai Lajos állítja; ennél Gyulai egyszerűen jólneveltebb volt: tudta, hogy temetéseken nem illik vihogni, még akkor sem, ha a gyászbeszédet Tolnai Lajos mondja. Tudjuk, hogy Tolnai Lajost sem ismerte el úgy, mint ahogyan ma túlértékelik, és alighanem még annál is valamivel kevesebbre értékelte, mint amennyire Tolnai megérdemelte volna; de hogy „csaknem tönkretette Tolnai Lajos életét”, azt még Hermann Istvánnak sem egészen hiszem el,

különösen ha „A sötét világ”-ra hivatkozik, Tolnai önéletrajzi pamfletjére, amely kétségkívül igen érdekes írás, de a hitele, az nem éppen a legszilárdabb; mindenesetre kiderül belőle, hogy Tolnai Lajos életét nem is „csaknem”, hanem mindenestül — Tolnai Lajos tette tönkre. Tudjuk, hogy Vajdát elképesztő módon nem értette meg; tudjuk, hogy a hetvenes évektől fogva mintha fokozatosan irodalmi hallását veszítette volna — helyesebben mintha egyre több és több vattát nyomkodott volna a fülébe, hogy ne kelljen bizonyos dolgokat meghallania; tudjuk, hogy az élet egyszerűen túlhaladt rajta... S éppen itt merül föl a legérdekesebb kérdés: miért, hogyan?

Hermann István részletesen fejtegeti Gyulai politikai világnézetét; kétségtelen, hogy mindebben sok az igazság, de így, ebben az elvont, majdnem skolasztikus formában mindez végeredményben vajmi keveset magyaráz meg a probléma lényegéből: Gyulai *egyniségéből*. (Zárójelben jegyzem meg itt: Hermann István tanulmányával szemben az a legfőbb ellenvetésem, amit annak idején jogosan a szellemtörténetnek is a szemére lobbantottak. Fejlődésvonalak koordináta-rendszerét látom, politikai, társadalmi irányokat, mozgásokat látok — csak éppen Gyulait nem látom a végén; csak éppen az író egyénisége nem domborodik ki. A pont, amiért az egész koordináta-rendszerrel ezúttal fölrajzolta, menthetetlenül elvész a vonalak sűrűjében. Nem lehetne a módszert úgy alkalmazni, hogy a kort is lássam, a társadalmi mozgást is érzékeljem, de azért az egyéniség is megmaradjon? Nem lehetne az ezúttal nem éppen túlságosan a dologra világító világirodalmi párhuzamok helyett — egy jellemző, sokat eláruló gesztus, hanglejtést megragadni, elem vetíteni? Nem lehetne a bonyolult dolgokat bonyolultság nélkül előadni? Nem lehetne az irodalomtörténetírásban arra törekedni, hogy — egy kicsit Gyulai tanftványaként is — lefejtjük a múlt alakjait a filológiai herbárium itatóslapjairól, kiülteszük őket egykori valóságuk talajába, életre varázsoljuk, élővé és emberivé tegyük őket, nem ennek vagy annak a „képviselőivé”, hanem hús-vér emberekké? Nem lehetne egy kicsit lazítani a dehumanizáló tudományos merevségen?)

De térjünk vissza Gyulaihoz. Az ő első igazi nagy tette Petőfi elismertetése volt; s ehhez akkor, amikor ő Petőfi mellett kiállt, nem kis frói bátorság kellett, hiszen még korántsem dőlt el akkor a kérdés: vajon csodálatos nagy költő volt-e Petőfi, vagy handabandázó, modortalan garabonciás. Ezt a kérdést döntötte el Gyulai; ezzel az elsőrendű tanulmánnyal „tette le a névjegyét”:

ezzel bizonyítja egyszer s mindenkorra, hogy kitűnő ízlése volt. Mégis, mit látunk utóbb? Igaza van Hermann Istvánnak (bár erre vonatkozó fejtegetéseit nem tudom egészen nyomon követni, inert sajnos kissé homályosak): végeredményben mégis az epigonizmus bajnoka lett. Makacsul ragaszkodott egy hovatóvább már egycsesen együgyűen ható költői irányhoz, stílushoz, modorhoz — akkor, amikor ezzei már maga a minta, akit utánozni véltek, Arany is, régesrégén szakított (voltaképpen nem is Aranyt, hanem egy-két versét és ihlet-formáját utánozták, és Tompát utánozták, jobban mint gondolnók); Gyulai végeredményben már az Őszikéktől is elmaradt. S ott volt a tizenkilencedik század második felének minden torzsága és torzósága ellenére is hatalmas nagy költője, Vajda — mit látott meg belőle Gyulai? Egyedül az „Alfréd regényé”-ről írt; és hadd mondjak egy kicsit ebben is ellent Hermann István egy futó megjegyzésének: ez a mű, érzésem szerint, jelentősebb, mint általában tartják, különösen ha behelyezzük a korába, korának légkörébe. Gyulai, amikor egy egészen másfajta műfaj és ízlés törvényt kér számon rajta, akkor olyan kritikai nem is elfogultságról, hanem ádáz makacsságról, nem-tudomásul venni, nem-megérteni akarásról tesz tanúságot, ami — enyhén szólva — meglepő. Ne felejtjük el, hogy éppen ekkor, éppen Vajdával kapcsolatban volt már bírálónk (Asbóth János), aki mindenféle klikktől, pro- vagy kontra-akadémikusságtól függetlenül, az irodalom új jelenségeit a kor viszonyaiból és atmoszférájából magyarázva, pontosan és világosan kijelentette, hogy — igenis Vajda az, aki ennek a kornak az igazi, a szívyszerinti költője. Azt hiszem, Gyulai nem azért nem méltányolta Vajdát, mert nem érte föl ésszel. Ellenkezőleg: nagyon is fölérte (mert különben annak idején Petőfit sem érte volna föl); s éppen mert fölérte, gúnyosan, dühösen, makacsul elutasította. Teljes kritikai vértetébe öltözve rávetette magát s belgyömösözte egy olyan esztétika Prokrustesz-ágyába, amelybe sehogyan sem fért bele, amelyből itt is, ott is kilógott — s akkor diadalmasan rámutatott: lám, milyen torzszülött!

Nem vette észre? — nem *akarta* észrevenni, hogy nem is annyira a mű a rossz, mint inkább a mérleg ódon. Vajda a maga iszonyatos, szinte dúvadi világdühét, férgeteges, vadon indulatát zúdította műveibe. Gyulai egy kerekre kiformált, jólnevelt, jóláplált, fegyelmeztett férfi pallérozott jellemet kért számon rajta. S ebben rejlett a tévedése. A kor megváltozott, dzsungellá és vadonná lett. Gyulai kivonult a hivatalos irodalom idilli szigetére, megállt annak a partján,

s mindenkinek a fejére ütött a kardja lapjával, aki nem viselkedett illedelmesen — miközben kétségbeesetten viaskodik egy dühöngő tenger falánk cethalaival, hínárjaival és polipjaival. Kora közt s közte egyre nagyobb lett a féltreértés.

Ennek a féltreértésnek megvannak a maga politikai, világnézeti forrásai is (ezeket Hermann István részletesen elemzi): Gyulai eltökélt hatvanhetes volt, meggyőződéses meggyezésfáti, az irodalom új mozgalmainak szelleme pedig ellenzéki. Amikor Gyulai a realizmus nevében szembeszáll bizonyos nem-realistának látott jelenségekkel, akár naturalistákkal (Toldy István), akár újromantikussal (Bartók Lajos), állásfoglalásában nem csupán egy irodalmi ízlés elutasító magatartásáról van szó, hanem olyan értelemben politikairól is, hogy tiltakozik minden józan (s e józanságot sajnos lassan a korlátoltságig vivő) egyensúlytól való eltávolodás, minden kockázat és kaland ellen — mert ezt nemzeti szempontból is veszélyesnek ítéli.

Ennek a szigorú, egész erkölcsiségét megszabó nemzeti felelősségérzetnek azonban megvannak a maga osztálykorlátai. A mai olvasó számára igen meglepően hatnak Gyulai kritikáiban az olyan nyilatkozatok, hogy ez vagy az a szociális vagy hangulati jelenség, mellyel a bírált műben találkozunk, irodalmi ábrázolásában hamis, mert ilyesmi, — nálunk nincs. Holott volt, csak ő nem látta; harmóniát, egyensúlyt, mérsékletet, optimizmust követelt — s harmónia a valóságban már nem létezett, az egyensúly megbomlott, az ipari fejlődés ádáz szabadversenyében megszünt minden mérséklet, optimizmusra pedig legföljebb csak azoknak lehetett okuk, akiknek kényelmes otthonuk volt és jól záró spalettájuk, melyen nem szűrődött át a külvilág csöppet sem vígasztaló lármája. Gyulai nehezményezte, hogy irodalmunk táplálékát már nem „a népmemzeti hagyományos földéből” meríti; de míg a hagyományost hangsúlyozta, elfelejtette — vagy helyesebben nem is akarta — megvizsgálni: vajon a nép valóban olyan-e, mint amilyennek ő látja, vajon a nemzet nem változott-e meg alkataiban, vérmérsékletében, összetételében, s vajon a föld még mindig ugyanaz a föld-e (és ugyanazoké-e), mint évtizedekkel korábban.

Nem akarta megvizsgálni — gondolom; hogy félreértette a korát, az nála nem a megértésre való képtelenségen múlt. Ha akarta volna, meg tudta volna érteni (erre vall néhány igen találó megjegyzése mű és valóság, irodalom és társadalom kapcsolatáról; néhányat Hermann István is idéz); de konok volt, nem akarta megérteni; s ezt a konokságot látom egyik legjellemzőbb

vonásának. (Azt hiszem, ez a konokság tetszett benne Adynak.)

Egy másik jellemző vonása: az ellentmondás szenvedélye. Papp Ferenc ejt néhány (sajnos csak néhány) szót életrajzában arról, hogy Gyulai mennyire szeretett vitázni. Izágának, kötekedőnek is mondták, és bizonyára nem alaptalanul. Ha lehetőség nyílt a vitára, többé a világon semmi nem tarthatta vissza. Arany lapjait egyszerűen szétvitázta — s kikkel? részben szövetségeseivel. Ilyen volt a természete; életeleme volt, hogy ellentmondjon, s hogy amibe egyszer beleharapott, azt többé el ne engedje, míg csak egy csipetnyi rágnivaló van rajta; egy szón, egy kifejezésen, egy mellékmondaton képes volt hónapokon át folytatni a harcot — még a tulajdon fóruma rovására is. Nem hiszem, hogy meg tudott volna lenni úgy, hogy mindenki fejet hajt előtte. Haragos szimattal kereste az ellenteleket; beleszólt barátaiába is, ha nem akadt más. S nem érte be azzal, hogy egyetlen embert, egyetlen művet, egyetlen író „készítsen ki”. Nagyobb ellenfelek kellettek neki; a kis Dávid behemót Góliátokat keresett magának, népszerű óriásokat — mindig a népszerű óriását elsősorban —, azoknak ment neki, irányoknak, csoportoknak, később nemzedékeknek, egy egész kornak, s ha alkalom adódott rá, egy egész nemzeti közvéleménynek. Valóban „harcos kis úr” volt.

Bizonyos fokig mérgező szenvedélye is volt a vita — olykor szinte mindegy is, min: csak vita legyen. Nem mintha tönkretette volna ez a szenvedély; nem rokkant bele, ritka szép kort ért meg. De sok mindent földolt érte, jobb sorsra érdemes irodalmi terveket. Hogy jól indult verses regénye, a „Romhányi” töredék maradt: talán azért maradt az, mert az idők folyamán hovatovább egyszerűen befejezhetetlenné lett — valóban olyanforma okokból (csak kissé kevésbé bonyolult fogalmazásban), ahogyan Hermann István igen jól látja. De miért futott ki ezzel a munkával az időből — az ihlet még meleg idejéből? Mert sutba dobta s ment a porondra vitázni. Írt egy remek kisregényt, írt néhány jó — a korhoz képest nagyon jó — novellát; miért szakított a műfajjal? Mert nem ért rá novellát írni a vitakozástól. Folyton résen állt, hogy ki-seprözze a kufárokat az irodalom szentélyéből. Utóbb aztán már nemcsak a kufárokat seprözte ki, sajnos.

Papp Ferenc elmondja, hogy élete végén már nem nagyon ismerte ki magát a megnőtt Budapesten; hogy el ne tévedjen, elkísérték a konflisig, az vitte aztán az Akadémiára. Úgy gondolom, már a hetvenes évek végétől nem ismerte ki magát az új magyar irodalomban. De kritikusi indulatából úgy érzem,

úgy hallok ki, hogy *nem is akarta* kiismerni magát. Nyoma sincsen benne annak az igyekezetnek, hogy „haladjon a korral”, hogy új jelenségeket megértsen, új tehetségeket mellett bábkodjék. Következésképpen, kitartóan egy válasza volt minden újra: *non possumus!* Kemény jellem volt. Talán jobb lett volna, ha mint kritikus, egy kicsit rugalmasabb jellem. Rossz kritikus volt tehát? Nem merném azt mondani. S ezt is félve írom le: egy kicsit *korlátolt* kritikus volt. Olyan, aki a korlátait egynek vette az erkölccsel, és ezért *akarta* is a korlátait.

Nagyon nagy munkát végzett, de ő, a hivatalos irodalmi diktátor, fokozatosan az irodalmi élet margójára szorult, mint ahogy oda szorult fokozatosan — s ebben neki is része van — az egész „hivatalos” irodalom: Akadémia, Kisfaludy Társaság, Budapesti Szemle. Ami új alakult, az tőle, még az ő ellentmondásaitól is függetlenül alakult; s ha ő megértőbb íranta, talán könnyebben és simábban alakul, de azon, mi lett volna, ha a dolgok nem úgy alakulnak, s az emberek nem úgy viselkednek, ahogyan történt — nem érdemes sem vitázni, sem tünődni.

Érdemes viszont Gyuláit olvasni. Elsősorban — legalábbis én így érzem — Vörösmarty-életrajzát, Katonáról és Bánk bán-

járól írt tanulmányát: ez két remek, a maga lehetőségei közt, az akkori legjobb eszközökkel és anyagismerettel. Aztán a Petőfi-tanulmányt, meg a polemikus kritikákat, Zilahyról is, Jókairól is, színi bírálatait. Milyen kitűnő koponya! — kiált föl minduntalan az ember. És: mekkora nyakas, akart korlátozottság! Mekkora szívósság e korlátozottság védelmében! S milyen elvhűség! Ma is tanulhatunk belőle, hogyan kell elemezni valamit. De okulhatunk abban az irányban is, hogyan nem szabad megcsontosodni, hogyan kell állandó készséggel kitárulni az új felé, hogyan kell — *megérteni akarni*. A kritikusnak, a nevelő kritikusnak ez is nagy föladata. Gyulai, mint kritikus, nem volt jó nevelő; epigonokat nevelt.

Vajda és mondjuk Lévay közt habozás nélkül tudott választani. Habozás nélkül Lévayt választotta. Mert Lévayt *akarta* is választani. De hogy Móricz „hiába fordult hozzá”, és hogy a Nyugatot nem ismerte, amiatt ne vádoljuk. Öreg, fáradt ember volt már. Legfőképpen csak azt nehézményezheti valaki, hogy túlságosan ragaszkodott hatalmi pozícióihoz. Lehet, hogy elsősorban azért ragaszkodott, mert nem bízott eléggé azoknak az erélyében, akik a helyébe állhattak volna.

Rónay György

NÉMETH LÁSZLÓ: ÉGETŐ ESZTER

Magvető Könyvkiadó, Bp, 1956.

Kurátor Zsófi és Kárász Nelli után — Égető Eszter. Mintha Németh László az asszonyi sors, az asszonyi lélek ábrázolásában keresné regényírói hivatását. Vagy csak az asszonyi sors, az asszonyi lélek gőgbe burkolózó, a világtól iszonyodó vagy mindenkitől elhagyott magányában tudja megtalálni a maga túlságos érzékenységének, büszkén, mégis fájdalmasan vállalt magányának a tükrét?

Első regénye az Emberi színjáték hősről, Boda Zoltánról ezt írta Németh László: „Életének egyik alapreflexe volt, hogy a könnyebb és a nehezebb közül mindig a nehezebb felé kapott.” Valamennyi azóta született regényhőse is ilyen „nehezebb felé kapó”, a nehezebb utat választó ember. Az az erényük, vagy legalábbis erényük önigazolása, hogy nem tudnak boldogok lenni. A boldogság, a világban való helyet találás megalkuvásnak, rút dolgokkal való bezenyveződésnek tűnik egy Boda Zoltán, egy Kurátor Zsófi, egy Horváth Endre, egy Jó Péter vagy egy Kárász Nelli előtt.

Égető Eszter nem rekeszi ki magát az életből. Legfőbb vágya épp az, hogy a közelébe kerülő emberek számára boldog-

ságot, paradicsomot teremtsen. Ez lenne az ő boldogsága, az ő paradicsoma is. De nem tudja megvalósítani, amire vágyik. Mikor kislány korában apját és nagyapját akarja összebékíteni, azok a családi kör meghitt melegénél többre becsülik, ha jól megmondhatják egymásnak a magukét — a maguk férfi-igazságát. Férje számára háromszor is megszövi a paradicsom pókhálóját, de az a férfivágyak útját követve, a technikáért, a vállalkozásért vagy egyszerűen csak a változatosságért epedve mind a háromszor széttepi a hálót, feldúlja a paradicsomot. De nem maradnak meg az otthoni veranda idillikus búvőkörében a gyerekek sem: a cserkészlet, a falukutatás, az írók, a politika, a légó, az SS — az élet, a kaland hívja őket, s anyuka csak afféle úszni képtelen kotlós elöttük, lubickoló kiskacsák előtt, az élet vízének partján. S az élet romboló hatása végül még azt a paradicsomot is szétlöki, amelyet a családjától elhagyott asszony család pótlékul odavett barátokból épít maga köré.

A „belátás” és az „örültek” az „örültség” — Németh László így állítja szembe Esztert az élete álmát elrontó férfikkal. Az asszonyi

belátás mintha felülemelkednék itt az életet eszmék, elméletek kánpadjaire feszítő férfítörékvéseken. Égető Eszter természete azonban némethlászói természet. Az a sajátos „nagyság” vagy a nagyságnak az a sajátos képze, amely a legjellegzetesebb Németh László-hősöket, Boda Zoltánt, Kurátor Zsófit, Kárász Nellit oly keményen fogja belülről, megvan Égető Eszterben is. Fia tanárával szemben ülve, aki iránt afféle asszonyos, anyás szerelem ébredzik benne, ez a gondolatsor suhan végig rajta: „Ahogy a szemben ülő, megelégedő férfit nézte, az volt a benyomása, hogy ő nagy, túlságosan nagy. Nem úgy jött rá, ahogy a költőkre szokott a nagyságuk, inkább hogy egy lányra, hogy nagy az orra, vagy nagy a lába. Ő egészben nagy valahogy, a lelke. Nagy lélek, olvas ilyet az ember, Széchenyi, Petőfi. Ő persze nem úgy nagy lélek, csak sok valahogyan. Sok van benne, de hogy mi: emlékek, érzés, szenvedés, önfegyelem, nem tudta volna megmondani. Ez a sajnálatos nagyság az oka, hogy ezt a megkönnyebbedett férfit úgy nézi, mintha a fia volna. Mi is lenne szegényből, ha az ő lelkébe, ebbe a nagy, szomorú erdőbe beengedné, s ott elkezdene vándorolni.” (481–2.) „Sajnálatos nagyság”, „nagy, szomorú lélek” —, ha a sajátos helyzet az egymással szemben ülő fiatal férfi s időződő asszony helyzete juttatja is a tudat felszínére ezeket a gondolatokat, Eszter életét valójában gyereklány kora óta egy számára kényelmetlen nagyság képze igazgatja. Miért nem tud közlékeny lenni senkivel? Csak rágódik az elejtett felmondatokon, ahelyett, hogy megkérdezné, miért is gyűlölik egymást az apja és a nagyapja. Féléjszakán át hallgatja apja városrendezési tervét s végül sem szánja rá magát, hogy kirukkoljon vele, mennyire viszolyog a házasságtól, amelybe bele akarják vinni. Férjével, anyósával sem tud vitatkozni, beszélni; tehetetlenül tűri, hogy kismimizték vagyonából, mert úgy érzi, hogy az ő érvei igazában csak azok számára lennének érthetőek, akik érzelmeiben is osztoznak. Sógornője vallomását hallgatva arra kell rádöbennie, hogy mennyire más ő: nincsenek könnyed kis titkai, ami talán lenne — egy csírájában elfojtott kezdődő szerelem — lefordíthatatlan a sógornője nyelvére.

Sőtér István írta meg, hogy Németh László első regényében, az *Iszonyban* a két hős alakjában — bár történetük teljesen magánemberi — két társadalmi osztály is birkózik. Égető Eszter „sajátos nagysága” is jórészt társadalmi eredetű. Nemcsak azért, mert parasztnagyszülők közt nőtt úrilánycént mindig némi bizonytalanságot érez igazi „úri társaságban” (későbbi anyósa mondja is, hogy sohasem lesz belőle igazi úrinő),

hanem főként azért, mert egy társadalmi osztály, a két háború közti kisvárosi úri osztály életformájához, életideáljaihoz nem tud alkalmazkodni. Nem a puritán nagypapa, nem is a reformer apa eszményeit szegzi szembe társadalmi környezetéé léhábberkölcével, de abban a „paradicsom” utáni vágyban, amelyet inkább ösztöneiben érez, mint elméjében fogalmaz meg, mindkettőjükhez közelebb áll, mint azokhoz, akik közt élnie kell.

A korábbi Németh László-hősök még ha társadalmi problémákkal vívódtak is, igazában a maguk sorsával, a maguk „üdvösségével” voltak elfoglalva. Talán ezért is kerültek megoldhatatlan helyzetekbe, ezért vezetett útjuk a tragédiába. Csak Kárász Nelli jutott el odáig — ő is csak a róla szóló regény végén — hogy kislányában felfedezett „egy darab rábizott, szegény emberiséget.” Égető Eszter mintha itt folytatná, mintha ezt a rábizott, szegény emberiséget akarná pólyálni egész élete során. Láttuk, nem sok sikerrel: a világ erősebbnek biz nyult, mint az övéért, a rábizott emberekért küzdő asszonyi jószág. De mégsem ez a végső felelet, nem ez a végső értelme Égető Eszter életének. Paradicsomot nem tudott teremteni, az életet nem tudta idillé változtatni. De — ha csak ideig-óráig is — mégis ő tartotta össze a családot, ő mentette meg a családi tűzhelyet ura könnyelműségeitől, de — mikor a menekülési pánikban mindenki szétfutott — ő őrizte meg fia számára az otthont, de — mikor a háború után minden szétzilálódott — az ő háza volt menedék még idegenek számára is. S a regény végén mindenkitől elhagyatva is ő az egyetlen szilárd pont: ő az, akire a szétzüllött család egyetlen folytatását, az unokát rá lehet bízni.

A Németh László-hősök „más-voltában”, önmagukkal és a világgal szemben való igényességükben van valami riasztó környezetük számára. Lehet, hogy Égető Eszter férje is boldogabb lett volna egy közepeszerűbb asszonnal. De Eszter nagysága mégsem pusztító, mint a korábbi Németh László-hősöké, hanem megtartó az általános pusztulásban. Ha urához illő átlagos úri-asszony lett volna, kétségbeesetten, a múltat siratva tördelhetné a kezét a regény végén: a vagyona elveszett, ura és két gyermeke idegenben, itthon maradt fia a börtönben, neki mindennapi kemény munkával kell megkeresni a kenyerét. Ő azonban kis unokáját ringatva, bízva néz a jövőbe. Nemcsak unokája, hanem a maga korábbi álmai jövőjébe is. Hiszen a szocializmus — ha azt valósítja meg, amire vállalkozott — az ő álmához hasonlóra szöheti majd nemcsak egy család, hanem az egész emberiség boldogságát.

Égető Eszter az író lelkéből szakadt, az ő legsajátabb problémáját tükröztető hős. Bonyolultabbá teszi a regényt, hogy Németh László nemcsak a főhős személyében formálta meg a maga problémáját, hanem Méhes Zoltán alakjában saját magát is beleírta a regénybe. Nagy művészi tudatosságra és önmérsékletre vall, hogy Méhes nem válik főalakká, a regényből nem lesz önletrajz. Méhes regénybeli képét Eszter szemével nézi és ábrázolja az író. A regényben való jelentősége nem nagyobb, mint amekkora a jelentősége Eszter életében. Hogy ezt túlbecsüli? Aligha, hiszen el tudja hitetni. Méhes alakja mégis új problémát hoz a regénybe: a nevelését. Méhes mint a nagyobbik fiú, József „mestere” kerül kapcsolatba a családdal. Ez a tanítvány azonban nem a lényegét tanulja meg Méhes műveiből. A mohó szellemi érdeklődés, a nyugtalan keresés afféle műveltségfitogtató játékká, megülni nem tudó mozgalmassá válik benne; ezért kerül nem is eszmék vállalása, csak a mozgalmási, a politikai kibicelés szenvedélye miatt az összeesküvők közé, majd a börtönbe. Ezen az úton mind kevésbé vállalják egymást Méhessel: a tanítvány megtagadja mesterét, a mester tanítványát. Az irodalmi mű hatása kiszámíthatatlan — talán ezért is keresi Németh László-Méhes olyan szenvedéllyel a nevelés megbízhatóbb, szolidabb formáját, az iskolai tanítást, iskolai tárgyak oktatását.

Németh László regényeiben sok minden megfér. Az Emberi színjátékban egy elmerovos értekezésének gondolatmenete, az Utolsó kísérletben egy új magyar történet-szemlélet körvonalai — itt: pedagógiai megfigyelések és elképzelések. Persze ezek nem függetlenek a regény kompozíciójától, nem afféle tanulmány-ráadások. Didaktikai elképzeléseit Méhes Eszter tanításán próbálja ki, megfigyeléseivel az ő ítélőképességét edzi mind tudatosabbá váló eszmélkedéseire. Eszter lázadozik ugyan Méhes megfigyeléseinek és ítéleteinek módszere ellen. „Az ilyen gondolatoktól az ember tán nem is magukat az embereket nézi, hanem amit az eszéből rájuk vetít... Akármilyen nagyszerűen elemzi Méhes a csomorkányi embervegyületet, az mindig csak olyasmi, még ahhoz képest is, amit a magamfajta asszony tud, mint a kör négyzögös.tése,” (697.) Mégis magában ellenkező is nevelődik Méhes gondolkodás-módján. Nemcsak a fiát kénytelen, Méhes szigorú ítéletének mindinkább igazat adva, szinte újból megismerni, hanem visszafelé nézve apját is most érti meg jobban, ahogy Méheséhez méri a gondolkodását. S a maga aranykoráról szőtt álma is a Méhes-sel való beszélgetés közben válik tudatosabbá.

Méhes alakjának ábrázolásában — mint az idézett mondatok is mutatják — sok az ön-bírálat, helyenként az önirónia. De öngazolás is van benne. Németh László sohasem kímélte a sebeit, de talán sohasem tárta még fel ennyire közvetlenül, ennyire áttétel nélkül a gyengeségeit, mint ebben a regényben. De ezek a gyengeségek egy nagy ember gyengeségei. Nem a regény bizonygatja ezt — hiszen Égető Eszter, akinek szemével itt ábrázolódik Méhes, aligha látja a teljes Németh Lászlót — de mi, olvasók, Méhes mögé mindig a teljes Németh Lászlót képzeljük: valamennyi művét, valamennyi eszméjét, gondolatát. Ezért számunkra az író életének fontos dokumentuma is ez a regény. Éles és tiszta képei azt is elének vetítik, hogyan töltötte a kor egyik legnagyobb magyar írója a vásárhelyi tanárélet hétköznapjait, miről gondolkodott, kik vették körül, mi bántotta és mi lelkesítette.

Az Égető Eszter Németh László legterjedelmesebb regénye. Cselekménye közel egy fél-századot ölel magába, belső tere rendkívül gazdag. Németh László eddigi regényeinek legjellegzetesebb miliője az első háború alatti és utáni dunántúli falu polgár-paraszt és úri osztálya vagy a gimnáziumi és egyetemi diákelet volt — az ifjúkorban szerzett élmények világa. Hőseit a család, a rokonság alakjairól mintázta. A vásárhelyi évek — mint az Égető Eszter mutatja — szinte új ifjúsággal és új rokonsággal ajándékozták meg az írókat. A regényben Csomorkánynak nevezett Hódmezővásárhelyről rajzolt kép a magyar epika legszebb, leghitelesebb városképei közé tartozik.

Égető Eszter élettörténetében egy nemzedékregény körvonalai is bennrejlének. A regény lapjain négy nemzedék vonul el szemünk előtt, s ahogy már az effélékben történni szokott, de ahogy a magyar társadalom története is tanúsítja, minden következő hitványabb az előzőnél. Tunyogi nagypapa makacs paraszti hajthatatlanságában egy nagy szerző és megtartó nemzedék keménységét és puritán egyszerűségét érezzük. Égető Lőrinc, az apa, akit reformterveiért fantasztának tartanak, talán a regény legnemesebb fából faragott jelleme. Mikor öreg barátai, a festő Kotormán, a gyümölcsöst telepítő Gyevi és a többiek összegyűlnek könyvekkel bélelt kis szobájában, trónjukról száműzött féltelenek gyülekezetének tünik társaságuk az ellenforradalmi rendszer pozícióhajász ügyeskedőivel, a „torony alatti” urakkal szemben. Wiesmayerné, Eszter anyósa nem különösen rokonszenven alak ugyan, önző és hatalmaskodó, de egész életének olyan

impozáns fegyelme, tartása van, hogy némi csodálatot és tiszteletet még az ellensége sem tagadhat meg tőle. Eszter nemzedékében már kevesebb a nemesség, a bölcsesség, de még a tartás is. Józsi, az ura a technika megszállottja, de az igazi szenvedély hiányzik belőle ahhoz, hogy érdeklődéseiben kitartó legyen, hogy valamit elérjen. Eltékozolt, haszontalan élet az övé, s bár alapjában nem rossz ember, pokollá teszi környezetét, családját életét is, mert a maga sikertelenségei miatt emésztődve családját bántja, csipkedi, gúnyolja. Az ő nemzedékéből a teljesen buták és a gátlástalan törtétkök érvényesülnek: Lajkó Pista, a dzsentriivadék polgármester meg Károly, a tanár, a kultúrfőlényes politika nem nagyon tehetséges, de nagyon rendszeres kis strébere. Még az Égető Lőrinc mellől indult paraszt-politikus, Víg János ezerfelé való kapkodásában vagy a paraszt-internátust szervező tanárban is érződik némi stréberség. Akikben tényleg mocorog valami: nemesebb indulat, igazi tehetség, azok lemaradnak, azok élete eltorzul, félresiklik. Csomorkányon egész gyűjtemény van belőlük: Hallgató Sanyi, az irodalmár, Bozso, a tanár, Gulácsy, az ásvány- és népdalgyűjtő orvos. A következő nemzedék jobbja már új eszmékkel, az ország, a nép megváltásának programjával indulnak, de hogy mennyi bennük a valódi elszántság és felkészültség, mennyi a felnőtt dolgokkal való játszadozás vágya, nehéz eldönteni. Józsefben, Eszter fiában mindenesetre az utóbbi volt több. S akik nem tartoznak a jobbak közé, azok kész prédái a fasiszta butításnak, a leventének, az SS-nek, mint Eszter másik fia, Lőrinc.

*

Németh László előző regénye, az Iszony nagy „szenziója” a realizmusnak az a fajtája volt, amelyet egyes kritikusok „biológiai”-nak neveztek. A lélek mélységét kutatva végső okként az iszonyodó testet mutatta fel az író — állapították meg. Ha nem is volt egészen így, a lelki és testi történéseket mindenesetre szorosabb és hitesebb összhangban mutatta be, mint irodalmunkban — s más irodalmakban is — szokásos.

A testnek és a léleknek ez az annyira valószínű összhangja ebből a regényből sem hiányzik. Csak egy példát idézek. Eszterről olvassuk: „...maga is érezte, hogy a derűjében egy mélyebb öröm is lappang, mintha az egész szervezete mondaná (havi baj után érez ilyet az ember): milyen jó tisztának, frissnek, szabadnak lenni.” (489.) Az ilyen példákat szinte tetszés szerint szaporíthatnánk, különösen a betegségek leírását aknázhatók ki gazdagon.

Kárász Nelli maga mondta el az életét. Ez lehetővé tette az író számára, hogy teljesen hőse belső világába zárkózzék. Égető Eszter történetét harmadik személyben beszéli ugyan el, mégsem lép ki belőle: nem őt beszélgetve, hanem róla beszélve is az ő érzéseit, gondolatait tudja megszólaltatni. (Az előbb és a korábban idézett néhány mondat is érzékeltethette ezt.) A regény alakjai és történései Eszteren szűrődnek át, az író az ő lelkében való tükröződésüket ábrázolja. Különösen művészi a regény eleje, amely azt a folyamatot mutatja be, ahogy a kisgyerek ébredező tudatában félig megértett mondattörédekekből, elkaptart szemvillanásokból, hirtelen elhallgatásokból összeáll a családi viszonyok képe. S rendkívüli bonyolultsága miatt művészi az utolsó részek ábrázolási technikája, ahol az író Eszter tudatában tükrözteti a saját magáról rajzolt alakot, Méhest, miközben ez a tudat a Méhes tanítását dolgozza fel, rajtuk gyarapodva válik a világ megismerésében — tükrözésében — is igényesebbé, pontosabbá. Mivel a többi szereplő alakja csak Eszter lelkén át tükröződik, az ő történetében bennerejlő társadalmi regény kontúrjai nem tiszták, nem élesek. De ezeknek a kontúroknak tisztábbá, élesebbé tétele nyilvánvalóan nem is tartozott ennek a regénynek a feladatai közé.

*

A regény cselekményének nem nagy a sodra. Több a tervezgetés, a vívódás, mint az esemény. A szerkezeti csomópontok nem drámai összeütközések, inkább a hősnő lelkében gennyesező gókok felszúrásai. Egy-egy esemény, egy-egy elhangzott mondat rendszerint nem is történése vagy elhangzása idején válik fontossá, hanem akkor, amikor emlékként bukkan fel újra az emésztődő lélekben. Németh László mestere a félig a jelenben történő vagy hangzó, félig felidézettnek tűnő cselekvéseknek és párbeszédnek, az olyanoknak, amelyekhez a gyötrődő lélek reflexiói adnak kiegészítést.

Külön tanulmányt érdemelne a regény nyelve. A kifejezésbeli gazdagság, árnyalatoság maximumát érte el Németh László. Nézzünk egy találmira kiragadott kis részletet! „Eszter csendesén villággatta a krumplit. — Hát én már ilyen vagyok — mondta ki végre. — Pedig most megint vállaltam egy kis kötelezettséget... Józsi egy friss kanállal mert az edény aljáról, ahol piros volt a zsír, s még párolgott a krumpli. Kérdés helyett csak a kis, tasakos szemét emelte Eszterre. Húsz év alatt ő is megismerte a feleségét. Ez volt Eszternek az a hangja, amelyre ő azt szokta mondani: cinikus. Amíg fiatalok

voltak, nem merete ilyen cinikusan bemondani a dolgait” (397–8.). Mennyi remekelés ebben a kis részben! A millió pontos rajza: a kissé lompos, szertartásosság nélküli vacsora. Eszter „villázgatja” a krumplit, Józsi „az edény aljáról” meri ki a párolgó maradékot. Eszter két mondatának halljuk a hanglejtését is. Van ebben a hanglejtésben egy kis dacos gúny — az az ember beszél így, aki cleve tudja, hogy bármit mond, vajamiképpen ellene fordítják. Ahogy Józsi nem szól, az étellel szöszmötöl, „kis, tasakos szemét” az asszonyra emeli — ez is kész jellemrajz. („Morcossága még nem látta, mibe kapjon bele” — folytatja később, hallgatását indokolva, az írő.) De felesége hanglejtéséből a gúnyt kiérezte. A „cinikus” az ő jellemző szava, a „nem merete ilyen cinikusan be-

mondani a dolgait” az ő durván rótt mondata.

— *

Fejlődést jelent-e ez a regény Németh László írói pályáján? Az eddig elmondottakból bizonyára kiderül, hogy igen-nel kell felelnünk erre a kérdésre. Igaz, hogy az *Izony* művészebb regény volt, zártabb felépítésű, harmonikusabb. A gazdag élményanyag ebben a regényben — különösen a második felében — megbontja az egységet, szétfeszíti a formát. De a főhős nagyszerű és nagyszerűen megrajzolt alakja mellett épp az élményekben, alakokban, gondolatokban való gazdagság mutatja az író fejlődésnek útját: az élet sokszínű valóságá előtt tágabbra tárt kaput. Orosz László

JEGYZETEK KOMLÓS ALADÁR LEGÚJABB MŰVEIHEZ

Mint valami sarkvidéki kutató, aki újra meg újra visszatér a hatalmas feltáratlan területre, hogy itt is, ott is kitűzze zászlóit, felülse sátrát, háromszögelési pontokkal tűzdelje tele a vidéket, oly kitarító szorgalommal dolgozik Komlós Aladár évtizedek óta a XIX. század második fele magyar irodalmának kutatásán. Közel negyven éve már, hogy Dömötör Jánosról írt doktori értekezése megjelent, s azóta tanulmányal, adatközléssel, monográfiával sok fehér foltot letörölt már e kor térképéről. A 20-as években megjelent „*Az új magyar líra*” című könyvében — a többi között — megrajzolta az Aranytól Adyig tartó korszak lírai fejlődését, később a századvégi asszimilációról elterjedt mítoszokat és politikai hamisításokat cáfolta a fasizmus elharapózásakor. Nem akarjuk lebecsülni ez évtizedek termését, hiszen Kassák Lajosról, a giccsről szinte végleges igazságokat mondott el, de kétségtelen, hogy 1948 táján Komlós munkásságában fordulat következett be: az olykor erősen ötletekre építő esszéktől (ld. Bródyról szóló írását) a termékeny, de sokhelyt elnagyolt felmérésektől (Irodalmunk társadalmi háttere) egyre jobban eltávolodott, s a gondosan megvizsgált adatokra és szempontokra építő nagyívű tanulmányok és monográfiák alkotója lett. Vajda-könyve, Komjáthyról és Reviczkyról írt terjedelmes dolgozatai megírása során nemcsak az egész akkori költészettel került szerves kapcsolatba, de a századvég irodalmi életének irigylésre méltóan alapos ismerőjévé lett. Szinte törvényszerű, hogy ily módon egyre közelebb jut a szintézishez. *Tegnap és ma*¹ című tanulmány-kötetében a

periódus irodalmi tudatának egyik központi momentumát, a kozmopolitizmus kérdését vizsgálja a maga történeti fejlődésében. A nagyobb összefüggések feltárását segíti elő az irodalmi ellenzéki mozgalmakról írt önálló műve is. (*Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*).² Mástermészetű összefoglalás Kiss Józsefről, Reviczkyról, Komjáthyról írt hármias arcképe (*A századvég költői*), mely bizonyosan nemcsak a legterjedelmesebb, de a legértékesebb tanulmánya is a *Tegnap és ma*-nak. Ebben már világosan kirajzolódik az egész Arany utáni, századvégi költészet útja is, s úgy érezzük; a kor lírájáról szóló monográfiának küszöbén állunk.

Új műveiben Komlós sokkal összetettebben látja az egyes irodalmi áramlatokat, mint az öt-hat év előttiekben. Gyulait Vajda-monográfiájában még csak Vajda szemével tudta nézni. Kegyesztő, rosszindulatú irodalmi diktátornak rajzolta, akiből éppen nem hiányoztak a silány emberi indulatok. Szerinte a „mérgező öregúr” talán még nagy költő ellenfelének temetésére is csak azért ment el, hogy megmutassa, „mindennek tetejébe még túl is élte” Vajda Jánost! Még igazságtalanabb a mű bevezetése, mely a 49 utáni virágzással szemben Zaharát látta a szabadságharc utáni irodalmunkban. Közismert tény, hogy nőtt súly alatt a pálma, mennyi kiváló alkotás született a zord viszonyok ellenére, sőt éppen azokkal szembe-szegülve. Komlós viszont a forradalom-ellenességet, a régebbi demokratikus népiességet „meghamisítását”, „széptőt” realizmust,

² Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében. Akadémiai Kiadó, 1956.

¹ *Tegnap és ma*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956.

Petőfi elleni ellenszenvet vet a kor szemére, amelyek egy-két pozitívumát csak fél mondatokban említi. Mindez rövidegsé ellenére sem nevezhető valamilyen véletlen elírásnak. Komlós itteni főtételei sorra meg-egyeztek 1950-ben tartott „Nemzeti klasszicizmus vagy irodalmi Deák-párt” című előadásával, amely nyomtatásban nem jelent meg. Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak Komlós ítélőképeségével volt baj akkoriban, ha Gyulaira és a többi Deák-pártira terelődött a szó. Fiatal marxista irodalomtörténetírásunk — tisztelet a kivételnek — általában prozelita túlbuzgósággal kereste és túlhangsúlyozta a megalkuvást, pesszimizmust, nemesi korlátokat, Kemény, Gyulai, Madách, sőt részben még Arany János műveiben is.

Az *Irodalmi ellenzéki mozgalmak* Gyulai-arc képe már nemcsak hogy nem elferdített, de sokhelyt az egyéniség és a történelmi-szabta lehetőségek mely összefüggéseire nyitja meg a szemet. Komlós egy bekezdésben tömören összefoglalja Gyulai történeti érdemeit, s ennek során helyesen vonja meg pályájának legfontosabb határvonalát: „a hetvenes évekig úgyszólván mindig a haladó irodalom bajnoka.” Arra a kérdésre, hogy mi okozta Gyulai nagy törését, fáklavivőből perzekutorrá válását, a feleletet nem annyira elveiben, mint inkább makacs, ellentmondást nem tűrő természetében találja meg. Ez a türelmetlen magatartás aztán, amely egészen kivételes irodalompolitikai hatalomra és tekintélyre támaszkodhatott, csalhatatlan biztonsággal vezetett a diktátorságához. Ezzel az értékeléssel látszatra könnyű vitakozni: el lehet pl. mondani azt, hogy mit sem ártana a monopóliumhelyzet és a „nehéz természet”, ha a kor nem hajlana el oly határozott ívben Gyulai eszményeitől stb. Csakhogy az utolsó évek irodalmi életének sok lehangoló eseménye eléggé megmutatta, hogy az effajta esetekben nem is az elvek és az irodalmi élet eltérése a legnagyobb baj, hanem a „hatalom bővölete”, amely csak egyféle megoldást ismer: a program minden-áron való érvényesítését.

Rendkívül érdekes annak fejtegetése is, hogy a körülmények változásával Gyulaiék eredetileg helyes elvei részben eltorzultak, részben más funkciót nyertek. Míg az önkényuralom idején az elidegenedés, a romantikus-szентimentális fellengzés, ugyanolyan, vagy még nagyobb veszély volt, mint a provinciá-lizmus, szükségesnek látszott a realíshoz kötő népies-nemzeti. Húsz év múlva e funkció időszerűtlenné vált, a valóságost és nemzetit már alig fenyegette a nemzetietlenség vagy vértelen idealizálás, annál inkább a falusiaság s az idillikus szépítés. Érthető, hogy a védelmet most elsősorban az európaiságban

s a szókimondó realizmusban kellett keresni, azért is vált e kettő a legtöbb haladó író csatakiáltásává.

Komlósnak a századvégi kozmopolitiz-musról szóló kitünő dolgozata annak idején 1953-as megjelenése előtt nagy ellenkezést váltott ki. A polémiákban kétségtelenül nagy része volt egész művelődéspolitikánk vas-kalaposságának, mely büzgön másolta a szovjetunióbeli kozmopolita-ellenes táma-dásokat, babonásan irtózott e szótól, s annak korábbi használóiiban is eleve haladás-ellenességet szimatolt. Torzítanánk azonban; ha csupán azt vennénk észre, vagy eltagad-nánk, hogy nagyon sokakban még ma is él némi aggodalom a századvégi kozmopolita jelszóval kapcsolatban. Más e szó azok ajkán, akik európaiságot, világnézeti igényt értenek rajta, de nyomban rekedtté válik csengése, ha *tisztán* a városiasságot hirdeti. Komlós egy másik könyvében (*Irodalmunk társadalmi háttere*) már írt arról, hogy — paradoxonnal szólva — van provinciális urbanusság, azaz olyan városiasság is, melyből hiányzik a nyugatias kulturáltság. Nádasz Sándort említi példának, de nyugodtan keressé-lhetünk az ismertebb nevek között is: vajon a magyar exportdrama, élén Molnár Ferenc-cel nem szolgált-e rá ez elnevezésre, amelyet nyugodtan szétoszthatunk még az Est-lapok portálta nem egy író között? Olykor A Hétben is keleténél több az effajta elem, hiszen Heltai francia kabaré- és sanzon-kultuszát csak nem tekinthetjük valami nyu-gatról hozott nagy felszabadító vívmány-nak?

A kozmopolitizmus cégtáblája mögött tehát megbújhat a nagyvárosi szórakoztató ipar, de helye lehet másfelől a mindenáron való modernkedésnek is. Németh László kemény, de találó megjegyzéseit a Nyugat irodalmi mozgalmának árnyoldalairól jó lesz fel-idéznünk: „Az a hátszél, amely a Nyugatot feldobta, rengeteg nyegleséget, álművelt nagyképűséget, csinált lihegést csapott hozzá... az írók kultúrdühöt mímelnek és madárnyelven beszélnek.” (Minőség forr-dalma. III. k. 67. l.)

Harmadszor es utoljára azt se feledjük, hogy a magyar fin de siècle, — bár ez egyéb-ként szükségszerű és érthető — mégiscsak sokkal kevésbé nemzeti jellegű (különösen lírában) annál, ami előtte és utána történt. Petőfi és Arany kora egyfelől, Ady és a Nyugaté másfelől nagy szintézise magyar-ságnak és európaiságnak, ehhez képest ez az időszak bizony egyoldalú. Ady korának leg-több nagy alakja, sőt XX. századi kultúránk legkiválóbb képviselői csaknem kivétel nélkül megfűrdtek a parasztoiban és a régi magyar-ságban, aminek hiánya Reviczkyéknél és társainál eléggé feltűnő, s valamiképpen hal-

ványság, gyökértelenség érzetét kelti a mai olvasóban.

Mindaz, ami az akadémiai irodalom mai értékelése terén történt, bálványrombolás volt a korábbi irodalomtörténeti és történeti művek szemléletéhez képest. Nem árt emlékeztetni rá: nemcsak Horváth János értékelte a valóságnál sokkalta többre a 67 utáni Gyulai munkásságát, hanem Szeckfű Gyula is, aki őt az igazi magyar önismeret töretlen hordozójaként ünnepelte „Gyulai Pál lassanként a nemzet lelkiismerete lesz . . . ő zavartalanul megy a klasszikus magyar úton akkor, mikor a dekadens magyarság attól már messze eltért.” (Hóman—Szeckfű: Magyar történet. V. 533. l.) Komlós azonban jól érezte, hogy az utóbbi időben éppen az ellenkezőtől kellett tartanunk: míg Gyulaiék alig menekülhettek a szégyenpadtól, az irodalmi ellenzék harcai sokszor túlzott elismerésben részesültek. A legfőbb tévedési lehetőség az volt, hogy az irodalmi ellenzék fogalma nemegyszer azonosult a politikai-társadalmi ellenzékekével, ami aztán annak esztétikai nézeteire is cleve a haladás bélyegét ütötte. A legjobb példákat a tévedésre a népszerűsítő művekben találhatjuk, pl. a Magyar Sajtó 250 éve c. kiadványban, de sok új kutatáson alapuló, egyébként érdemes tanulmány sem mentesülhetett tőle. Dezsényi Béla (Magyar Sajtó 250 éve) Zilahy Károlyt és társait „demokrata érzelmű fiatal íróknak” nevezi, akik az „irodalom társadalmi feladatait megsúlyozták” az „esztétikai szabályok merev érvényesítésével” szemben. Dezsényi szemmeláthatólag Riedl Szende vádját is elfogadja, Gyulai „pajtáskodó kiritikáját” illetőleg. (144—150. l.) Harsányi Zoltán az irodalmi ellenzék szerepének elhomályosítását látja abban, hogy Komlós Aladár Reviczky-könyvében kijelenti: „Újból rájövünk a kor magyar irodalmi ellenzéke szellemének ellentmondáosságára, s arra, hogy néha nem az ellenzék, hanem az általa támadott beérkezettek képviselték az igazságot.” Harsányi zavaró motívumnak tartja Reviczky *sértődött* társadalom-kritikájának említését Komlós részéről. Ez árnyékot vetet a költő igazság-érzetére, márpedig véleménye szerint Reviczky bírálatának alapja csak ez utóbbi lehetett, nem pedig a *sértődöttség*. — „Mert Reviczky vagy mindenképpen igazságszerető ember volt, vagy csak *sértődött* ember” — írja Harsányi elárulva, hogy a dialektikus gondolkodás milyen távol van tőle (ItK., 1955, 4. sz.).

Félszeg, leegyszerűsítő nézeteknek adhat táplálékot Sőtér István Rab Ráby-tanulmányának következő passzusa is: „Az 50—60-as évek, valamint a 80—90-es évek ellenzéki irodalmát a hivatalossal szemben

nem valamely mélyen átgondolt filozófiai, esztétikai ellentét állítja szembe . . . A hivatalos és az ellenzéki irodalom szembenállása mögött politikai okok rejlenek — az ellenzéki irodalom, a 48 után nyitva maradt kérdésekben (parasztság ügye, a nemzetiségek stb.) másként gondolkodik, mint az irodalmi Deák-párt, 67 után pedig, ha nem is forradalmi módon, de tiltakozón, lázadón áll szembe a dualizmus Magyarországaival”, (Sőtér: *Romantika és realizmus* 489. l.) E sorokban egyrészt elsikkad a különbség az irodalmi ellenzék legnagyobbjai: Vajda, Tolnai, Komjáthy és annak valódi derék-hada között, s különösen Zilahyék oly politikai radikalizmus színében tündöklenek, melyet aligha érdemeltek ki. Másrészt elsikkad az a lényeges szempont is, ami Komlós fogalmazásában így hangzik: „Többnyire fiatalok, (ti. az ellenzék. N. M.) miért is magatartásuknak nem kisebb a nemzedéki jellege, mint az osztálytartalma, azaz főképp irodalmi létükért, s írói egyéniségük szabadabb kibontakozásáért harcolnak.” (113. l.).

Az irodalmi ellenzék különválasztása Komlós könyvében a politikai baloldaltól olyan elvnek bizonyul, amelynek jegyében jobban megérthetjük és leírhatjuk az egykori irodalom tarkaságát és ellentmondáosságát. Így kerülhet sor a jobboldali, clerikális ellenzék feltárására, annak tisztázására, hogy több ismert, de haladónak, vagy függetlenségének éppen nem nevezhető író (Rákosi Jenő, Dóczy Lajos stb.) milyen mértékben szállt szembe az Akadémiával. De bármennyire igazat adunk is a szerzőnek abban, hogy ellenzéken nem az uralkodó társadalmi-politikai rendszer, hanem a hivatalos irodalom oppozícióját kell érteni, úgy tűnik, hogy az elválasztás egy esetben már túlzottá válik. Kiss József Hétjéről s általában a század utolsó évtizedéről van szó. Ennek bővebb tárgyalását Komlós azzal a megfontolással mellőzi, hogy a kilencvenes években a népnemzetit megtagadó íróknak van egy „új nagy magyar olvasóközönségük”, „nincs többé szükségük a hivatalos elismerésre, fűtyülnek az Akadémiára.” (105. l.)

Az érvelés azonban elég gyenge lábon áll. Egyrészt vannak kifejezetten Gyulaít vagy a Budapesti Szemle más ismert hívét támadó polémiák abban a korban, amelyeket a könyv említetlenül hagy. Felületesen végiglapoztam A Hét néhány évfolyamát 1895—98 között, s már ezekben is elég szépszájú szatirikus glosszára akadtam az akadémikus irodalommal szemben. Így A Hét 1895. 12. számában „Bojtorján” (Ambrus Zoltán) „Egy lap a magyar irodalom történetéből” címmel megsemmisítő gúnnyal emlékezik meg Prém József akadémiai díjjal jutal-

mazott „Bosnyák Anna” c. történeti drámájáról, s általában az efféle pályázatokról. Pár számmal később (1895. 39. sz.) a Kisfaludy Társaság és az újonnan beválasztott Jakab Ödön kapja meg a magáét Jett-től (Heltai Jenő) a „Hivatalos irodalom” címet viselő cikkben. Az Akadémia igazságtalan jutalmazása a tárgya „Tiborc” (Ambrus Zoltán) „A nagyhét” c. kommentárjának (1897. 19. sz.), amelyben csípős megjegyzés olvasható Gyulai főúri szimpátiájáról a Bródy-díj kiadása kapcsán. 1898-ban „dr. Petheőffy Adolf”,³ ironizál a Gyulainak adott 400 forintos Bulyovszky-jutalom felett („Jegyzetes kiadás”, 19. sz.) és X. (Kóbor Tamás) csúfolja ki a Kisfaludy Társaság vaskalaposágát, amely határozatban mondta ki, hogy írónöket nem vesz fel halhatatlanjai közé. („Nők a Kisfaludy Társaságban”, 44. sz.). Erdemes lenne annak is utánanézni, milyen visszhangot kellettek Gyulainak a tárcaelbeszélésekről elmondott vádjai az 1898. évi időszakai sajtóban. Ismeretes ilyen vonatkozásban Pap Dániel határozott kiállása a népszerű műfaj mellett, de egészen bizonyos, hogy még számosan felvették a Gyulaitól eldobott kesztyűt az ellenzéki írók sorából. De legalább ugyanolyan fontos az: sorra teremnek ebben az időben is az állásfoglalások a népnemzeti epigonizmussal szemben a legkülönfélébb tartalmú és színezetű irodalompolitikai és kritikai írásokban. Ezeket talán már nem hevítik a kirekesztettség oly elemi erővel feltörő érzése, mint ami az „Irodalom” vagy az „Új nemzedék” támadásaiból ismert, de azért mégis testvérei amazoknak. Figyelmen kívül hagyásuk azt jelenti, hogy az uralkodó társadalmi-politikai és kulturális rendszer ellenzését túlzottan is elválasztjuk a személyeket és intézményeket támadó, esetleg személyi sérelmeket is felpanaszoló oppozíciósságtól.

Komlós érdeme, hogy az irodalmi ellenzék kusza és sokszor kevés elvi tanulságot adó kritikai természetéből igyekezett megtalálni valamiféle közös esztétikai programnak legalább a kontúrjait. Elemzése alapján a legtöbb azonosságot az egyetemesség, nemzetköziség (kozmpolitizmus), másfelől az eredetiség, korlátlan önkifejezés követelésében találhatjuk. S míg az előbbi minden műfajnak életű levegője, a második meg erősen a lírikus szükségletei közé tartozik, Komlós szerint szinte nincs olyan programpont, amelyben az ellenzék igényei szólnának meg a regény és novella tekintetében. Pedig Reviczky, Tolnai, Palágyi vitáiban igenis van egy közös mérce e műfajokkal kapcsolatban: a realizmus. Hogy mit értenek rajta, azt nemcsak

pozitív állásfoglalásukkal mondják meg, hanem a negatívvalis. Nem kell nekik a szórakoztató sablon, a romantika, az anekdotázó mesélgetés. Valószínűnek tartom, hogy Komlós minderről azért említ oly keveset, mert nincs benne határozott újszerűség Gyulaiékhoz képest. Valóban a „Régi udvarház” írója elméletben is mindvégig a realizmust prédikálta s a lélektani hűség nevében nagy ellenfele volt a jókaias romantikának s a könnyed adomázásnak.

Különös ellentmondása Gyulai irodalomszemléletének, hogy míg a lírában és a verses epikában nemzeti formát, népiességet követel, addig a regényírásban a mindenfajta népiességtől távoleső Kemény Zsigmondért harcol, s a magyar anekdotán, népdalon és népmesén nevelkedett Jókairól és Mikszáthról alig van egy-egy jó szava. De még ez a fel fogása sincs nagyon távol az ellenzék véleményétől. Jókait ott csak a 70-es években emlegetik elismeréssel, amikor a Petőfi-Társaság kisebbje (pl. Irmei Ferenc) Jókai és Vajda János nevét emelik fel zászlóként, mely alatt a hivatalos irodalommal szemben állók gyülekezhetnek. (I. Németh G. Béla: A koszorú. I. t. 1954. 1. sz. 78. l.) A 80-as évek derekán azonban Palágyi Menyhért, Reviczky és Komjáthy már határozottan elfordulnak Jókaitól, s érveik többnyire meggyeznek Gyulai és Péterfy szigorú megrovásaival. Legfeljebb Tolnai még az, aki Jókainak nemcsak a hanyatló jelenét veszi észre, hanem meleg szavakkal vissza tud emlékezni az Egy magyar nábobra és a Kárpáthy Zoltánra is. Keményt viszont nem bírálják — Tolnai is lényegében csak a politikust és írói szervezőt utasítja el benne, nem a művészt —, sőt van idő, amikor pessimizmusa és lélekelemzése alapján egyenesen a tisztelet és szeretet hangján emlegetik (I. Németh G. Béla id. cikk, 81. l.)

Az elmondottak alapján sem helyes azonban, hogy Komlós Aladár a realizmushoz való viszonyt az ellenzék kritikai megnyilatkozásaiban ennyire mellőzi. Hiszen azonoságuk Gyulaival e téren korántsem teljes: egyrészt magában az elméletben is van közöttük némi különbség: Tolnai és Palágyi Menyhért a Budapesti Szemlénél sokkal jobban hangoztatja az erkölcsi-társadalmi bírálat fontosságát a realizmusban. És ami a legfontosabb: mások az eszményeik a realista írók közül, mint az akadémikusoké, különösen szembetűnő közönytük vagy elítélésük Baksay, Pálffy Albert stb. felszíni, eszményesítő kisrealizmusával szemben, amelyet a Budapesti Szemle Jókai romantikája ellen akar felvonultatni. Gyökeresen eltérnek Tolnai Lajos és sok nagy külföldi kritikai realista értékelésében is: elég, ha itt arra gondolunk, hogy Riedl szerint Gyulai

³ Nyilvánvalóan álnév, de Gulyás lexikona nem tartalmazza.

mindig idegenkedett a társadalmi előítéletek okozta végzetes tragédiákat feltáró orosz írótól: Tolsztoj hatását lázítóknak érezte, ezért nem tudta megkedvelni, s általában ezért nem nyúlt a Turgenyev után következő orosz klasszikusokhoz. Viszont az ellenzék a nyolcvanas évektől kezdve egyre élénkítő rokonszenvvel és bővülő ismeretkörrel méltatja Tolsztojt, Dosztojevszkijt, Gogolt.

Az *Ellenzéki irodalmi mozgalmak*nak több esetben is hibája az erősen adatközlő jelleg s az adatok nem eléggé sokoldalú, a nagyobb összefüggésekkel adós maradó kommentálása. Az *Ellenséges esztétikák* c. fejezetben nemcsak a két tábor realizmus-fogalmának tárgyalása hiányzik, de a lírai eszmények leírása is rövidebb a kelleténél. Bár a mű többször említi az ellenzék nagy részének Petőfi kultuszát és többé-kevésbé meglevő Arany-ellenességét, mindennek összefoglaló kifejtésére is szükség lenne, amire éppen ez a részlet lenne alkalmas. Az ellenzék ugyanis nemcsak többre tartja Gyulaiéknál Petőfit, de mást is emel ki belőle: míg Gyulaiék népiességét, megfigyelő és leíró művészetét domborítják ki, költészetének romantikus rétegeit, gondolati és forradalmi verseit kevesre tartják, addig az ellenzék s a vele összefüggő „Meltz-iskola” egyre jobban ezekre irányítja a figyelmet. Árkot és a két csoport közé a zseniről vallott felfogásuk is, mert köztudomású, hogy Gyulai a költészetet sokkal tudatosabb szellemi tevékenységnek látja annál, semhogy a lángelméről s annak ösztönösségéről szóló tanítást elfogadhatná.

Bevezetésképpen szoltunk már Komlós Aladár korábbi munkásságáról a század utolsó harmadának kutatása terén. Három évtized előtti eredményei a líra fejlődésére vonatkozólag szervesen, szinte észrevétlenül illeszkednek be a *Századvég költői* c. dolgoza-

tába. Nemcsak az olyan központi gondolat jelenik meg nála már 1928-ban, mint az Arany utáni líra fokozatos befelé fordulása, vagy az álommotívum uralkodó szerepe e korban. Reviczky és Kiss József portréjának egy-egy fontosabb vonását ma is úgy látja, mint akkor; tegnap és ma egyaránt aláhúzza Kiss József átmenetiségét a zsidóság és magyarság, falu és város, a külső és a belső valóság poézise között. Reviczkyról mindkét helyen megállapítja, hogy „az érzést kivető látomásokhoz nincs meg... az ereje.” „Álmai fakó álmok lehettek.”

Ugyanakkor még a futólagos összevetés is meggyőzhet arról, hogy az új feldolgozás sokkalta elmélyültebb, még a tisztán formai vívmányok számbavétele szempontjából is, mint a régebbi. A döntő újság azonban a történelmi-társadalmi összefüggések feltárása, s a lírikusok helyének ilyen szempontból való tisztázása. A régi Komjáthy-jellemezés még mit sem tudott a költő-apostol forradalmi indulatairól, s arról sem esett régebben szó, hogy az álom nemcsak a valóság elleni lézadás jelszava, de a harcolni igazában nem kívánóké is.

Az előbbieket során világossá válhatott, hogy írásomnak nem célja a megszokott értelemben vett tudományos bírálat. A „*Tegnap és ma*” XX. századi és a mai irodalommal foglalkozó írásait szándékosan mellőztem, s a századvéget tárgyalók közül is csak azokról szoltam, amelyeket egész irodalomtörténet-írásunk szempontjából időszerűeknek érzek. Vitatkozni bizonyonnyal lehetne egyről-másról a szerzővel, s főként hosszasan kellene beszélni a könyv ezúttal nem említhető számos erényéről, de azt majd mások más alkalommal bizonyára megteszik, amint e sorok írója is hozzáfogott már az Irodalmi Újságba⁴ írt rövid recenziójában.

Nagy Miklós

HEGEDŰS NÁNDOR: ADY ENDRE NAGYVÁRADON

(Irodalmi forrástanulmány) Irodalomtörténeti Füzetek (6.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1956.

Az Ady Endrere vonatkozó könyvtárnyi életrajzi irodalom a költő életének úgyszólván minden korszakát feltárta már, s úgy látszik, hogy a hatalmas anyag egybehordása megérlelte a végleges kritikai életrajz nagy vállalkozását. Az egyes életrajzi korszakok feldolgozása azonban meglehetősen egyenlőtlen és hézagos. Ady pályakezdésének debreceni éveiről például csak vázlatos képünk van, ami nyilván összefügg azzal, hogy ennek az időszaknak jelentéktelenebb szerepe volt a költő fejlődésében. Annál gazdagabb részletességgel tárták fel a kortársak a nagyváradi éveket, amelyek kétségtelenül a sorsdöntő

emberi és költői fordulatot idézték elő Ady pályáján.

Hegedűs Nándor volt nagyváradi szerkesztő, a váradi viszonyoknak és az Ady-kérdésnek kitűnő ismerője, könyvében a költő ottani éveiről ad igen érdekes, sokoldalú és sok tekintetben új képet, a nagyváradi évekkel foglalkozó Ady-irodalomnak felülvizsgálata és saját nyomozó, adatgyűjtő, ellenőrző és helyesbítő munkája alapján.

⁴ Nagy Miklós: Komlós Aladár: *Tegnap és ma*. Irodalmi Újság, 1956. június 2.

Az eddigi lírai emlékezések, regényes, anekdotázó korrajok vagy legjobb esetben esszé-szerű városképek után Hegedűs könyvének bevezető fejezetei a lexikon és a statisztika adatszerű tárgyilagosságával ábrázolják a századeleji Várad képét s mögötte és körülötte kontraszt-háttérként Biharországot. Bonyolult gazdasági és társadalmi erőviszonyok csomópontja a város: grófi, dzsentri és egyházi nagybirtok szorító ölelésében, síkság és hegyek, az Alföld és Erdély, magyar és román nyelvterület találkozásánál. A városban a megyeháza, a püspöki paloták és a hatalmas laktanyák képviselik a kor társadalmi rendjének hatalmasságait. De Várad igazi jellegét nemcsak ezek adják meg. Igen jelentős a régi városi polgárság, iparosok és kereskedők szerepe, amely a századforduló kapitalizálódó lendületében még nagyobbra nő. Üzletek, bankok, vendéglők, kávéházak táplálják a belváros nyüzsgését, a kisipar helyébe egyre több nagyipari vállalkozás nő, munkásosztálya alakítva a városba húzódnó nincsteleneket. A gazdasági élet a meglepően magas számarányú zsidóság kezében volt. A város szellemi életében is jórészt ők a hangadók: nem véletlen, hogy itt létesül a szabadkőművesek egyik legerősebb vidéki páholya. A radikális értelmiség mohón és érzékenyen tájékozódik a világban, európai levegőt teremt a városban, megpezsztíti az ottani sajtóéletet, s szembe fordul a Tiszák öröknek látszó tekintélyével és hatalmával, akárcsak a külvárosok negyvennyolcas parasztsága is.

Ezek a termékeny ellentétek alakítják és gazdagítják Várad életét, amikor 1900 első napjaiban Ady oda szerződik. A város nevelő és sorsfordító hatása döntő Ady életére, egyéniségének és költészetének kibontakozására. Érthető tehát, hogy az emlékezések valóságos legendát szőttek a költő lobogó ifjúságának városa köré. Ennek a legendás képnek nagyító túlzásait faragja le, szépítő ködöt oszlatja el Hegedűs Nándornak tényekre alapozott kritikája. A szerző óriási helyzeti előnnyel vág neki ennek a munkának: Váradon született, hat évtizedet élt le ott, s mint újságíró még élesebben látta szülővárosának gazdasági, társadalmi és szellemi-erkölcsi arculatát, ismerté magát Adyt és azokat az embereket, akik szerepet játszottak a fiatal Ady életében.

Az általános kép után következő fejezet az Ady váradai éveiről szóló irodalom szemléletmódját és adatait bírálja és helyesbíti, főként Bóka Lászlónak Ady Endre élete és művei (I.) c. könyvével kapcsolatban. Ez az első tudományos igényű, összefoglaló monográfia ugyanis igen részletes és meglevenítő képet rajzol az Ady-korabeli Váradról, de nyilvánvalóan más, szubjektív források (főként Nagy Endre és Nagy Andor) alapján. Az ifjú-

ság furcsa nagyító és megszépítő távlatában ezek az emlékezések egy különös „vidéki világvárost” állítanak elénk, valóban egy peceparti Párizst, amelynek üzleti, gazdasági kapcsolatai és szellemi élete behalózzák egész Európát, ragyogó kávéházaiban csupa eredeti egyéniség és nagyszerű tehetség vitázik vagy udvarol a párizsi divatcsodákba és parfóm-felhőbe burkolt szépasszonyoknak. Hegedűsnek is nyilván kedves ez a nagyvilági és nagyvárosi kép, igazságérzete és józan tárgyilagossága azonban valóságos méreteire vetíti vissza a túlzásokat, s helyesbíti az emlékezések és életrajzok anakronizmusait.

„Nagyvárad külsőben és szellemben különb város volt sok más magyar városnál . . . , de mindez nem jelenti azt, hogy elérte volna a kultúra, városszépítés, mondén élet terén azt a színvonalat, amelyet nem Bóka fest először magasabbnak, mint amilyen volt” (29). Sajátos levegőjű, de mégis csak *vidéki* város volt tehát, amely jómódú és mozgékony polgárságának becsüvésű törekvése folytán éppen a századfordulón kezd modern városná alakulni. S Ady pályáján jelentős és szerencsés fordulat, hogy a „maradandóság városából” éppen „az erjedésnek és nagyratörésnek ebbe a forgatagába került bele” (29).

Ady Váradra kerülésének előzményeit is tisztázza a könyv: Pásztor Bertalan, a Szabadság segédszerkesztője felfigyel Ady debreceni írásaira, gyakori ottjártakor megismerkedik vele, s amikor a Szabadságnál megüresedik egy állás, őt ajánlja. Elbeszélésének legfeljebb Ady megérkezésének időpontjára vonatkozó adata helyesbítendő: Ady nem 1899 december első felében, hanem bizonyára csak 1900 január elején foglalta el íróasztalát a váradai szerkesztőségben (33). A sokrétű bihari és váradai társadalom általános képét és jellegzetes vagy Ady körül szerepet játszó alakjainak portréját is helyreigazítja néhány vonással a szerző. Különösen fontos a Nagyvárad Napló főszerkesztőjéről, Fehér Dezsőről szóló rész. Ügyes, ötletes és sokoldalú újságíró; lapjának nagy szerepe volt Várad életének megpezsztítésében. Kétűnő érzékkel ismerte fel Ady tehetségét, lapjához kapcsolja őt, és lelkesen „reklámozza”, de elsősorban érdeklő, mert Ady volt a Nagyvárad Napló oszlopa és fő vonzóereje. A Fehérné műveltségét, lelki finomságát, ifjú munkatársukról való családias gondoskodását illető eddigi vélekedésekről is mint szépítő túlzásokról szól Hegedűs. A Fehéréknél elköltött ebédek egyszerűen Ady természetbeni járandóságához tartoztak, ami a lap állandó anyagi gondjaival küszködő főszerkesztő számára könnyebb fizetési megoldás volt; ezzel egyébként elérték azt is, hogy a rendetlen életmódú, sokáig alvó Ady már délben

bemenjen dolgozni a szerkesztőségbe, amely együtt volt Fehérék lakásával. A velük való barátság és a főszerkesztő tömjénező lelkesége mindjárt meghamvad, amikor Ady 1903 őszén meg akar válni a laptól. Fehérék az érzékenykedéstől és a hízelgéstől a gyűlölködő intrikákig mindent megpróbáltak, hogy ezt megakadályozzák.

„Mi volt tehát Fehér Dezső igaz érdeme Ady körül? — kérdi a szerző. Az, hogy tennartott egy újságot, amelynek hasábjain a lázadó szellemű, forradalmi lelkületű Ady kiélhette magát, tehetségét elindíthatta, kiformalódhatott és vezércikkek viharában megedződhetett a későbbi nagy költő, akinek ettől kezdve egy célja van: a forradalmi magyar demokratizmus. Az, hogy Fehérnek mindez egzisztenciája volt, az érdemét alig kibesbíti” (43).

Új oldalról mutatja meg Hegedűs Ady váradi életét az anyagi és jövedelmi viszonyairól írott fejezetekben. Összehasonlító adatokkal cáfolja a túlzottan magas újságírói fizetéséről szóló eddigi közléseket. A Nagyváradai Naplónál állítólag élvezett havi 300 korona „nemcsak tévedés, hanem képtelenség” (49), bármennyire becsült és nélkülözhetetlen munkatárs volt is Ady, — írja Hegedűs — ismervén az akkori viszonyokat s különösen a lap anyagi helyzetét. Igen érdekes részletekkel leplezi le azokat a „bűvészműtávjásokat”, amelyekkel Fehér Dezső egyik hétről, sőt napról a másikra fenntartotta lapját, többnyire alkalmi „sajtószolgálatokért” vagy sokszor kényes ügyekben való hallgatásért kapott támogatásból. Ez az anyagi bizonytalanság, sőt néha kiszolgáltatottság természetesen erősen korlátozta a lap sokat hangoztatott „függetlenségét”, s befolyásolta magának Adynak újságírói tevékenységét és hangját is.

Könnyelmű és költséges életmódjához a laptól származó jövedelmét más forrásokból kellett megpótolnia. Semmi adatunk nincs Adyval kapcsolatban kétes vagy gyanús pénzszerzési módokról, de barátságosságokat, váltóleszámitólást, mecénások támogatását, némi újságírói mellékes jövedelmeket bizony ő is igénybevetett. Hogy egy időben a színházi sajtóiroda kommunikéinek írásáért kapott 30–40 korona is milyen jelentős összeg volt ilyen viszonyok közt, azt bizonyítja a körülötte folyt hosszú, féltékenykedő sajtómarakodás. Más polémiák ismertetésével is jellemzi Hegedűs a váradi sajtóerkölcösket.

Ady zavaros, nyomasztó anyagi viszonyainak és örökös pénzhaszójának képe bontakozik ki a Még egyszer c. verskötet kiadásának történetét részletesen ismertető fejezetből is. Az 1900 júniusára óta sokszor beharangozott és sürgetett könyvecske csak közvetlenül Adynak Váradról való távozása előtt,

1903 októberének legelején jelent meg (részben ezért nem távozott már korábban). Az újságírás lázas és szenvedélyes munkájában elsistergő, költői kedv megcsappant, a többszöri előfizetőgyűjtési közleményekre csordogáló forintok és a Szigligeti Társaságtól elvi megalkuvás árán kért és kapott kiadási segély mindig gyorsabban elfolytak, semhogy együtt lett volna a nyomdászamlára való összeg. Ez folytonos halogatásra és mentegetőzésre kényszeríti Adyt, pedig Bíró Lajos és Szűts Dezső, a mefisztói barát, folytonosan noszogatták, hol szépszerével, hol a csipkelődés ösztökéjével.

Igen érdekes Zsolt Bélának Szűts Dezső szerepéről idézett megjegyzése: „Elsősorban Szűts Dezsőnek köszönhető, hogy Adyból nem lett Ábrányi Emil feledésbe merült epigonja. A fiatal Adyt az ő fölünyes leckéi, ráparancsolásai, kifürkészetlennek tett szó gúnyos lenézése s tolakodó apáskodása hajszolta először új, szokatlan vizekre. Szűts mefisztói szadizmusa zökkentette ki Adyt a már eltanult, engedelmes formák kényelméből, a zseni lustaságából” (78).

A szinte hipnotikus vonzalom és Szűts örökös intrikáiból fakadó gyűlölködés közt cikázó különös viszonyoknak rejtélye, amely Az ős Kajánt sugallta, mindenképpen sürgeti a megfelelő magyarázatot. Igen kíváncsot volna tehát, ha Adynak még élő kortársai, akik Szűts Dezsőt is jól ismerték, megpróbálnának fényt deríteni erre a már-már demónikusá miszticizált barátságára.

A Még egyszer Hegedűs nyomozása és következtetése szerint végül is úgy jelent meg, hogy — mint Ady Lajos írja — a Sonnenfeld cég vállalta a kötet kiadását, szabadkőműves kapcsolatai révén, s talán egy-két mecénás támogatásával, átengedve Adynak mintegy tiszteletdíjként a már rég felvett és elköltött előfizetési díjakat. A könyvet azonban Láng Józsefnél nyomták. A megjelentetés kinosan régi kötelezettségének törlesztése után Ady annál is inkább akart menekülni Párizsba Léda után, hogy kikerüljön végre az örökös anyagi vergődés hínárjából, amelyet Ady Lajos csak megszüpítő emlékezzél nevezhet „viszonylag rendezettebb anyagi helyzet”-nek (85).

A könyv anyagának újszerűségben legfontosabb s érdekességben valósággal izgalmas része a Léda-szerelem előzményeinek története. Hegedűs éles kritikával elemzi, ellenőrzi, helyesbíti az Ady-irodalomnak minden erre vonatkozó, gyakran valótlán, hamis vagy szépítő adatait, és szívós nyomozó munkával tárja fel a tényeket.

Ady életrajzírói vagy hódoló túlzással és lelkes magasztalással (főként Révész) vagy csipkelődő, rosszmájú ellenszenv kicsinylésével (különösen Ady Lajosné) szólnak

Lédáról. Bölöni és Ady Lajos a legtárgyilagob-
sabbak. Az ő adataikban is sok azonban a
helyesbíteni való. A Lédáról, családjáról és
házasságáról való ismeretek tisztázása azért
elsőrendűen fontos, mert részben a Lédát
körülhálózó viszonyok magyarázzák meg Ady-
hoz kapcsolódását és a furcsa Ady—Léda—
Diósi háromszög problémáját. Ez utóbbi
feladat túlesik Hegedűs könyvének tárgyán
és célján, s így adatai csak szempontokat
adnak a kérdés további vizsgálatához.

Léda családja, a Brüll-család valóban igen
gazdag volt, de édesapja már meglehetősen
lecsúszott, mind anyagi tekintetben, mind
üzleti és erkölcsi tekintély dolgában. Így
Léda mögött sem a családi előkelőség kü-
lönös nimbusza nem ragyogott, sem jelentős
hozomány nem állt. Sőt a váradi mende-
mondák szerint mint leánynak a hírneve
sem volt kifogástalan. Az egyszerű zsidó
iparos családból származó Diósi Ödön, ha
reményteljes jövő látszik is előtte állni,
mint kéri mégis méltatlan a Brüll-család
szemében, másrészt azonban az utolsó
lehetőséget kínálja a huszonhat évével
akkoriban már-már vénelánynak számító
Lédának. A teljes csendben végbement
szűkkörű esküvő tehát egyik család számára
sem volt örömnép. Ezek a kényszeredett
körülmények nyilván hatással voltak a ház-
társak viszonyára is. Helyzetüket bonyolít-
tották Diósinak zavaros szófiai ügyei,
amelyek miatt 1900 tavaszán csalás és sik-
kasztás vádja miatt menekülni kénytelenek.
Így költöznek Párizsba, új életet kezdeni
és szerencsét próbálni.

Súlyos erkölcsi megpróbáltatás és lelki
megrázkódás zuhant ezzel Lédára, s csak
családjának jelentős anyagi áldozatával lehe-
tett úgy-ahogy elsimítani a homályos ügyet,
amelynek lényegét és Diósiék menekülésének
történetét talán az egykorú forrásokból még
tisztázni lehetne. Ebből az ügyből ered
valószínűleg Diósiék anyagi viszonyainak
bonyolult összerögződöttsége és Diósinak a
Brüll-család iránti súlyos elkötelezettsége,
amely megghiúsította később többször föl-
vetődött válási szándékukat. A szófiai
botrány után csak három év múlva mer
Léda látogatóba menni Váradra, talán szán-
dékosan a nyári kánikulában, amikor az
ismerős családok mind fürdőn voltak. Élet-
útja így találkozott a szerkesztőségi robotba
láncolt Ady Endrével.

A könyv legfontosabb két fejezete Léda
és Ady megismerkedésének vitatott törté-
netét és ismeretségük első heteinek eseményeit
próbálja megvilágítani. Elsősorban azt a
már köztudattá vált legendát cfolja, hogy
az Ady verseire Párizsban felfigyelő Léda
egyenesen azért ment haza Váradra 1903
nyarán, hogy megismerkedjék a költővel,

és magával ragadja a vidék kicsinyes viszo-
nyából, egyenesen Párizsba, amely majd
méltó távlatokat ad zsenijének kibontakozá-
sához. Léda július vége felé érkezhetett
haza, de Adyról tudomást sem véve vígan
flörtölt a párizsi dámát rögtön körülöngő
lovagokkal. Fehér Dezsőné, aki az egybe-
hangzó adatok szerint bemutatja neki Adyt
egy kávéházi estén, július második felében
nyaralni utazott, s így az összeismertetés
csak az ő visszatérése után, tehát augusztus
közepe tájt vagy második felében történ-
hetett. Semmi vele azonban annak, hogy Léda
az állítólag már távolból felfedezett tehet-
séget csodálná Adyban. Erre nem is igen lett
volna alapja, hiszen a váradi három esztendő
komoly költői termése igen sovány: a Még
egyszer 31 versét (Hegedűs 34-et enlít)
is alig tudta Ady követné érlelni. Ezt a negatív-
vumot is figyelembe kell venni Hegedűs
bizonyító adatai mellett. Adyban Léda
robbantja ki ismét az újságírómunka vasta-
godó hamu- és salakrétege alatt már-már
alvó vulkánt: a költőt. Bármilyen hódoló
és gyötrődő szerelemmel, lázas rajongással
lobogja is körül Ady „a könnyek asszonyát”,
Léda nem sok viszonzást mutat iránta, s
legfeljebb a kacér játékig megy el. Ennek
bizonyítéka egyik váradi lovagjával lezajló
pesti kalandja, amelynek a szerelmes költő
is véletlen tanúja volt. A tragikus csalódás
keserősége sem tudja azonban eltántorítani
Lédától, bár ennek az esetnek egyetlen
emléke sokszor felszakad benne később is,
és bizonyára nagy része van viszonyuk elmér-
gesedésében. Hegedűs oknyomozása és követ-
keztetései ellenére is — talán az eset kényes
volta miatt — homályban marad, mi is tör-
tént voltaképpen a Continental szállóban.
Mivel az ügy szereplői közül már senki sem
él, talán személyes tekintetek nem akadályoz-
zák az irodalomtörténeti szempontból fon-
tos eset tisztázását. Lélektani szempontból
ugyanis kissé rejtélyes Ady további ragasz-
kodó, ostromló szerelme Léda család hit-
getése és elutasító hidegsége ellenére, hiszen
mindössze egy levelezőlap-választ küldött
neki Párizsból visszautazása után. Hogy s
mint alakult mégis, hogy Ady elszánta magát
a párizsi útra, s éppen Léda segítségét
igénybe véve? A Várad és Párizs közti
hónapok fejleményei is további pontosabb
felderítésre várnak.

Ezeknek a fontos kérdéseknek őszinte,
gyakran legendákat és illúziókat romboló
megvilágításával s az Ady-irodalom Váradra
vonatkozó közléseinek megrostálásával, a
tévedések, ellentmondások helyesbítésével,
az Ady köré csoportosuló váradi alakok
egyénségének és szerepének kortársi jellem-
zésével hasznos munkát végzett Hegedűs
Nándor. Könyve figyelmeztető példa egy-

úttal, hogy hasonló bíráló ellenőrzés szükséges a költő más életrajzainak anyagában is, mielőtt végleges életrajzához fogoznánk.

Annál furcsább, hogy a munkának éppen Nagyváradról jövő visszhangja (A gyarapodó Ady-Múzeumban. Utunk, 1957. febr. 16.) „kétes értékű ajándéknak” mondja a váradí Ady-Múzeumnak megküldött könyvet. A cikk írója, Simon Magda a lokálpatrióta érzékenységgel utasítja vissza Hegedűsnek „minden jobban tudó” helyreigazításait, és tiltakozik „a különösen bántó és minden kegyeletet nélkülöző, személyeskedő, sőt egyenesen rágalmozó, halottgyalázó” hang ellen, amelyen Hegedűs az Ady körüli asszonyokról, elsősorban Lédáról ír, s adatait pletykáknak minősíti. Vitának természetesen mindenkor helye és joga van, kíváncsiak vagyunk tehát, hogy Hegedűs könyvének tényszerű, egykorú újságszövegekkel, okiratokkal és levelekkel támogatott adatai ellenében mit fog bizonyítani a bejelentett cáfolat.

Ha a bírálat azt mondaná, hogy Hegedűsnek a nem teljes bizonyító értékű adatokra épülő következtetései néha vitathatók, vagy itt-ott talán önkényeseknek látszanak, egyetlen dologgal velem. Azt, hogy szinte mindenkit

helyreigazít, aki eddig Adyról írt Váradal kapcsolatban, talán fölényességnek érzi egyik-másik olvasó, de ez alaki vagy modorbeli kérdés, hiszen a szerzőnek az eddigi források bírálata volt a célja, és állításai sohasem általános kijelentések; mögöttük mindig bizonyítékok, érvek állnak. Szintén alaki szempontból tehetnénk csak szót a könyv helyenkénti terjengősségéről, csapongó előadásmódjáról, „újságrós” hangját, amelyen némi tömörítéssel és stilizálással könnyen segíteni lehetett volna. Magát a módszert, a filológusnak is becsületére való józan kritikai érzéket, amely csak a kétségtelen adatokat ismeri el, a felkutatásukban kifejtett szívósságot, ötletességet és alaposágot csak dicséret illeti. Sajnáljuk, hogy Ady váradí magánélete, éjszakái és szerelmei, a Rienzi-viszony és Mihályi Rozália végzetes csókja homályban maradnak a Léda-szerelmem villámfénye mögött. Reméljük, hogy Hegedűs később új munkájában ezekre is fény derül.

Az Ady-kutatás is örömmel és köszönettel fogadhatja, hogy az egykorú váradí viszonyok közt teljesen otthonos kortárs vállalta és megkezdte a költő egyik legfontosabb életszakaszának kritikai feltárását.

Kovalovszky Miklós

RÓNAY GYÖRGY: A FRANCIA RENESZÁNSZ KÖLTŐI

(Magvető, Bp. 1956)

Rónay György az *Új francia költők* (Révai, 1947) után ismét tudomány és művészet hasonló remekével lepté meg irodalmunkat. A kötet tanulmány, műfordítások és jegyzetek útján ismerteti meg a XVI. sz. francia költészetével. Nemrég Alain Bosquet adott ki ilyen felépítésű művet az amerikai költészetéről; nálunk szokatlan filológia és poézis ikermutatványa, de ritka az európai irodalomban is azon a fokon, amelyen — *A francia reneszánsz költői* tanúsága szerint — Rónay mindkettőt képviseli.

A francia reneszánsz költészete tudatos művészet. Ezért szólalnak meg a középkoréval rokon törekvései is új, életközeli hangnemben: a nyers, naturalisztikus egyes szám első személy helyett Marot könnyed közvetlensége, vértelen absztrakciók és meddő formai játékok helyett a Pléiade-nak az antikvitás utáni, színekben álmódó sóvárgása. Marot, latin példák nyomán, föllelveníti az epigrammát, epizotólát és elégiát, de életformája még arisztokratikus: udvari költő, számos alkalmi költeményt írt. De Marot még nem az igazi reneszánsz. A lyoni költői iskola mestere, Maurice Scève, Marot halála évében (1544) jelenteti meg tizedekből összefűzött dalciklusát, a

Délie-t. A sorozat egy nagy lelki élmény — szerelmem — története, akárcsak Petrarca szonettjei. Intellektuális — ma azt mondanánk, hermetikus — stílusa, rajongó, újplatonista magatartása is olasz hatásra vall. De még Scève sem az igazi francia reneszánsz. A reneszánsz irodalmi törvénykönyvét Du Bellay fogalmazza meg *A francia nyelv védelme és illusztrációja* c. kiáltványában. (1549). Du Bellay a tudós költészet és a görög — latin minták követésének feltétlen híve, a független és mindenféleképpen szabadon ihletett költői életforma szószólója. „A természetes nem elegendő annak, aki halhatatlanságra méltó költészetet akar teremteni” — mondja többek között. De ha az új költészet pontos korszakhatárát keressük, talán még helyesebb, ha ezt egy évvel később 1550-ben jelöljük meg: ekkor publikálja Ronsard az *Ódák* első négy könyvét. Poézisét a földi szépség ihlető ereje és antik remiszcenciák egyaránt táplálják. Verseiben visszhangot kap az ókori ódaköltők pátosza, Petrarca szerelmi tárgyú, analitikus szonettstílusa, a bukolikus, a szatirikus, az epikus költészet, sőt, még a középkori költők nyílt érzelmessége is. Remy Belleau könnyed líraisága, Du Bellay lány melan-

kóliája, Baif akademizmusa mind csak variációk, a főtéma: Ronsard. Mintha a kor minden színe és íze, egész életáhitása és tudásvágya az ő zománcos szépségű verseiben összpontosulna. A kor határán áll Agrippa d'Aubigné, ez a sokáig méltatlanul elfeledett, nagy művész. Művész és katona, — életformája és festői, egyszersmind borzongató képzelete, érzéketlen nyelve, harciasan szatirikus hajlandósága, mind már a vallásháborúk korának, a barokk művészetének forróbb hőfokát jelzik.

Ezt a művészetet mutatja be a tanulmány, az antológia és a bio-bibliográfia. Az elmúlt években kevés olyan kitűnő világirodalmi tárgyú tanulmány jelent meg, mint amilyen Rónay közel másfélszáz oldalas „bevezető”-je. Költő-portréi szervesen illeszkednek a kor politikai törekvéseinek, udvari életének, ízlésáramlatának gazdag keretébe, — kiválóan érzeti pl. az építészeti alkotásokban az életszeretet új eszményeinek hatását. De Rónaynak még erudíciójánál, szemléletének tág szemhatáránál és eleven arcképeinél is meggyőzőbb az élmény monológián kifejező interpretációja. Irodalmi hangon szól az irodalomról, — sok tudományos stílus után elszoktunk ettől a hangnemtől. A szerző felhasználja a legfrissebb monográfiák eredményeit, de a kutatási lehetőségektől távol, nem kísérletezik merőben új szemlélet kialakításával. A tanulmányban vannak azért eredeti, főként kritikai vonatkozású meglátások és értékelések is. Pl. Rónay, a hagyományos értékeléssel ellentétben, nem ítéli el egyértelműen a francia reneszánsz költői előfutárainak, a retorikusoknak játékoságát, sőt, finom beleéléssel elemzi a Marot verseiben tovább élő retorikus vonásokat, és észreveszi benne azt az enyhe ironiát, amely már több, mint retorikai játék: egy modern értelemben véve bonyolult érzésvilágú költő egyéniségének vetülete. A bevezető viszonylagos gyöngéje: szerkezete és helye a könyvben. A történetiség és az arcképszerű bemutatás két különböző koncepciójának szükségszerűen össze kell ütköznie, s ez meg is történik ott, ahol Ronsard költői-emberi fejlődésének rajzát meg kell szakítania, mert időrendben Du Bellay portréja van soron. Mivel a jegyzetekben is szól a költőkről, nem mindig tudja elkerülni az ismétlést, ill. az anyag kétféle szakításának hibáját. Nehéz lett volna azonban tudomány és nagyközönség igényének egyszerre jobban eleget tenni, mint ahogy Rónay teszi.

A francia reneszánsz költészetének ez az antológiája több a „gazdagság zürzavaránál”: maga is fölfedezt. Magyarul soha meg nem szólaltatott költők, eddig ismeretlen versek kerülnek be általa műfordítás-

irodalmunk legszűkebb útipoggyászába. És Rónay nem francia antológiák elcsépelet anyagából szemelget: fordításai előgött a kor irodalmának nagyszerű ismerete és kongeniális átélése van. A nagyok műveiből sem csupán a közismerteket adja. Pl. a *Délie* tizesein kívül megismertet *La Saulsaye* (Füzes) és *Le Microcosme* egyik jellemző részletével (Ábel siratása) vagy bemutat egy részt Marot dantei színhatású és szenvedélyű szatírjából, *L'Enferből* (A pokol). Ha Garnier-nek egy lírai drámarészlete után Montchrestien-t is a gyűjteménybe kívánnánk, kárpótol érte Tahureau nálunk fölfedezésszámba menő bemutatása. A műfordítás válogatás az egyéni ízlés vallomása, de mint műnek az arányait, egy-két költő verseinek válogatását bírálhatjuk. Szembeötlő pl. Du Bellay vagy Scève bő szerepeltetése mellett Ronsard aránylag mostoha bemutatása. A kötet nem képviseli Ronsard változatos fejlődésének minden korszakát. Pályakezdő pindarosí ódái, az *odes graves* többsége valóban elavult, de a francia filológusok Sainte-Beuve-től Laumonier-ig megegyeznek abban, hogy az *Ode à Michel de L'Hospital* az egész francia líra reprezentatív darabja, néhány már-már mallarméi zengésű részletét — pl. lakoma az Óceán palotájában — szívesen láttuk volna a kötetben. De rövidebb, hibátlan szépségű ódák — *De l'Esté* (I. 501.), *Celuy qui est mort...* (I. 525.) vagy *Quand je dors...* (I. 527) — is csak szebbé, teljesebbé tették volna a kötetet. (A jelzések a Pléiade kiadásra vonatkoznak.) Ugyanígy sajnáljuk a *Hymne des pères de familles* (II. 658) vagy a *Je trespassais d'amour* (II. 674.) kezdetű, megrázó szépségű verseket, melyek Ronsard-nak — a kötetben egyébként szereplő — posthumus anyagát gazdagíthaták volna. Talán Rónay, Ronsard legméltóbb hazai tolmácsa, önálló kötetben kárpótol velük.

Maguknak a fordításoknak a hatásáti értékét kitapinthatóan fokozza a költő, átéléssel egyenlő súlyú filológus megértés is. Rónay fordításai a szövegűségnek művészi értelmezéséről tanúskodnak, — ezek a tolmácsolások homlokegyenest ellenkezői annak, amit „szép hűtlen”-nek nevezünk. A fordítói hűségnek csak legelemibb jele, hogy az egyik sorban elejtett jelzőt, ha lehet visszaadja a másik valamilyen hasonló helyén. Ez a pontosság azonban nem valami tipegő szöveghez kötöttség: az eredeti mély élményéből fakad, s így nem egyszer még a szövegbeli, mondattani vagy hangfestő hatásokat is visszasugározza. Pl. a párhuzamoság hatását keltő igei rimpárt, *destournait — tenait*: A búsak búját elterelte, — A vígat vígabbá nevelte. (Marot: A pokol) vagy a mélabúsan hangfestő rímet.

Ces vieux palais, ces vieux arcs que tu vois
 — Et ces vieux murs, c'est ce que Rome
on nomme: Néz d e vén palotákat, íveket
 — És oszlopokat; ez itt *Róma romban*.
 (Du Bellay: Róma régiségei). Ez a fordítói
 igazmondás kivált olyan bonyolult, intellek-
 tuális finomságú versekben kapja meg teljes
 igazolását, mint Scève költeményei. Az ő
 szökepinek burjánzását Rónay a hasonlított,
 a belső élményre vezeti vissza és a mondani-
 valót tömörebben, feszesebben fejezi ki
 „Plus tost seront Rhosne et Saone *desjointz*”:
 Saône a Rhône-nal hamarabb szakít — ír-
 hatja, minthogy az eredeti képei a szerelmi
 állhatatosság gondolatát érzékeltetik. Lemet-
 szli a költőszavak sallangjait, telítettebbszavak-
 kal hangsúlyozza az alapélményt: Le sens et
 l'ame y furent tant *ravis*: „S úgy beléájult
 az érzék s a lélek”. Erős intellektuális érzék
 kell ahhoz is, ahogy a szatirikus elemeket
 visszhangozza: „Lábaiddal vívni bölcsebb
 — Gyúrva szelet s levegőt, — Mint ha ütnek
 vagy ha ölnék, — Mert nem léptél meg előbb.”
 (Passerat: A senlisi nagy nap). A szójáték
 szellemességét is telitalálattal úti vissza: „*L'un
 chante des sonnets l'autre danse aux sonnettes*”
 „Rímet pattant amaz, emez meg rímre
 pattan” (Passerat: Thulène udvari bolond
 halálára.) A magyar szöveg a franciánál,
 igen helyesen, érzékletesebb és realisabb,
 — különösen a szatírákban. Marot alvilági
 Minos-a „... juge, *condamne, ou deffend*
 — *Ou taire faict quaud la teste lui fend*”
 magyarul mégis jobban meghökkent, mert
 „... ő ítél itt, fölment vagy elmarasztal, —
 S kuszt rendel, ha fület repeszt a nagy zaj.”
 A fordításokból talán az eredeti irracioná-
 lis elemei maradnak el leginkább: pl. a
 zeneiség — Pontus de Tyard: Nyugalom
 atyja kezdetű szonettjében az átültetés
 festőisége sem vigasztal ezért — vagy néha
 az érzelmi zöngé. Baif a róza és a leány
 hasonlóságáról szólva — „*Souviens toy qu'il
 te faut viellir, — Et que tu flétriras comme*

elle” — a hangok muzsikájával melankó-
 likus bájt ad a befejezésnek, de magyarul
 ez csak didaktikusan hangzik: „Te is meg-
 vénülsz, ne feledd, — S mint rózsáé a her-
 vadásod.” (Jó lett volna megemlíteni a jegy-
 zetekben, hogy a fordítás a franciának csak
 részlete.) Tóth Árpád Desportes fordítását
 ma is jobban szereljük, mert szabadabb
 ugyan, de benne van az eredeti fennkölt
 pátosza: „*Un chemin si nouveau n'étonna
 sa jeunesse, — Le pouvoir lui faillit, mais
 non la hardiesse, — Il eut pour le bruler des
 astres le plus beau...* (Sonnet à Icare).
 Rónay: „Vakmerő volt az út, de nem félt
 ifjú lelke, — Csupán hatalma volt kevés,
 nem hősi kedve — S a legszebb égitest
 perzselte holtra őt.” Tóth: „Az új hallatlan
 úttól a gyermek meg se döbrent, — Tudása
 nem röpiült még, de bátor szíve röppent, —
 S íme! A Legszebb Csillag tüze égette meg!”
 Másutt Rónay finoman tud hangot adni a
 lélek ősvilági borzonságainak, l. Jodelle:
 Mint aki elveszett... indítású szonettjét,
 és tud zengeni a legtisztább líra telt hangján
 is: „Csobogjon víz közötte, — Susogjon fű
 örökre, — Víz habját ontva, hű — Zölddel a
 fű!” (Ronsard: A maga választotta sírról).

Mennyire modernek a francia reneszánsz
 költők! Rónay György könyve kellett ahhoz
 is, hogy ráeszméljünk, hol keressük sok mai
 költő nyelvi varázslatának, gondolkodni is
 serkentő lírájának előzményeit. Különben a
 kötet fejlődést mutat az igen szép *Új fran-
 cia költők*-höz képest is. A fordítások teljesebb
 képet adnak, bevezetője pedig, noha minden
 során érződik a fitogtatás nélküli erudíció,
 élményszerűbb, egyetlen lendületű, és
 francia tanulmányok mintájára, a megfelelő
 helyen pár sort vagy strofát idéz, — termé-
 szetesen verses fordításban. Vajon a francia
 költészet melyik korszakának hasonló remek
 tolmácsolásával örvendeztet meg bennün-
 ket legközelebb a szerző?

Rába György

NAGY MAGYAR ELBESZÉLŐK

(A mi írónk, 5.) *Ajánló könyvismertetések a szépirodalom tanulmányozásához*. Összeállította
 az Országos Széchényi Könyvtár bibliográfiai osztálya. Szerkesztette: D. Szemző
 Piroksa. Budapest, 1955. 144 l.

Igen érdekes és hasznos, bár ugyanakkor
 aggályos kérdéseket is fölvető új műfajt
 kezdeményezett az Országos Széchényi
 Könyvtár bibliográfiai osztálya, amikor
 „irodalmunk haladó hagyományainak megis-
 mertetésére” frói arcképsorozatát indított,
 az elolvasásra ajánlott művek részletes
 ismertetésével. A sorozat végső célja nyilván-
 valóan az, hogy a legszélesebb olvasó-
 közönséget — ha nem is „a szépirodalom

tanulmányozására”, mint ahogy a füzet
 alcíme mondja — de legalább az ajánlott
 művek elolvasására ösztönözze. Ez a szép
 szándék jól beleillik a könyvtár programjába,
 s dicséretére válik országunk legnagyobb
 könyvtárának, hogy ezt a nemes törekvést
 új módszerekkel, eredeti eszközökkel is
 szolgálni kívánja.

Persze, a legjobb ismertetés, a legkiválóbb
 frói arckép sem pótolhatja maguknak a

műveknek az elolvasását. Ezzel a füzet összeállítói is tisztában voltak. Karinthy Frigyes ismertetésében olvasható ez a önvallomás: „Mindaz, amit e novellákról, idézett kötetekről mondtunk, csak elszegényíti a művet. Karinthyt nem kritikákból, (hanem) könyveiből kell megismerni” (113. l.) Ez természetesen minden íróra érvényes, mégis helyes a füzetnek az az alapelve, hogy egy-egy jól megírt, érdekes írói arckép alkalmas lehet az olvasók figyelmének felkeltésére, és a helyesen megoldott könyvismertetés nem egy érdeklődőnek kedvet adhat arra, hogy magával a művel is megismerkedjék. A kiadványnak ezen kívül irodalomtörténeti értéke is van, hiszen írói arcképeket rajzol meg egy adott korban. Az irodalomtörténeti teljességet azonban a kiadó különleges feladata befolyásolja, bizonyos hiányosságok és korlátozottságok formájában, amelyeket az olvasó a címhez képest felfedez a füzetben.

Először is a „Nagy magyar elbeszélők” cím alatt csak a múlt század második felétől 1945-ig működött íróinkról van szó. Azok közül is hiányzik Mikszáth, Jókai, Móricz Zsigmond és Bródy Sándor, akikre a sorozat — a bevezetés szerint — külön kötetet szentel. A feldolgozott 13 írótól is (Tolnai Lajos, Eötvös Károly, Gárdonyi Géza, Tömörkény István, Móra Ferenc, Thury Zoltán, Ambrus Zoltán, Kaffka Margit, Hunyady Sándor, Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes, Pap Károly és Gelléri Andor Endre) csak a *novellákat* ismerteti részletesen a füzet, a regényeket nem, s a novellák közül is hiányzik Mikszáth, de a kötet sajátos célja — az ismertetett írók haladó értékű hozzáférhető műveinek ajánlása elolvasásra — indokolja ezt az önkéntes leszűkítést. Amellett — ismerjük el — a füzetben ismertetett elbeszélők nagy része irodalomtörténetírásunk és kritikánk mostohagyermeké. Vagy jelent meg valahol újabb keletű érdemleges méltatás Eötvös Károlyról, Tömörkényről, Ambrusról, Pap Károlyról, vagy akár Móráról, Karinthyról? Ebből a szempontból a kiadvány házagpótló szerepet tölt be, s valóban a haladó hagyományok megbecsültetését mozdítja elő.

A kiadónak egyébként joga van a megkötésekhez. Nem ártott volna azonban, ha a címlap pontosabban tájékoztat a füzet tartalmáról. Ugyancsak helyes lett volna közölni az írói ismertetések szerzőjének (vagy szerzőinek) nevét is: az olvasónak, hogy úgy mondjam, joga van ahhoz, hogy tudja, kinek az írását olvassa.

A kiadvány képviselte műveltségterjesztő műfaj tehát — az írói portréval egybekötött „ajánló könyvismertetés” — elvileg nem kifogásolható, gyakorlatilag pedig hasznos. Csupán az lehet a kérdés, hogy a füzetben kialakított formája, módszere helyes-e.

Az egy-egy írónak szentelt fejezetek három részből állnak. Az első rész az író *életrajzát* ismerteti. Ezeknek az életrajzoknak egy része meglehetősen szegényes, más részük határozottan érdekes, alapos, s emellett szinte irodalomtörténeti értékű, mert éppen a kiadványban szereplő írók életét az irodalomtudomány se igen dolgozta fel. Hányan tudják például az irodalomtörténetben nem szakember olvasók közül, hogy Thury Zoltánnak, a proletariátus egyik első ábrázolójának Kőpe Zoltán volt az igazi neve, — hogy Eötvös Károly börtönt szenvedett függetlenségi mozgalomban való részvételért, — hogy Móra Ferenc földrajz-termesztetrajz szakos tanárjelölt volt a pesti egyetemen, — hogy Krúdy Gyulának mennyi baja volt a kiadókkal, — hogy Pap Károly milyen ellentétben állt a hagyományokhoz ragaszkodó családjával, — hogy Gelléri Andor Endre képzett lakatos volt stb. Külön érték az életrajzokba beleszórt számtalan dokumentum, önvallomás, idézet. A szerző (vagy szerzők), hacsak lehet, magát az írói szöveget meg életére és életfelfogására vonatkozóan. Igen érdekesen mutat rá egyik-másik elbeszélőnknek az életkörülményekből fakadó fejlődésére; például Tömörkénynél az újságíró korában írt rendőri riportok kerekedtek később tárcákká, rajzokká. A sok értékes adat feledteti az életrajzok néhány pontatlanságát (pl. azt, hogy Gárdonyinak hol az édesapját, hol a nagyapját teszi meg szabadságharcos fegyvergyárosnak, 21–22. l.).

A füzet szépen bizonyítja, hogy a dokumentált, jól megírt életrajz nagymértékben hozzájárulhat az író *trónak* és *művének* megértéséhez. Ez a kiadvány egyik hasznos tanulsága.

Az írói fejezetek második része következőlegesen az író *világnézetét*, *eszméit* fejtegeti. Ezek a legértékesebb részletek a kiadványban. Nem mintha a szerző (vagy szerzők) merészen új állításokat kockáztatna meg, és stílusban sem tör bravúrra; de világos, értelmes képet, ideológiai szempontból helyes értékelést igyekeznek adni mindegyik íróról. Vannak finom megfigyelései, bátor megállapításai is, és nemegyszer szinte elsőnek kísérel meg egyik-másik író eszmei értékelését a marxista—lenini irodalomszemlélet mérlegén (pl. Hunyady Sándornál vagy Pap Károlynál). Az eszmei értékelés — akárcsak az életrajzok — elsősorban az írók pozitív vonásait, haladó értékeit emeli ki, s csak tapintatosan érinti a negatívumokat. (Pl.

nem mondja ki határozottan, hogy Eötvös Károly múltba-forduló romantikus anti-kapitalizmusa tulajdonképpen reakciós volt.) Ahol szükséges, ott a szerző okosan magyaráz is, értelmez, kihüvelykezi az eszmei mondanivalót az olvasó számára (pl. Karinthy humor-szerkijéinél).

Persze, nemegyszer vitába lehetne szállni a kiadvány megállapításaival. Mi értelme van például annak, hogy Gárdonyi *A lámpás* c. regényét Ady verseivel hasonlítsuk össze? (22. l.) Az *én falom* írójának *Március* c. írásában nyilván nem az a szomorú, hogy az uraság fia nem járhat meztláb, hanem az, hogy a szegény falusi gyerekeknek úgy kell járniuk. A Krúdyról szóló ismertetésben az egyik mondat úgy hangzik, mintha a szerző a realizmust a gyomor szeretetével azonosítaná („Az élet tényeit visszatükröző novella ne tévessze meg az olvasót: Krúdy ennek ellenére sem lett igazán realista, nem lett későbbi éveiben sem a jógyomrú Kalkuttai az ideálja, vagy a konyharemeket asztalra varázsló Zsanet...” 102. l.). Félreérthető az is, amit Karinthyról ír: „Tömeg és egyén ellentétjében az egyén pártján van” (106. l.), — mintha tömeg és egyén antagonisztikus ellentétben állna egymással! (Karinthy ideológiai értékelése egyébként is zilált, rendezetlen.) Vannak a füzetben merész összehasonlítások is. Például: „Bár Mikszáthot széles társadalmi ábrázolása Tömörkényi elé helyezi, parasztszemlélete romantikus; Gárdonyi paraszt-poézisének középpontjában az a tanító áll, aki szubjektív érzelmeivel idillivé egyéníti a parasztok világát. *Tömörkényi mindkettőnél tovább jutott...*” (37. l.)

Az ilyen szórványosan előforduló vitás mondatok mellett számtalanszor igen találó, pontos, tömör megállapításokat kapunk az írókról. Pl. Móráról ezt írja: „Minden elbeszélő művét a témák, ötletek gazdagsága, a színes képzőanyag, a stílus- és mondatformálás művészi egyszerűsége jellemzik” (52. l.) Ambrus Zoltán felfogását így foglalja össze: „Fölmérte és a társadalomfilozófus hozzáértésével helyénvalónak találta a nemesi, a dzsentrivilág letűnését, a polgári korszak eljöveteletét és vele a társadalom szocializálódásának megindulását” (76. l.). Ha arra gondolunk, hogy elbeszélő íróink legtöbbször az újságírásból nőtt íróvá, fölmérjük az ilyen megjegyzés helyességét is: „Az újságíró hivatás a század elején életformát is jelentett” (105. l.). A századforduló íróit jól jellemzi ez a megállapítás: „Forrongó lelkeletük, haladó szellemük és külső környezetük kényszerítő hatása alatt kettősség és az ellentmondások állandó harca jellemezte helyzetüket, művüket” (89. l.).

Az írói portrék harmadik fejezete — a tizenhárom szerző megismertetelt; de így is furcsa

és értelmetlen „Elbeszélő. Elbeszélés” cím alatt — az írók munkásságát ismerteti átfogóan, részletesen pedig elolvasásra ajánlott, 1945 után megjelent elbeszélés-köteteiket, illetőleg azok legjelentősebb elbeszéléseit. A cselekmény szerinti műismertetések intelligensek, megbízhatók, alkalmasak az érdeklődés fölkeltésére. Kétségtelen, hogy a szerző (vagy a szerzők) kiválóan tájékozott, egy nagy könyvtár bibliográfiai anyagának birtokában alkotta meg az arcképeket. Egészükben véve a legjobban, legalaposabban Móra, Thury, Kaffka és Krúdy ismertetése sikerült, különösen Krúdy elemzése szép, átél, finom.

Az egyes írók és az egyes kötetek ismertetését kissé szeszélyes *bibliográfia* zárja le. Válogatásának szempontja nem világos; 1945 előtt megjelent kritikák is bőven szerepelnek benne, ugyanakkor például sehol sem említi a *Ködlovagok* című, 1941-ben megjelent tanulmánykötetet, amely jórészt ugyanezekkel az írókkal foglalkozik. A népszerűsítő kiadványt jól egészítik ki az írói arcképmások, kézirat-reprodukciók.

A tartalmas füzetnek a *stílus* a gyenge pontja. Nem vitás, hogy egy széles tömegeknek szóló, irodalmi műveltséget terjesztő kívánó kiadvány stílusának kifogástalannak, vonzónak kell lennie. Nem tudom, egy vagy több szerző írta-e össze a füzet szövegét, de az bizonyos, hogy az egésznek a stílusán előmlik valami intelligens mondanivalót közvetítő, nem is erőtlenségre, de sajátosan felületese és modoros, nemegyszer elavultnak ható kifejezőmód. Nemcsak a meg nem magyarázott (már pedig ilyen kiadványban magyarázatra szoruló) fogalmakra gondolok — amilyen például a „romantikus antikapitalizmus” vagy a „tárca” (mert mit mond a mai fiatal olvasóknak az, hogy „a tárcavonal fölött” vagy „alatt” jelenik meg valami, vagy az a kifejezés, hogy Móra „a vonal alá kényszerült”?), nem is csak a *tárgy* szó elavult használatára a helyes irodalomelméleti műszó, a *téma* helyett; hanem a nyilvánvaló magyartalanságokra (az analízis és a napszám *történelme*, az író *megérzékeltet* valamit, az atheista olvasmányok *elkövetkeznek*, a függetlenségi politikát *feladják*, a nép *alatt* parasztot értenek, a konjunktúra *eluralkodik*, bizonyos novella-sorozat a mű kétharmad részét *képezi*, az ismertetésre *helyezi* a *súlyt* stb.), az értelmetlenül fogalmazott vagy váratlan, modoros szófűzéssel befejezett mondatokra, a megértést megnehezítő költőszó-elhagyásokra, az állítmány és a vonatkozó névmás helytelen egyeztetésére (többes számú főnév után egyes számú névmás) és az értelemzavaró sajtóhibákra. A névelő elhagyásából (könyvcímek, intézmények, évszámok előtt) nem-

egyszer humoros értelem lopakodik be a szövegbe; pl. Gárdonyi: *Az én falum* c. kötetét Dante adta ki, s 1935-ben ugyancsak „Dante ifjúsági kiadványt készít belőle” (27. l.).

Az említett szépséghibákat nem számítva, a Széchényi Könyvtár kiadványa valóban hasznos és értékes vállalkozás. Ugyis kevés ilyen fajta mű jelenik meg mostanában. Pedig diákkoromból emlékszem, milyen gazdag irodalmi tájékoztatást köszönhetünk Schöpflin Aladár tömör íróportréinak, a Benedek Marcell szerkesztette világirodalmi miniatűröknek, a Dante kiadó rövid íróismertetéseknek. A nagyközönség széles rétegei nem igen olvasnak tanulmányköteket egy-egy íróról, a folyóiratok bírálatait sem kísérik mindig figyelemmel. Kell hát az ilyen kiadvány.

Ehhez képest inkább azt a kérdést kell fölvetni: eljut-e a Széchényi Könyvtár

füzete a nagyközönség kezébe? Van-e elég példány belőle? Meg van-e szervezve, hogy ne csak azok kezébe jusson el, akik úgyszólván olvasnak, hanem a ritkán olvasók, a tájékozatlanok számára is jó tájékoztatást nyújtson? A füzet ára — 14 forint! — egyáltalában nem szolgálja ezt a célt! Inkább legyen kevésbé finom a papírjuk, kisebb a betűjük, de tegyük mindenki számára hozzáférhetővé az ilyen típusú kiadványokat!

Az irodalomtörténetírás számára a füzet végső tanulsága az, hogy a „nagyok” mellett, Vajda, Mikszáth, Ady, József Attila és Móricz Zsigmond korában, még egész sereg szociális érzékű, korának társadalmával vívódó író kereste az irodalmi fejlődés és a társadalmi haladás útját. Olyanok is, akiket korukban nem értékelték, elfeledtek, — olyanok is, akiket ma se becslünk meg eléggé.

Makay Gusztáv

GOZSDU ELEK: NEMES ROZSDA

Bevezette Lukácsy Sándor. Válogatta Miklóssy János. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest 1955.

Valamikor a XVIII. sz. végének magyar költőit aszerint osztottuk különböző csoportokra, hogy gondolkozásukban, de még inkább műformáikban melyik idegen irodalom mintáit követték. Voltak latinosok, németesek, franciások. Valóban primitív felosztás volt: külsőleges, a dolgok lényegéről semmit sem mondó, olyasféle, mint a növénytanban Linné rendszere.

Elvetettük a felosztás ilyen módját; ez helyes, de érdemes gondolkodni arról, hogy volt azért valamilyen haszna is annak, meg arról, hogy mutatis mutandis hogyan lehet mélyebbé és így jogosulttá is tenni az ilyesfajta rendszerezést. A haszon többek között abban volt, hogy egyrészt — minden rendszerezés általános haszna — a még hibás szempontból való részekre bontás is hozzásegít az egész megismeréséhez, másrészt ezt is csak úgy lehetett megcsinálni, hogy előbb sok mindent ki kellett kutatni, fel kellett deríteni, harmadrészt a megteremtett rendszer további kutatáshoz adott irányt és ösztönzést. Az első haszonnak örültek a tanárok, akiknek diákjai fűjták, hogy a németesek: Dayka Gábor, Anyos Pál stb., a második és harmadik gyakorlati nyereség az volt, hogy Császár Elemér és névtelenebb társai rengeteg adatot, vonatkozást derítettek fel és hagyományoztak ránk.

Ez az utóbbi az, amit a mi korunknak kellene, illetve kell elvégezni a XIX. sz. utolsó harmadának irodalmában. És közben nem szabad kidobni kutató intézetünk

és — szobáink ablakán a félszázaddal előttünk járók módszereit sem; persze az sem volna helyes, ha abban a tökéletlen formában vennénk át tőlük, ahogy még ők használták. Ez egyszerűen azt jelenti: útját veszített és útkereső korokat vizsgálva, különösen, ha ez a kor közel áll hozzánk, azaz a népek, társadalmak között fejlett a szellemi javak cseréje, levegőben lóg az az irodalomkutatói és esztétikai eljárás, amely minden jelenséget önmagából vagy csak annak a társadalomnak életéből akar megmagyarázni, ahol az adott jelenség feltűnt. Az ilyen szűkkörű értelmezés szándékával, — gondolom, a kutató munkát is illethetjük a „provinciálista” szóval, és akkor ez tipikusan provinciálista vonás — sokszor találkozunk az elmúlt években.

A hatások kutatása, megállapítása nélkül nem fogunk tisztán látni a XIX. sz. utolsó harmadának irodalmában sem, annál kevésbé, mert ez a korszak már jellegénél fogva is predestinálva van a kívülről jövő hatások megjelenésére: az ország elmaradottsága a fejlett külországokkal való szoros szellemi kapcsolattal (természetesen erősen egyoldalú kapcsolattal) társul, a zavaros, kavargó, kialakult erővonalakat nem mutató magyar társadalmi helyzetben nem formálódhatnak meghatározott ideológiái rendszerek, kívülről pedig szakadatlanul áramlanak be az országba az új eszmék. S ha ezek az eszmék nem is hatnak a kor nagyjaira — ennek is megvannak az okai, de ez most kevésbé érdekel bennünket — annál inkább fontosak

az irodalom kisebb jelentőségű műve-
lőinél.

Ezek közé tartozik Gozdsu Elek is, akinek tizenhárom elbeszélést, e műfajbeli hagyatékának körülbelül felét és feltétlenül a hagyaték legjobb darabjait, Miklóssy János kiválogatta, és a Szépirodalmi Könyvkiadó megjelentette. Gozsdut már a korabeli kritikák is Turgenyev követőjeként emlegették, és ez rajta és néhány írótságán nyilvánvalóan különösen megkülönböztető jegy a korszak irodalmában. Ugyanakkor azonban ezen az úton, de ettől függetlenül is hatottak rá a nyugatról beáramló eszmék és formák. Mindez a többoldalú és különböző úton érkező hatás éppen elbeszéléseiben mutatkozik meg a legélesebben, sőt a legérdeesebben, hiszen a művek egymástól eltérő jellegű tartalma és formája első pillantásra tanúsodik róla.

Már most a leglényegesebb nem is az, hogy honnan jönnek ezek a hatások (persze, ha nem is főkérdés, feltétlenül az első kérdés, amelynek a megoldása nélkül alig-alig nyulhatunk a főkérdéshez), hanem, hogy mit tud ebből felhasználni művésze számára, mennyire tudja feloldani saját művészi anyagában; s ez abba a kérdésbe torkollik, hogy — az adott magyar társadalmi helyzetben és Gozdsu Elek művészi tehetsége és alkata mellett — milyen mértékben volt alkalmas ez a hatás a magyar társadalom művészi formában való tükrözésére, általában igazi művészet megteremtésére.

Már itt jó leszögeznünk, hogy a válasz erre a kérdésre részben negatív, átfogóan épp ezzel jellemezhetjük Gozdsu Elek művészetének szekundér jellegét; s ebben egyaránt részes az író tehetségének mértéke és a magyar társadalmi helyzet.

Az elbeszélések körülbelül felének szerkezete az Egy vadász feljegyzései darabjainak majdnem hogy sablonná egyszerűsített, képletszerű vázára épül: utalás arra, hogy a író maga merre jár, az őt körülvevő természet vagy környezet rajza, találkozás egy jellegzetes figurával, s ebbe a keretbe illeszkedik bele az elbeszélés lényeges része: a hős az író kérdései vagy megjegyzései által néha megszakítva beszél életéről. Az exozicció, a keret az elbeszélésnek általában a jobban sikerült része; Lukácsy Sándor a kötet bevezetőjében joggal emeli ki Gozdsu természetzi képeit. Ezek borongós, véstjósító, tragédiát sejtető hangulatokkal újak a magyar irodalomban, és még akkor is sok egyéniség és frissesség van bennük, ha Turgenyev megfelelő helyeivel hasonlítjuk őket össze. A nagyobb művészi feladatot természetesen a művek másik része jelenti, ahol Gozdsu — lényegében Turgenyev hagyományának szellemében — a társadalom egy-egy

jellemző figuráját akarja megrajzolni. A legélebb — paradox módon — amikor a hős kiválasztásában is mestere példáját követi, és a társadalom alsóbb rétegeiből veszi beszélgető társát: ilyen a halál küszöbén álló öreg temetőőr (Ultima ratio) vagy a falusi tanító (A veréb): itt „természet után” dolgozik, az alakok szinte az igazi emberteremtő erővel megalkotott művészi riportok hőseinek előfutárai. Mesterkélttség csak az író kérdéseinek formális jellegében van: annak tudatában kérdez, amit a hős válaszolni fog. A felsőbb rétegekből való beszélgető társak azonban eléggé különös emberek: ez a különös-furcsaság legjobban talán az Egy falusi mizantrop hősére jellemző: Pakaszky Pál földbirtokos elmondja, hogyan marták ki társai megyei hivatalából azért, mert züllött, a szegény nép pénzét elsikkasztó főnökét leleplezte, s ezt a történetet a darwinizmus alapos ismeretere támaszkodó szakszerű filozófálgatással kommentálja. Nem ilyen éles a diszharmonia Jávor Bálint (Egy néma apostol) esetében, aki mégiscsak a természet-tanára volt, és így természetesebben rendelkezik a korabeli francia és főleg német mechanikus materializmus filozófia kellék-tárával. De itt már — mint ahogy bizonyos mértékben Az étlén farkas lezüllött dzsentri hősénél — nem maga az ember érdekli az író, hanem a filozófiai tétel illusztrálása, amely az ő számára is új, izgató kérdés, illetve elsősorban az ő számára az.

A mechanikus materializmussal találkozhatott Turgenyev könyveiben is, elég az Apák és fiúk Bazárovjára gondolnunk, aki számára az emberi kapcsolatokat meghatározó filozófia kincsestára az e korabeli német mechanikus materializmus reprezentatív és népszerű alkotása, Büchner Stoff und Kraft-ja. De Pakaszky Pál és Jávor Bálint gondolatai arra mutatnak, hogy a magyar író Turgenyevtől függetlenül is érintkezésbe került a 19. század második felében divatozó nyugati eszmeáramlatokkal, közvetlenebb forrásokból ismerte a darwini tanokat és az ezekre épülő társadalomszemléletet. Ezeket a forrásokat kutatni izgalmas, őket felderíteni hasznos dolog volna, s úgy hiszem enélkül az „irodalmi geológiai” kutatás nélkül csak tapogatózni tudunk a kor szellemi világának rekonstruálása közben.

A minket elsősorban érdeklő kérdés az, hogy mennyire tudta Gozdsu Elek ezeket a hatásokat művészetében felhasználni. Turgenyev vadászfeljegyzéseinek formája kiválóan alkalmas mind az író felfogásának, mind pedig az akkori orosz társadalom adekvát tartalmi kifejezésére. A forradalmi fellépést elutasító nemesi író passzív szemlélődését a látott és ábrázolt valóság izzítja

forradalmi tartalmúvá: bármerre is tekint (a forma hangsúlyozza a tendencianélküliséget), szinte akarata ellenére is a társadalom égetően megoldásra váró problémájába ütök: a jobbágykérdésbe. Ez a forma kiváltképpen alkalmas egyetlen döntő kérdés, világos frontokban kirajzolódó társadalmi helyzet ábrázolására, és az orosz irodalomban — úgy vélem — Ragyiscsev 18. századvégi útirajzában láthatja őst. Hatásos alkalmazási lehetősége a magyar irodalomban is körülbelül a negyvenes évek első feléig lett volna. (Közvetlenül a forradalom előtt már erőtlenné válik: Csernisevszkij és Petőfi aktív forradalmisága váltja fel.) A forradalom után kialakuló bonyolult, zavaros helyzet hatástalanná, vagy legalább is igen nehezen kezelhetővé teszi. Turgenyev a negyvenes években tudta, hol a hiba, s a megoldást is tudni vélte; ez a helyzet számára 1861 után, a magyar írók számára 48 és főleg 67 után megszűnt. A hangsúlyozottan önkéntelen forma mögötti határozott mondanivaló a társadalmi helyzet megváltozása következtében elbizonytalanodik, elveszi régi erejét és az író tanácstalanságának, a siker reménye nélküli útkeresésének kifejezőjévé válik.

Ezt a bizonytalanságot, egyensúlyvesztettséget mégcsak súlyosbítja, hogy Gozsdu a darwinizmusnak az emberi társadalomra való alkalmazásában próbál támasztékot találni. Persze ez az alkalmazási kísérlet sem a saját leleménye, készen kapta a mechanikus materializmustól. A szemlélődő utazó feljegyzéseivel elkésett Gozsdu Elek, a darwinizmussal korán jelentkezett — egyszer s mindenkorra korán, mert Magyarországon sohasem alakult ki olyan helyzet, mint azokban az országokban, ahonnan ő is átvette. Ott — például Franciaországban — végző következtetéseiben elfogadtatta híveivel azt, hogy az életképesebbek végül is győznie kell a „fajok harcában”, és ez nemcsak a magát vidéki ügyvédből miniszterelnökké, üreszebű éhenkórászból a telekspekuláción vagy a tőzsdén milliommossá könyöklő, emberfaló típusok megrajzolását tette lehetővé, hanem a munkásosztály első nagyszabású harci megmozdulásainak viszonylag hű ábrázolását is. A zolaí Saccard magyar megfelelője Gozsdunál a szobalány-szeretője által kitarított és lopásból élni akaró lezúllott dzsentri. Még anarchistának is számlalmas, nemhogy kapitalista karrieristának, vagy érvényesülésre törő dzsentri típusnak. Így tehát arra az eredményre jutunk, hogy sem a tisztán megőrzött turgenyevi hagyomány, sem pedig e hagyománynak a darwinizmussal való ideológiai feltöltése nehezen alkalmazható a korabeli magyar társadalmi valóság általános érvényű művészi ábrázolására. Az első

esetben Gozsdu csak periférikus figurákra bukkan (a temetőőr, a külön tanító), s ez a kor történelmi vákuum jellegéből következik, a második esetben az író filozófiája idegen test marad a műalkotásban, nem tud művészi formává oldódni: ugyanaz a magyar társadalom még nem érett arra, hogy a darwinizmus alkotó ideológiai alap legyen jelenségeinek ábrázolására, az emberi társadalomra alkalmazott darwini tan a korlátlanul uralkodó tőke társadalmának tükrözéséhez segít hozzá, mint ahogy az is teremtette meg.

A magyar társadalmi helyzet nem olyan nyílt, világos osztályfrontokba rendeződő, hogy a problémák meglátása a megoldás valamilyen módját is sugallja, azért az ilyen élesen kirajzolódó társadalmi helyzetek által teremtett művészeti formák és gondolkodási rendszerek üresen markolnak, ha a magyar társadalmi helyzetre alkalmazzák őket, vagy e formák megteremtőinél is nagyobb művészi tehetségre volna szükség ahhoz, hogy a nehezen elemezhető magyar társadalmi valóság ábrázolására is alkalmazhatók legyenek. A magyar történelem és társadalom fejlődése a magyar művelt közvélemény tudatát (azaz az írókét is) a dzsentri-kérdés felé irányította: ebben megoldást nem adott, s a megoldást adó erőket eltakarta az írók szeme elől: ottani élményeik sűrűsödhettek típusá, itt legfeljebb sejtéseik voltak. (Jellemző ebben a Jubilate is: a „lírai realizmus” képes az uralkodó osztályok köréből tipikus vonásokat felvillantani, de csak egy, különben plasztikus, de jellemzően „lírai”, az előzőeket társadalmi konkrétságában távolról sem megközelítő képet tud adni a fejlődő újról.) Nem csoda, ha Gozsdu Eleket is a dzsentri-világ felé viszi a társadalmi helyzet logikája, ezen Mikszáth sem fog túljutni. De ezen a világon belül (szembenálló erők nélkül) nincs meg a társadalmi mozgás azon dinamikája, amely akár a turgenyevi, akár a darwinizmuson alapuló zolaí ábrázolást művésziileg jogosultá, termékenyvé teszi.

S ugyanez az oka annak is, hogy a magyar társadalom írója, Gozsdu Elek, maga sem tud azonosulni azzal a filozófiával, amelyet hősei szája ad. Csak a kétkezdésig jut el vele, és a Pakaszky Pálok fájdalmas panaszaiban tulajdonképpen az író vívódása jelenik meg. De még ezzel a megoldatlanságával is, vagy éppen ezért, nagyon izgató és értékes Gozsdu alakja: a régi hamis illúziók elleni támadás egyik formája az ő kételyektől gyötört hitvallása. Ettől a romboló fegyvertől ő is félt. A francia polgári gondolkodás zökkenő nélkül jutott el a felvilágosodás racionalizmusától. Auguste Comte pozitívizmusaig; Zola lelkesen azonosít-

hatta magát az emberi élet mechanikus törvényeit kutató Pascal doktortal. De Gozsduát készületlenül érte a friss hatás, hogy elérte őt, abban bizonyára döntő része volt annak, hogy születése, környezete nem kötötte őt annyira a nemesi-földbirtokos Magyarországhoz, mint Mikszáthot. A hatással azonban nem tudott megbirkózni, a végső következtetések előtt meghátrált. Bizton hihetjük, hogy magáról beszél, amikor első regénye rokonszenves hőstét így jellemzi: „...nem emelkedett oly „magasra”, hogy mosolyogni tudna azon, amin más közönséges emberek lelkesülni tudnak.”

Van ezekben az elbeszélésekben egy-egy részlet, amely az önálló és a társadalmi valóságot híven ábrázoló formaalkotásnak első csíráit mutatja. Ezek a jelenetek a keretet adó expozíció és a tulajdonképpeni témakibontás közé ékelődnek: amikor az író az elbeszélés emberi környezetét ábrázolja beszélő-cselekvő mellékalakokkal. Ezekből a mozgalmas, hangos képekből sugárzik az igazi élet, árad a magyar vidék alpári dzsentrivilágának hányatóan undorító szaga. (A legjellemzőbb ebben az Egy néma apostol.) S az ilyenfajta elbeszéléselem bomlik ki teljes művé a címadó Nemes rozsdá-ban: kísértetiesen emlékeztet azokra a végül is elfojtódó belső feszültségre épített Mórícz-novellákra vagy regényrészletekre, ahol a nagy utód a magyar dzsentri halódását ábrázolja.

Nem a felvetődő problémák tárgyalásának teljessége érdekében, ezt a teljességet egy átfogó Gozsdu-tanulmányra vagy koronográfiára kell bízunk — csak a recenzíós kötelességek teljesítése céljából meg kell említenünk az elbeszélések egy kisebb és jelentéktelenebb csoportját. Ezek a kor francia vagy inkább azokat utánzó magyar átlagnovelláinak formájában az arisztokrácia körébe visznek. E forma lehetőségeinek egyik pólusán a társadalom legfelső rétege bűnös semmittevésének, pusztulásba bukó korhadt életének leleplezése foglal helyet kevés önálló cselekmény-fantáziáival, meglehetősen sablonos masinériával (főrangú szerető, meghitt budoirluxusban kitarított zug-színész, kártyacimborák és a raisonneur szerepét betöltő háziorvos.) (Spleen.) A másik póluson nem érezzük a különben erősen hangsúlyozott morális ítéletet, és az elbeszélés egyszerűen az ideillő főrangú keretben játszátja le az öregedés küszöbén álló magános hölgy megkopott drámáját. (Napraforgó.)

Gozsdu Elek hetven évet élt, de művei kényelmesen elférnek három kötetben.

Egyik életrajzírója ennek a terméketlenségnek az okát hivatali elfoglaltságában látja. Én azt hiszem, hogy maga is érezte — hiszen igényes és nagyra vállalkozó egyéniség volt —, hogy nem tud megbirkózni az eléje táruló valósággal. A darwinizmusra épülő társadalomszemlélet az ő számára nem a zűrzavarban irányító lámpafény, hanem vakító, „szemfényvesztő” csillogás.

Szándékaim ellen való volna, ha mindenből az derülne ki, hogy nem érdemes Gozsduval foglalkozni. Igaz: a csak tiszta és mély művészi élvezetet kereső olvasó kevés teljes művet (Ultima ratio, Nemes rozsdá) és sok részletet talál a kötetben. Aki mást is akar a korból látni, mint amit Mikszáth megmutat, több izgalommal olvassa műveit. De szenvedélyes érdeklődéssel az veszi kézbe ezeket az elbeszéléseket, akit érdekel e szövevényes kor sok impulzustól lüktető szellemi élete, a 19. század utolsó negyede, az a talaj, amelyből a 20. század nagy irodalma kinőtt.

Néhány évvel ezelőtt a felfedező szenvedélyével vetettük rá magunkat minden 19. századbeli íróra, akiről a „Nagy Pintér” csak tíz sort írt; azt gyanítottuk, hogy az alig ismert nevek mögött méltatlanul háttérbe szorított nagy életművek vannak. Titkon a nagy magyar realistákat kerestük az irodalmi ellenzék tagjai között, de végül is nem találtuk meg őket. Annál is inkább szükség van arra, hogy végre tisztázzuk a kort, és az olvasó, a szakemberek kezébe adjuk termését. Hiszen Gozsdu elbeszéléseinek egy részét is folyóiratokból kellett kibányászni, és mindjobban fogyatkozó reménnyel járja még a fővárosi könyvtárakat is az az érdeklődő, aki ezenkívül még mást is akar tőle olvasni.

Végezetül: recenziómat bizonyos egyoldalúság jellemzi, az író t illető kérdések másik csoportját az olvasó a kötethez írt bevezetőben találja meg. Itt Lukácsy Sándor a felfedező örömeivel mutatja meg Gozsdu Elek új, kora irodalmától elütő vonásait, a művészethez illő beleérző tehetséggel és a hivatott esztéta tudatosságával boncolja egyes formai elemeit (pl. természeti képeit). S még egy érdeme van ennek a formás, sok, ha nem is minden szempontban kiterjedő tanulmánynak: a művészi prózával vetekedő stílusa, amely most már nemcsak igényként, hanem valóságként is mind gyakrabban jelenik meg értekező prózánkban, s amely különösen ilyen bevezetőnek szánt művekben fontos, hogy a nem elsősorban tanulmánygyó olvasónak is legyen kedve őket elolvasni.

Satyámósy Miklós

BRÓDY SÁNDOR: A SAS PESTEN

— Bródy Sándor válogatott írásai; sajtó alá rendezte Szauder József, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954. —

Aki Bródy Sándor életművének, íróalkatának vizsgálatára vállalkozik, rögtön észreveszi, hogy korának tüzetes ismerete nélkül nehezen igazodik el benne. Ez az író úgy össze van nőve korával, mint egy selyembubó, mely sok szálból keményedett össze: az egészet le kellene gombolyítani, hogy kiválasszuk a sok közül azt a szálát, amely csak az övé, — ő maga, az ember és a műve. Amíg ez a nagy munka el nem készül, az egyetlen válogatott kötete alapján csupán néhány jellegzetes dolgot lehet elmondani róla.

Szertelen, mint a tavaszi vihar. Szépet és jót, hétköznapi szemetet és pünkösdvasárnapi fénylő virágot sodor magával, akár a gáttörő árvizek. Szeszélyes; teli van kiegyenlíthetetlen ellentmondással; saját kedvenc szavát használva: olyan *talentum*, amilyent a század- eleji forrásnak indult magyar irodalom, csak keveset használt el, már ami erjesztő hatását és végtelen nekirugaszkodásait illeti.

A „Nyomor” című novellás-kötete valami egészen újnak a hírnöke volt. Megjelenése felért egy kisebb esztétikai forradalommal.

Elbeszéléseinek, regényeinek, színdarabjainak tematikája vihartkavarón — új volt: írásainak tükrében megjelent a pesti és a falusi proletár. Később sort kerített a korabeli társadalom szinte valamennyi jellegzetes alakjának megörökítésére. A „Fehér Könyv” tizennégy kötete, mintha hevenyészett vázlatkönyv lenne a magyar „Les Rougon-Macquart” eljövendő megírásához, amely — irodalmunk nagy kárára — sohasem készült el. Talán ez a nagyarányú torzó lenne most írónk legjellemzőbb esztétikai sír-émlékműve.

De talán mondanivalójának forradalmiságánál is érdekesebb, feltűnőbb és újszerűbb volt a stílusa. Roppant alkati ellentmondásai éppen ezen a területen tükröződnek a legélesebben.

Megrázó erejű témáit rendszerint az írói impresszionizmus eszközeivel ragadja meg, de cselekmény-szálaikat már a romantika rokkáján szövi tovább és a színeket, fordulatokat, bonyodalmakat a naturalizmus bizarr palettájáról kölcsönzi hozzá. Ezsau az apai örökségét adta oda egy tál lencséért, Bródy akár a lelkeüdvösségétől is megvált volna egy-egy váratlan, meghökkentő fordulatért. Minduntalan kénytelen az ember azt tapasztalni, hogy a legtöbb esetben megelégszik a jellembrázolás, az események, alakjai belső világának verbális kifejtésével: a lélekrajzzal gyakran adósunk marad.

Stílus-forradalma — amely egyforma erővel olvasztotta magába a falusi népnyelvet és a budapesti aszfalt-zsargont — ma is élő iskolát teremtett. (Aki ma az újságírásban némi egyéni színnel, temperamentummal tűnik ki az általános szürkeségből, az végső fokon, ha nem is apját, de nagyapját tisztelheti benne.)

Elmondhatjuk: gyakran programszerűen kereste, hajszoalta a „megdöbentő hétköznapit”. Stílusa is sokszor egyenletlen, mint valami kanyargó és mégis rohanó folyó, amely mindent magával sodor, de hatása éppen sodrának hihetetlen erejében van. Mintha az Óriás Ország kancellárja leggugolna, hogy sikamlós anekdotákat meséljen a bámuló törpéknek — néha éppilyen olcsó tárcahatást vadászó fordulatokkal építi történeteit. De írásai így is olyanok, akár a karnaki romok Egyiptomban: lenyűgözőek, élvülhetetlen dokumentumai egy kétségtelen tehetséges írónak és egy kornak, amikor minden újságnak egy kávéházra való tehetséges munkatársa volt. . . (Köztük egy sereg író.)

Nem mindegyik írásműve egyenletesen magas színvonalú és méltó Bródy talentumához. Sok közöttük a be-nem-fejezett, bár erőteljes vonásokkal megrajzolt vázlat, amelynek elolvasása után az olvasó kielégítetlen követeli a folytatást, amely azonban elmarad: Bródy elporladt szívében szunnyad örökre. De az is igaz, hogy ezek a vázlatok is olyan robusztusak, amilyeneket csak robbanékony temperamentum képes papírra vetni, ihletének ragyogó pillanataiban.

Regényei „A nap lovagja” kivételével mind ilyen remekmű-torzók. Bródy telhetetlen és kielégíthetetlen étvágyú s kíváncsiságú író volt; mindenbe beléfalt, aminek csak a közelébe jutott s amit egyszer megérintett: rajtahagyta tehetségének jelét. Nagy kár, hogy nem volt elég akaratereje befejezni valamennyi megkezdett művét.

*

Ebben a válogatásban is egymás mellett találjuk kristályos remekműveit és a remekmű foszforeszkáló jeleit viselő gyengébb alkotásait.

„Erzsébet dajka lesz” a kötet legjobb darabja. Bámulatos, elhíthető primitívsséggel rajzolja meg a messiási földkről a nagyvárosba szakadt parasztlány sorsát. Tragédia. Szinte már görög sors-tragédia. Az aszfaltra átültetett gyenge rozmaringtő, Erzsébet — rettenetes halállal fizet meg a társadalom kegyetlen

farizeusságáért. Bródy hátborzongató elbeszéléssé, megrendítő monológgá faragta a régi világban szokványos kis újsághír tragédiát, kifejtve egy oknyomozó történész alaposságával: miért ivott egy szegény kis cselédleány gyufát? Talán majd egy kései kor irodalomtörténésze a XX. század hajnalát megörökíteni akaró antológiájába választja ezt az elbeszélést. Kár is lenne mást; ennél teljesebbet, drámaibbat úgysem találna írásai között, lámpással sem.

Az „Egy tragédia” sem éri utol. Garibangyi bácsi históriáját azóta sokan írták meg, érdekesebben, jobban, maradandóbban; ennek az írásnak csak 1887-ben volt felfedező szerepe, mert az öreg újpesti utca-seprővel vonult be a magyar proletár alakja irodalmunkba. Némely úttörő műnek ez a tragédiája. Bezúzza az irigyen, mindenki elől kulcsra-zárt nagy-kaput, azután társai átgázolnak rajta és a földbegázolják, mint az eké az életet adó trágyát.

„A költő”, a „Júli és Julis” már sokkal közvetlenebb, emberibb és szírmát, hamvát nem veszített történet az esett emberek életéről. Vagy az „Ifjú Tóth Emerencia” (a „Tanítónő” című, későbbi Bródy-darab csírája). Mindegyik robbanó erejű, formát és az elagott úri erkölcsöket szétvető hatású frás. Igazi novellák. . .

Vagy a balladaszerű kitűnő „Kaál Samu”: egy nyegle tiszt borzalmas tréfája ez: melynek véres csattanója egy szerencsétlen paraszti ordonánc élete árán sül el.

„A két munkás”, az „Egy csirke meg egy asszony” két sikerült, teljes erejű korkép, melyek az első háború fertőjét nyitottszemmel látó Bródy-nak nem véletlen szűrták a szemét.

Nagyerejű írások. Furcsa s tán szentségtörésnek rémlík, de mégis érzi az ember: inkább a miazmás, véres felület ragadta meg az író figyelmét és ezért csak az alakok külseje és a korszülte cselekmény ábrázolása sikerült emlékezetesen. A lelkükkel itt is adósunk marad. Itt mégis az fordítja az olvasó rokonszenvét a témabeli emberek felé, hogy érezzük: az írások titokzatos belső szövetéből Bródy együttérző szíve világít.

A „Pénz-ciklus” megint a múlt egy másik földrészére vezet el bennünket. Bankárok simára-borotvált golyó-fején csillan az igazság-kereső író reflektor-fénye s belevilágít aljas lelkük legtitkosabb ráncába is. Undorító gonoszok, patkányok, s mint a kobra: mindenkit halálra-marnak, aki csak a közelükbe kerül, vagy kivált, aki az arannyal dugig-tömött wertheimszekrények büzlő búvkörébe szédül. Ezekben az indulatos rajzokban a Jókai-iskolán tanult romantika végletességével gonosz minden pэнzember — „hőse”: mindegyik fekete,

mint az ördög öregapja s makulányi fehér folt sincsen sátáni irhájukon. A „Villamos” a legérdekesebb és legmeghökkenőbb valamennyi között.

A BESZKÁRT-vezérigazgató, az utcalány és János János villamosvezető furcsa, kuszáhibrid, bonyolult, zolai tendenciájú és alaprajzú históriája oly távoli s idegen ma már, mintha a tengerfenékre süllyedt Atlantisz tájain játszódna. Az alakok — a „jók” és a „rosszak” egyaránt — lelketlen polipként közelednek és távolodnak. Jókai viaszos-fényű romantikája borong sorai között, megoltva a zolai sexuális bizarrság hajszolásával.

Nagyobb a füstje, mint a tüze.

Bugyborékol, terjeng, forrong, hömpölyög: csak stílusa élteti igazán: mondanivalója beleférne egy kis novellába.

A „Mátyás király kiházását” meg sem közelíti a „Tanítónő”, vagy éppen a „Dada” erőteljes szerkezetét, drámaiságát: ismét egy hosszú szárra eresztett lírai helyzetkép, teli epikával. Álmodik az író, ellibben egy pávaszemes pillangó előtte, utánakap, és csak a vakító, sejtelmes hímpora marad az ujjahegyén.

A „Vallomások”-ciklusban megint felizzik Bródy holt betűket eleven árammal megtöltő tehetsége. Mint egy bibliai próféta, akinek ereje és hatalma van, hogy megparancsolja a halottaknak: „Kelj föl és járj!”, és a holtak fölkelnek és járnak parancsszavára.

„A sas Pesten” gyötrelmes víziója a nagy fővárosi pillanatképek egyike. A szálloda-szimbólum megválasztása rendkívül szerencsés, az apró hotelbéli intimítások szavakká morzsolása, majd az ablakon bezuhanó, gyárkéményen ösztört sas: szívszorítón jelképes és közérthetően egyszerű. Az élet és a halál találkozását kevés magyar író vetette így papírra.

A „Rembrandt” biográfia szilánkjai Bródy utolsó esztendeinek szörnyű katharizisa. A nőről-nőre, műről-műre, városról-városra tántorgó öreg fródeák szomorú kálváriája. A kétarcú Ahasvérus, a két élő-halott félisten kialudt meteorként a szemünk láttára zuhan alá az örök éjszakába.

A Gárdonyi Gézához írott levél méltó korona e ragyogó torzókából összeválogatott kötet elején. Egy hazátlanná vált tékozló talentum simogató-átkozódó halálordítása. Mintha Ady „Imádság jó halálért” című költeményének tiszta szele és sajtó tüze csapna belőle.

Íme, a dáriuszi gazdagságú, de kincseit pazarlón elherdáló író-fejedelem az emigráció testi s lelki rongyaiba burkolódzva kuporog előttünk a céltalan hétköznapi piszkos hamujában. Üres tarisznyája fenekéről elő-

kapja utolsó briliánsát és áthajítja a Karsz-
tokon, a Dunán, hogy Egerig hulljon a halálos
fényekkel szikrázó drágakő.

S milyen jellemző, hogy e magát sirató
gyászbeszédből nem derül ki, hogy mivel
haragította magára az egykori harcostársát
a keleti bölcsékkel társalgó egri remete.

A kötet megjelentetése mindenképpen okos
és méltányos dolog volt. S helyes, ha az
anekdotákban még mindig élő bohém író
hírelét maradandó műveinek publikálásával
támasztja alá a könnyen feledő, könyör-
telen utókor...

Füsi József

KÁRPÁTI AURÉL: FŐPRÓBA UTÁN

Válogatott színíbrálatok 1922—1945. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1956.

Kételkedő kritikuskak nevezi magát Kár-
páti Aurél egy régebbi kötete címlapján.
Általában mint szigorú kritikust emlegetik.
De szerintem a „nagyigényű” jelző az, amely
leginkább megilleti. Nagyigényű — tárgyá-
val és önmagával szemben egyaránt.

Ez a kötet már anyagának összeválogatá-
sával is a „nagyigényű” jelző jogosságát
bizonyítja.

A kritikus, amíg lapja szolgálatában áll,
nem válogathat és nem lehet kényes. Igényeft
még önmagával szemben is kénytelen sok-
szor lefokozni. Ennek a kötetnek címe is utal
arra, amit Illés Endre szép előszava annyi
megértéssel mond el: napilap kritikuskának
nálunk a legutóbbi évekig ritkán volt ideje,
hogy véleményét kiérlelje és gondos, mara-
dandó formába öntse. Ez lehetett nyilván
legnagyobb fájdalma a tartalomra és formára
egyaránt kényes, önmagától igen sokat köve-
telő Kárpátinak. Hogy az ő kritikái mégsem
viselik magukon a rögtönzés bélyegét, annak
kettős oka: stílusának kiforrottsága és az
a szilárd, állandó esztétikai alap, amelyre
könnyen lehet egy-egy új épületrészt fel-
rakni.

De nem választhatja meg a kritikus a
tárgyát sem, amelyről írni szeretne. Hiába
őrli magában gondolatait Shakespeare-ről,
ha az ország első színháza egy-két esztendőre
úgyszólván számúzi színpadáról a Leg-
nagyobbat. Kénytelen-kelletlen belé kell
törödnie abba, hogy dramaturgiai elveit
úgyes mesteremberek vagy titokzatos úton
színrekerült senki műveire alkalmazza.
Ilyenkor aztán joggal nevezik nemcsak szí-
gorú, hanem keserű kritikuskak is. Elkese-
redik, mint minden művész, akit legértéke-
sebb tulajdonságai kifejtésében meggátolnak.

A keserű kritika is lehet maradandó alko-
tás, ha a prózának olyan mestere írja, mint
Kárpáti. De fanyar szájjal olvassuk:
érdemes volt X vagy Y silány elme-szüle-
ményére ennyi tudást, ízlést, stílusbeli szép-
séget fordítani?

Bizonyos időn túl és bizonyos színvonalon
felül az írónak — a kritika művészenek is —
szert kell tennie valami jogos büszkeségre,
amely nem engedi, hogy senkiket hurcoljon

magával a maradandóságba. Sajátságos, hogy
az öntudatnak, a gőgnek ez a fajtája sokszor
olyan lángelmékből is hiányzik, akiket egyb-
ként nem lehet túlzott szerénységgel vádolni.
Rosszul választják meg ellenfeleiket. Méltat-
lanokat tisztelnek meg támadásaikkal és
afféle jegyzet-halhatatlanságot biztosítanak
nekik — mint például Voltaire Fréron-nak,
Goethe pedig, a Xeniakkal és a Walpurgis-
éjhez fűzött színjátékkal egész tucat közép-
szerűségnek.

Az újságba író kritikuskak, még ha él is benne
ez a szent gőg, nem válogathatja meg ellen-
feleit. De a hetvenéves Kárpáti, amikor
ennek a kötetnek anyagát összeállította,
huszonhárom esztendő terméséből egyetlen
olyan színházi eseményt sem választott ki,
amelynek valami jogcíme ne lenne a meg-
örökítésre. Nagyigényű volt — teljes joggal.
Mert ma már baráti túlzás nélkül megjósol-
hatjuk, hogy kritikáit a színház-íránt érde-
klődők új nemzedékei úgy fogják olvasni,
ahogy most Vörösmarty, Bajza, Gyulai színi-
íbrálatait olvassuk.

Az értékes drámák (vagy néha, gyöngébb
drámákban, egy-egy nagyszerű színészi ala-
kítás) kiválogatása nem jelenti azt, hogy
ebben a kötetben nem találkozunk a jól
ismert, harcos Kárpátival. Aki a drámát
Shakespeare-rel, a színjátszást Pethessel, a
színház — és különösen a Nemzeti Színház —
kötelességeit Vörösmarty és Bajza ideáljai-
val méri, hogyan is ne találna fájó alkalmat,
hogy megbántott vagy elhanyagolt
ideáljaiért harcoljon? Olvassuk el a *Van-e
még Nemzeti Színház?* című cikket, amelyben
egy puccszerűen kinevezett fiatal igazgató-
tól kéri számon, másfél esztendő működése
alapján, mindazt, amit ő a Nemzeti Színház
hivatásának tekint: a nagyigényű magyar
drámát, a klasszikusokat — elsősorban
Shakespeare-t — az emberábrázoló szín-
játszást, a gondosan nevelt együttest, a
magyar nyelv, a színpadi beszéd, a vers-
mondás kultuszát, a költő jogait a rendezés
öncélúságával, a túltengő díszletekkel és
világítási hatásokkal szemben. Egész szí-
ház-esztétika ez, kíméletlenül harcos for-
mában. (Hogy nem személyi elfogultság az

alapja, azt megmutatja néhány későbbi cikk, amely megdicséri ugyanennek az igazgatónak egyes darab-választásait és rendezéseit.) És még ennél a cikknél is harciasabb a *Vedelem és támadás*, amely az igazgatót védő és a kritikusokat megrágalmazó miniszternek felel.

A cikkek legnagyobb része, vagyis mindegyik, amelyik újságtárca terjedelmű — valószínűs tömör essay egy-egy darabról. Dicséri a cikkeket szülő negyedszázad magyar színpadát, hogy szinte teljes drámatörténet kerekedik ki belőlük. A legnagyobb helyet Shakespeare foglalja el, de ott van nyomában kortársa, Ben Jonson és kortársunk, Shaw; ott van Racine és Molière, ott van Goldoni; Schiller és Hauptmann, Dumas és Ibsen — s a magyarok Bornemisza Elektrájától Csokonain keresztül Madáchig, Móricz Zsigmondig, Heltai Jenőig, Molnár Ferencig.

Drámatörténet és elméleti dramaturgia. Az elmélet alapja — a lehető legkurtábbra összefogva —, hogy a dráma feladata: fejlődésében ábrázolni az embert. A konfliktust vagy mellékesnek, vagy magától értetődőnek tekinti Kárpáti.

A drámának ilyen felfogása természetesen vezet el a színész munkájának méltánylásához. Hiszen az, ami a drámában a leglényegesebb, az emberábrázolás, a színész vállán nyugszik.

A legújabb kor színházi kritikáiból majdnem teljesen hiányzik a színész játékának elemzése. Amit Vörösmarty, Bajza, Gyulai kritikáiban megtalálunk, többnyire hiába keressük utódaiknál. A napilapok színi bírálói rendszeren a hely hiányával mentegőznek; de folyóiratainkban is ritka a színész játékának komoly elemzése, akár a fehér holló. Itt is, ott is beérik a sablonos jelzőkkel, amelyekből sem a színész, sem a jövődő színház-történésze nem tanulhat semmit.

Valószínűleg nem a hely hiánya okozza ezt; még csak nem is a színész feladatának lekicsinylése, hiszen a színészekkel kapcsolatos személyi kultusz éppenséggel nem szűnt meg. Az igazi ok: a feladat nehézsége. Kárpáti is beszél erről; jól tudja, hogy lényegében lehetetlen feladat egyik művészet alkotását a másiknak eszközeivel kifejező módon magyarázni. Szóba foglalni a zenét vagy egy tájkép színeit és hangulatát. Még az egyes műfajokon belül is szinte áthághatatlan határok vannak műfaj és műfaj között: erről is szól Kárpáti, a *Bováryné* vagy a *Bűn és bűnhődés* dramatisztizálásával kapcsolatban. (Tegyük hozzá: kicsoda szörnyűségek kerülnek ki abból, ha egy lírai költemény tartalmát mondjuk el prózában!)

A színészi munka mulandóságának keserű problémáját félig-meddig megoldja a film és a hangfelvétel. Esztétikai méltatásának problémáját azonban ez sem viszi közelebb a megoldáshoz. A színész, bár az író szövegét mondja, teljes, elsődleges művészi munkát végez, amikor embert ábrázol. De hogyan lehet eszközeit, amelyek testéhez, hangjához, mozdulataihoz vannak kötve, áttenni egy másik, mozdulatlan és merev közegbe: a betűbe?

Csak egy módon — ahogy az íróművész magával az étellel cselekszi ezt: egy-egy jellemző, szimbolikusnak tekinthető részlet meglátásával és rögzítésével.

Kárpáti szinte egyetlen a korabeli kritikusok között, aki cikkeinek jelentős részét egy-egy színészi ábrázolás elemzésére használja fel. Maga tudja legjobban, mily szűk határok közé szorulnak az ilyen elemzés lehetőségei, de mert íróművész, rájön arra, amit a legnagyobb esztétikai tudással sem lehetne elérni: íróilag ábrázolja a meglátott, kiemelését érdemlő részleteket.

Egész sor nagy magyar színész Kárpáti cikkeinek köszönheti, hogy az utókor valamelyes fogalmat alkothat majd egy-egy nagy alakításáról. A kötet sok művészi értékű játék-elemzése közül csak egyet emelek ki: ahogy Kárpáti megrajzolja Somlay Artúr részeges öreg színészét egy máskülönbben jelentéktelen darabban — s ahogy ennek a megrendítő emberábrázolásnak jóvoltából feltámad lelkeben egy másfajta, de hasonlóképpen a legmagasabb csúcson járó színészegyéniségnek, Pethes Imrének emléke. Ez a szellem-idezés talán az egész kötetnek legszébb lapja.

„A kritikus mint művész” kedvelt jelszó volt abban az időben, amikor Wilde, France, Kerr divattossá tették a szubjektív kritikát. Ma túl vagyunk azon, hogy a kritikus felelőtlen szubjektivitásába belenyugodjunk, de igenis elvárjuk tőle, hogy művész legyen. Művésze a nyelvnek, a kifejezésnek. Művésze a megértésnek, a jellemző vonások megtalálásának és kiemelésének. Lehet szubjektív — sőt nem is lehet más —, hiszen hogyan választaná ki rajongásának tárgyait? De ez a szubjektivitás nem lehet szeszély: szükséges, hogy szilárd esztétikai és erkölcsi alapja legyen. Ez az alap teszi lehetővé és egyben szükségessé, hogy keményen harcoljon meggyőződéséért; hogy sokat követeljen másoktól és önmagától.

... Hogy „nagyigényű kritikus” lehessen, mint Kárpáti Aurél.

Benedek Marcell

TOLNAI LAJOS: AZ ÚJ FŐISPÁN

Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1955.

Közel félévszázad óta nem jelent meg eredeti alakjában Tolnai regény.¹ Utoljára Mikszáth adott ki kettőt a Magyar Regényírók sorozatában, 1905-ben *A báróné ténsasszony-t* és 1909-ben *Az urakat*. Azóta jórészt csak a most megjelent *Az új főispán* valódi Tolnai regény, mert az 1942-ben megjelent *A sötét világ* inkább életrajzi és még inkább kortörténeti dokumentum, mintsem regény. A Móríc Zsigmond által átfordított *A nemes vér*, amelyet a Szépirodalmi Könyvkiadó jelentetett meg 1951-ben, eredeti művtárból erősen kiforgatott alakban került az olvasóközönség kezébe. Nem jártak sokkal jobban a Tolnainovellák sem, alig egy pár jelent meg belőlük, a sok száz közül. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy a Tolnai-kiadások terén még sok a tennivalónk.

Igaz, sokak véleménye az, hogy nem nagy veszteség Tolnai műveinek nemismerése. Többen csak az antikapitalista írók látják benne, akit a narodnyik népi írók igyekeztek felfedezni, mások elismerik mondanivalójának jelentőségét, korleplező erejét, de éppen az általa megrajzolt világ kiábrándító sivárságától rettennek meg, ismét mások főleg művészetének korlátaitól félnek. Kétségtelen, hogy Tolnai nem alkotott remekműveket, de többször igen közel járt ahhoz s számtalan remekműbe illő részlete van, műveinek összessége pedig a leghívebb megjelenítése korának. Hogy valójában milyen volt ez a rothadó kor, azt elsősorban az ő írásaiból tudjuk meg.

A Tolnaival szemben megnyilvánuló kétkedések legfőbb oka, hogy nem ismerjük eléggé, nem fordítottunk munkásságára kellő figyelmet, pedig megérdemelné nemcsak önmagáért, hanem a magyar realista regény útjának megismerése szempontjából is.

Tolnainak általában csak az a nyolc–tíz regénye ismeretes, amelyek működésének közepső szakaszából, főleg a 80-as évekből valók, de hogy milyen úton jutott el ideig, hogy végigkísérte 48-tól a nemzeti lét minden fázisát s hogy belőle milyen új utak ágaznak, az elkerülte a kutatás figyelmét. Tolnai nem annak a 8–10 regénynek az írója, hanem 38-é, 600 novelláé és félszáz tanulmányé. A végső ítéletet csak ezek ismeretének birtokában mondhatjuk majd ki.

Nem valószínű ugyan ezek után sem, hogy teljesen meg fog változni a Tolnairól alkotott kép, de hogy alaposan módosulni fog, az az eddigi kutatások nyomán máris kétségtelen.

Kiderül, hogy fokról-fokra nyomon kíséri a 19. század második felének változásait, hogy nemcsak a pusztuló nemességet látja meg, és nemcsak leleplezi a polgárság és nemesség korrupt világát, hanem egy szakaszon igenli is a polgárság előtörését, nem antikapitalista, mint sokan vélték, hogy szükségesnek tartja a kapitalista átalakulást s hogy erről megvan a maga elképzelése. Ez a felfogás azonban igen bonyolult és ellentmondásos. A legrövidebben úgy jellemezhetnők, hogy nem a kapitalista átalakulást tartja károsnak, hanem — mint moralista — a polgári erkölcsöket, amiből az is következik, hogy az erkölcsök megváltozásától reméli a társadalmi átalakulást is, azért olyan kegyetlen leleplező s azért nyilvánul meg részvéte az elnyomottak iránt. Egész felfogásával kapcsolatban lehet csak megértenünk a kapitalizmusról vallott nézeteit, amelyek kétségkívül hibásak, de nem lehet rá mondani, hogy antikapitalista s még kevésbé, hogy romantikus antikapitalista.

Kiderül eltemetett írásaiból, hogy hangot adott a parasztság földéhségének, önálló gazdálkodás utáni vágyának, s hogy igen modern is tudott lenni, nem egy 20. századi problémát meglát és fölvet már a 80-as, 90-es évek fordulóján. Kiderül mindezekből, hogy Móríc nem ok nélkül fedezte fel benne a maga elődjét.

Tüzetesebb vizsgálat megmutatja azt is, hogy művésziiségében sincs olyan szakadék közte és Jókai—Mikszáth között, gyakran igen közel tud lépni hozzájuk, van önálló, külön világa, remek, papírról lelépő, kora köztudatában is átment figurája, vannak kitűnő, felejthetetlen helyzetei. A társadalmi hibákkal szembeni gyűlöletéből művészi szempontból is fakadnak értékek s nem egészen alaptalan Adynak ama megállapítása, hogy: „Mellékesen pedig legelső íróembere volt ez országnak...”

Többet meglát már ebből az újonnan kialakulóban levő Tolnai-arcból a most kiadott kötet bevezetőjét író Vajda Miklós is. Öröndetesnek kell tartanunk ezt az előszót, amely a mindkét irányban mértéktartó ítéleteivel a helyes úton jár. Szélesebb alapon vizsgálja Tolnai munkásságát s nem fél kimondani, hogy: „A tizenkilencedik század második felének vitathatatlanul Jókai és Mikszáth voltak a legnagyobb magyar prózaírói, de a kor képe sokkal igazabb és sokkal teljesebb, ha hozzáteszük azt is, amit Tolnai Lajos műve jelent.” (7. l.)

Később, egy lépéssel tovább merészkedve, ugyanezt a gondolatot így fogalmazza meg: (Tolnai) „a magyar prózának micsoda remekait teremthette volna meg, s Jókai, Mikszáth

¹(Az ismertetés meglát. akkor még nem jelent meg Marosvásárhelyen A: U. a., sem az Olcsó Könyvtárban A jub. lán ok.)

mellett is üresen maradt hézagait tömhetne volna be remekművekkel? (13. l.) Ez burkoltan azt mondja, hogy Tolnai bizonyos kérdésekben többet mondott e nagy írónál és hogy előbb észrevett egyet-mást, mint azok.

Helyes megállapítás az is, hogy Tolnai több művében *benne van* egy-egy remekmű, hogy Tolnai „túlírja” műveit, a sok személyes vonatkozás, az érzelmi túlfűtöttség sallangjai eltakarják a remeket s ha lehántanók ezeket róla, sokkalta jobb műveket kapnánk. Ezt vette észre Móricz is s ezért kezdett Tolnai néhány regényének átdolgozásához; ez azonban mindenkor kétes értékű eredményre vezet s így történt most is, — nemigen segített Tolnain. Nem egy másik írónak kell kihámozni egy műből az értékeket, hanem magának az olvasónak.

Helyesen ágyazza bele a bevezetés Tolnai emberi és írói magatartását a korba, családi és egyéni viszonyaiba. Hangsúlyozza Tolnai szemléletének a reformkori haladó nemesi gyökereit. Tegyük hozzá, hogy Tolnaira, nemesi származása ellenére is, inkább illik a honoráriói meghatározás, hiszen már apja életében teljes mértékben észre a helyzet megaláztatásait s maga is háromszorosan honorációr volt, mint tanár, mint lelkész és mint író is. Gondolkodásának kétségtelenül vannak a nemességhez fűződő száilai, de azok nem származásából fakadnak, hanem elsősorban magából a korból, hiszen még a plebejus származású Vajda János is a nemesség megjavításától várta egy időben a nemzet sorsának megjavulását.

A bevezetés csak röviden futhatott végig Tolnai művein s ez menthetetlenül torzításokhoz vezetett. Nem lehet most itt cél ezeknek a kiszedegetése, de van egy-két olyan megállapítása, amelyet ki kell egészíteni vagy vitázni kell vele. Igaz, hogy Tolnai Bachkorról szóló regényei a legmerészebb hangok közé tartoznak irodalmunkban s már magáért ezért is figyelemre méltók, de észre kell vennünk azt is, hogy nemcsak annak a korszaknak a leleplezése Tolnai célja, hanem annak kimutatása is, hogy a saját kora egyenes folytatása a Bach-világnak. És ebben van igen nagy jelentőségük ezeknek a regényeknek.

A bevezetés figyelemre méltatja Tolnai eddig elhanyagolt ars poétikáját is, amely szinte kulcsot ad kezünkbe nemcsak Tolnai műveinek megértéséhez, hanem olykor bevilágít a kor irodalmi életébe is, annak harciba, a realizmus diadalra juttatásának küzdelmeibe. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy téves és helytelen az a megállapítás, mely szerint „az Irodalom számaint majdnem teljesen ő maga írja tele.” (16. l.) Ez ellen már Móricz is felemelte szavát annak idején a Kelet Népeben s felsorolta, hogy mennyien írták a lapot, s tegyük hozzá, hogy nem egy kitűnő

kritikus, költő, fordító dolgozott bele, hogy csak a legjelesebbeket említsük, Palágyi Menyhért, Reviczky Gyula, Szabó Endre, aki Puskin-fordításokat közölt.

Az általános részhez még annyit, hogy a Benedek Elektől idézett részletet nem tartjuk szerencsésnek, vagy ha idézzük, jobban meg kell magyaráznunk, de olyan kitévelt szó nélkül hagyni, hogy Tolnai regényének még „a lelke is ocsmány”, nem lehet. Ezt igazán nem lehet Tolnai regényeiről elmondani, sőt éppen ellenkezőleg, ha van valahol morális tisztaságért folytatott harc, akkor éppen nála van.

Az új főispán értékelésével egyet lehet érteni. Fő ereje a kor társadalmának sokoldalú leleplezésében van. De meg kell jegyeznünk, hogy ugyanebből adódik fő gyengesége is, hogy e leleplezések olykor már unalomig ugyanazt ismétlik el több variációban. Nem érthetünk azonban egyet azzal a megállapítással, hogy az „új főispán”, a népi származású főhős csak „eszköz” a leleplezésekhez. Az igazság az, hogy Tolnai itt (és *A polgármester úr-ban*) pozitív vonású hősokeket állít a regények középpontjába, akik szembe mernek és tudnak szállni a korrupt világgal. Bennük arról tanúskodik Tolnai, hogy a népből jövő emberekben látja azt az erőt, amely szembe képes szállni ezzel a renddel. Hogy ez nem a valóság ábrázolása, hanem „vágy” kifejezése, az igaz, de ez a vágy ott égett minden jobbérzésű emberben és ennek ad hangot Tolnai s kora is így értékelte. Palágyi Menyhért kritikája is azt mondja a regényről, hogy ennek a hősnek nem szabad elbuknia. Az viszont kétségtelen, hogy a miniszter deus ex machinaként avatkozik a dolgokba, ami művésziileg is hibás megoldás.

Jól elemzi a bevezetés az alakokat. Helyesen veszi észre, hogy e regényben a Széchenyi útját követő nemesekkel találkozunk s hogy ezzel szemben a dzsentiről kapunk kiábrándító, züllöttségét minden oldalról bemutató, szatirikusan kiélezett képet. Ez a szatirikus ábrázolás el is torzul a regényben s így sokat veszít realitásából. Egyik nagy hibája a műnek az is, hogy viszonylag igen sovány a cselekménye, alig elégséges egy ilyen méretű regényhez.

Talán nem lett volna érdektelen felhívni az olvasó figyelmét a regényben jelentős szerepet betöltő magyar–román kapcsolat szép példájára.

A bevezetés kapcsán felmerül a Tolnai-kutatás néhány hátralevő fontos feladata, amelyekre a kor irodalmi irányzatainak megismerése szempontjából igen nagy szükség volna, mint pl. a realizmus és romantika viszonyának tisztázása, valamint a naturalizmus szerepének megvizsgálása, beható stíluselemzés útján.

Jegyezzük meg végül, hogy a könyv kiállítására, szövegképe gondos munkára vall, de nem lett volna érdektelen megjegyezni, hogy a kiadás az 1886-ban megjelent szöveg alapján készült. (Ugyanis először a *Gondűz*ben jelent meg 1885-ben.) Egy-két elírásra is figyelmeztetnünk kell: Tolnai, ahogyan végzett, nem mindjárt került a református gimnáziumba tanárnak, előbb egy ideig Török Pál mellett káplánkodott. (8. l.) A *lutris mester* először nem 1866-ban jelent meg, hanem 1862-ben Arany szépirodalmi Figyelőjében. (9. l.) — Tolnai Pestre visszatérte után csak jóval későbbben lesz fővárosi tanár és a Képes Családi Lapok szerkesztője is csak évek múlva, az 1887-ben megszűnt *Irodalom* után. (18. l.)

A könyvhöz csatolt Jegyzetszótárt korrektnek kell mondanunk, bár megjegyezzük, hogy a közkeletű, idegen eredetű szólásokkal, közhelyekkel kapcsolatban nem értett volna megjegyezni, hogy melyik nyelvből valók. Egy szót azonban kétségkívül másképpen kellett volna magyarázni. „Kiméra — tűzokádó szörny az ógörög mitológiában — mondja a jegyzet, ehhez hozzá kell tenni a szó általános jelentését is.

Mindent összevéve, örülni lehet ennek a kiadványnak, amely egy igen érdemes, nagy jelentőségű íróval ismerteti meg a magyar olvasóközönséget s az irodalmi közvélemény eddigi Tolnai-képét újabb vonásokkal gazdagította.

Gergely Gergely

GÁLOS REZSŐ: SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ!

Művelt Nép, Bp. 1955.

Fél évszázaddal ezelőtt Szentjóni Szabó László költészetének vizsgálatával kezdte munkásságát Gálos Rezső s ez volt pályája záróköve is. 1905, 1906, 1908, és 1911 jelzik (1954 előtt) azokat az éveket, amelyekben Gálos Rezső behatóan foglalkozott Szentjóni Szabó László életével és költői pályájával. Ezek a munkák elsősorban adatfeltáró vállalkozások voltak és természetüknél fogva az adatszűrés került előtérbe az értékeléssel szemben. A kor nézeteire jellemző módon, szinte valamennyinek közös vonása az a megállapítás, hogy Szentjóni Szabó László költészetének értékét majdnem kizárólag a Vergilius-, Horatius-, Ovidius- vagy éppen Gellert-, a göttingiaiak, esetleg Rousseau-hatások erejében mérte le. Volt cikke (ItK. 1908.), amelyben Szentjóni költészetét egyenesen a Musenalmánach és a Hainbund költőinek munkáiból eredeztette.

Jogosan volt várható, hogy legutolsó (1955-ben megjelent) munkájában az addig feltárt adatok birtokában — összegezi addigi saját véleményét Szentjóni pályájáról. Sajnos, nem egészen ez történt. A most megjelent „Szentjóni Szabó László”-tanulmány sokban ismétlése az 1911-es kiadás előszavának („Szentjóni Szabó László költeményei”. Bevezetés, 1911.) Igaz, nem válthatta valóra azt a szándékát, hogy a „korról adott képet kiegészítse” — halála megakadályozta ebben. Igaz az is, hogy néhány fontos helyen korrigálta az azóta tévesnek bizonyult vagy éppen avulttá vált nézeteket és torzításokat. (Elsősorban a Martinovics-mozgalomhoz való viszonyát igyekezett teljesen új szemzőgből magyarázni.)

A könyvet — sok kedvező vonása ellenére — bizonyos hiányérzettel tesszük le. Minde-

nekelőtt nem adja meg Szentjóni költészete fejlődésének teljes képét. Filológiai módszere mintha egyenesen gátolná, hogy a költő pályáját egészében láthassuk. A részleteket magyarázza és nem látatja a teljes képet. Másrészt viszont az egyes fejezeteken belül rajzolt Szentjóni „részletkép” sokkal elevebb, mint az ezek összegéből megalkotott vagy megalkotható „teljes” portré. Mintha az olvasóra bízna a végső értékelés munkáját. (Ilyen pl. az a kissé merev szembeállítás, amelyben egyfelől a kispolgári-plebejus Rousseau tanítványa Szentjóni Szabó, ugyanakkor keresi a főnemesis kapcsolatokat: Gálos Rezső mindig azt hiteti lényeges vonásnak, amelyikről éppen ír.) Értékelésében (ill. előbbi nézeteinek korrigálásában) gyakran találunk felületes és formális megoldásokat. Ilyenre gondolunk: a *Kivánság*-ból idéz és megjegyzi: „Magja még a nálunk élő feudális humanizmusra emlékeztet, de a francia forradalom idején leírva, az egésznek van valamelyes nyomatéka.” (18. o.) Szentjóni Szabó *esetleges* célzásaira Gálos Rezső is célozgat, de nem mondja ki határozottan gondolatát. Lehetséges bizonyos keveredése a feudális humanizmusnak és a rousseau-i felfogásnak, mégis éppen a körülötte levő szövegrészek hangja miatt több van benne, mint „valamelyes nyomaték”. Egy másik megállapítása Szentjóninak a martinyesti csatára írt verseiről szólva hangzik el: „... dicsőíti Koburg és Laudon tábornokokat. Úgy festene, mintha dicsőítő költeményeket írta. Valójában mindegyiknek érzik valami éle is.” (27. o.) A végleges döntést részben az olvasóra bízta, részben maga magyarázza meg. Nem szabad elfelejteni, hogy az erősen jozefinista Szabó László Koburgban és Laudonban

II. József hadvezéreit látja elsősorban. Azét a Józsefét, akiről „Halálára” írt versében úgy beszél, hogy „nagyobb volt az egész századánál”. Az efféle ki nem fejtett vagy félbe maradt megjegyzések és magyarázatok meg lehetőségen homályosítják Szentjóni Szabó László pályájának helyes értékelését.

Gálos Rezső — nagyon helyesen — kezdetől fogva pontosan figyeli azokat a körülményeket, amelyek alapját és anyagát képezik Szentjóni felvilágosult gondolkozásának. A debreceni légkör és könyvtár már diák korában megteremtik a lehetőséget az angol és francia felvilágosult írók és gondolkozók megismerésére (Newton, Locke, Bayle, Voltaire, Montesquieu, és töredékesen Rousseau). Teljesen helytállóan lehet tartani Gálos Rezsőnek azt a megállapítást, amely szerint Szentjóni már ekkor (az 1770-es évek végén, a 80-as évek legelején) „racionalista írók gondolatai környékeztek tanulmányaiiban.” (11. old.) Nagy gonddal és szeretettel bontja ki a debreceni diákköltészet munkáját és Szentjóni részvételét abban. Egyben mint Szentjóni későbbi „népies” dalköltészetének egyik forrására utal ezzel. Ezért ér váratlanul egy későbbi fejezetben ennek a költészetnek a Hainbund-éban való oly erős (szinte egyoldalú) gyökereztetése.

Minden bizonnyal itt, Debrecenben találkozott először Rousseau műveivel, elsősorban az *Emile*-lel, amely későbbi munkásságában oly fontos helyet foglal majd el. Azonban nem mutatja be Gálos Rezső, hogyan válik Rousseau kispolgári-plebejus eszméje valószínűs vezérfonalává Szentjóninak; eszmeileg és művészképpen hogyan vezet ki költészetét a formakísérletek bizonytalanságából az érett költői alkotásokig és prózai törekvésekig. Igazában — bármely korán olvasta is — Rousseau teljesebb megértéséhez nem egyszerűen jutott el. Az eszmei radikalizálódásnak és formai tökéletesedésnek viszonylag hosszú útja előzte ezt meg. Hiszen Szentjóni is Homeros-, Horatius- és Ovidius-szövegek óvatos fordítójaként kezdte költői pályafutását (1786 táján). Olyan — a korban divatozó konvencionális — témák és tárgyak ezek, amelyeket nem kerülhetett el szinte egyetlen — főleg kezdő — költő sem. Szentjóni ekkoriban még a horatiusi középser hirtetője, minden merészebb lépéstől óvakodó: „Part alatt sem jársz, de be sem bocsátod, A zajos tenger veszedelme közzé Búszke hajódat.” A politikai élet „zajos tengeré”-től valóban messze volt még.

De nem kerülhették el a fiatal költők a korban szintén erősen divatozó rokokó pártori-idilleket sem (mint erre Gálos Rezső is rámutat). Szentjóni is hódolt e konvencionálnak. Nagy elődje és mestere ebben — legalább oly mértékben mint a Hainbund és a

Musenalmanach költői! — Faludi. Nem egy ilyen versének hangja, végkövetkeztetése éppen Faludié. Szentjóni azonban csakhamar nemcsak a göttingaiak formái varázsa alól, de Faluditól is igyekezett szabadulni, „s mint minden igazi költő, a maga külön útját járta”. Más helyütt helyesen jegyzi meg Gálos Rezső, hogy „Szabó már forrásától eltér és maga kedvére alakítja a folytatást” a későbbi versekben (53. old.). Régebbi tanulmányaihoz képest az egyik határozott előre-lépés Gálos Rezsőnek, hogy szembeszáll a Szentjóni Szabó költészetét lebecsülő irodalomtörténeti hagyományokkal és meggyőződen igyekszik bizonyítani igazi értékét. E ponton kerülnek előtérbe Gálos Rezső könyvében a verstani és formai elemzések, amelyek több fejezetben keresztül — különféle vonatkozásban — összefüggő egészet alkotnak. Viszont ugyanitt legerősebb a kísértés saját múltbeli kutatásainak és értékelésének fenntartására (a sokat emlegetett Musenalmanach és a Hainbund-költészet). Igen meggyőzően és nagy hozzáértéssel mutatja be Szentjóni megérkezését az ún. „népies” műdalokhoz. E „népieség” felé való fejlődésben látja költészetének csúcspontját, mivel Szentjóni az 1793–94-es verseket megismisítette. „Így a forradalmi vonal fejlődésében inkább prózai munkáira vagyunk utalva” — állapítja meg Gálos Rezső. Annyiban lehet ez igaz, amennyiben a kimondottan forradalmi-politikai, de elvesztett költeményeket vesszük tekintetbe. Ámde Szentjóni radikalizálódása már jóval 1793–94 előtt megkezdődött.

Eppen Szentjóni szentimentalizmusa mutatja megmaradt versein keresztül ezt a radikalizálódást. Szentimentalizmust pedig Gálos Rezső éppenséggel tagadja: „Sem egyéniségében, sem költészetében igazi szentimentalizmus nincs”. (48. old.) Vagy miféle szentimentalizmust látott Szentjóni Szabó költészetében Kazinczy és milyen érzékenységről beszélhetett Csokonai a *Tempefői*-ben Szentjóni Szabó korai verseivel kapcsolatban? — II. József halála után Szentjóni sok társával együtt állás nélkül maradt. Látnia kellett, hogy Lipót és Ferenc zarnoki uralma áthatolhatatlan, hatalmas egészet, összefüggő rendszert képez. Párizsban viszont a ledől romok omladékaiból a *közboldogság* oszlopát építik. (Ezt meg is éneklí „*Mirabeau*” halálára írt rövid versében.) Az 1790–91-es országgyűlés munkái valószínű komédiává torzulnak. Lipót, de még inkább Ferenc módszerült mindinkább lehallt a lepel és bebizonyosodott az uralkodóról, hogy gyáva, hitszegő politikát folytatott, visszaélt a biza-kodók hitével.

Nem véletlenül tolódik Szentjóni Szabó egyre inkább balfelé. A haladó értelmiség tagjai egyre inkább érezték azt az irtózatot

ellentétet, amely a forradalmi Franciaország és a feudális Magyarország között feszült. Szentjóni is egy ideig bizakodik és drámát ír Ferenc koronázására. Hatalmas figyelemzetetés az uralkodó felé a „Mátyás király”. Mátyásban a magyar nemzeti királyt támasztja fel, másrészt elveti azt a korban igen népszerű elméletet, amely szerint az uralkodó jó, csak a tanácsosok gonoszak. Világosan bemutatja, hogy az uralkodó személyes felelőssége dönt. Kétségtelen, a darabnak — túl ünnepi aktualitásán — határozott politikai értelme és jelentősége volt —, mint erre Gálos Rezső részletesen rámutat.

Szentjóni szentimentalizmusa radikalizálódásának jele volt. Gálos Rezsőnek itt jó alkalma lett volna a mélyebb összefüggésekre felhívni a figyelmet. Éppen szentimentalizmusa győz meg arról, hogy a jakobinus mozgalomnak igenis volt hazai talaja és nem francia „import” volt csupán, mint sokáig szerették hirdetni. Nem azért maradt elszigetelt, mert a „magyar nemzetiségtől” idegen mozgalom lett volna. Szentjóni határozottan kívánta a zsarnoki rendszer megdöntését egy ilyen mozgalomtól. Ennek érdekében a „legbelsőbb” ember, a természet szerinti ember emeli fel szavát. Rousseau-nál is, nálunk is a „természeti ember” lázadása gyakran radikalizáló állapotot jelez. Lázad a rossz jelen ellen és elvágyik belőle. Befelé fordul és a legszubjektívabb érzések között keresi a boldogságot. Így jelennek ki Szentjóni „boldogság”-versei, amelyek jellegzetes hordozói szentimentalizmusának. Boldogság, szerelem és igaz barátság hármasság szövi át ezeket a darabokat. Hirdeti a csüggedhetetlen szív örömét. Feltűnik a „kötelesség kielégít”-motívuma is, amely világot vet arra, hogy Szentjóni nem véletlen és nem minden átmenet nélkül fordította Senecát — mint a sztoicizmus jelentős képviselőjét — a börtönben. A boldogság és szeretet egyaránt egyéni és társadalmi érvényű ezekben a versekben. Feltűnik az „arany szabadság” képe is (amely már Anyos költészetében is ott kísért). Saját életében is van egy pont: a boldog gyermekkor, s az emberiség történelmében is van egy kor: az arany szabadság kora, az egyenlőség és közjó ideje — ahová ő visszavágyik. A *Kívánság*-ban a leghatalmasabb szentimentális vágy kap erőteljes hangot abban a feszültségben, amelynek egyik pólu-

sán az a rousseau-i felismerés áll, hogy „az isten boldogságra teremtett mindent...”, a másikon pedig a valóság keserves képe, hogy „ez az egész rajzolásom, csak — kívánság”.

Az egyéni és társadalmi élet boldogtalansága a legteljesebb elvágódást váltja ki belőle. A *Gyermekkori idők emlékeztetése*-ben, de főleg A *Tavaszban* az arany szabadság, a gyermekség, a tavasz képe már több mint szimbólum: teljes azonosulás. A felfüggesztett kis kard képébe egész boldog gyermekkorát sűrítette bele. A *Tavaszból* visszavágódása sokkal szubjektívabb Anyos visszavágódásánál az „Arany századok”-ba.

Az említett verseket (Az igaz világi boldogság; A mai világ; A gyermekkori idők emlékeztetése; A Tavasz) Gálos Rezső mint „legjobb népies” alkotásokat tartja számon. — Bizonyos formai elemzésnél marad meg az „Első Mária magyar király élet”-nek tárgyalásakor is. Néhány értékes szempontot megemlít, de még néhányat jobban kiaknázhatott volna. (A közös teherviselés gondolatán túl —, amelyet Gálos Rezső említ — az uralkodó Társadalmi Szerződés szerinti kötelessége, a felvilágosult ember öntudata a XVIII. század „bölcességéről”.) Ebben a prózai töredékében is van egy mélyebb összefüggés, amely szintén a szentimentalizmus felé mutat. Máriaiban összeütközés van egyéni és közéleti szerepe között. Uralkodnia kellene, hiszen apja, Nagy Lajos szánta erre, és Máriát a vágyakozás, a reménytelen szerelem emésztő gondolata tölti el. — Még egy szempont a töredékek kapcsolatban: a műfaji probléma. Szentjóni Szabó kísérelte új utat nyithatott volna meg a regény, a történelmi regény fejlődésében. Sajnos, hatás nélkül maradt, de még olyan magyar regény is, mint a Fanni hagyományai. Hosszú ideig nem történt e műfaj fejlesztése terén szinte semmiféle kísérlet.

Gálos Rezső be nem fejezett tanulmánya megmutatja, mik a tennivalók Szentjóni Szabó László költői hagyatéka körül. Megmutatja, hogy mindenekelőtt szükség van a versek meglehetősen pontos keletkezési időrendjének összeállítására, s hogy mindenekelőtt hasznos lesz — akár önálló tanulmány, akár összefoglaló munka keretében — Szentjóni Szabó László életművének megfelelő értékelése.

Kovács Győző

TÁRSASÁGI HIREK

Az Irodalomtörténeti Társaság tagdíját 1957. augusztus 1-ig a következők fizették be:

Angyal Endre (25 Ft)	Kőhalmi Béla (25)
Ardó Mária (25)	Köpeczi Béla (25)
Ascher Oszkár (10)	László József (10)
Barta András (20)	Lengyel Béla (25)
Barta János (50)	Makay Gusztáv (10)
Beke Albert (10)	Margócsy József (10)
Belia György (10)	Nagy Péter (25)
Benda Kálmán (25)	Nagyajtósi István (10)
Benedek Marcell (25)	Némédi Lajos (25)
Bikácsi László (25)	Némédi Lajosné (10)
Bodor Sándor (10)	Oltványi Ambrus (25)
Bögel József (10)	Orosz László (10)
Dénes Szilárd (10)	Pais Dezső (40)
Dienes András (25)	Patakyl László (25)
Dankó Imre (10)	Péczeli László (25)
Eckhardt Sándor (25)	Rónay György (50)
Elek László (10)	Rubinyi Mózes (50)
Fazekas László (10)	Ruttkay Kálmán (25)
Földessy Gyula (25)	Sályamosy Miklós (10)
Gellért Oszkár (25)	Sáfrány Györgyi (25)
Gráf Rezső (10)	Scheiber Sándor (25)
Horváth János (25)	Szabó Gyula (10)
Illés Endre (25)	Takács Béla (10)
Imre Lajos (30)	Törő Györgyi (25)
Joós Ferenc (10)	Vargha Kálmán (30)
Juhász Géza (25)	Vincze Géza (25)
Kállai Gyula (100)	V. Kovács Sándor (25)
Katona Béla (10)	Vörös Márton (25)
Klanczay Tibor (50)	Zsadányi Nagy Árpád (10)
E. Kovács Kálmán (25)	

СОДЕРЖАНИЕ

Д. Гелеи: ДВА ПИСЬМА ОБ ЯНОШЕ АРАНЬ ОТ ЕГО СОВРЕМЕНИКА ИЗ Г. НАДЬСАЛОНТА

Литературовед профессор Фридьеш Ридл 70 лет тому назад в 1887 году опубликовал свою выдающуюся книгу об Яноше Арань. Однако и после появления своей знаменитой работы он продолжал собирать данные о жизни Яноша Арань. Дьердь Розвань, бывший адвокат в г. Надьсалонта, также написал несколько статей, посвященных жизни Яноша Арань, и по просьбе Ридла он в двух письмах резюмировал свои воспоминания об учебных годах Яноша Арань. Эти письма были найдены в наследстве умершей столичной преподавательницы Илона Гелеи Яулус.

Ш. Шейбер: НЕИЗВЕСТНАЯ САТИРА ЯНОША АРАНЬ: ПОДЕНЩИКИ НАЦИИ

Приблизительно четыре месяца до смерти Яноша Арань к нему обратились в письме из г. Коложвар с просьбой написать стихотворение для альбома, посвященного памяти Яноша Криза. Ссылаясь на ослабление своего зрения Арань телеграммой отказался в содействии, но на обратную сторону упомянутого письма он написал карандашом сатиру в прозе о благодарности нации писателям. Эта сатира теперь впервые публикуется из коллекции рукописей Академии Наук Венгрии.

Ш. Сабади: О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЯНОША АРАНЬ В Г. НАДЬКЕРЕШ

Сообщенные в статье данные распределяются на две части: в первой части одно до сих пор неизвестное письмо Яноша Арань до некоторой степени бросает свет на душевный кризис поэта после революции. Вторая часть предоставляет данные к его преподавательской деятельности: память о его воспитательной работе сохраняют те школьные письменные работы, которые он исправлял и снабжал своими заметками. Некоторые письма, написанные Яношом Арань как секретарем Академии своему бывшему ученику Арон Силади свидетельствуют о связи, которая создалась в годы его пребывания в г. Надькереш и углублялась в позднейший период. Другим документом его воспитательной деятельности — это несколько критик баллад, опубликованных в вышедшем в эпоху абсолютизма журнале студентов: «Часы перерыва» (Szünet). В данном журнале появились две стихотворческие попытки Лайоша Толнаи из его школьных годов, на которые Арань отозвался неблагоприятной критикой.

Л. Пок: ПРЕДШЕСТВУЮЩИЕ СОБЫТИЯ ИЗДАНИЯ ЖУРНАЛА «ЗАПАД» (NYUGAT)

Современная венгерская литература разворачивается в журнале «Ньюгат» и в литературных движениях, имевших место вокруг этого журнала. Настоящая статья является одной частью готовящегося к изданию труда, в котором излагается в широких рамках развитие современной венгерской литературы. В статье анализируется литературный процесс, приведший к появлению журнала «Ньюгат», и исследуется литературоведческое значение, мировоззрение, общественный характер, и зарубежные связи четырех

журналов («Венгерский Гений» [«Magyar G6niusz»], «Наблюдатель» [«Figyel6»], «Среда» [«Szerda»], «Будущность» [«J6v6end6»]) которые играли значительную роль в подготовке эстетических и общественных предначертаний и борьбы журнала «Ньюгат».

П. Панди: ДОБОР В ТРАНСИЛЬВАНСКИХ АРХИВАХ II.

1. В статье публикуются и излагаются два антиклерикальных стихотворения, которые представляют сильный антиклерикальный голос в начале XIX. века. На неизвестного автора стихотворений ощущаемое действие оказала поэзия Чоконаи.

2. Излагается до сих пор еще не появившееся в печати письмо Верешмарти, написанное им Габору Тэрэк, по случаю смерти Кароля Кишфалуди.

ДИСКУССИЯ

Иштван Бори: К первому тому критического издания сочинения Яноша Арань.

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Эндре Чаткаи: Кем был «великий Шимон», о котором писал Янош Арань.

Калман Варга: Данные к путешествиям и связи Жигмонда Мориц в Чехословакии.

Андраш Кубиньи: Выпады комитатов против Жигмонда Мориц в 1931 г. — Шесть неопубликованных писем Жигмонда Мориц. (На основании сообщения *Геца Хедьальяи Киши*).

Мариа Таусиг: Записки к некоторым письмам Жигмонда Мориц.

Силард Денеш: Что говорится об учебных годах Жигмонда Мориц в его школьных свидетельствах.

Корнелшу Кодарча: О пребывании Жигмонда Мориц в Трансильвании.

Жужа Д. Зэлдхельи: Об источниках двух рассказов Кароля Зилахи.

Иштван Еленич: Проза и стихи в драматическом языке Йозефа Катона.

Шандор Шейбер: Сын Гога и Магога.

ОБЗОР

Дьёрдь Ронаи: Избранные сочинения Пала Дьюлаи I. II.

Ласло Орос: Ласло Немет.

Марцелл Бенедек: Аурел Карпати: После генеральной репетиции.

Миклош Надь: Примечания к новейшим сочинениям Аладара Комлош

Миклош Коваловски: Нандор Хегедюш. Ади в г. Надьварад.

Дьёрдь Раба: Дьёрдь Ронаи: Поэты эпохи французской Возрождения.

Густав Макаи: «Великие венгерские сказки».

Миклош Шальямошии: Элек Гожду: Благородная ржавщина.

Йозеф Фюши: Шандор Броди: Орел в Пеште.

Гергель Гергель: Лайош Толнаи: Новый феишпан (Губернатор комитата в Венгрии).

Дьёзё Ковач: Режё Галаш: Ласло Сентьеби Сабо.

CONTENU

Dezsd Geleji: DEUX LETTERS D'UN CONTEMPORAIN DE NAGYSZALONTA SUR JÁNOS ARANY

Frigyés Riedl, historien de la litt6rature, professeur de l'Universit6 a publi6 il y a 70 ans en 1887, son excellent ouvrage relatif 6 János Arany. Apr6s l'apparition de ce fameux volume il n'a pas cess6, cependant, de recueillir assid6ment tous les renseignements se r6f6rant 6 la vie de János Arany. Aussi Gy6rgy Rozv6ny, ancien avocat de Nagyszalonta avait r6dig6 plusieurs essais sur le po6te, 6 l'invitation de Riedl, a r6sum6 ses souvenirs de l'6poque scolaire de Arany, dans deux lettres. Les lettres viennent d'6tre retrouv6es dans l'h6ritage de Ilona Geleji Jaulusz, feue institutrice 6 Budapest.

Sándor Scheiber : LA SATIRE INCONNUE DE JÁNOS ARANY : «LES JOURNALIERS DE LA NATION» (A NEMZET NAPSZÁMOSAI)

János Arany, à peu près quatre mois avant sa mort, reçoit une invitation de Kolozsvár, dans laquelle il est prié de contribuer un poème pour un album en commémoration de János Kriza. Se référant à l'affaiblissement de ses yeux, il refuse par télégramme sa collaboration, il ne manque pas cependant, de rédiger au crayon au verso de la lettre d'invitation une satire en prose sur la gratitude de la nation à l'égard des écrivains. La satire qui se trouvait au Département des Manuscrits de l'Académie des Sciences de Hongrie voit le jour maintenant pour la première fois.

Sándor Szabadi : REMARQUES A L'ACTIVITÉ DE JÁNOS ARANY A NAGYKÖRÖS

Les données publiées dans l'article se divisent en deux parties : Une lettre de Arany, jusqu'à présent inédite, publiée dans la première partie, nous permet d'examiner de près la crise morale éprouvée par le poète après la révolution. La seconde partie fournit des renseignements relatifs à son activité, comme professeur de lycée : des devoirs corrigés et marginés par Arany conservent les souvenirs de son activité pédagogique. La relation avec un ancien élève, Áron Szilády, commencée au cours des années de Nagyköros et approfondie plus tard, est témoinnée par quelques lettres, lui adressées par János Arany en sa qualité de secrétaire de l'Académie. Les critiques, relatives à quelques ballades, parues pendant les années de l'absolutisme, dans un journal d'étudiant, intitulé «Szűnórak» (Heures de loisir) représentent un autre document de son activité éducatrice. Pendant ses années d'études, Lajos Tolnay a fait paraître dans ce journal deux de ses expériences en vers, lesquelles ont reçu une critique défavorable de la part de Arany.

Lajos Pók : LES PRÉCURSEURS DE LA REVUE «NYUGAT» (L'OCCIDENT)

La nouvelle littérature hongroise se développe dans la revue «Nyugat» et dans le mouvement littéraire, lequel se constitue autour d'elle. L'étude, la partie d'une oeuvre en préparation, qui traitera l'évolution de la nouvelle littérature hongroise dans des cadres plus larges, analyse le procédé littéraire, qui a abouti à cette revue ; elle examine ensuite l'importance du point de vue de l'histoire littéraire, le caractère social et les relations étrangères de quatre revues : Magyar Géníusz, Figyelő, Szerda et Jövendő (le Génie Hongrois, l'Observateur, Mercredi et L'avenir) qui jouent un rôle considérable dans la préparation des buts et des luttes esthétiques et sociaux de «Nyugat».

Pál Pándi : GLANEMENT DANS LES ARCHIVES DE LA TRANSYLVANIE, II.

1. L'étude publie et commente deux poèmes anticléricaux qui reflètent le ton vigoureux du XIXe siècle se dirigeant contre le clergé. Il est aisé à constater que la poésie de Csokonai a exercé une influence sur l'auteur inconnu. 2. La publication rend compte d'une lettre inédite de Vörösmarty, écrite à Gábor Török à l'occasion du décès de Károly Kisfaludy.

DÉBAT

**István Bory : LA IÈRE VOLUME DE L'ÉDITION CRITIQUE DE ARANY.
NOTES ET DOCUMENTS**

Endre Csakay : Qui était le «grand Simon», chanté par János Arany? — **Kálmán Vargha :** Sur les voyages et relations en Tchécoslovaquie de Zsigmond Móricz. — **András Kubinyi :** Les attaques des comitats contre Zsigmond Móricz en 1931. — Six lettres inédites de Zsigmond Móricz (d'après les communications de Géza Hegyaljai Kiss). — **Mária Tauszig :** Notes relatives à quelques lettres de Zsigmond Móricz. — **Szilárd Dénes :** Ce que nous racontent les bulletins scolaires des années d'études de Zsigmond Móricz. — **Corneliu Codarcea :** Le voyage de Zsigmond Móricz en Transylvanie. — **Zsuzsa D. Zöldhetyi :** Les sources de deux nouvelles de Károly Zilahy. — **István Jelenits :** La prose et le vers dans la langue dramatique de József Katona. — **Sándor Scheiber :** Les fils de Gog et Magog.

REVUE

György Rónai : Les oeuvres choisies de Pál Gyulai, T. I—II. — *László Orosz* : László Németh. — *Marcell Benedek* : Aurél Kárpáthy : Après la répétition générale (Főpróba után). — *Miklós Nagy* : Notes sur les dernières oeuvres de Aladár Komlós. — *Miklós Kovalovszky* : Nándor Hegeđús : Ady à Nagyvárad. — *György Rába* : György Rónay : Les poètes de la renaissance française. — *Gusztáv Makay* : «Grands narrateurs hongrois.» — *Miklós Salyámosy* : Elek Gozdsu : La rouille noble (Nemes rozsa). — *József Füsi* : Sándor Bródy : L'aigle à Pest (A sas Pesten). — *Gergely Gergely* : Lajos Tolnai : Le nouveau préfet (Az új főispán). — *Győző Kovács* : Rezső Gálos : László Szentjóbí Szabó.

I N H A L T

Dezső Geleji : ZWEI BRIEFE EINES ZEITGENOSSEN ÜBER JÁNOS ARANY

Frigyes Riedl, Literaturhistoriker und Universitätsprofessor, hat vor 70 Jahren, in 1887, sein hervorragendes Buch über János Arany veröffentlicht, jedoch die Sammlung der Angaben über das Leben des Dichters auch nach Erscheinen des berühmten Werkes fleissig fortgesetzt. Der ehemalige Advokat in Nagyszalonta, György Rozvány, schrieb gleichfalls mehrere Studien über Arany, und fasste auf Riedl's Anregung seine, von der Studentenzeit des Dichters stammenden Erinnerungen in zwei Briefen zusammen. Die Briefe sind im Nachlass der Frau Ilona Geleji-Jaulusz in Budapest aufgefunden worden.

Sándor Scheiber : JÁNOS ARANY'S UNBEKANNTTE SATIRE : DIE TAGLÖHNER DER NATION (A NEMZET NAPSZÁMOSAI)

Etwa vier Monate vor seinem Tode wurde János Arany aus Kolozsvár ersucht für ein zum Gedächtnis von János Kriza herauszugebendes Album ein Gedicht zu verfassen. János Arany berief sich auf seine verminderte Sehkraft und sagte telegrafisch ab, auf die Rückseite des an ihn gerichteten Briefes schrieb er jedoch mit Bleistift eine Satire in Prosa über die Dankbarkeit der Nation den Schriftstellern gegenüber. Die Satire befindet sich im Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und wird jetzt zum ersten Mal veröffentlicht.

Sándor Szabadi : ZU JÁNOS ARANY'S TÄTIGKEIT IN NAGYKÖRÖS

Die im Artikel veröffentlichten Angaben zerfallen in zwei Gruppen : Der bisher unbekante Brief von Arany in der ersten Gruppe gestattet einen gewissen Einblick in die seelische Krise, in welche der Dichter nach der Revolution geriet. Die zweite Gruppe enthält Daten über seine Tätigkeit als Professor : die Erinnerung an seine erzieherische Tätigkeit wird von den Schularbeiten aufbewahrt, die Arany einhändig korrigiert und mit Randbemerkungen versehen hat. Von den Beziehungen zu seinem gewesenen Schüler, Áron Szilády, welche auf die Jahre in Nagyköros zurückgehen, und sich später vertieften, zeugen einige Briefe, die János Arany als Sekretär der Akademie an Szilády gerichtet hat. Weitere Dokumente zu seiner pädagogischen Tätigkeit bilden die, in den Jahren des Absolutismus in der Studentenzeitung »Szűnórák« (Mussestunden) erschienene Balladenkritiken. In diesem Blatt veröffentlichte Lajos Tolnai einige seiner Gedichtsversuche aus seiner Studienzeit die von Arany ungünstig beurteilt wurden.

Lajos Pók : DIE VORLÄUFER DER ZEITSCHRIFT »NYUGAT« (DER WESTEN)

Die moderne ungarische Literatur entfaltet sich in der Zeitschrift »Nyugat« und in der sich um diese entwickelnden, literarischen Bewegung. Die Abhandlung, die einen Teil eines, in Entstehung begriffenen Werkes bildet, das die Entwicklung der modernen ungarischen Literatur auf einer breiteren Basis behandeln soll, analysiert den literarischen Vorgang, der in dieser

Zeitschrift gipfelte, und untersucht die literaturgeschichtliche Bedeutung, den weltanschaulichen und sozialen Charakter, sowie die ausländischen Beziehungen von vier derartigen Zeitschriften: Magyar Génusz, Figyelő, Szerda und Jövendő »Ungarischer Genius«, »Beobachter«, »Mittwoch« und »Zukunft«) die eine beachtungswerte Rolle in der Vorbereitung der ästhetischen und sozialen Zielsetzungen und Kämpfe von »Nyugat« erfüllen.

Pál Bándi: NACHLESE IN SIEBENBÜRGISCHEN ARCHIVEN II.

1. Die Abhandlung veröffentlicht und erläutert zwei antiklerikale Gedichte, die der, am Anfang des XIX. Jahrhunderts wahrnehmbaren pfaffenfeindlichen Einstellung kraftvoll Ausdruck geben. Der unbekannte Dichter wurde begreiflicherweise von der Dichtung Csokonai's beeinflusst. 2. Die Mitteilung befasst sich ferner mit einem bisher noch ungedruckten Brief von Vörösmarty den der Dichter gelegentlich des Todes von Károly Kisfaludy an Gábor Török gerichtet hat.

DISKUSSION

István Bory: ZUM I. BAND DER KRITISCHEN ARANY-AUSGABE DATEN UND BEITRÄGE

Endre Csatkai: Wer war der von János Arany besungene »grosse Simon«? — *Kálmán Vargha*: Beiträge zu den Reisen und Beziehungen Zsigmond Móricz' in der Tschechoslowakei. — *András Kubinyi*: Der Angriff der Komitate gegen Zsigmond Móricz in 1931. — Sechs unferöffentliche Briefe von Zsigmond Móricz (nach den Angaben von Géza Hegyaljai Kiss). — *Mária Taussig*: Anmerkungen zu einigen Briefen von Zsigmond Móricz. — *Szilárd Dénes*: Was erzählen die Schulberichte über Zsigmond Móricz' Studienjahre. — *Corneliu Codarcea*: Über die Reise von Zsigmond Móricz in Siebenbürgen. — *Zsuzsa D. Zöldhelyi*: Über die Quellen von Károly Zilahy's zwei Erzählungen. — *István Jelenits*: Prosa und Vers in József Katona's dramatischer Sprache. — *Sándor Scheiber*: Die Söhne Gogs und Magogs.

RUNDSCHAU

György Rónay: Pál Gyulay's ausgewählte Werke, B. I.—II. — *László Orosz*: László Németh. — *Marcell Benedek*: Aurél Kárpáti: Nach der Generalprobe (A főpróba után). — *Miklós Nagy*: Anmerkungen zu den neuesten Werken von Aladár Komlós. — *Miklós Koválovsky*: Nándor Hegedűs: Ady in Nagyvárad. — *György Rába*: György Rónay: Die Dichter der französischen Renaissance. — *Gusztáv Makay*: »Grosse ungarische Erzähler«. — *Miklós Salyámossy*: Elek Gozdsu: Der edle Rost (Nemes rozsa). — *József Füsi*: Sándor Bródy: Der Adler in Pest (A sas Pesten). — *Gergely Gergely*: Lajos Tolnai: Der neue Obergespan (Az új főispán). — *Győző Kovács*: Rezső Gálos: Szentjóni Szabó László.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

Kézirat beérkezett: 1957, VII. 2. — Terjedelem: 12,8 (A/5) fv + 9 melléklet

42770/57 Akadémiai Nyomda, V., Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

1957.

3. SZÁM

<i>Geleji Dezső</i> : Egy nagyszalonta! kortárs két levele Arany Jánosról.....	267
<i>Scheiber Sándor</i> : Arany János ismeretlen szatírája: A nemzet napszámosai.....	274
<i>Szabadi Sándor</i> : Arany János nagyőrösi működéséhez.....	276
<i>Pók Lajos</i> : A Nyugat előzményei	285
<i>Pándi Pál</i> : Tallózás erdélyi levéltárakban II.	304

VITA

<i>Bory István</i> : Az Arany kritikai kiadás I. kötetéhez	308
--	-----

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Csatkai Endre</i> : Ki volt az Arany megénekelte „nagy Simon”?	312
<i>Vargha Kálmán</i> : Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz	313
Hat kiadatlan Móricz-levél. (Hegyaljai Kiss Géza közlései nyomán)	342
<i>Tauszig Mária</i> : Jegyzetek Móricz Zsigmond néhány leveléhez	346
<i>Codarcea Corneliu</i> : Móricz Zsigmond erdélyi útjáról	351
<i>Dénes Szilárd</i> : Mit beszélnek Móricz Zsigmond tanulóveiről az iskolai értesítőkönyvek?	354
<i>D. Zöldhelyi Zsuzsa</i> : Zilahy Károly két elbeszélésének forrásáról	360
<i>Jelenits István</i> : Próza és vers Katona drámai nyelvében	365
<i>Scheiber Sándor</i> : Góg és Magóg fia	372

SZEMLE

<i>Rónay György</i> : Gyulai Pál válogatott művei I., II.	373
<i>Orosz László</i> : Németh László: Égető Eszter	376
<i>Nagy Miklós</i> : Jegyzetek Komlós Aladár legújabb műveihez	380
<i>Kovalovszky Miklós</i> : Hegedüs Nándor: Ady Nagyváradon	384
<i>Rába György</i> : Rónay György: A francia reneszánsz költői	388
<i>Makay Gusztáv</i> : „Nagy magyar elbeszélők”	390
<i>Salyámosy Miklós</i> : Gozsdu Elek: Nemes rozsda	393
<i>Füsi József</i> : Bródy Sándor: A sas Pesten	397
<i>Benedek Marcell</i> : Kárpáti Aurél: Főpróba után	399
<i>Gergely Gergely</i> : Tolnai Lajos: Az új főispán	401
<i>Kovács Győző</i> : Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László	403

TÁRSASÁGI HÍREK

Ára : 8,— Ft

Előfizetés egy évre : 24,— Ft

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1957.

1—2. SZÁM

TARTALOM

<i>Bóka László</i> : A XX. századi irodalomtudomány problémái	1
<i>Klaniczay Tibor</i> : A magyar reformáció irodalma	12
<i>V. Kovács Sándor</i> : Garázda Péter	48
<i>Gyenis Vilmos</i> : Bethlen Miklós Imádságoskönyve	53
<i>Kiss Ferenc</i> : József Attila ritmikája II.	79

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Scheiber Sándor</i> : Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz	99
---	----

EMLÉKEZÉSEK

<i>Zolnai Béla</i> : Emlékezés Juhász Gyulára	112
---	-----

VITA

<i>Sziz Rezső</i> : Megjegyzések Wittmann Tibor Csombor tanulmányához	121
---	-----

ADATTÁR

<i>Mráz Vera</i> : Egy Zrínyi-irat	125
<i>Hegedüs Nándor</i> : Hét ismeretlen Ady-vers és néhány ismeretlen Ady próza	126
<i>József Attila</i> : Irodalom és szocializmus (Közli: Szántó Judit)	134

SZEMLE

<i>Böloni György</i> : Bóka László Ady-monográfiája	147
<i>Ortutay Gyula</i> : A magyar Simplicissimus	151
<i>Pálffy Endre</i> : Eugén Jebeleanu, a költő és műfordító	156
<i>Wéber Antal</i> : P. Kádár Jolán: A drámaíró Csokonai	160
<i>Dömötör Tekla</i> : Magyar népköltészet	163
<i>Kovács Győző</i> : Batsányi János válogatott művei	165
<i>Fenyő István</i> : Fejős Imre: Vörösmarty arca	168
<i>Hegedüs Éva</i> : Komját Aladár (bibliográfia)	170
Idegennyelvű ismertetések	181

AZ IRODALOMTÖRTÉNET és az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK számonként is vásárolható és előfizethető az Akadémiai Kiadónál (Budapest, V. ker., Alkotmány u. 21.) és könyvesboltjában (Budapest, V. Váci utca 22.)